

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 74

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Founded in 1997

Issue 74

Publishing house
«Helvetica»
2024

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024>

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Головний редактор:

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік УАПН,
завідувач кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса,
Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Виконавчий редактор:

Краснопольська Тетяна Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор, Президент Національного університету
«Одеська юридична академія», академік НАПрН України, академік НАПН України, Заслужений юрист
України, Одеса, Україна, ResearcherID AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Члени редакційної колегії:

Аверочкіна Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії кафедри морського та митного права, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, ResearcherID - L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений юрист України, ResearcherID - F-1141-2019,
orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Вітман Костянтин Миколайович, доктор політичних наук, професор, Директор центру підготовки магістрів
публічної служби та професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія»,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений працівник освіти
України, orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Коваль Ігор Миколайович, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, секретар Одеської міської
ради, Одеса, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Кормич Борис Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського
та митного права Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
Заслужений юрист України, Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Мамонтова Елла Вікторівна, доктор політичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2761-8217;

Наумкіна Світлана Михайлівна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач
кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, професор кафедри філософії,
історії та політології, Одеський національний економічний університет, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Федотов Олексій Павлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри морського
та митного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Харитонов Євген Олегович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений діяч науки
і техніки України, orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент УАПН,
завідувач кафедри політології та міжнародних відносин,
Університет ім. Альфреда Нобеля, Дніпро, Україна, orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, габілітований доктор гуманітарних наук, професор,
Університет імені Яна Кохановського в Кельце, Польща, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, доктор філософії, професор, Пряшівський університет у Пряшеві, Словачка Республіка;
Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія.

Збірник «Актуальні проблеми політики» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі політичних та юридичних наук (052 «Політологія», 081 «Право») на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1).

Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

*Зареєстровано Нацрадою України з питань телебачення і радіомовлення, Рішення від 27.07.2023 № 614,
Ідентифікатор R30-01103*

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editor-In-Chief:

Kormych Liudmyla, Doctor of History, Professor, Academician of UAPS, Head of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Assistant Editor:

Krasnopolskaya Tatyana, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Head of Editorial Council:

Kivalov Sergiy, Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Academician of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of National University
"Odesa Law Academy", ResearcherID - AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Editorial Board Members:

Averochkina Tetyana, Doctor of Law, Senior Research Worker, Professor, Head of the Laboratory,
Department of Maritime and Customs Law, National University "Odesa Law Academy", ResearcherID
L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Afanasieva Mariana, Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional Law, National University
"Odesa Law Academy", ResearcherID - F-1141-2019, orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Witman Konstantin, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department, Dean of the Graduate
School of Public Service, National University "Odesa Law Academy" orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Koval Ihor, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Secretary at Odesa City Council,
orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Kormych Borys, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odesa Law Academy", Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Mamontova Ella, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Political Theories
of National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0003-2761-8217;

Naumkina Svitlana, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Head of Department
of Political Sciences and Law, K.D. Ushynskii South-Ukrainian National Pedagogical University
orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Silenko Alla, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Professor at the Department
of Philosophy, History and Political Science, Odesa National Economic University, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Fedotov Oleksii, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Kharytonov Evhen, Doctor of Law, Professor, Head of Department of Civil Law, National University
"Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Shchedrova Halina, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Science
and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro), orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, Doctor Hab. (Social Sciences), Professor, Jan Kochanowski University,
Kielce, Poland, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, PhD, Professor, University of Presov, Slovak Republic;

Mirica Stefania-Cristina, PhD, "Dunarea de Jos" University of Galati, Romania;

"Actual problems of politics" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of political and legal sciences (052 "Political Science", 081 "Law") based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 of 17.03.2020 (Annex 1).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

*The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.*

*Registered by the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Decision of 27/07/2023 No. 614,
Identifier R30-01103*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 343.148

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.1>

В. Ф. Влад

orcid.org/0000-0002-7180-8096

доктор філософії у галузі права,

доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

Приватного акціонерного товариства

«Міжрегіональна академія управління персоналом»

В. О. Вацюк

orcid.org/0000-0001-8705-6223

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

Приватного акціонерного товариства

«Міжрегіональна академія управління персоналом»

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ» ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА, ЯК НАУКА ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Вступ. У даній науковій статті розглядаються основні способи, форми та засоби взаємодії правоохоронних органів України з точки зору науки та аналізу практичної діяльності правоохоронних органів України у сфері взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень.

Дослідження охоплює теоретичні основи та практичні аспекти ефективної співпраці між різними правоохоронними структурами, підкреслюючи її важливість для підтримання правопорядку та національної безпеки.

Постановка проблеми. Пояснити зростаючу складність злочинності в умовах глобалізованого світу, зростання транскордонних загроз та необхідність скоординованих зусиль між правоохоронними органами.

Мета дослідження. Розглянути основні засоби, методи та форми взаємодії правоохоронних органів України у сфері протидії кримінальним правопорушенням, які полягають у виробленні власних наукових стратегій для оптимізації такої взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія правоохоронних органів є ключовим елементом ефективного функціонування системи правопорядку в державі. Розвиток науки про взаємодію цих органів необхідний для адекватної відповіді на сучасні загрози та виклики, що постають перед суспільством.

«Взаємодія правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням» як навчальна дисципліна охоплює вивчення механізмів та принципів співпраці різних правоохоронних органів для забезпечення правопорядку та безпеки в державі. До таких органів відносяться поліція, прокуратура, служба безпеки, прикордонна служба, митниця, органи державної кримінально-виконавчої служби України тощо.

У межах цієї дисципліни студенти вивчають:

1. Законодавчу базу взаємодії між різними органами: основні закони, нормативні акти, міжнародні договори, які регламентують співпрацю.
2. Форми та методи співпраці: обмін інформацією, проведення спільних операцій, координація розслідувань, розробка спільних заходів.
3. Інституційні аспекти: структура та функції кожного з правоохоронних органів, їх роль та завдання у забезпеченні правопорядку.
4. Практичні аспекти: аналіз конкретних випадків взаємодії, оцінка ефективності співпраці, вивчення проблем та бар'єрів у спільній діяльності.
5. Міжнародна співпраця: вивчення механізмів співпраці з міжнародними правоохоронними органами та організаціями, участь у міжнародних операціях, боротьба з транснаціональною злочинністю.
6. Аналіз судової практики під час взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням.

Дисципліна готує майбутніх фахівців до роботи у правоохоронних органах, надаючи їм необхідні знання та навички для ефективної взаємодії з іншими структурами, що забезпечують правопорядок.

Курс «Актуальні проблеми взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням» поділяється на дві частини:

- загальна;
- особлива.

У загальній частині студентами курсантами та слухачами має бути засвоєно:

- Поняття правоохоронних органів;
- Поняття «взаємодії правоохоронних органів»;
- Нормативно-правові акти, якими регулюється діяльність та взаємодія правоохоронних органів;
- Принципи взаємодії правоохоронних органів;
- Методи взаємодії;
- Форми взаємодії.

В особливій частині студентами має бути засвоєно:

- Перелік органів та установ, які законодавством України віднесено до правоохоронних органів України;
- Взаємодія Національного антикорупційного бюро України з іншими правоохоронними органами у сфері протидії кримінальним правопорушенням;
- Взаємодія Міністерства внутрішніх справ України з іншими правоохоронними органами у сфері протидії кримінальним правопорушенням;
- Взаємодія Державного бюро розслідувань України з іншими правоохоронними органами у сфері протидії кримінальним правопорушенням;
- Взаємодія Національного агентства з питань запобігання корупції України з іншими правоохоронними органами у сфері протидії кримінальним правопорушенням;
- Взаємодія Державної прикордонної служби України з іншими правоохоронними органами у сфері протидії кримінальним правопорушенням;
- Взаємодія міжнародної кримінальної поліції «ІНТЕРПОЛ» з іншими правоохоронними органами України у сфері протидії кримінальним правопорушенням.

Термін «наука» має кілька основних значень:

По-перше, наука взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням розглядається як сфера правоохоронної діяльності, спрямована на створення і систематизацію нових знань про природу протидії злочинності, суспільство або індивідуумів які вчинили кримінальні правопорушення, мислення та пізнання суб'єктів протидії кримінальним правопорушенням.

По-друге, наука є результатом цієї діяльності, тобто системою наукових знань, отриманих у процесі досліджень, які пов'язані із протидією кримінальним правопорушенням.

По-третє, наука взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням виступає як одна з форм суспільної свідомості та як соціальний інститут. У цьому розумінні наука включає систему зв'язків між суб'єктами, які здійснюють правоохоронну діяльність та членами наукової спільноти, а також системи наукової інформації, норм та цінностей.

Основними цілями науки, яка здійснює дослідження актуальних проблем у сфері взаємодії правоохоронних органів під час протидії кримінальним правопорушенням є отримання знань про об'єктивний і суб'єктивний стан злочинності, її рівень у певному регіоні, законодавчі особливості регулювання протидії кримінальним правопорушенням, досягнення об'єктивної істини як точного відображення об'єкта суб'єктом, що пізнає, відтворення об'єкта таким, яким він існує сам по собі, незалежно від людини та її свідомості; об'єктивний зміст емпіричного досвіду у сфері протидії кримінальним правопорушенням та взаємодії правоохоронних органів у даній сфері, ідей, суджень, теорій та загальної картини протидії злочинності в її діалектичному розвитку.

До завдань науки «Актуальні проблеми взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням» належать:

- 1) збір, опис, аналіз, узагальнення та пояснення фактів;
- 2) виявлення законів розвитку природи, суспільства, мислення та пізнання;
- 3) систематизація отриманих знань;
- 4) пояснення сутності явищ і процесів;
- 5) прогнозування подій, явищ та процесів;
- 6) визначення напрямків і форм практичного застосування отриманих знань.

Досліджуючи практичну діяльність правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням ми зіштовхуємось із деякими труднощами. Наприклад, у законодавстві України відсутнє чітке розуміння того, хто саме є суб'єктом правоохоронної діяльності.

Так, Згідно з Законом України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року № 3781-ХІІ «правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» (Закон України).

Крім того, у вищезазначеному Законі України є ще одне згадування про систему правоохоронних органів України та зазначається про наступне: «Відповідно до цього Закону захисту підлягають судді Конституційного Суду України, судді та працівники апаратів судів, працівники правоохоронних органів, зазначені у частині першій цього пункту, а також співробітники кадрового складу розвідувальних органів України, військовослужбовці Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, співробітники Служби судової охорони, працівники Антимонопольного комітету України та уповноважені особи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку» (Закон України).

У ще одному нормативно-правовому акті України мова йшла про правоохоронні органи України, проте цей Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV втратив чинність у червні 2018 році. У даному Законі України зазначалося, що правоохоронні органи – органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій (Закон України).

Ще згідно одного Закону України, який теж втратив чинність у липня 2018 року, але надавав законодавче визначення поняттю правоохоронних органів України був Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року № 975-IV. Відповідно до нього «правоохоронні органи – це державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» (Закон України).

Отже, «Актуальні проблеми взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням» можна розглядати у 3 вимірах: 1) як навчальна дисципліна, яка

викладається у закладах вищої освіти та має на меті навчити студентів та курсантів вмінню використовувати законодавство України у сфері взаємодії правоохоронних органів та у сфері протидії кримінальним правопорушенням; 2) як науку, яка має на меті проведення аналізу існуючих проблем у сфері взаємодії правоохоронних органів під час розслідування кримінальних правопорушень та надання актуальних рекомендацій для усунення перешкод у діяльності правоохоронних органів України; 3) як практична діяльність, яка має на меті протидіяти кримінальним правопорушенням шляхом активної взаємодії різних ланок одного правоохоронного органу України, або різних структурних підрозділів різних правоохоронних органів України, як на рівні керівництва таких правоохоронних органів, так і шляхом взаємодії слідчих, оперативних працівників та інших співробітників таких правоохоронних органів.

Література

- Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 11, ст. 50.
- Закон України «Про основи національної безпеки України». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 39, ст. 351
- Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. N 46, ст. 366.

References

- Zakon Ukrainy "Pro derzhavnyi zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv". Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1994. № 11, st. 50.
- Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy». Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2003. № 39, st. 351
- Zakon Ukrainy «Pro demokratychnyi tsyvilnyi kontrol nad Voiennoiu orhanizatsiieiu i pravookhoronnymy orhanamy derzhavy». Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2003. N 46, st. 366.

Анотація

Влад В. Ф., Вацюк В. О. «Актуальні проблеми взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням» як навчальна дисципліна, як наука та практична діяльність. – Стаття.

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз навчальної дисципліни «Актуальні проблеми взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням». Описано основні аспекти та напрямки дослідження, визначено значення дисципліни для підготовки фахівців у сфері правопорядку. Проаналізовано методи та підходи до викладання цієї дисципліни, а також особливості взаємодії різних правоохоронних органів у забезпеченні національної безпеки. Зроблено висновки про необхідність подальшого розвитку дисципліни з урахуванням сучасних викликів і загроз. В умовах сучасних викликів та загроз перед суспільством зростає значення ефективної взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням. Саме тому, одним із ключових аспектів підготовки майбутніх фахівців є навчання їх основам цієї взаємодії.

Досліджуючи «Актуальні проблеми взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням» як окремого інституту науки кримінології, кримінального процесуального права, адміністративного права, слід зазначити, що актуальність теми статті обґрунтовується необхідністю вдосконалення наукових підходів до дослідження взаємодії правоохоронних органів у контексті забезпечення національної безпеки та правопорядку. Вказується на те, що наукове дослідження цієї тематики є відносно новою, але важливою галуззю в системі правових наук.

У статті досліджуються теоретичні та методологічні основи наукового вивчення взаємодії правоохоронних органів. Розкриваються основні концепції, підходи та методи, що використовуються в дослідженні цієї проблематики. Окреслено роль взаємодії правоохоронних органів у забезпеченні національної безпеки та правопорядку. Визначено перспективи розвитку цієї наукової галузі з урахуванням сучасних викликів та технологічних змін.

Ключові слова: взаємодія правоохоронних органів, навчальна дисципліна, правопорядок, методи викладання, національна безпека, наука, Інтерпол, Національна поліція України, прокуратура.

Summary

Vlad V. F., Vatsyuk V. O. "Actual problems of interaction of law enforcement agencies in the field of combating criminal offenses" as an educational discipline, as science and practical activity. – Article.

This article presents a theoretical and methodological analysis of the academic discipline "Current Issues in the Interaction of Law Enforcement Agencies in Combating Criminal Offenses." The main aspects and directions of research are described, highlighting the importance of this discipline in training specialists in the field of law enforcement. The methods and approaches to teaching this discipline, as well as the features of interaction between various law enforcement agencies in ensuring national security, are analyzed. The article concludes on the need for further development of the discipline, considering modern challenges and threats.

In the context of contemporary challenges and threats to society, the importance of effective interaction between law enforcement agencies in combating criminal offenses is increasing. Therefore, teaching the fundamentals of this interaction is one of the key aspects of training future specialists.

Examining "Current Issues in the Interaction of Law Enforcement Agencies in Combating Criminal Offenses" as a separate institute within the sciences of criminology, criminal procedural law, and administrative law, it should be noted that the relevance of the topic is justified by the need to improve scientific approaches to studying the interaction of law enforcement agencies in the context of ensuring national security and public order. It is emphasized that scientific research in this area is a relatively new but important field within the system of legal sciences.

The article explores the theoretical and methodological foundations of the scientific study of law enforcement interaction. The main concepts, approaches, and methods used in the study of this issue are revealed. The role of law enforcement interaction in ensuring national security and public order is outlined. The prospects for the development of this scientific field, considering modern challenges and technological changes, are defined.

Key words: interaction of law enforcement agencies, academic discipline, public order, teaching methods, national security, science, Interpol, National Police of Ukraine, prosecutor's office.

В. В. Волобуєв

orcid.org/0000-0002-2515-7878

кандидат філософських наук,

*доцент кафедри політології та загальноправових дисциплін
Національного університету «Запорізька політехніка»*

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ НА ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Вступ. Політична стратифікація є ключовим аспектом для розуміння демократичних процесів в Україні через кілька важливих причин, які впливають із її історії, геополітичного становища та сучасних політичних викликів. Україна, як частина колишнього Радянського Союзу, успадкувала структуру суспільства, в якій значний вплив мала партійна номенклатура та централізована влада. Розпад СРСР призвів до виникнення нових політичних еліт, які формувалися переважно на основі економічних ресурсів та зв'язків із колишніми радянськими структурами. Ця історична спадщина вплинула на формування політичної стратифікації в незалежній Україні. У 1990-х роках, під час перехідного періоду від планової до ринкової економіки, відбулося швидке формування економічних еліт, які отримали значний політичний вплив. Виникнення олігархічних груп сприяло поділу суспільства на кілька впливових класів, що підважило розвиток демократичних інститутів та створило умови для політичної нестабільності.

Політична стратифікація в Україні є важливим аспектом для розуміння демократичних процесів, оскільки вона впливає на формування політичних еліт, визначення політичних пріоритетів та прийняття рішень на національному рівні. Історичний контекст, геополітичне становище та сучасні політичні виклики роблять політичну стратифікацію особливо значущою в умовах української демократії, визначаючи її майбутнє та можливості для подальшого розвитку.

Важливість політичного розшарування українського суспільства пояснюється зростанням соціальної нерівності між населенням країни. Це пов'язано насамперед з диспропорцією в рівні життя та майновою диференціацією, коли оплата праці одних верств населення суттєво відрізняється від інших.

Мета статті – аналіз впливу політичної стратифікації на різні аспекти демократії в Україні, визначення основних викликів та можливих шляхів їх подолання.

Методи дослідження. Методологічним базисом дослідження стали науково-емпіричні методи збирання й порівняння інформації, за допомогою яких було визначено сутність політичної стратифікації та окреслено основні виклики для демократії. За допомогою методу комплексного аналізу було визначено основні аспекти боротьби з явищем стратифікації в інших країнах.. Методом синтезу й узагальнення було визначено можливі шляхи залучення міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. На цьому етапі питання про суспільство є досить доречним і значущим. Спочатку це пов'язано з тим, що, незважаючи на наявність вільного вибору і свободи в житті людини, суспільство все ще позбавлене рівності і розділене на різні групи. Деяким групам пощастило менше, ніж іншим. З цього можна зробити висновок, що суспільство є стратифікованим, тобто воно складається з нерівних частин, у кожній з яких є велика кількість індивідів. Кожна з цих груп називається прошарком і віддана іншій релігії та займає інше положення в системі суспільства (Гончарук-Чолач, 2020). Поняття стратифікації обмежується не лише соціальною системою, а й політичною. У цьому контексті політична стратифікація розглядається як розподіл влади між суспільством і політичними організаціями, вплив політичних організацій на конкретну діяльність, розподіл ресурсів і капіталу між політичними організаціями, а також склад суспільства (Ляпіна, 2019). Крім того, структура

суспільства має значний вплив на політичний клімат країни, оскільки громадська думка визнається політиками та повинна враховуватися під час їх роботи. Політичне розшарування є помітно різним і інтенсивним (Шиян та ін., 2023). Як наслідок, зміна суспільних установок і цілей суспільства впливає на політичні сили, які мають вплив на державу, і ті, які не мають реальної влади в політиці. Часто причиною цього є економічні та законодавчі зміни, які призводять до обурення населення або повного розуміння ситуації.

На даний момент в українському суспільстві спостерігається політичне розшарування, яке відображає політичний спектр: якщо країна досягне успіху в політиці, це стане можливим лише шляхом проходження політичною драбиною. Щоб стати державним службовцем чи політиком у місцевій владі, громадянин має бути визнаним і підтримуваним громадою. Насправді, навіть за наявності необхідних знань і практичного досвіду, людина не може стати частиною місцевої політичної еліти, не маючи на той час певного статусу (Самчук, 2021). При отриманні нової посади громадянин переходить від місцевого політика до районного, обласного чи міського. У цьому процесі ця особа набуває додаткового авторитету та користується повагою серед населення, її можна вважати як політичним працівником того чи іншого міністерства чи відомства, так і депутатом Верховної Ради (Козловець, 2017).

Вагомою складовою політичної системи сучасної України є політичні групи, які обмежуються у своїй діяльності конкретними цілями. Вони приймають закони та пропонують реформи, які сприяють їхньому власному економічному розвитку та збільшенню прибутку, в результаті зміни, які вони ініціювали, недосконалі та лише часткові. Для них проміжний результат має першочергове значення, це дозволить отримати найбільшу вигоду від нововведень, після чого вони зазвичай усувають проміжні результати, а наслідки проміжних реформ є згубними для всієї системи.

Важливо зазначити, що в нашій країні також існує розшарування в політичній системі, яке диференціює більшість політичних сил. Це пов'язано з тим, що спроби суспільства покращити свою економічну ситуацію призводять до того, що люди, які вважаються такими, що мають значні здібності та інтелектуальну цінність, володіють значними ресурсами та капіталом, ці люди часто беруть владу, яка сприймається суспільством як вказівка на лідерство та значну інтелектуальну цінність. Крім того, ці особи шануються і мають значний вплив на політичну сферу (Симончук, 2024).

Ці люди, як правило, групуються в певних політичних організаціях, які є олігархічними за своєю природою і доступні лише тим, хто має ресурси та певну суму капіталу, має необхідні зв'язки та пропагує інтереси, схожі з інтересами інших членів цієї організації. Ці групи намагаються запобігти сходженню індивідів з вертикалі, вони намагаються включити лише тих, хто забезпечить їм більшу користь. Для суспільства це становить загрозу приходу до влади тих, хто відстоюватиме лише власні інтереси, і як наслідок у суспільстві виникне майнова нерівність і постійна соціальна деградація (Чернова, 2022).

Функція олігархів у політичному житті України та їхній вплив на демократичні процеси є однією з найбільш значущих і найбільш дискусійних тем у полі української політики. Олігархи, які з'явилися після розпаду Радянського Союзу, продовжували справляти значний вплив на політичні, економічні та соціальні аспекти країни. Олігархи часто підтримують політичні партії та окремих кандидатів, що дозволяє їм впливати на формування політичних цілей і прийняття рішень на кожному рівні влади.

Цей вплив є суттєвим у зменшенні ступеня політичної конкуренції та сприяє посиленню влади у володінні кількох впливових осіб. Олігархи, які мають економічну та політичну владу, часто виступають проти реформ, які загрожують їхньому авторитету. Особливо це стосується реформ, спрямованих на боротьбу з корупцією, судової системи, а також дерегуляцію економіки. Вони використовують свою владу на шкоду або перешкоджають реформам, що підтримує розвиток демократії та верховенства права.

Володіння медіа-ресурсами дозволяє олігархам контролювати інформаційний простір, а також впливати на результати виборів і громадську думку. ЗМІ в Україні часто використовуються як засіб політичної боротьби між олігархами, що знижує якість публічної дискусії та підтримує демократичні процеси (Матвієнків & Кирничний, 2024). Олігархи мають можливість

впливати на судову систему, це використовується як засіб захисту своїх бізнес-інтересів або для переслідування опонентів. Це створює значні проблеми для справедливості правосуддя та підриває довіру суспільства до судової системи.

Однією з першочергових труднощів для України є підвищення незалежності державних інституцій, таких як суди, антикорупційні організації та правоохоронні структури, які мають функціонувати незалежно від впливу олігархії. Щоб пом'якшити наслідки олігархії, важливо сприяти зростанню малого та середнього бізнесу. Ці підприємства зменшать кількість влади, зосередженої в руках кількох осіб, і сприятимуть конкуренції.

Політична стратифікація, яка відображає поділ суспільства на різні соціальні, економічні та політичні групи з різним рівнем доступу до влади та ресурсів, може суттєво впливати на поляризацію суспільства. Ця поляризація, у свою чергу, може дестабілізувати демократичні інститути і ускладнювати ефективне управління державою (табл. 1).

Таблиця 1

Основні аспекти впливу політичної стратифікації на демократичні процеси в Україні

Аспект	Особливість
Формування соціальних і політичних розривів	Політична стратифікація часто супроводжується зростанням соціальної та економічної нерівності, коли певні групи отримують значно більше політичних прав, економічних можливостей та доступу до ресурсів, ніж інші. Це може призводити до зростання невдоволення серед менш привілейованих верств населення, що створює умови для соціальних конфліктів. Політична стратифікація може поглиблювати існуючі етнічні та регіональні відмінності, що призводить до подальшої поляризації.
Політична поляризація	Коли політична стратифікація стає вираженою, партії можуть почати представляти інтереси вузьких соціальних або економічних груп, замість того, щоб працювати на благо всього суспільства. Це може призвести до політичної поляризації, коли партії займають крайні позиції, і конструктивний діалог між ними стає майже неможливим. Це сприяє підвищенню напруги в суспільстві і створює передумови для політичної нестабільності.
Дестабілізація демократичних інститутів	Політична поляризація може підірвати довіру громадян до демократичних інститутів, таких як парламент, судова система, виборчі комісії тощо. Якщо ці інститути сприймаються як такі, що обслуговують інтереси певних груп, а не всього суспільства, це підриває їхню легітимність і ефективність.
Ризики авторитаризму	Поляризація може призвести до того, що певні політичні сили почнуть консолідувати владу, намагаючись захистити свої інтереси від опонентів. Це може включати обмеження прав і свобод, посилення контролю над медіа та переслідування політичних опонентів, що становить загрозу для демократії.

Джерело: створено автором на основі (Nazarchuk та ін., 2024)

Отже, політичне розшарування може мати значний вплив на поляризацію суспільства, що негативно позначається на стабільності демократичних інститутів. Це може призвести до посилення політичного конфлікту, підриву віри в інституції, складності реформ і потенціалу для авторитарної поведінки. Для забезпечення довгострокової стабільності демократії вкрай важливо зменшити вплив політичного розшарування, сприяти розмаїттю та полегшувати спілкування між різними соціальними групами.

Політична стратифікація має значний вплив на виборчу поведінку в Україні, зокрема на підтримку різних політичних партій і кандидатів. Групи з різними рівнями доходу, освіти та соціального статусу часто підтримують різні політичні партії та кандидатів, виходячи з їхніх

програм та обіцянок щодо вирішення економічних проблем. Наприклад, партії, що орієнтовані на підтримку соціально незахищених верств населення, можуть мати вищу підтримку серед менш забезпечених виборців. В Україні існує виражена регіональна поляризація, яка впливає на виборчу поведінку. Західні та центральні регіони традиційно підтримують прозахідні та націоналістичні партії, тоді як східні та південні регіони схильні підтримувати проросійські та лівоцентристські сили.

Вона також відіграє важливу роль у процесах реформування та прийняття законодавства, створюючи як можливості, так і виклики для розвитку країни. Різні політичні групи можуть мати суперечливі інтереси, що призводить до конфліктів і гальмування реформ. Наприклад, спроби провести антикорупційні реформи можуть зустрічати опір з боку тих, хто має інтерес у збереженні корумпованої системи. Політична стратифікація може спричинити нестабільність, коли уряд часто змінюється або працює в умовах постійної політичної кризи. Це ускладнює реалізацію довгострокових реформ, які вимагають стабільності та послідовності. В умовах кризи, як-от війна або економічний колапс, політична стратифікація може призвести до того, що різні групи будуть змушені об'єднуватися заради спільного виживання. Це може створити умови для проведення реформ, які в інший час були б неможливими через політичні розбіжності.

Громадянське суспільство, як складний соціальний, культурний і політичний феномен, включає численні соціальні інститути, традиції та цінності. Він складається з автономних засобів масової інформації, активної громадської думки, добровільних організацій та об'єднань громадян, а також структурованої політичної системи. Взаємодія між громадянським суспільством і державою є унікальною і складною завдяки численным інституціям, які її представляють. З іншого боку, громадянське суспільство бере безпосередню участь у створенні та діяльності держави, представляючи інтереси її громадян і створюючи соціальні рамки її існування (Позняковська, 2023). І навпаки, держава сама бере участь у процесі створення та функціонування громадянського суспільства, рівномірно регулюючи та контролюючи структуру відносин та зберігаючи інтереси учасників (табл. 2).

Таблиця 2

Роль громадянського суспільства в умовах політичної стратифікації та його вплив на демократичні процеси

Аспект	Особливість
Моніторинг та підзвітність влади	Громадянське суспільство виступає захисником прав громадян, особливо тих, хто може бути маргіналізований через політичну стратифікацію. Організації з прав людини, адвокатські групи та правозахисники можуть впливати на політику, забезпечуючи захист прав і свобод для всіх громадян.
Сприяння прозорості та участі громадян	Громадянське суспільство сприяє активному залученню громадян до політичного процесу, забезпечуючи можливість для участі в обговоренні політичних рішень, проведенні громадських консультацій і участі в виборах. Це дозволяє різним групам населення, які можуть бути відокремлені в результаті політичної стратифікації, впливати на процеси прийняття рішень.
Платформа для діалогу та порозуміння	В умовах політичної стратифікації, коли суспільство може бути розділене на різні групи з різними інтересами та цілями, громадянське суспільство може виступати як платформа для діалогу. Воно здатне об'єднати різні верстви населення для обговорення важливих питань та пошуку компромісів.
Вплив на реформування та законодавчий процес	Громадянське суспільство може активно впливати на процес реформування, просуваючи законодавчі ініціативи, які відповідають інтересам широких верств населення. В умовах політичної стратифікації, коли політичні еліти можуть саботувати реформи, активні дії громадянського суспільства можуть стати ключовим фактором у їх успішній реалізації.

Продовження таблиці 2

Протидія поляризації та захист демократії	Громадянське суспільство може допомогти зменшити політичну поляризацію, яка є наслідком політичної стратифікації, через просування ідеї плюралізму, взаємоповаги та толерантності. Це важливо для збереження стабільності та запобігання конфліктам.
---	--

Джерело: створено автором на основі (Мельников, 2024)

Загалом, громадянське суспільство, що прагне до ефективності та соціальної справедливості, є фундаментальною основою для створення стабільного та інклюзивного міжнародного порядку. Його розвиток повинен відбуватися паралельно з модернізацією державних інститутів, щоб забезпечити баланс між державною владою та активною участю громадян в управлінні суспільними процесами.

Вплив політичної стратифікації на демократичні процеси в Україні та інших країнах, які пережили подібні політичні або соціальні виклики, можна розглянути через порівняльний аналіз. Це допоможе зрозуміти, як різні аспекти політичної стратифікації впливають на розвиток демократії, стабільність політичних інститутів і суспільну єдність (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз впливу політичної стратифікації на демократичні процеси в Україні та інших країнах

Країна	Особливості
Україна	Політична стратифікація в Україні також посилюється регіональними розбіжностями, зокрема між західними, центральними та східними регіонами. Це спричиняє поляризацію суспільства і ускладнює досягнення консенсусу в демократичних процесах. Конфлікт на Донбасі та анексія Криму Росією поглибили політичну стратифікацію, створивши додаткові виклики для демократії. Війна підсилює авторитарні тенденції та ускладнює проведення реформ.
Грузія	Грузія пережила політичну трансформацію після Революції троянд, що призвела до зміни влади та спроб реформувати державні інститути. Однак політична стратифікація залишилася значною, зокрема через збереження впливу старих еліт та розбіжності між урядом і опозицією. Після Революції троянд у 2003 році Грузія активно боролася з впливом олігархічних груп і провела серію антикорупційних реформ, що суттєво змінили політичний ландшафт країни. Для України важливо продовжувати зусилля з обмеження впливу олігархів на політичні процеси через реформування судової системи, забезпечення прозорості в державних закупівлях і сприяння конкуренції в економіці.
Польща	Після падіння комунізму в Польщі значну роль у демократичних перетвореннях відіграло громадянське суспільство, яке активно підтримувало демократичні реформи. Україні важливо зміцнювати громадянське суспільство, підтримувати незалежні медіа, неурядові організації та просвітницькі ініціативи, щоб забезпечити активну участь громадян у політичних процесах.
Досвід країн Балтії	Латвія, Литва та Естонія досягли значного успіху в демократизації завдяки інтеграції в Європейський Союз і НАТО. Україна також може використовувати інтеграцію в європейські та міжнародні структури як інструмент для закріплення демократичних перетворень і забезпечення стабільності.

Південно-Африканська Республіка	Політична стратифікація в ПАР базувалася на расовій сегрегації, де біла меншість мала всю політичну та економічну владу. Після апартеїду ПАР активно працювала над інтеграцією різних етнічних груп у політичний та соціальний процес. Для України важливо забезпечити інклюзивність політичних процесів, що включатиме всі етнічні та культурні групи, а також регіони, щоб уникнути поляризації та забезпечити стабільний розвиток демократії.
---------------------------------	--

Джерело: створено автором на основі (Hönke та ін., 2024; Rathgeb, 2024; Беликанич, 2024)

Політична стратифікація суттєво впливає на демократичні процеси в Україні та інших країнах, які пережили подібні політичні або соціальні виклики. У кожному з цих випадків стратифікація створює особливі умови для розвитку демократії, які можуть як сприяти стабільності, так і викликати нові проблеми (Волобуєв, 2016). Порівняльний аналіз дозволяє виявити спільні риси та особливості цих процесів, що може допомогти у формуванні політичних стратегій для подолання викликів, пов'язаних із політичною стратифікацією.

Впровадження цих уроків в Україні може допомогти зміцнити демократичні інститути, зменшити негативний вплив політичної стратифікації, забезпечити національну єдність та сприяти стабільному розвитку країни в складних умовах. Ключовими факторами успіху будуть інклюзивність, верховенство права, активна участь громадянського суспільства та інтеграція в міжнародні структури.

Висновки. Політична стратифікація може значно сприяти поляризації суспільства, що негативно впливає на стабільність демократичних інститутів. Це може призводити до загострення політичної боротьби, підриву довіри до інституцій, ускладнення проведення реформ і навіть ризику виникнення авторитарних тенденцій. Для забезпечення стабільності демократії важливо зменшувати вплив політичної стратифікації, сприяти інклюзивності та підтримувати діалог між різними суспільними групами.

Роль олігархів у політичному житті України є значною перешкодою для розвитку повноцінної демократії. Їхній вплив на політичні процеси, медіа і судову систему підриває верховенство права і створює складнощі для проведення необхідних реформ. Однак громадянське суспільство, міжнародні партнери та внутрішній попит на зміни можуть сприяти обмеженню олігархічного впливу та створенню більш прозорої і підзвітної політичної системи в Україні.

Політична стратифікація в Україні значно впливає на виборчу поведінку, визначаючи підтримку різних політичних партій і кандидатів залежно від соціально-економічних, ідеологічних та регіональних чинників. Вона також ускладнює процеси реформування та прийняття законодавства, створюючи бар'єри для ефективного управління та модернізації країни. Проте в умовах кризи стратифікація може стимулювати об'єднання різних груп для проведення необхідних реформ, особливо за наявності зовнішнього тиску.

Впровадження уроків інших країн в Україні може допомогти зміцнити демократичні інститути, зменшити негативний вплив політичної стратифікації, забезпечити національну єдність та сприяти стабільному розвитку країни в складних умовах. Ключовими факторами успіху будуть інклюзивність, верховенство права, активна участь громадянського суспільства та інтеграція в міжнародні структури.

Література

Беликанич В. (2024) Сучасний стан наукового вивчення електорально-географічних процесів у країнах центральної Європи (на прикладі республіки Польщі). *Регіональні студії*, 37, С. 36–40. <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/37/8.pdf>

Волобуєв В.В. Щодо ролі політичного класу України в євроінтеграційному процесі. *Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів»*. Запоріжжя: ЗНТУ, 2016.

Гончарук-Чолач Т. (2020) Іntenції дослідження соціальної нерівності та стратифікації: від античності до сьогодення. *Hileya: Scientific Bulletin*, 159, С.34. <https://openurl.ebsco.com/EPDB%3Agcd%3A7%3A23263191/detailv2?sid=ebsco%3Aplink%3A scholar&id=ebsco%3Agcd%3A149058416&crl=c>

- Козловець, М. (2017). Соціальна структура українського суспільства в контексті постсоціалістичних трансформацій. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*, 4 (35), С. 41–57. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119623>
- Ляпіна, Л. (2019). Політична соціологія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили. <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/360/1/%D0%9B%D1%8F%D0%BF%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9B.%20%D0%90.%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%3B%20%D0%B2%D0%B8%D0%BF.%20283.pdf>
- Матвієнків, С., & Кирничний, С. (2024). Мас-медіа України в контексті політичних трансформацій суспільства. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*, (16), С. 34–41. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-2-5>
- Мельников В. В. (2024) Проблеми структурування громадянського суспільства в контексті сучасних викликів міжнародному порядку. *International scientific conference (Uzhhorod, Ukraine April 16–17, 2024)*. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-412-2-61>
- Позняковська, Н. (2023). Основні сучасні концепції громадянського суспільства: Історичний ракурс. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*, 1(101), С. 144–152. <https://doi.org/10.31713/ve1202313>
- Симончук, О. (2024). Соціальна структура українського суспільства під впливом повномасштабної війни: концептуальні та емпіричні пошуки. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, С. 26–62, <https://doi.org/10.15407/sociology2024.01.26>.
- Самчук, З. (2021). Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. <https://ipriend.gov.ua/publication/politychnyj-protses-u-nezalezhnij-ukraini-pidsumky-i-problemy/>
- Третяк О.А., Ставченко С.В. (2023). Кризовість та стабільність в умовах інституалізації публічної сфери політики. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 15(Спецвипуск), С. 89–95. <https://doi.org/10.15421/352335>
- Чернова, А. (2022). Політико-ідеологічні орієнтації громадян в умовах російської агресії. Київ: *Центр Разумкова*. https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf
- Шиян, О., Філіпенко, Л., & Самчук, Л. (2023). Політична стратифікація українського суспільства. *Grani*, 26(4), С. 12–17. <https://doi.org/10.15421/172368>
- Hönke, J., Cezne, E., & Yang, Y. (2024). South-South transformations in practice. *У Africa's global infrastructures* (с. 231–248). *Oxford University Press*. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197775363.003.0010>
- Nazarchuk, O., Komarnytska, H., Batrymenko, O., Haponenko, V., & Mogył, V. (2024). Political conflicts and global political problems as a factor of destabilization of socio-economic development of Ukraine: The role of political elites. *International Journal of Religion*, 5(2), С. 112–120. <https://doi.org/10.61707/8d9ewh47>
- Rathgeb, P. (2024). The socio-economic transformation of the radical right. *У How the radical right has changed capitalism and welfare in Europe and the USA* (с. 17–32). *Oxford University Press Oxford*. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192866332.003.0002>

References

- Belykanych, V. (2024). Suchasnyi stan naukovoho vyvchennia elektoralno-geohrafichnykh protsesiv u krainakh tsentralnoi Yevropy (na prykladi respubliky Polshchi) [The current state of the scientific study of electoral and geographical processes in the countries of Central Europe (on the example of the Republic of Poland)]. *Rehionalni studii – Regional Studies*, 37, 36–40. <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/37/8.pdf> [in Ukrainian].
- Volobuev, V.V. (2016). Shchodo roli politychnoho klasu Ukrainy v yevrointehratsiinomu protsesi [Regarding the role of the political class of Ukraine in the European integration process]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Aktualni problemy derzhavno-pravovoho rozvytku Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv» – International scientific and practical conference "Actual problems of state and legal development of Ukraine in the context of European integration processes"*. Zaporizhzhia: ZNTU.
- Honcharuk-Cholach, T. (2020). Intentsii doslidzhennia sotsialnoi nerivnosti ta stratyfikatsii: vid antychnosti do sohodennia [Intentions of the study of social inequality and stratification: from antiquity to the present]. *Hileya: Scientific Bulletin – Hileya: Scientific Bulletin*, 159, 34. <https://openurl.ebsco.com/EPDB%3Aagcd%3A7%3A23263191/detailv2?sid=ebsco%3Aplink%3Ascholar&id=ebsco%3Aagcd%3A149058416&crl=c> [in Ukrainian].
- Kozlovets, M. (2017). Sotsialna struktura ukrainskoho suspilstva v konteksti postsotsialistychnykh transformatsii [The social structure of Ukrainian society in the context of post-socialist transformations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho" – Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise*, 4 (35), 41–57. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119623> [in Ukrainian].

- Lyapina, L. (2019). Politychna sotsiologhiia [Political sociology]. Mykolaiv: Publishing house of the ChNU named after Peter's Tomb. <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/360/1/%D0%9B%D1%8F%D0%BF%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9B.%20%D0%90.%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%3B%20%D0%B2%D0%B8%D0%BF.%20283.pdf> [in Ukrainian].
- Matvienkiv, S., & Kyrnychnyi, S. (2024). Mas-media ukrainy v konteksti politychnykh transformatsii suspilstva [Mass media of Ukraine in the context of political transformations of society]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Politolohiia – Bulletin of the Carpathian University. Series: Political Science*, (16), 34–41. <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-2-5> [in Ukrainian].
- Melnikov, V.V. (2024). Problemy strukturuvannia hromadianskoho suspilstva v konteksti suchasnykh vyklykiv mizhnarodnomu poriadku [Problems of civil society structuring in the context of modern challenges to the international order]. *International scientific conference (Uzhhorod, Ukraine April 16–17, 2024)*. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-412-2-61> [in Ukrainian].
- Poznyakovska, N. (2023). Osnovni suchasni kontseptsii hromadianskoho suspilstva: Istorychni rakurs [Basic modern concepts of civil society: Historical perspective]. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering – Bulletin of the National University of Water and Environmental Engineering*, 1(101), 144–152. <https://doi.org/10.31713/ve1202313> [in Ukrainian].
- Simonchuk, O. (2024). Sotsialna struktura ukrainskoho suspilstva pid vplyvom povnomasshtabnoi viiny: kontseptualni ta empirychni poshuky [Social structure of Ukrainian society under the influence of full-scale war: conceptual and empirical research]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 26–62. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.01.26>. [in Ukrainian].
- Samchuk, Z. (2021). Politychni protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy [The political process in independent Ukraine: results and problems]. Kyiv: Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine. <https://ipend.gov.ua/publication/politychnyj-protses-u-nezalezhnij-ukraini-pidsumky-i-problemy/> [in Ukrainian].
- Tretyak O.A., Stavchenko S.V. (2023). Kryzovist ta stabilnist v umovakh instytualizatsii publichnoi sfery polityky. [Crisis and stability in the conditions of institutionalization of the public sphere of politics]. *Filosofiiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and Political Science in the Context of Modern Culture*, 15(Special Issue), 89–95. <https://doi.org/10.15421/352335> [in Ukrainian].
- Chernova, A. (2022). Polityko-ideolohichni oriientsatsii hromadian v umovakh rosiiskoi ahresii [Political and ideological orientations of citizens in the conditions of Russian aggression]. Kyiv: Razumkov Center. https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf [in Ukrainian].
- Shiyan, O., Filipenko, L., & Samchuk, L. (2023). Politychna stratyfikatsiia ukrainskoho suspilstva [Political stratification of Ukrainian society]. *Grani*, 26(4), 12–17. <https://doi.org/10.15421/172368> [in Ukrainian].
- Hönke, J., Cezne, E., & Yang, Y. (2024). South-South transformations in practice. In *Africa's global infrastructures* (p. 231–248). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197775363.003.0010> [in English].
- Nazarchuk, O., Komarnytska, H., Batrymenko, O., Haponenko, V., & Mogyl, V. (2024). Political conflicts and global political problems as a factor of destabilization of socio-economic development of Ukraine: The role of political elites. *International Journal of Religion*, 5(2), 112–120. <https://doi.org/10.61707/8d9ewh47> [in English].
- Rathgeb, P. (2024). The socio-economic transformation of the radical right. U How the radical right has changed capitalism and welfare in Europe and the USA (p. 17–32). Oxford University Press Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192866332.003.0002> [in English].

Анотація

Волобуєв В. В. Вплив політичної стратифікації на демократичні процеси в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена питанням політичної стратифікації суспільства. Політична стратифікація є ключовим аспектом для розуміння демократичних процесів в Україні через кілька важливих причин, які впливають із її історії, геополітичного становища та сучасних політичних викликів. Мета статті – аналіз впливу політичної стратифікації на різні аспекти демократії в Україні, визначення основних викликів та можливих шляхів їх подолання. Методологічним базисом дослідження стали науково-емпіричні методи збирання й порівняння інформації, за допомогою яких було визначено сутність політичної стратифікації та окреслено основні виклики для демократії. Визначено, що політична стратифікація, яка відображає поділ суспільства на різні соціальні, економічні та політичні групи з різним рівнем доступу до влади та ресурсів, може суттєво впливати на поляризацію суспільства. Для забезпечення довгострокової стабільності демократії вкрай важливо зменшити вплив політичного розшарування, сприяти розмаїттю та полегшувати спілкування між різними соціальними групами. Зазначено, що роль олігархів у політичному житті України є значною перешкодою для розвитку повноцінної демократії. Їхній вплив на політичні процеси, медіа і судову систему підриває верховенство права і створює складнощі для проведення необхідних реформ. Вплив політичної стратифікації на демократичні

процеси в Україні та інших країнах: Грузії, Польщі, країни Балтії та ПАР допоможе зрозуміти, як різні аспекти політичної стратифікації впливають на розвиток демократії, стабільність політичних інститутів і суспільну єдність. Впровадження уроків інших країн в Україні може допомогти зміцнити демократичні інститути, зменшити негативний вплив політичної стратифікації, забезпечити національну єдність та сприяти стабільному розвитку країни в складних умовах. Ключовими факторами успіху будуть інклюзивність, верховенство права, активна участь громадянського суспільства та інтеграція в міжнародні структури.

Ключові слова: виборчі системи, соціальна нерівність, політична еліта, демократичний розвиток.

Summary

Volobuiev V. V. The influence of political stratification on democratic processes in Ukraine. – Article.

The article is devoted to issues of political stratification of society. Political stratification is a key aspect for understanding democratic processes in Ukraine for several important reasons stemming from its history, geopolitical situation, and contemporary political challenges. The purpose of the article is to analyze the influence of political stratification on various aspects of democracy in Ukraine, to identify the main challenges and possible ways to overcome them. The methodological basis of the study was the scientific and empirical methods of collecting and comparing information, with the help of which the essence of political stratification was determined and the main challenges for democracy were outlined. It was determined that political stratification, which reflects the division of society into different social, economic and political groups with different levels of access to power and resources, can significantly affect the polarization of society. To ensure the long-term stability of democracy, it is crucial to reduce the impact of political stratification, promote diversity and facilitate communication between different social groups. It is noted that the role of oligarchs in the political life of Ukraine is a significant obstacle to the development of a full-fledged democracy. Their influence on political processes, the media and the judicial system undermines the rule of law and creates difficulties for the implementation of necessary reforms. The impact of political stratification on democratic processes in Ukraine and other countries: Georgia, Poland, the Baltic States and South Africa will help to understand how various aspects of political stratification affect the development of democracy, the stability of political institutions and social unity. Implementation of the lessons of other countries in Ukraine can help strengthen democratic institutions, reduce the negative impact of political stratification, ensure national unity and contribute to the stable development of the country in difficult conditions. Key success factors will be inclusiveness, rule of law, active participation of civil society and integration into international structures.

Key words: electoral systems, social inequality, political elite, democratic development.

УДК 352.07:342.553 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.3>

І. В. Гаращук

orcid.org/0000-0003-3953-1004

кандидатка юридичних наук, доцентка,
старший викладач кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

А. Р. Самойлова

orcid.org/0009-0009-4561-4894

студентка III курсу
факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Вступ. Досвід розвитку зарубіжних країн свідчить про те, що децентралізація публічної влади є ключовим інструментом трансформації суспільних відносин на основі доктринальних конституційних цінностей, а поєднання децентралізованої державної влади з розвиненим місцевим самоврядуванням є однією з найефективніших моделей на сучасному етапі. Без проведення децентралізації влади, яка є основою забезпечення високого рівня життя населення, надання якісних послуг на локальному рівні – неможлива оптимізація територіальної організації влади, зміцнення місцевого самоврядування і формування самодостатніх територіальних громад (Н. Г. Пігуль, О. В. Люта, 2016, с. 684–688). Впродовж останніх років реалізація муніципальної реформи, яка проводиться під гаслом децентралізації виходить на перший план шляху формування України як демократичної, соціальної, правової держави. В умовах повномасштабного вторгнення ворога, що стало найбільшим викликом для України з дня відновлення її незалежності, її розвиток як однієї з найпрогресивніших реформ продовжується у напрямку європейської інтеграції. Таким чином, перед органами місцевого самоврядування постала низка проблем та викликів, що змусили їх в коротші терміни віднайти способи своєчасно і ефективно реагувати на нові умови й виклики, що виникли через війну, тим самим підтверджуючи свою дієздатність. Досягнення, проблеми та перспективи реформи децентралізації є актуальною темою для досліджень, особливо в умовах війни, яка гальмує будь-які процеси реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику проблематики нормативно-правових засад і поточного стану реформи децентралізації в Україні, висвітлення теоретичних та прикладних питань функціонування та організації місцевої влади в умовах воєнного стану, є вкрай актуальним науковим завданням і предметом пильної уваги вітчизняних вчених. Серед авторів, що внесли вагомий внесок у цю сферу, можна визначити: М. О. Баймуратова, Р. Б. Бедрія, Ю. Г. Барабаша, О. В. Батанова, В. В. Борщевського, І. Б. Коліушка, Б. Я. Кофмана, А. Р. Крусян, О. Ю. Лялюка, Н. В. Мішину, Л. М. Олійника, С. Г. Серьогіну, Т. В. Стешенко, І. В. Яковюка та інших.

Метою статті є виявлення ключових поточних досягнень, існуючих проблем та майбутніх перспектив децентралізації влади в Україні, функціонування органів місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових публікацій свідчить про розмаїття визначення терміну «децентралізація». Традиційно науковці визначають її як явище, модель, механізм, процес розширення або делегування повноважень та відповідальності, вказують на вплив передачі прав, повноважень, політичної влади, набору принципів та інструментів тощо. Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує термін «децентралізація» як систему управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до міс-

цевих органів самоуправління, тим самим розширюючи права та обов'язки низових органів управління (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2001, с. 218). При цьому, розрізняють два види децентралізації: адміністративну (бюрократичну) і демократичну. Адміністративна децентралізація передбачає розширення компетенції місцевих адміністративних органів, які діють самостійно та до певної міри незалежно від центральної влади, хоча і призначаються центральним урядом. Другий вид – демократична децентралізація – полягає в створенні розгалуженої системи місцевого самоврядування, коли місцеві справи вирішуються не представниками центрального уряду, а особами, обраними населенням (Юридична енциклопедія, 1999, с. 168–169). Вперше термін «децентралізація» в українських нормативних документах було вжито в ст. 5 Конституції Української Народної Республіки (УНР) від 29 квітня 1918р.: «зберігаючи єдність влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам право на широке самоврядування, відділяючи увагу принципам децентралізації» (Конституція Української Народної Республіки від 29.04.1918р.).

Розглядаючи сутність децентралізації (від лат. *de* – відміна, *centralis* – серединний) варто зазначити, що передусім вона спрямована на зменшення концентрації влади та ресурсів в руках центральних інстанцій і більш рівномірного розподілу їх серед різних частин системи чи груп (Rondinelli, D.A. 1991, с. 415–430); розширенні та посиленні прав і повноважень місцевого та регіонального самоврядування у плані самостійного прийняття та виконання рішень, що були делеговані державною владою (Гнидюк І.В., Гороховська Ю.І., 2015 р.).

Розглядаючи проблему децентралізації, як частини регіональної політики, дослідники підкреслюють на важливості пошуку балансу централізації та децентралізації як необхідність для забезпечення ефективної діяльності органів місцевого самоврядування та виконавчої влади. Політичний плюралізм породжує суспільні вимоги про перерозподіл влади між центральним і субнаціональним рівнями управління на користь останнього. О. Батанов зауважує, що у світі дедалі більше відбувається усвідомлення того, що надмірний централізм не змінює держави, а веде до нездатності державного апарату та фактичної девальвації конституційних норм (Батанов О. В., 2017, с. 20). Ми цілком розділяємо думку автора, адже зосередження влади в центральному уряді дійсно може призвести до перевантаження апарату управління, затримок у прийнятті рішень і бюрократичної інертності. Крім того, існує ризик реальної руйнації конституційних принципів, оскільки централізовані структури можуть обмежити права та автономію місцевих органів влади. Сьогодні все більше країн визнають, що децентралізація є необхідною для підвищення ефективності управління та задоволення місцевих потреб, а також для більшої участі громадян у процесі управління. На нашу думку, надмірний централізм може викликати місцеві невдоволення, що загрожує соціальною нестабільністю. З іншого боку, помірна децентралізація сприяє політичній стабільності та кращій реалізації конституційних норм.

За результатами соціологічного опитування 76,5 % українців підтримує реформу місцевого самоврядування та децентралізації влади (Міськове самоврядування та територіальна організація влади в контексті широкомасштабного російського вторгнення. Аналітичний звіт (жовтень–листопад 2022)), а резолюцією Європейського Парламенту від 2 лютого 2023 року нашу реформу децентралізації влади визнано найуспішнішою серед усіх реформ, що проводилися з часу проголошення незалежності України (Децентралізація у резолюції Європейського Парламенту). Основні передумови активізації процесу децентралізації в Україні пов'язані з виконанням вимог, яким мають відповідати країни-кандидати на вступ в ЄС.

Основною метою реформи є підвищення спроможності місцевого самоврядування шляхом перетворення його органів на фінансово стійкі, ефективні та відповідальні структури. Це передбачає збільшення довіри населення до влади, покращення якості адміністративних послуг і підвищення ефективності управлінських рішень. Реформа також передбачає створення ефективної системи територіальної організації влади в Україні та максимальне використання людського потенціалу країни для забезпечення високого рівня якості життя її громадян. О. В. Батанов справедливо зауважує, що теоретично будь-яка послуга, що надається центральним урядом, за винятком, мабуть, лише національної оборони, може здійснюватися місцевим самоврядуванням за наявності в нього достатніх ресурсів (Батанов О. В., 2010, с. 343).

Процес децентралізації в Україні розпочався з прийняття Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в квітні 2014 року, а також з ухвалення Законів про співробітництво та добровільне об'єднання територіальних громад. Перший етап реформи включав підвищення фінансових можливостей громад і зміну адміністративно-територіального устрою, а також податкову децентралізацію. З 2019 року розпочався другий етап, що передбачав завершення об'єднання громад для проведення виборів у 2020 році. Третій етап (з 2021 року до тепер) фокусується на визначенні повноважень місцевих органів, покращенні надання послуг, вдосконаленні управління розвитком територіальних громад і розширенні функцій місцевого самоврядування. Однак, імплементація європейських стандартів місцевого самоврядування в Україні просувається повільно, і проблема комплексного реформування залишається актуальною.

У лютому 2022 року влада України зіштовхнулася з важливим викликом – захистом країни внаслідок повномасштабного вторгнення російських військ. Війна суттєво змінила всі сфери життя: вона переоцінила роль децентралізації, призвела до економічного спаду, адаптації законодавства до нових умов. Серед наслідків – окупація частини території, руйнування інфраструктури, знищення сільськогосподарських угідь, масове переміщення людей, збільшення потреб у соціальній допомозі та погіршення людської безпеки (Volosiuk M. V., Sirenko I. V., 2023).

Реформаторські процеси були тимчасово призупинені через запровадження воєнного стану, однак повністю не зупинено. Досягнення в сфері децентралізації, зміцнення автономії місцевого самоврядування та підвищення рівня довіри між державою і населенням, зокрема громадами, стали важливими чинниками у формуванні суспільної взаємодовіри. Сьогодні цей рівень довіри слугує вагомим підґрунтям для консолідації регіонів України в умовах агресії з боку Російської Федерації (В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін., 2023, с. 50). Органи місцевого самоврядування активно шукають ефективні шляхи реагування на поточні виклики, тоді як територіальні громади стикаються зі значним навантаженням у контексті протидії російській агресії. Пріоритетними завданнями стають, передусім: розробка механізмів для вирішення складних проблем, виявлення нових можливостей для ефективного управління ресурсами та координація діяльності публічних органів для забезпечення потреб фронту і підтримки економічного відновлення (Борщевський, В., Матвеев, Є., 2022).

Основним нормативно-правовим актом, що регулює правовідносини під час воєнного стану, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Він регулює порядок введення та скасування воєнного стану, діяльність органів влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та організацій, а також гарантії прав людини і юридичних осіб. Закон фактично делегує органам публічної влади повноваження для відсічі агресії, забезпечення національної безпеки та збереження територіальної цілісності України (Про правовий режим воєнного стану від 12 травня 2015 року). Під час воєнного стану в Україні відбулися зміни в організації місцевої публічної влади. Створено обласні, районні та місцеві військові адміністрації, які частково перебравали повноваження органів місцевого самоврядування. 24 лютого 2022 р. утворено 25 обласних військових адміністрацій, головами яких стали очільники державних адміністрацій. Так, вже існуючі органи державної влади отримали нові повноваження і набули іншого статусу. Виконуючи визначені чинним законодавством повноваження місцевих державних адміністрацій та, частково, органів місцевого самоврядування, військові адміністрації впливають на можливості управління територіями та на реалізацію територіальними громадами права на місцеве самоврядування в Україні. Військові адміністрації населених пунктів утворюються по мірі необхідності, проте, тимчасово обмежують реалізацію місцевого самоврядування, оскільки вже з моменту її утворення набувають окремих повноважень його органів, визначених ч. 2 ст. 15 Закону «Про правовий режим воєнного стану», зокрема: складання, затвердження, внесення змін та управління місцевими бюджетами, управління майном та юридичними особами, утворення територіальною громадою, забезпечення окремих публічних, соціальних та житлово-комунальних послуг на території тощо. Військова адміністрація населених пунктів утворюється як кризовий тимчасовий орган управління на певній території для оперативного виконання

заходів правового режиму воєнного стану та завдань місцевого самоврядування у особливих умовах.

О. Ю. Лялюк вважає основним призначенням військових адміністрацій не заміну системи місцевого самоврядування, а реакцію в інституційний спосіб на ситуацію в країні та налагодження у такий спосіб можливості швидкого і оперативного прийняття рішень (Лялюк О. Ю., 2022, с. 7–10). Його створення передбачає тільки тимчасову зміну безпосереднього підпорядкування від ради, виконкому чи мера – до начальника військової адміністрації населених пунктів і тимчасову змінену з разі необхідності структури виконавчих органів місцевого самоврядування. При цьому, ст. 10 Закону «Про правовий режим воєнного стану» закріплює гарантії для працівників органів місцевого самоврядування для таких випадків: структура діє тільки на період воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування; якщо тимчасова структура обумовить зменшення робочих місць у виконавчих органах ради, їхнім працівникам на цей період має бути запропоновано переведення на рівнозначну чи нижчу посаду, або оголошено простій.

Ми погоджуємось з думкою автора, адже навіть при умові створенні нових, хоч і тимчасових, органів, органи місцевого самоврядування ніяким чином не припиняють свої повноваження, оскільки а ні Конституцією України, а ні законами України не передбачено припинення їх повноважень лише з підстав введення в Україні правового режиму воєнного стану. При цьому варто розуміти, що зазначені органи діють паралельно, отримуючи низку додаткових обов'язків, серед яких варто виділити: налагодження близької співпраці з військовими адміністраціями та військовим командуванням, узгодження порядку роботи та, за потреби, погодження перерозподілу окремих повноважень.

Значна роль органів місцевого самоврядування щодо їх співпраці з військовими адміністраціями в умовах воєнного стану в межах охорони та оборони територіальних громад є очевидною (Іваненко В. С., Куперін В. М., 2022, ст. 148–149, с. 149). Зокрема, це проявляється в тому, що місцеві ради беруть активну участь у координації заходів з охорони та оборони, забезпечують матеріальну підтримку, допомагають мобілізаційним процесам, організують гуманітарну допомогу, а також співпрацюють з військовими адміністраціями у питаннях управління ресурсами та забезпечення життєдіяльності територіальних громад в умовах воєнного стану.

На підставі Закону «Про основи національного спротиву», який закріплює принципи «централізації управління та децентралізації і контрольованої автономності застосування сил і засобів територіальної оборони», було внесено зміни до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні». (Про основи національного спротиву 2021 р.). Зокрема, відповідно до положень ст. 36 до виконавчих органів місцевих рад в галузі оборони були делеговані наступні повноваження, як-от: організація призову громадян на військову та альтернативну службу, підготовка молоді до військової служби, сприяння проведенню військових зборів, доведення до підприємств і населення розпоряджень про мобілізацію та виклик військовозобов'язаних і резервістів до територіальних центрів комплектування. (Про місцеве самоврядування в Україні, 1997).

У сучасних умовах особливо актуальним виступає питання захисту прав і інтересів внутрішньо переміщених осіб. Органи місцевого самоврядування, як найближчі до їхніх проблем і потреб, відіграють ключову роль у наданні підтримки. Реалізуючи програми соціальної, матеріальної, інформаційної та психологічної допомоги під час воєнного стану, вони створюють умови для інтеграції внутрішньо переміщених осіб в економіку приймаючих громад. Це відбувається через залучення до ринку праці, стимулювання підприємницької активності та формування попиту на товари і послуги з боку переміщених осіб (Сторонянська І., Патицька Х., Дуб А., 2022, с. 71). Органи місцевого самоврядування позитивно оцінюють реалізацію державних програм підтримки ВПО, але відзначають необхідність їх удосконалення. Децентралізація розширила повноваження громад, але ресурси для їх виконання недостатні. Механізми реалізації деяких повноважень залишаються незрозумілими, що є загальнодержавною проблемою. Відсутність державних дотацій і власних фінансових ресурсів знижує мотивацію органів до створення умов для інтеграції ВПО. Крім того, слабка комунікація між місцевою

владою і органами самоврядування ускладнює їхню співпрацю в цьому напрямку (Л. Наливайко, Є. Мінакова, О. Бочковий, 2022, с. 132–134).

Війна сповільнила, але ніяк не зупинила реформу децентралізації, яка залишається ключовою для формування самодостатніх та економічно спроможних громад. Для успішної регіональної відбудови України, на нашу думку, важливо зміцнювати міжнародне співробітництво, продовжувати децентралізацію, впроваджувати екологічно збалансовані ініціативи та відновлювати постраждалі території. У повоєнній перспективі необхідно вдосконалювати конституційно-правове забезпечення децентралізації, розширювати повноваження місцевого самоврядування, цифровізувати управління та посилювати бюджетно-фінансову децентралізацію (Крусян А. Р., 2023, с. 72). Досягнення децентралізації, автономія місцевого самоврядування, підвищення рівня довіри населення до державних та місцевих органів влади є вирішальними у здатності України протистояти збройній агресії ворога.

Література

- Батанов О. В. Концептуальні засади муніципальної реформи в Україні та її міжнародно-правові аспекти. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 08 грудня 2017 р.). К.: ТОВ «Підприємство ВІ.ЕН.ЕЙ», 2017. С. 20–25.
- Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики / О.В. Батанов. – К.: Юрид. думка, 2010. – 656 с., с. 343.
- Борщевський, В., Матвеев, Є., Куропась, І., & Микита, О. Територіальні громади в умовах воєнного стану: як забезпечити ефективне управління в контексті пріоритетів повоєнного розвитку. Громадський Простір. 2022. Квітень. 29. URL: <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah>.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінськ, Перун, 2001. – 1440 с.
- Гнидюк І.В., Гороховська Ю.І. Децентралізація в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. «Молодий вчений» № 5 (20). Частина 1, травень, 2015 р.
- Децентралізація у резолюції Європейського Парламенту, присвяченій саміту Україна-ЄС. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/16074>.
- Іваненко В.С., Куперін В. М. Місцеві органи влади в умовах воєнного стану: повноваження та співпраця військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування. Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17 червня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 148–149.
- Конституція Української Народної Республіки: Закон від 29.04.1918р. База даних «Законодавство Української Радянської Соціалістичної Республіки»/ ВР Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text>
- Крусян А. Р. Децентралізація в Україні: випробування війною та повоєнні перспективи. Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2023 р., м. Львів). С. 68–73.
- Л. Наливайко, Є. Мінакова, О. Бочковий. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах децентралізації влади. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 1. С. 130–136.
- Лялюк О. Ю. Військові та військово-цивільні адміністрації в системі територіальної організації влади в Україні: компаративний аналіз. Проблеми законності. 2022. Вип. 157. С. 6–19.
- Місцеве самоврядування та територіальна організація влади в контексті широкомасштабного російського вторгнення. Аналітичний звіт (жовтень– листопад 2022). URL : https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20221219_m/Sociology_lsg_2022.pdf.
- Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.] ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С. 50. 54 с. URL : <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep>.
- Пігуль Н. Г. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – №9. – с. 684–688.
- Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. Ст. 170.
- Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 р. No 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#n325>.

Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року N 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

Сторонянська І., Патицька Х., Дуб А. Місцевий економічний розвиток у територіальних громадах: антикризові інструменти у воєнний і післявоєнний період. Посібник для органів місцевого самоврядування. Львів, 2022. 71 с. URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/838/LED.pdf>

Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1999. – Т. 2. – 744с., с. 168–169].

Rondinelli, D.A. 1991. Decentralizing water supply services in developing countries: Factors affecting the success of community management. *Public Administration and Development*, Vol 11, No. 4, 415–430.

Volosiuk M.V., Sirenko I.V. Комплексна безпека як складова відновлення та розвитку українських громад. *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi, Georgia.* 2023. 1316-1334pp. ISSN 1512-4916. DOI 10.5281/zenodo.7825520.

References

Badanov O. V. (2017). Kontseptualni zasady munitsypalnoyi reformy v Ukrayini ta yiyi mizhnarodno-pravovi aspekty [Conceptual Framework of Municipal Reform in Ukraine and Its International Legal Aspects]. *Vseukrayinska naukovo-praktychna konferentsiya "Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsiyi Ukrayiny: pozytsiya vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti"* – All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Municipal Reform in the Context of Ukraine's European Integration: Position of the Government, Academics, Trade Unions and the Public". (pp. 20-25). Kiev: TOV «Pidpryyemstvo VI.EN.EY» [in Ukrainian];

Badanov O. V. (2010). *Munitsypalna vlada v Ukrayini: problemy teorii ta praktyky [municipal power in Ukraine: problems of theory and practice]*. Yurydychna dumka -Legal Opinion 343, 656 [in Ukrainian];

Borshchevskiy, V., & Matveev, E., & Kuropas, I., & Nikita, O. (2022) Terytorialni hromady v umovakh viyskovoho stanu: yak zabezpechty efektyvne upravlinnya v konteksti priorytetiv viyskovoho rozvytku [Territorial communities under martial law: how to ensure effective governance in the context of post-war development priorities.]. *Hromadskyy Prostir – Public space*. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah> [in Ukrainian];

Busel, V. T. (Ed.). (2001). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]*. Irpin, Kyiv: Perun;

Hnydyuk I.V., & Horokhovska YU.I (2015) Detsentralizatsiia v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Decentralization in Ukraine: current state and development prospects]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist* [in Ukraine];

Decentralizatsiia u rezoliutsii Yevropeiskoho Parlamentu, prysviachenii samitu Ukraina-Yes. (n.d.). [Decentralization in the resolution of the European Parliament dedicated to the Ukraine-EU summit]. *decentralization.gov.ua/news/16074/*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/16074> [in Ukraine];

Ivanenko, V. S., & Kuperin, V. M. (2022). Mistsevi orhany vlady v umovakh voiennoho stanu: Povnovazhennia ta spivpratsia viiskovykh administratsii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia [Local authorities under martial law: Powers and cooperation of military administrations with local self-government bodies]. *V mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya "Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady"* – *The fifth International Scientific and Practical Conference "Legal Principles of Organization and Exercise of Public Power"*. (pp. 148-149). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov [in Ukraine].

Konstytutsiia Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliki [Konstytutsiia Ukrayinskoyi Narodnoyi Respubliki]. (n.d.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text> [in Ukrainian].

Krusian, A.R. (2023). Detsentralizatsiia v Ukraini: vyprobuvannia viinoiu ta povoyenni perspektyvy. Detsentralizatsiia publichnoi vlady v Ukraini: zdotuky, problemy ta perspektyvy [Decentralization in Ukraine: challenges of war and post-war prospects. Decentralization of public authority in Ukraine: achievements, problems, and prospects: Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference] *V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – The Five International Scientific and Practical Conference*. (pp 68-73) Lviv [in Ukrainian].

Nalyvaiko, L., Minakova, Ye., & Bochkovi, O. (2022). Problemy realizatsii povnovazhen orhaniv mistsevoho samovriaduvannia z pytan intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib v umovakh detsentralizatsii vlady [Challenges of implementing local government powers regarding the integration of internally displaced persons in the context of decentralization]. *Naukovyi Visnyk Dnipropetrovskoho Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav (1) – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (1)*. (pp. 130-136). [in Ukrainian].

Lialiu, O. Yu. (2022). Viiskovi ta viiskovo-tsyvilni administratsii v systemi terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Komparatyvnyi analiz [Military and military-civil administrations in the system of territorial organization of power in Ukraine: Comparative analysis]. *Problemy zakonnosti – problems of legality* (157). (pp. 6-19), [in Ukrainian].

- Misceve samovriaduvannia ta terytorialna orhanizatsiia vlady v konteksti shyrokomasshtabnoho rosiiskoho vtorhnnenia. (2022). [Local self-government and territorial organization of power in the context of large-scale Russian invasion]. *Analytical report (October–November 2022)*. kiis.com.ua/materials/pr/20221219_m/Sociology_lsg_2022.pdf. Retrieved from: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20221219_m/Sociology_lsg_2022.pdf. [in Ukrainian].
- Potapenko, V. H., Barannik, V. O., Bakhur, N. V., et al. (2023). Misceve samovriaduvannia yak chynnyk stiikosti tylu. [Local self-government as a factor of rear resilience]. *Analitichna dopovid – Analytical report (V. H. Potapenko, Ed.)*. doi.org/10.53679/NISS-analytrep. Kyiv: NISD. Retrieved from: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep>. [in Ukrainian].
- Pihul, N.H., & Liuta, O.V. (2016). Zarubizhnyi dosvid provedennia detsentralizatsiinykh reform. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky [Foreign experience in conducting decentralization reforms. Global and National Problems of the Economy]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Problems of the Economy*, 3, 684-688 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy “Pro misceve samovriaduvannia v Ukraini” [The Law of Ukraine “On local self-government in Ukraine”] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu: Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 2021 r. №1702-IX. [The Law of Ukraine On the Fundamentals of National Resistance: Law of Ukraine dated July 16, 2021, № 1702-IX] (n.d.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#n325> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy Pro pravovy rezhym voiennoho stanu: vid 12 travnia 2015 roku №389-VIII [Law of Ukraine On the Legal Regime of Martial Law dated May 12, 2015, № 389-VIII] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#n325> [in Ukrainian].
- Storonianska, I., Patytska, K., & Dub, A. (2022). Mistsevyi ekonomichni rozvytok u terytorialnykh hromadakh: antykrizovi instrumenty u voiennyi i pisliavoiennyi period [Local economic development in territorial communities: Anti-crisis tools during and after the war period]. *Posibnyk dlia orhaniv mistsevogo samovriaduvannia – A manual for local government bodies*. Decentralization.gov.ua/uploads/library/file/838/LED.pdf. (p. 71). Lviv: Author. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/838/LED.pdf> [in Ukrainian].
- Shemshuchenko YU.S. (Ed.) (1999). Yurydychna entsyklopediya [Legal encyclopedia]. (T. 2). (pp. 168-169). Kiev: «Ukr. Entsykl.» [in Ukrainian].
- Rondinelli, D.A. 1991. Decentralizing water supply services in developing countries: Factors affecting the success of community management. *Public Administration and Development*, Vol 11, No. 4, 415-430.]
- Volosiuk M.V., Sirenko I.V. Комплексна безпека як складова відновлення та розвитку українських громад. International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. International collective monograph. Georgian Aviation University. Tbilisi, Georgia. 2023. 1316-1334pp. ISSN 1512-4916. DOI 10.5281/zenodo.7825520.]

Анотація

Гаращук І. В., Самойлова А. Р. Проблема реалізації реформи децентралізації влади в умовах російсько-української війни. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню реалізації реформи децентралізації влади в Україні в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Децентралізація є однією з ключових реформ, спрямованих на оптимізацію територіальної організації влади та посилення місцевого самоврядування, що є основою демократичної, соціальної правової держави, як це визначено в Конституції України. У роботі розглядається передусім проблематика, що постала перед органами місцевого самоврядування у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії, зокрема, проблеми забезпечення безпеки, ефективного управління ресурсами та економічними можливостями, а також надання гуманітарної допомоги. Досліджується питання щодо створення військових адміністрацій як тимчасових органів, їх мети та цілей. Зокрема розглянуто питання щодо делегування цим органам принципи забезпечення національної безпеки та підтримки життєдіяльності громад. Окрему увагу приділено соціальній та економічній підтримці внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які потребують допомоги у нових громадах, включаючи питання їх інтеграції у місцеву економіку. Визнано, що в умовах воєнного стану роль місцевого самоврядування є особливо важливою для координації зусиль у питаннях мобілізації, оборони та економічного відновлення. Підкреслюється, що продовження реформи децентралізації влади є життєво важливим етапом для післявоєнного відновлення України, адже завдяки реформі реалізується створення самодостатніх та фінансово стійких територіальних громад, які спрямовані на вирішення будь-яких питань. Не менш важлива увага акцентується на важливості європейської інтеграції України та імплементації європейських стандартів управління, що допоможе створити

ефективну систему публічної влади на місцевому рівні, сприяючи стабільності та розвитку після завершення війни.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, воєнний стан, військові адміністрації, територіальна громада.

Summary

Garashchuk I. V., Samoiloa A. R. The problem of implementing the decentralization reform in the context of the Russian-Ukrainian war. – Article.

The article is devoted to the study of the implementation of the decentralization reform in Ukraine in the context of the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine. Decentralization is one of the key reforms aimed at optimizing the territorial organization of power and strengthening local self-government, which is the basis of a democratic, social state based on the rule of law, as defined in the Constitution of Ukraine. The paper focuses primarily on the challenges faced by local governments in the wake of Russia's full-scale invasion, including security, effective management of resources and economic opportunities, and humanitarian assistance. The issue of establishing military administrations as temporary bodies, their purpose and objectives is studied. In particular, the issue of delegating to these bodies the principles of ensuring national security and supporting the vital activity of communities is considered. Particular attention is paid to social and economic support for internally displaced persons (IDPs) who need assistance in new communities, including the issue of their integration into the local economy. It is recognized that under martial law, the role of local self-government is particularly important for coordinating efforts in mobilization, defense and economic recovery. It is emphasized that the continuation of the decentralization reform is a vital step for Ukraine's post-war recovery, as the reform is aimed at creating self-sufficient and financially stable territorial communities that are able to address any issues. Equally important is the focus on the importance of Ukraine's European integration and the implementation of European governance standards, which will help create an effective system of public administration at the local level, contributing to stability and development after the war.

Key words: decentralization, local self-government, martial law, military administrations, territorial community.

П. Л. Лисянський

orcid.org/0000-0003-3997-9335

доктор філософії з політичних наук,

директор організації

ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки»

ПРОЦЕСИ МІЛІТАРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕКОВІЙ СИТУАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕГІОНІ

Вступ. Процеси мілітаризації суспільства в країнах пострадянського простору стали значущим фактором, що впливає на безпекову ситуацію в Європейському регіоні. Після розпаду Радянського Союзу багато з цих країн опинилися у складному політичному та економічному становищі, що призвело до підвищення ролі військових сил у суспільстві. Це явище має глибокі історичні корені та сучасні імплікації, які потребують детального аналізу з наукової та практичної точок зору.

По-перше, мілітаризація суспільства в пострадянських країнах обумовлена необхідністю забезпечення внутрішньої стабільності та захисту від зовнішніх загроз. Проте цей процес часто супроводжується зростанням авторитарних тенденцій та обмеженням громадянських свобод. Військові витрати збільшуються, що відволікає ресурси від соціально-економічного розвитку та сприяє ескалації напруженості в регіоні.

По-друге, мілітаризація суспільства впливає на міжнародні відносини та безпекову ситуацію в Європі. Пострадянські країни, прагнучи зміцнити свої позиції на міжнародній арені, часто вдаються до військових засобів. Це створює ризики для стабільності в сусідніх державах і може призвести до збройних конфліктів. Зокрема анексія Криму російською федерацією та збройний конфлікт на сході України є яскравими прикладами таких загроз.

Крім того, мілітаризація пострадянських країн має прямий вплив на безпекову політику Європейського Союзу та НАТО. Ці організації змушені реагувати на зміну військово-політичної ситуації в регіоні, що веде до збільшення військових витрат та посилення оборонних заходів. У свою чергу, це може призвести до нової гонки озброєнь і підвищення рівня напруженості між країнами.

Метою цієї статті є аналіз процесів мілітаризації суспільства в країнах пострадянського простору та їх впливу на безпекову ситуацію в Європейському регіоні. У рамках цього дослідження передбачається досягнення таких завдань:

1. Визначити історичні та сучасні передумови мілітаризації суспільства в пострадянських країнах.
2. Проаналізувати вплив мілітаризації на внутрішню політичну та соціально-економічну ситуацію в цих країнах.
3. Оцінити наслідки мілітаризації для міжнародних відносин та безпеки в Європейському регіоні.
4. Розглянути реакцію Європейського Союзу та НАТО на процеси мілітаризації в пострадянських країнах.
5. Запропонувати рекомендації щодо зменшення негативних наслідків мілітаризації та зміцнення стабільності в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, що розглядають процеси мілітаризації суспільства в країнах пострадянського простору, висвітлює загрози безпековій ситуації в європейському регіоні. Зокрема Пономаренко, Морозюк та Нинюк досліджують вплив воєнних дій на ефективність державного управління в Україні, звертаючи увагу на зміни в адміністративних і соціальних структурах (Пономаренко, 2024, с. 32). Гай-Нижник акцентує увагу на

глобальних викликах та національній безпеці України в контексті сучасних геополітичних реалій (Гай-Нижник, 2022, с. 113).

Шергін аналізує політичні феномени, що спричинили російсько-українську війну, та їх вплив на регіональну стабільність (Шергін, 2023, с. 23). Нікілев розглядає історичні корені та передумови війни, зосереджуючись на ментальних і культурних аспектах (Нікілев, 2023, с. 26.5).

Валюшко аналізує мілітаризм як характерну рису російського суспільства, вказуючи на його соціальні та політичні наслідки (Валюшко, 2023, с. 32). Акімов досліджує програми підготовки молодого покоління в контексті сучасних геополітичних реалій, наголошуючи на важливості військової освіти для формування нового українського суспільства (Акімов, 2024, с. 7).

Лисянський досліджує політику мілітаризації підлітків у росії та її загрозу для європейської безпеки, звертаючи увагу на довготривалі наслідки такого впливу (Лисянський, 2023). Хаустова, Кизим та Костенко демонструють важливість співвідношення воєнної сили у глобальному контексті (Хаустова, 2023, с. 2).

Сизов, Коваль та Пахольчук аналізують військову могутність та мілітаризацію глобального простору, відзначаючи її вплив на міжнародну політику (Сизов, 2022). Кім та Українець досліджують військово-промисловий комплекс у світовій економіці, звертаючи увагу на передумови та фактори розвитку цього сектора (Кім, 2022, с. 39).

Сябро розглядає еволюцію концепту «м'якої сили» в сучасному інформаційному протистборстві, аналізуючи нові підходи до впливу на суспільства (Сябро, 2021, с. 92-94). Мішев та Купшулері в своїх роботах розглядають аспекти безпеки у зв'язку з глобалізованими кризами та феноменом заморожених конфліктів у пострадянському просторі, наголошуючи на їх вплив на європейську безпеку (Мішев, 2023; Купшулері, 2022). Маріонеткові республіки на початку 1918х років досліджує І. Краснодемська (Краснодемська, 2019). Взаємодію громадянського суспільства та військовослужбовців вивчає В. Легкодух (Легкодух, 2023)

Загалом, аналіз досліджень вказує на комплексність проблематики мілітаризації суспільства в пострадянських країнах та її негативний вплив на безпекову ситуацію в Європейському регіоні. Проте, залишаються не достатньо розкритими питання розробки стратегій зменшення мілітаризаційних процесів та посилення міжнародної безпеки через дипломатичні та соціально-економічні інструменти.

Історичні та сучасні передумови мілітаризації суспільства в пострадянських країнах.

Історичні та сучасні передумови мілітаризації суспільства в пострадянських країнах можна простежити через ряд ключових факторів. Одним з основних є спадщина радянської епохи. У Радянському Союзі військово-промисловий комплекс відіграв центральну роль в економіці і політиці, що створило мілітаризовану культуру, яка продовжує впливати на суспільства пострадянських держав. Після розпаду СРСР країни, такі як росія, білорусь, Казахстан та інші, успадкували значні військові ресурси та інфраструктуру.

Економічні труднощі, що виникли після переходу до ринкової економіки також посилили мілітаризацію. В багатьох пострадянських країнах економічні кризи призвели до зростання безробіття і зниження рівня життя, що, в свою чергу, викликало соціальну напруженість і політичну нестабільність. В цих умовах військові сили часто використовувались як інструмент для підтримання порядку та стабільності. Наприклад, у Казахстані військові підрозділи були залучені для придушення протестів.

Внутрішньополітична нестабільність також відіграла значну роль. Політична боротьба за владу, етнічні конфлікти та регіональні сепаратистські рухи стали викликами для нових незалежних держав. Уряди використовували збройні сили для зміцнення своєї влади та придушення опозиції. В білорусі збройні сили активно залучалися до придушення протестів проти режиму Олександра Лукашенка.

Зовнішні загрози, такі як конфлікти на пострадянському просторі, також сприяли процесам мілітаризації. Загострення міжнародної ситуації змушувало країни зміцнювати свої збройні сили і збільшувати військові витрати. Наприклад, анексія Криму росією та збройний конфлікт на сході України призвели до суттєвого зростання військових витрат в регіоні.

Україна була змушена значно збільшити свої військові витрати та реформувати збройні сили для протидії російській агресії.

Дані про військові витрати в деяких пострадянських країнах наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка військових витрат у пострадянських країнах (млрд \$)

Рік	росія	білорусь	Казахстан	Україна
1991	19,6	0,9	0,4	1,2
2000	5,2	0,15	0,11	0,7
2010	41,5	0,57	1,7	3,2
2020	61,7	0,64	2,8	5,9
2022	86,4	0,68	3,2	39,2

Джерело: сформовано автором на підставі (SIPRI, 2024)

Ці дані підкреслюють динамічні зміни в сфері військових витрат пострадянських країн і підтверджують тенденцію до мілітаризації в умовах зростаючих внутрішніх і зовнішніх викликів. На рис. 1 проілюстровано основні фактори, що впливають на процеси мілітаризації.

Рис. 1. Фактори, що впливають на процеси мілітаризації

Джерело: сформовано автором

Історичні фактори відіграють значну роль у процесах мілітаризації пострадянських країн. Спадщина Радянського Союзу залишила глибокий відбиток на військовій структурі та культурі цих держав. У СРСР військово-промисловий комплекс був одним з основних компонентів економіки, а мілітаризована культура була поширена серед населення. Ці фактори продовжують впливати на сучасні суспільства, сприяючи підтриманню високого рівня мілітаризації. Наприклад, росія зберегла значну частину радянського військового потенціалу, що дозволило їй продовжувати розвивати військову інфраструктуру та озброєння.

Економічні фактори також мають суттєвий вплив на мілітаризацію. Перехід до ринкової економіки після розпаду Радянського Союзу супроводжувався економічними кризами, які призвели до зниження рівня життя, зростання безробіття та соціальної напруженості. У цих умовах уряди часто використовували військові сили для підтримання внутрішньої стабільності. Наприклад, у Казахстані військові підрозділи були залучені для придушення протестів, що виникли внаслідок економічних труднощів.

Політичні фактори включають внутрішньополітичну нестабільність, етнічні конфлікти та авторитарні тенденції. Багато пострадянських країн зіткнулися з політичною боротьбою за владу, що призвело до використання армії для придушення опозиційних рухів. Наприклад, у білорусі збройні сили були активно залучені до придушення протестів проти режиму Олександра Лукашенка, що підтверджує важливу роль військових у політичному житті країни.

Зовнішні фактори включають міжнародні конфлікти, загострення відносин з сусідами та вплив зовнішніх факторів. Загострення міжнародної ситуації змушувало країни зміцнювати свої збройні сили і збільшувати військові витрати. Наприклад, анексія Криму росією та збройний конфлікт на сході України стали каталізаторами для посилення військової активності в регіоні. Україна була змушена значно збільшити свої військові витрати та реформувати збройні сили для протидії російській агресії.

Таким чином, процеси мілітаризації в пострадянських країнах є результатом складної взаємодії історичних, економічних, політичних та зовнішніх факторів. Розуміння цих факторів дозволяє глибше зрозуміти причини та наслідки мілітаризації, а також розробити ефективні стратегії для забезпечення стабільності та безпеки в регіоні.

Вплив мілітаризації на внутрішню політичну та соціально-економічну ситуацію. Мілітаризація суспільства в пострадянських країнах суттєво впливає на внутрішню політичну та соціально-економічну ситуацію. Цей вплив є багатограним і охоплює різні аспекти життя, включаючи політичну стабільність, економічний розвиток, соціальну структуру та громадянські права.

Політично мілітаризація часто сприяє зміцненню авторитарних режимів. Уряди використовують військову силу для придушення опозиційних рухів та збереження своєї влади. Наприклад, у Білорусі режим Олександра Лукашенка активно залучав збройні сили для придушення протестів після суперечливих президентських виборів у 2020 році. Використання армії в політичних цілях знижує рівень демократичних свобод і підриває інститути громадянського суспільства. Це створює атмосферу страху та невизначеності, що дестабілізує внутрішньополітичну ситуацію.

Економічно мілітаризація часто веде до значних витрат на оборону, що може мати негативні наслідки для економічного розвитку. Великі військові витрати відволікають ресурси від інших важливих сфер, таких як охорона здоров'я, освіта та соціальні програми. Наприклад, росія, витрачаючи значні кошти на оборону, стикається з економічними проблемами, такими як низькі темпи зростання ВВП та високий рівень інфляції. Мілітаризація також може сприяти розвитку військово-промислового комплексу, але це не завжди позитивно впливає на загальний економічний стан, оскільки створює дисбаланс у структурі економіки.

Соціально мілітаризація може призвести до змін у соціальній структурі та культурі. Підвищення ролі військових у суспільстві сприяє формуванню мілітаризованої культури, де цінності пов'язані з військовою службою та патріотизмом стають домінуючими. Це може призвести до зростання напруженості та агресивності в суспільстві. Наприклад, в Україні активна фаза військового конфлікту з росією сприяла формуванню потужних патріотичних настроїв, але також викликала соціальну напруженість та розкол у суспільстві.

Мілітаризація також впливає на громадянські права та свободи. Уряди часто використовують військові закони та обмеження для контролю за населенням, що веде до зниження рівня особистих свобод і прав. У Казахстані, наприклад, уряд використовував військові підрозділи для придушення протестів, що викликало критику з боку міжнародних правозахисних організацій.

Для кращого розуміння впливу мілітаризації на внутрішню політичну та соціально-економічну ситуацію ми можемо розглянути кілька ключових показників. У таблиці 2 наведено дані про військові витрати, темпи зростання ВВП, рівень інфляції та індекс демократичних свобод у вибраних пострадянських країнах.

Таблиця ілюструє вплив мілітаризації на соціально-економічні показники в пострадянських країнах за 2023 рік. Дані про військові витрати демонструють значні витрати в росії, що можуть бути частково пов'язані з продовженням нападу на Україну та геополітичною напруженістю. Витрати на оборону в інших країнах також зросли, проте меншою мірою. Темпи зростання ВВП показують варіації між країнами, з помітними економічними труднощами в Україні через війну, тоді як Казахстан демонструє позитивні економічні результати. Рівень інфляції значно зріс в Україні та Білорусі, відображаючи економічні стреси, спричинені високими витратами на оборону та іншими факторами. Індекси демократичних свобод вказують на зниження рівня свободи в росії та Білорусі, що може бути наслідком авторитарних тенденцій та політичних репресій. У той же час, Казахстан і Україна мають відносно вищі індекси, хоча останні все ще стикаються з викликами у своїх політичних системах.

**Вплив мілітаризації на соціально-економічні показники
у пострадянських країнах (2023 рік)**

Країна	Військові витрати (млрд \$)	Темпи зростання ВВП (%)	Рівень інфляції (%)	Індекс демокра- тичних свобод (0-10)
росія	87,4	1,8	6,5	3,0
білорусь	0,76	1,9	8,2	2,5
Казахстан	3,5	4,0	5,7	3,2
Україна	44,8	-4,7	22,1	4,4

Джерело: сформовано автором на підставі (SIPRI, 2024; World Bank, 2024; Freedom House, 2024; Economist Intelligence Unit, 2024)

Наслідки мілітаризації для міжнародних відносин та безпеки в Європейському регіоні. Мілітаризація пострадянських країн має значний вплив на міжнародні відносини та безпеку в Європейському регіоні. Наслідки цього процесу варіюються від поглиблення конфліктів до зміни геополітичного балансу. Збільшення військових витрат у цих країнах, зокрема в росії та Україні, впливає на стабільність регіону, сприяючи ескалації напруженості та загрози безпеці. Високі військові витрати можуть призводити до зниження економічної стабільності та посилення соціальної напруженості, що негативно впливає на внутрішню політику країн.

Зростання військових амбіцій росії, яка є одним з найбільших агресорів у світі, викликає занепокоєння серед сусідніх країн і союзників НАТО. Це спричиняє збільшення військової присутності Альянсу у Східній Європі та Балтійському регіоні, що у свою чергу призводить до збільшення витрат на оборону в цих країнах. Таким чином, мілітаризація пострадянських країн стає каталізатором зростання напруженості між НАТО та росією, що може призвести до непередбачуваних наслідків.

Зростання військових витрат у пострадянських країнах також впливає на економічний розвиток, оскільки значні ресурси перенаправляються з соціальних та економічних сфер на оборону. Це може призводити до зниження рівня життя населення та збільшення соціальної нестабільності, що може підірвати політичну стабільність у довгостроковій перспективі.

Крім того, посилення мілітаризації сприяє зростанню недовіри та напруженості між країнами пострадянського простору та їхніми західними партнерами. Відсутність довіри між сторонами ускладнює дипломатичні зусилля з вирішення конфліктів і може призводити до зростання ризику військових зіткнень. Це також обмежує можливості для співпраці у сфері безпеки та оборони, що є критичним для підтримання стабільності в Європейському регіоні. Вплив мілітаризації на міжнародні відносини та безпеку в Європейському регіоні представлено на рис. 2.

З огляду на зазначені наслідки важливо розуміти, що мілітаризація пострадянських країн також впливає на міжнародне право та існуючі договори про контроль над озброєннями. Порушення таких угод, як Договір про звичайні збройні сили в Європі (CFE) або Договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності (INF), створює прецеденти, які підбивають довіру до міжнародних правових механізмів і сприяють подальшій ескалації конфліктів.

Мілітаризація сприяє зростанню націоналістичних настроїв і підживлює пропагандистські кампанії, спрямовані на формування образу ворога. Це погіршує міжнаціональні стосунки і знижує ефективність міжнародної співпраці у вирішенні глобальних проблем, таких як боротьба з тероризмом, зміни клімату і пандемії.

У регіональному контексті, зростання військових витрат може провокувати гонку озброєнь серед сусідніх країн, що збільшує ймовірність локальних конфліктів. Крім того, мілітаризація може призводити до нестабільності в прикордонних регіонах, посилюючи потоки біженців і внутрішньо переміщених осіб, що створює додаткові соціально-економічні виклики для сусідніх країн і регіону в цілому (табл. 3).

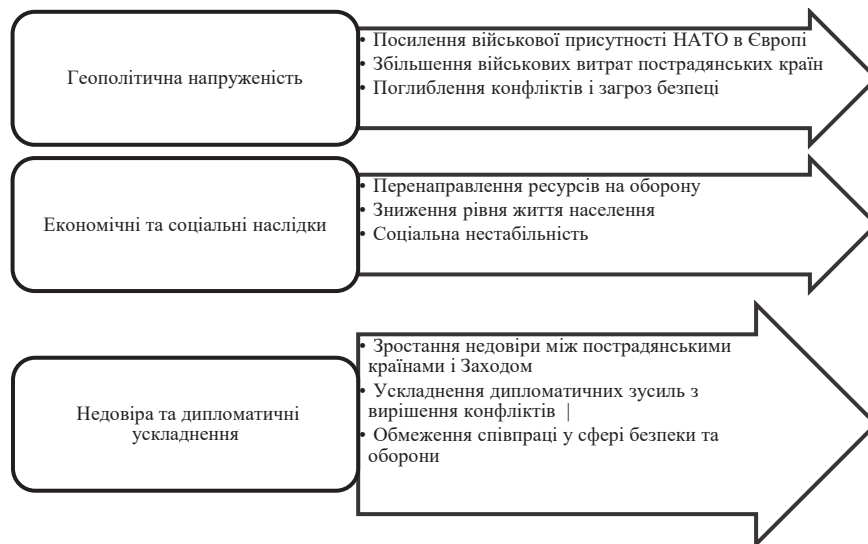

Рис. 2. Вплив мілітаризації на міжнародні відносини та безпеку в Європейському регіоні

Джерело: сформовано автором

Таблиця 3

Наслідки мілітаризації для міжнародного права та регіональної стабільності

Наслідки	Вплив
Порушення міжнародних угод	Підрив довіри до міжнародних правових механізмів
Зростання націоналістичних настроїв	Погіршення міжнаціональних стосунків, зниження ефективності співпраці
Гонка озброєнь	Підвищення ймовірності локальних конфліктів
Нестабільність прикордонних регіонів	Збільшення потоків біженців і внутрішньо переміщених осіб

Джерело: сформовано автором

Остання таблиця висвітлює наслідки мілітаризації пострадянських країн, акцентуючи увагу на порушеннях міжнародних угод, зростанні націоналістичних настроїв, гонці озброєнь та регіональній нестабільності. Порушення міжнародних угод свідчить про зниження ефективності міжнародних правових механізмів, що може створювати небезпечні прецеденти і послаблювати глобальну безпеку. Зростання націоналістичних настроїв та пропаганди підвищує внутрішню і міжнародну напруженість, ускладнюючи дипломатичні зусилля і погіршуючи міждержавні відносини. Гонка озброєнь, що супроводжується зростанням військових витрат, може провокувати конфлікти і нестабільність, збільшуючи кількість гуманітарних криз. Ці наслідки підкреслюють необхідність посилення міжнародного контролю над озброєннями та розвитку програм співпраці для забезпечення миру і стабільності в регіоні.

Європейський Союз та НАТО і процеси мілітаризації в пострадянських країнах. Реакція Європейського Союзу та НАТО на процеси мілітаризації в пострадянських країнах є багатогранною і зосередженою на забезпеченні стабільності та безпеки в Європейському регіоні (табл. 4). Зростання військових витрат і посилення напруженості в пострадянських державах викликає занепокоєння серед європейських країн та членів Альянсу, що зумовлює відповідні дії з їхнього боку.

Європейський Союз реагує на мілітаризацію в пострадянських країнах через дипломатичні, економічні та політичні засоби. ЄС запровадив серію санкцій проти росії у відповідь на її військові дії в Україні та анексію Криму. Ці санкції включають обмеження на торгівлю, фінансові операції та доступ до технологій, що спрямовані на обмеження військових можливостей росії. Паралельно ЄС надає значну підтримку Україні у вигляді фінансової допомоги,

програм реформ і гуманітарної підтримки, спрямованих на зміцнення української економіки та державних інституцій.

НАТО також вживає рішучих заходів у відповідь на процеси мілітаризації в пострадянських країнах. Альянс розгорнув багатонаціональні батальйони у Східній Європі та Балтійському регіоні для зміцнення своїх оборонних позицій і стримування можливих загроз. Крім того, НАТО проводить регулярні військові навчання і тренування з метою підвищення бойової готовності та координації дій між країнами-членами. Важливим напрямком є також співпраця з країнами-партнерами, такими як Україна і Грузія, які отримують військову допомогу і підтримку у реформуванні своїх оборонних структур.

Обидві організації, ЄС і НАТО, акцентують увагу на стратегічному діалозі та дипломатичних зусиллях. Ці зусилля спрямовані на зниження напруженості, запобігання ескалації конфліктів і забезпечення стабільності в регіоні. Попри ці зусилля, мілітаризація пострадянських країн залишається серйозним викликом для європейської безпеки, що вимагає постійного моніторингу і адаптації політики.

Таблиця 4

Реакція ЄС та НАТО на мілітаризацію в пострадянських країнах

Організація	Заходи та ініціативи	Мета
ЄС	Санкції проти росії	Обмеження військових можливостей росії
	Підтримка України	Зміцнення українських інституцій та економіки
НАТО	Розгортання багатонаціональних батальйонів	Стимування агресії та підвищення готовності сил
	Військові навчання та тренування	Підвищення готовності та взаємодії між союзниками
	Співпраця з країнами -партнерами	Підтримка реформ і зміцнення оборонних можливостей

Джерело: сформовано автором

Ці заходи спрямовані на стримування агресії та зміцнення безпеки є частиною більш широкої стратегії, що включає дипломатичні зусилля та стратегічний діалог з метою зниження напруженості. Такий підхід допомагає зберегти стабільність в регіоні та запобігти ескалації конфліктів. Таким чином, реакція ЄС та НАТО на мілітаризацію в пострадянських країнах є комплексною, збалансованою та спрямованою на довгострокове забезпечення безпеки та стабільності в Європейському регіоні.

Рекомендації щодо зменшення негативних наслідків мілітаризації та зміцнення стабільності в регіоні. Для зменшення негативних наслідків мілітаризації та зміцнення стабільності в регіоні слід вжити комплексних заходів, що враховують політичні, економічні, соціальні та військові аспекти. Ефективне вирішення цієї проблеми вимагатиме інтегрованого підходу, що включає вдосконалення міжнародних угод, підтримку економічної та соціальної стабільності, а також активну дипломатичну діяльність.

Один з ключових аспектів полягає в посиленні міжнародного контролю над озброєннями. Розширення і вдосконалення міжнародних договорів, таких як Договір про звичайні збройні сили в Європі (CFE) та інші угоди, що регулюють озброєння, може сприяти зменшенню військової напруженості. Для цього необхідно створити прозорі механізми перевірки та моніторингу, що забезпечать ефективний контроль за дотриманням угод. Підвищення рівня довіри між державами може бути досягнуто через постійний міжнародний діалог, що дозволяє своєчасно реагувати на нові загрози і забезпечувати виконання угод.

Ще один важливий напрямок – це розвиток економічної та соціальної співпраці між державами. Реалізація спільних економічних проєктів, таких як транскордонні інфраструктурні ініціативи і створення зон вільної торгівлі, може допомогти зменшити напруженість між сусідніми країнами. Ці проєкти не лише сприятимуть економічному розвитку, але й створюватимуть спільні інтереси, що будуть перешкоджати загостренню конфліктів.

Військові та оборонні аспекти також відіграють важливу роль у стабільності регіону. З метою зменшення ризику непорозумінь і конфліктів необхідно налагодити ефективну співпрацю між військовими структурами країн, що мають спільні кордони або інтереси. Регулярні спільні військові навчання, обміни офіцерами та координація дій можуть суттєво підвищити готовність до реагування на спільні загрози та зменшити напруженість.

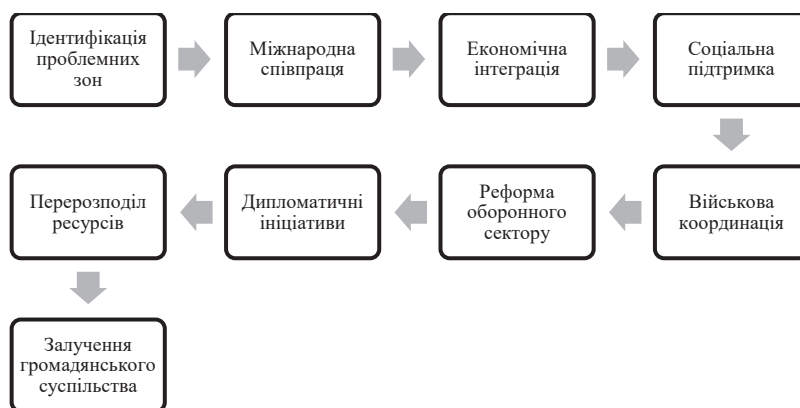
Дипломатичні зусилля мають бути орієнтовані на підтримку мирних переговорів і посередництва у конфліктах. Організації, такі як Організація Об'єднаних Націй і Організація з Безпеки і Співпраці в Європі (ОБСЄ), повинні відігравати активну роль у вирішенні конфліктів та сприянні мирному розв'язанню суперечок. Постійний діалог на міжнародному рівні допоможе знайти ефективні рішення для складних ситуацій і запобігти ескалації конфліктів.

Реформування оборонних секторів пострадянських країн також є важливим кроком. Підтримка реформ у військових структурах допоможе покращити управління військовими ресурсами і підвищити прозорість витрат. Це сприятиме зменшенню внутрішньої напруженості і дозволить ефективніше контролювати військові витрати.

Перерозподіл ресурсів з військових витрат на соціально-економічний розвиток може забезпечити довгострокову стабільність. Інвестиції в освіту, охорону здоров'я та соціальну інфраструктуру підвищать рівень життя і зменшать соціальні і економічні фактори, що сприяють мілітаризації.

Останнім, але не менш важливим аспектом є забезпечення активної участі громадянського суспільства у контролі за військовими витратами та політикою безпеки. Прозорість і підзвітність у витрачанні державних ресурсів допоможуть зменшити корупцію і неефективне використання ресурсів, що можуть сприяти мілітаризації.

Комплексний підхід до вирішення проблеми мілітаризації та забезпечення стабільності в регіоні потребує інтеграції всіх цих заходів у єдину стратегію. Реалізація цієї стратегії вимагатиме узгоджених зусиль з боку держав, міжнародних організацій і громадянського суспільства, що дозволить досягти довгострокового миру і стабільності в Європейському регіоні. Алгоритм дій для зменшення мілітаризації та зміцнення стабільності в пострадянському просторі представлено на рис. 3.

Рис. 3. Алгоритм дій для зменшення мілітаризації та зміцнення стабільності в пострадянському просторі

Джерело: сформовано автором

Алгоритм дій передбачає систематичний підхід до вирішення проблеми мілітаризації та зміцнення стабільності в пострадянському просторі. Першим кроком є ідентифікація проблемних зон, що дозволяє точно визначити області з найбільшим рівнем напруженості. Наступним важливим етапом є розвиток міжнародної співпраці через створення угод з контролю озброєнь та дипломатичні переговори.

Економічна інтеграція та соціальна підтримка сприятимуть зменшенню напруженості через економічне зростання та підвищення якості життя. Військова координація і реформа

оборонного сектору допоможуть підвищити ефективність використання військових ресурсів та зменшити ризики конфліктів. Дипломатичні ініціативи повинні спрямовуватись на підтримку мирних переговорів, а перерозподіл ресурсів на соціально-економічний розвиток забезпечить довгострокову стабільність.

Залучення громадянського суспільства до процесу контролю за військовими витратами та політикою безпеки підвищить прозорість і підзвітність, сприяючи зменшенню корупції та неефективного використання ресурсів. Інтеграція всіх цих заходів у єдину стратегію потребуватиме узгоджених зусиль держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства, що дозволить досягти довгострокового миру і стабільності в Європейському регіоні.

Висновки. Проведене дослідження показує, що мілітаризація суспільства в пострадянських країнах значно впливає на безпекову ситуацію в Європейському регіоні. Основні чинники мілітаризації включають історичну спадщину, економічні труднощі, політичну нестабільність та зовнішні загрози. Ці фактори сприяють посиленню військових структур, що призводить до зростання напруженості і ризиків для регіональної безпеки.

Пропонується посилити міжнародну співпрацю для зменшення негативних наслідків мілітаризації. Необхідно активізувати діалог між країнами пострадянського простору та європейськими державами для побудови довіри та зменшення військової напруженості. Важливо підтримувати демократичні інститути та громадянське суспільство в пострадянських країнах, щоб сприяти політичній стабільності і зменшити потребу у використанні військової сили для внутрішнього контролю. Забезпечення економічної підтримки пострадянським країнам сприятиме їхньому соціально-економічному розвитку, що зменшить економічні чинники мілітаризації. Також необхідно розробити ефективні механізми контролю за озброєннями та зменшити військові витрати, щоб уникнути нової гонки озброєнь.

Подальші дослідження мають зосередитися на аналізі впливу мілітаризації на соціально-економічний розвиток пострадянських країн, а також на розробці стратегій міжнародної співпраці для зміцнення стабільності в регіоні. Важливо моніторити мілітаризаційні тенденції та сприяти діалогу між країнами для запобігання ескалації конфліктів.

Література

- Cuppuleri, A. (2022). Russia and frozen conflicts in the post-Soviet space. In: *The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies*. Cham: Springer International Publishing, 1331–1339. URL: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-030-77954-2_110
- Economist Intelligence Unit. (2024). Democracy Index 2023. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>
- Freedom House. (2024). Freedom in the World 2023. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2023>
- Lysianskyi, P. L. (2023). The policy of militarization of teenagers in the Russian Federation as a threat to European security. *Publishing House "Baltija Publishing"*. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/398/10821/22551-1?inline=1>
- Mišev, G. (2023). The security aspects of globalised crises and the phenomenon of generated instability in the post-Soviet space. *Vojno delo*, 75(1), 18–31.
- Shergin, S. (2023). Політичний феномен російсько-української війни. *Problems of World History*, 23, 7–17. URL: <https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/view/273>
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). (2024). Military expenditure database. URL: <https://www.sipri.org/databases/milex>
- World Bank. (2024). World Development Indicators. URL: <https://data.worldbank.org/>
- Авер'янова, Н., & Воропаєва Т. (2020). Специфіка конфліктів у постбіполярному світі. *Молодий вчений*, 8 (84), С. 109–113. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/778>
- Акімов, А. (2024). Програма підготовки молодого покоління у сучасних геополітичних реаліях та мілітаризаційних процесах побудови нового українського суспільства. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*, 7, С. 6–13. URL: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/117>
- Валюшко, І. В. (2023). Мілітаризм як риса російського суспільства. *Electronic scientific publication «Public Administration and National Security»*, 2 (32), С. 7–10. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16823173478375.pdf#page=8>

- Гай-Нижник, П. П. (2022). Світ на переломі та україна: глобальні виклики і національна безпека. *Scientific bulletin*, С. 113. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hai-Nyzhnyk_Pavlo/Svit_na_perelomi_ta_Ukraina_hlobalni_vyklyky_i_natsionalna_bezpeka.pdf
- Гаустова, В. Є., Кизим, М. О., & Костенко, Д. М. (2023). Аналіз міжнародних оцінок воєнної сили Збройних сил України та країн світу. *Бізнес Інформ*, 2, С. 16–33.
- Кім, Т., & Українець, Ю. (2022). Військово-промисловий комплекс у сучасній світовій економіці: передумови, фактори, тенденції розвитку. *Економіка та суспільство*, С. 39. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1370>
- Краснодемська, І. Й. (2019). Створення радянських маріонеткових республік на Південному Сході України як інструмент більшовицької експансії на початку 1918 р. *Українознавство*, (4), 25–49.
- Легкодух, В. В. (2023). Взаємодія Збройних Сил України та громадянського суспільства у питанні протидії російській пропаганді. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 2(49), 57–65. [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290425](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290425)
- Нікілев, О. (2023). Історичні корені та передумови російсько-української війни: ментальний вимір. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 26(5), С. 110–117. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1952>
- Пономаренко, О. С., Морозюк, Ю. В., & Нинюк, М. А. (2024). Вплив воєнних дій на ефективність державного управління в Україні. *Академічні візії*, С. 32. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1198>
- Сябро, А. (2021). Трансформація концепту «м'якої» сили в сучасному інформаційному протиборстві. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини, С. 92–94. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/10896>
- Сизов, А., Коваль, О., & Пахольчук, В. (2022). Військова могутність та мілітаризація глобального простору. *Вісник*. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/viyskovi_51_2022.pdf#page=49

References

- Cuppuleri, A. (2022). Russia and frozen conflicts in the post-Soviet space. In: The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies. *Cham: Springer International Publishing*, 1331–1339. URL: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-030-77954-2_110
- Economist Intelligence Unit. (2024). Democracy Index 2023. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index> [in English]
- Freedom House. (2024). Freedom in the World 2023. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2023> [in English]
- Lysianskyi, P. L. (2023). The policy of militarization of teenagers in the Russian Federation as a threat to European security. *Publishing House "Baltija Publishing"*. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/398/10821/22551-1?inline=1> [in English]
- Mišev, G. (2023). The security aspects of globalised crises and the phenomenon of generated instability in the post-Soviet space. *Vojno delo*, 75(1), 18–31. [in English]
- Shergin, S. (2023). Politychnyi fenomen rosiisko-ukrainskoi viiny [Political phenomenon of the Russian-Ukrainian war]. *Problems of World History*, 23, 7–17. Retrieved from: <https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/view/273> [in Ukrainian]
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). (2024). Military expenditure database. URL: <https://www.sipri.org/databases/milex>
- World Bank. (2024). World Development Indicators. URL: <https://data.worldbank.org/>
- Aver'ianova, N., & Voropaeva, T. (2020). Spetsifyka konfliktiv u postbipoliarnomu sviti [Specificity of conflicts in the post-bipolar world]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 8(84), 109–113. Retrieved from: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/778> [in Ukrainian]
- Akimov, A. (2024). Prohrama pidhotivky molodoho pokolinnia u suchasnykh heopolitychnykh realistiach ta militaryzatsiynykh protsesakh pobudovy novoho ukrainskoho suspilstva [Program for the preparation of the younger generation in modern geopolitical realities and militarization processes in building a new Ukrainian society]. *Public Administration: Concepts, Paradigm, Development, Improvement*, 7, 6–13. Retrieved from: <https://pa.journal.in.ua/index.php/pa/article/view/117> [in Ukrainian]
- Valiushko, I. V. (2023). Militarizm yak rysa rosiiskoho suspilstva [Militarism as a feature of Russian society]. *Electronic Scientific Publication «Public Administration and National Security»*, 2 (32), 7–10. Retrieved from: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16823173478375.pdf#page=8> [in Ukrainian]
- Hai-Nyzhnyk, P. P. (2022). Svit na perelomi ta Ukraina: hlobalni vyklyky i natsionalna bezpeka [The world at a turning point and Ukraine: global challenges and national security]. *Scientific Bulletin*, 113. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hai-Nyzhnyk_Pavlo/Svit_na_perelomi_ta_Ukraine_hlobalni_vyklyky_i_natsionalna_bezpeka.pdf [in Ukrainian]

- Haustova, V. Y., Kizym, M. O., & Kostenko, D. M. (2023). Analiz mizhnarodnykh otsinok voiennoi syly Zbroinykh syl Ukrainy ta krain svitu [Analysis of international assessments of the military power of the Armed Forces of Ukraine and countries of the world]. *Biznes Inform*, 2, 16–33. [in Ukrainian]
- Kim, T., & Ukrainets, Y. (2022). Viiskovo-promyslovyi kompleks u suchasni svitovii ekonomitsi: peredumovy, faktory, tendentsii rozvytku [Military-industrial complex in the modern world economy: preconditions, factors, trends of development]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 39. Retrieved from: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1370> [in Ukrainian]
- Krasnodemska, I. Y. (2019). Stvorennia radianskikh marionetkovykh respublik na Pivdenomu Skhodi Ukrainy yak instrument bol'shovyts'koi ekspansii na pochatku 1918 r. [Creation of Soviet puppet republics in southeastern Ukraine as an instrument of Bolshevik expansion in early 1918]. *Ukrainoznavstvo*, 4, 25–49. [in Ukrainian]
- Lehkodukh, V. V. (2023). Vzaemodii Zbroinykh Syl Ukrainy ta hromadians'koho suspil'stva u pytanni protydivi rosiiskii prohande [Interaction between the Armed Forces of Ukraine and civil society in countering Russian propaganda]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskogo universytetu. Seriya: Istoriiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: History*, 2(49), 57–65. DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(49\).2023.290425](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(49).2023.290425) [in Ukrainian]
- Nikiliev, O. (2023). Istorychni koreni ta peredumovy rosiisko-ukrainskoi viiny: mentalnyi vymir [Historical roots and preconditions of the Russian-Ukrainian war: mental dimension]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani – Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 26(5), 110–117. Retrieved from: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1952> [in Ukrainian]
- Ponomarenko, O. S., Morozyuk, Y. V., & Ninyuk, M. A. (2024). Vplyv voiennykh dii na efektyvnist derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [Impact of military actions on the effectiveness of state management in Ukraine]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 32. Retrieved from: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1198> [in Ukrainian]
- Siabro, A. (2021). Transformatsiia kontseptsii “m’iakoi” syly v suchasnomu informatsiynomu protyborstvi [Transformation of the concept of “soft” power in modern informational confrontation]. *Trauvevi studii: istoriia, polityholohiia, mizhnarodni vidnosyny – May Studies: History, Political Science, International Relations*, 92–94. Retrieved from: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/10896> [in Ukrainian]
- Sizov, A., Koval, O., & Pakholchuk, V. (2022). Viis'kova mohutnist' ta militaryzatsiia hlobal'noho prostoru [Military capability and militarization of the global space]. *Visnyk – Bulletin*. Retrieved from: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/viyskovi_51_2022.pdf#page=49 [in Ukrainian]

Анотація

Лисянський П. Л. Процеси мілітаризації суспільства в країнах пострадянського простору як загроза безпековій ситуації в Європейському регіоні. – Стаття.

У статті досліджено процеси мілітаризації суспільства в країнах пострадянського простору як загрозу безпековій ситуації в Європейському регіоні. Актуальність теми обумовлена зростанням напруженості в міжнародних відносинах та посиленням військової активності в регіоні. Метою дослідження є виявлення основних чинників, що сприяють мілітаризації, аналіз її наслідків для безпеки в Європі та розробка рекомендацій щодо зменшення негативних впливів.

У дослідженні використано комплексний методологічний підхід, що включає аналіз історичних, економічних та політичних аспектів мілітаризації. Застосовано якісні та кількісні методи аналізу для визначення впливу мілітаризації на регіональну безпеку, а також методи порівняльного аналізу для оцінки ситуації в різних країнах пострадянського простору. Дослідження також висвітлює значний вплив мілітаризації на економічну стабільність та розвиток соціальної інфраструктури в регіоні. Виявлено, що міжнародна спільнота відіграє ключову роль у формуванні умов для зниження рівня мілітаризації через дипломатичні та економічні важелі.

Результати дослідження показали, що мілітаризація в пострадянських країнах є наслідком історичної спадщини, економічних труднощів, політичної нестабільності та зовнішніх загроз. Вона призводить до зростання військових витрат, посилення авторитарних тенденцій та загострення міжнародної напруженості. Особливу увагу приділено аналізу ситуації в Україні, де анексія Криму та конфлікт на сході країни стали яскравими прикладами негативних наслідків мілітаризації.

Висновки дослідження свідчать про необхідність активізації міжнародної співпраці для зменшення негативних наслідків мілітаризації. Пропонується розробити ефективні механізми контролю за озброєннями, підтримувати демократичні інститути та економічний розвиток пострадянських країн. Перспективи подальших досліджень включають глибший аналіз соціально-економічного впливу мілітаризації та розробку стратегій міжнародної співпраці для зміцнення стабільності в Європейському регіоні.

Ключові слова: мілітаризація, пострадянські країни, безпекова ситуація, Європейський регіон, міжнародна співпраця, демократичні інститути, економічний розвиток, контроль за озброєннями.

Summary

Lisyansky P. L. The processes of militarization of society in post-Soviet countries as a threat to the security situation in the European region. – Article.

The article examines the processes of militarization in post-Soviet societies as a threat to the security situation in the European region. The relevance of the topic is driven by increasing tensions in international relations and heightened military activity in the region. The research aims to identify the main factors contributing to militarization, analyze its consequences for European security, and develop recommendations to mitigate negative impacts.

A comprehensive methodological approach was employed, including an analysis of historical, economic, and political aspects of militarization. Qualitative and quantitative methods were used to assess the impact of militarization on regional security, as well as comparative analysis methods to evaluate the situation in various post-Soviet countries. The study also highlights the significant impact of militarization on economic stability and the development of social infrastructure in the region. It has been found that the international community plays a key role in shaping the conditions for reducing the level of militarization through diplomatic and economic leverage.

The results of the study indicate that militarization in post-Soviet countries is a consequence of historical legacy, economic difficulties, political instability, and external threats. It leads to increased military spending, strengthened authoritarian tendencies, and heightened international tensions. Special attention is given to the situation in Ukraine, where the annexation of Crimea and the conflict in the eastern part of the country are highlighted as significant examples of the negative consequences of militarization.

The findings suggest the necessity of enhancing international cooperation to mitigate the negative effects of militarization. It is proposed to develop effective mechanisms for arms control, support democratic institutions, and foster economic development in post-Soviet countries. Future research should focus on a deeper analysis of the socio-economic impact of militarization and the development of international cooperation strategies to strengthen stability in the European region.

Key words: militarization, post-Soviet countries, security situation, European region, international cooperation, democratic institutions, economic development, arms control.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.5>

В. О. Ситий

orcid.org/0009-0001-1852-9100

аспірант

Університету економіки та права «КРОК»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПРАВА НА ДОСТУП ДО СУДУ

Наявність ефективних правових засобів врегулювання спорів (конфліктів) є неодмінною умовою функціонування будь-якого демократичного суспільства. Основоположним або фундаментальним правом, яке визнали однією з найвищих конституційних цінностей переважна більшість сучасних країн, є право на доступ до суду, право на правосуддя.

В умовах євроінтеграційного вектора зовнішньої політики України та глобалізаційних процесів у світі, одним із пріоритетних завдань держави, що детермінує українське суспільство, є належне гарантування прав і свобод людини. Доступне, справедливе, неупереджене правосуддя – це ідентифікаційна властивість правової держави та показник рівня захищеності прав людини і громадянина.

Розглядаючи питання гармонізації та наближення національного законодавства до законодавства міжнародної світової спільноти, а також встановлених міжнародних стандартів, у тому числі тих, що стосуються сфери правосуддя та доступу до суду, є надзвичайно актуальним для кожної держави, котра себе позиціонує як демократична та правова, а особливо для України, що взяла стратегічний курс щодо набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Це все підтверджується тим, що в червні 2022 року Україна нарешті отримала офіційний статус кандидата держави члена Європейського Союзу.

Розглядаючи сферу міжнародного правового впливу на систему правосуддя в Україні, маємо відмітити, що Венеціанська комісія у своїй доповіді «За демократію через право» констатувала, що кожна демократична країна повинна забезпечити належний доступ до правосуддя, що полягає в можливості кожної людини та громадянина оскаржити будь-які незаконні рішення в незалежних та неупереджених судах за справедливою процедурою (Венеціанська комісія, 2009).

Відсутність можливості забезпечення права на доступ до правосуддя нівелює реалізацію, захист та забезпечення такого права. Є цілком очевидним, що лише повне і змістове тлумачення поняття «право на доступ до суду» дозволить забезпечити його реалізацію на практиці.

При розгляді поняття «права доступу до суду», в першу чергу необхідно звернутись до його міжнародного нормативного закріплення в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Так, пункт 1 статті 6 Конвенції передбачає, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення». При цьому, слід зауважити, що Конвенція не містить будь-якого визначення поняття права доступу до суду, але це право саме по собі виокремлюється зі статті 6 цієї Конвенції (Конвенція). Сама по собі стаття 6 Конвенції є досить складною для тлумачення та розуміння і справи, що стосуються порушень цієї статті та надсилаються до Європейського Суду з прав людини, займають вагомий частку серед всіх інших справ.

Також у ст. 47 Хартії основних прав Європейського Союзу, гарантовано право на справедливий судовий розгляд та ефективний правовий захист. При цьому принцип ефективного судового захисту, який витікає зі ст. 47 Хартії основних прав Європейського Союзу, використовувався як інструмент встановлення високих стандартів процесуальної справедливості (Хартія, 2000).

В Конституції України не закріплено безпосередньо право на доступ до суду, але у відповідності до ст. 8 Конституції України існує конституційна гарантія для захисту конституцій-

них прав і свобод людини та громадянина. У ст. 55 Основного Закону держави зазначається, що суд захищає права і свободи людини і громадянина, до того ж не може бути ніяких законних обмежень для перешкоди у захисті прав людини, що, власне, може трактуватися, в тому числі, як конституційне право на доступ до суду (Конституція України, 1996).

Таким чином, міжнародні нормативні акти та Основний законодавчий акт, прямо або опосередковано згадують про важливість реалізації та забезпечення права особи на доступ до суду.

З метою об'єктивного дослідження змісту поняття «права на доступ до суду» необхідно, в тому числі, звернутись до наукового підходу та позицій наукової спільноти щодо визначення даного поняття. При цьому маємо зауважити, що досить часто науковці у своїх працях використовують поняття «право на доступ до суду» та «доступ до правосуддя», як рівнозначні або синонімічні поняття.

Власне так, Задорожна А.П. зазначає, що право на доступ до суду – це право людини, що передбачає можливість безперешкодного звернення до суду за захистом своїх порушених прав. Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права (Задорожна, 2024, с. 18).

Натомість Комаров В. та Сакара Н., у своїй праці, досліджуючи вже поняття «право на доступ до правосуддя», вказують, що таке поняття слід аналізувати крізь призму розгляду загального права на справедливий судовий розгляд у його широкому та вузькому значенні. Так, у широкому значенні право на справедливий судовий розгляд закріплено в пункті 1 статті 6 Конвенції та повністю прирівнюється (чи навіть ототожнюється) з правом на доступ до правосуддя, що у свою чергу полягає в тому, що «кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та отримати справедливий і ефективний судовий захист» (Комаров, Сакара, 2007, с. 15). Справа кожної особи повинна розглядатись із дотриманням усіх вимог, які передбачені у вказаній статті Конвенції, адже справедливий судовий розгляд не може здійснюватися з порушенням принципу розумності строків, безсторонності чи незалежності суддів або з порушенням вимог публічності.

На нашу думку, позиція Комарова В. та Сакари Н. щодо ототожнення права на справедливий судовий розгляд та права доступу до правосуддя (права на доступ до суду) не є цілком правильною та логічною, адже саме право на справедливий суд має багатокomпонентну структуру та складається з багатьох елементів, а право на доступ до суду є лише складовою частиною дефініції «права на справедливий суд».

Водночас, якщо розглядати підхід Комарова В. та Сакари Н. до розуміння права на справедливий судовий розгляд у вузькому значенні, то право доступу до суду розглядається ними виключно як необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи, що є елементом поняття права справедливого судового розгляду, що також не є зовсім логічним з огляду на наведені вище положення.

Так, зазвичай науковці, аналізуючи поняття права доступу до суду, трактують його виходячи з положень згаданої вище ст. 6 Конвенції. В тому числі й Грень Н.І. визначає доступ до суду, як сталий та вагомий складник права на справедливий суд. При цьому під поняттям доступу до суду Грень Н.І. розуміє «фізичну, юридичну, процесуальну й економічну безперешкодну можливість звернення до суду та отримання справедливого рішення без попередніх спеціальних дозволів, проходження певних процедур, досудових засобів урегулювання спорів, інших додаткових обтяжень для заявника» (Грень, 2015, с. 132).

Варто також підтримати позицію Лужанського А.В., який у своєму дослідженні розглядає доступ до суду крізь призму належного рівня забезпечення законом та ефективної практичної можливості безперешкодно звернутись до суду, отримати остаточне рішення по суті справи, примусове виконання якого забезпечено державою, та мати можливість, за виникнення такої потреби, оскаржити його чи вимагати його виконання. Науковець також вказує на те, що доступ до суду обумовлений можливостями кожної без виключення особи скористатися всіма національними та міжнародними гарантіями щодо права на справедливий суд під час розгляду своєї справи у суді, в тому числі, й що стосується процедури оскарження рішення суду та виконання судового рішення (Лужанський, 2013, с. 7).

Досить вузьким визначенням поняття «права на доступ до суду» апелює Бігун В.С., який у своїй праці визначає дане поняття, як право людини звернутися до суду, яке вможливило б реалізацію права на справедливий суд. Тобто, це право корелюється з правом на судовий захист. Науковець також зауважує, що наразі в Україні незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі, незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) – визнається підставою для дисциплінарної відповідальності судді (Бігун, 2020, с. 50).

Як бачимо, в науковій спільноті по-різному відносяться до трактування визначення поняття «права на доступ до суду». Одні ототожнюють це поняття з поняттям «права на справедливий суд», інші (позицію яких ми також розділяємо) визначають право на доступ до суду, як важливу та необхідну складову частину поняття «права на справедливий суд». Хоча й право на доступ до суду може мати свої власні складові частини. Так, для прикладу, право на участь у судовому розгляді є важливою складовою частиною права на доступ до суду і не може бути формальним, а має бути ефективним. Для забезпечення права доступу до суду Верховна Рада України у 2015 році прийняла Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» (Про забезпечення права на справедливий суд, 2015).

Власне, ключова сутність поняття «доступ до суду» полягає у можливості особи звернутися до суду за захистом свого права. Зокрема, Конституційний Суд України в рішенні від 25 грудня 1997 року (справа за зверненням жителів міста Жовті Води) стосовно ч. 1 ст. 55 зазначає наступне: «Кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене» (Конституційний Суд України, 2001). Теж саме говорить ст. 6 Конституції, з тлумачення якої випливає, що право на доступ до суду включає в себе не лише право ініціювати провадження, а й право отримати «вирішення» спору судом. Воно було б ілюзорним, якби національна правова система договірної держави дозволяла особі подати до суду цивільний позов без гарантії того, що справу буде вирішено остаточним рішенням в судовому провадженні.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 12.04.2012 р. № 9-рп/2012 зазначає, що право на доступ до суду полягає в можливості особи ініціювати судовий розгляд та брати участь у цьому судовому процесі. Нікого не можна позбавити чи обмежити в такому праві (Конституційний Суд України, 2012). Тобто, складовими частинами права на доступ до суду є: ініціювання судового розгляду, та власне фізична можливість особи взяти участь у розгляді його спору (конфлікту), пов'язаного із порушенням його прав та свобод.

При цьому, як вже згадувалося раніше, таке конституційне право не є абсолютним. Це право може бути обмежене, проте такі обмеження повинні бути обов'язково співмірними з юридичною метою обмеження. Також такі обмеження повинні бути пропорційними між застосовуваними інструментами та метою, що була встановлена для досягнення. Власне, у випадку встановлення будь-яких неправових (протизаконних) обмежень щодо права на доступ до суду, права, інтереси та свободи людини залишаються суто теоретичними та ілюзорними до того часу, поки не буде відновленим порушене право.

Варто зауважити, що в Україні з 24 лютого 2022 року Указом Президента України №64/2022 введено правовий режим воєнного стану. В даному Указі зазначається, що «У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (Указ Президента України, 2022).

При цьому саме конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим. У відповідності до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в умовах воєнного стану повноваження судів не можуть бути обмежені. Заборонено прискорювати чи скорочувати будь-які форми судочинства (Про правовий режим воєнного стану, 2015). Проголиною у чинному законодавстві є те, що в процесуальних кодексах відсутні правила розгляду справ у воєнний час. Хоча й деякі несуттєві зміни за два роки були внесені до процесуальних кодексів, і з'явилися згадки про «правовий режим воєнного стану».

Як відомо, від початку активних бойових дій на більшій частині території України безперешкодність діяльності судових установ була піддана труднощам. Так, в період перших тижнів воєнного стану багато судів припинили роботу. Для того, щоб врегулювати дану проблему Верховний Суд своїми розпорядженнями змінив територіальну підсудність близько 100 судів (Розпорядження, 2022). Власне, судові органи намагалися забезпечувати всіма можливими юридичними способами безперерйне здійснення правосуддя, що в тому числі, дозволяло б особі реалізувати своє конституційне право на доступ до суду.

Що стосується все ж таких законних обмежень в реалізації права на доступ до суду, то варто знову звернутися до положень ст. 6 Конвенції. Виходячи з аналізу якої, можливо виділити три основних критерії, яким мають відповідати такі обмеження. По-перше, визначені законодавчі обмеження за своїм характером не мають бути такими, котрі порушують сутність самого права особи на доступ до суду. По-друге, цілі, котрі визначаються внаслідок запровадження таких обмежень, мають бути обов'язково легітимними. По-третє, засоби, котрі застосовуються у процесі досягнення встановленої легітимної цілі, повинні відповідати критерію розумності та бути співмірними з ними. Якщо не дотримуватись таких обмежень, то цілком логічно, що буде мати місце порушення конституційного права на доступ до суду.

Климкович І.Д. зазначає, що доступ до суду має дві основні цілі: перша полягає в тому, щоб судова система була доступною та егалітарною для всіх громадян, а друга полягає в тому, що результати є справедливими для окремих осіб суспільства. Сама концепція доступу до суду постійно зазнає певних трансформаційних змін. Науковець також зазначає, що однією з перспектив є: гарантування особі вхід до судової влади та розглядати її як своєрідний інструмент юрисдикції з певними соціальними цілями. Водночас доступ до суду є фундаментальним правом великого значення, це публічне право, гарантувати і забезпечувати виконання якого зобов'язана демократична правова держава. Це суб'єктивне право, яке є частиною людської гідності (Климкович, 2023).

Підсумовуючи, можливо зауважити очевидність того, що ґрунтуючись на положеннях Конституції України, правова політика нашої держави визначає доступ до суду, переважно, як реалізацію права на судовий захист, що є поняттям більш вузьким. Таким положенням апелюють, в тому числі, й науковці в даній площині досліджень. Такий підхід ми не можемо вважати цілком хибним чи невірним, проте саме в такому значенні неможливо розкрити всю глибину аналізованого поняття.

Таким чином, право на доступ до суду визначається, як окреме конституційне право людини, що передбачає фізичну, юридичну, економічну можливість звернутися до суду у випадку можливого порушення свого законного права чи юридичного інтересу, а також отримати справедливе рішення у процесі розгляду спору.

Література

- Доповідь Комісії «За демократію через право»: Венеціанська комісія від 04.04.2011 року № 512/2009. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. Ратифікація, підстава – 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004
- Хартія основних прав Європейського Союзу: міжнародний документ від 07.12.2000 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00303?an=5>
- Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>
- Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

- Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text>
- Конституційний Суд України: рішення. Висновки. 1997-2001 / ред. П. Б. Євграфов. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 512 с.
- Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>
- Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
- Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: Розпорядження Голови Верховного Суду від 08.03.2022 №2/0/9-22 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Rozp_08_03_2022.pdf
- Задорожна А.П. Проблемні питання інституту малозначних справ. Науковий вісник публічного та приватного права. 2024 р. С. 15-23 URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2024/2/2_2024.pdf
- Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навч. посіб. Харків: Національна юридична академія України імені Я.Мудрого, 2007. 42 с.
- Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. Вісник Національного університету Львівська політехніка. 2015. № 825. С. 132-137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_23
- Лужанський А.В. Конституційно-правові засади доступу до правосуддя в Україні : автореф. дис. канд. наук : 10.00.02. Київ, 2013.
- Бігун В.С. Основи правосуддя (Термінологія. Філософія. Практика). Київ: Інтерсервіс, 2020. 200 с. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2020/02/Bigun-2020-Osnovy-pravosuddya.pdf>
- Климкович І. Д. Аналіз поняття «доступ до суду» у судовій практиці. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 2 № 78 (2023). С. 332-335 URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286632>

References

- Report of the Commission "For Democracy through Law": Venice Commission № 512/2009. (2011, April, 4) Retrieved from: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) (accessed 10 September 2024).
- Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms № 475/97-VR. (1950, November, 4). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (accessed 01 September 2024).
- The Charter of Fundamental Rights of the European Union: an international document (2000, December, 7) Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00303?an=5> (accessed 01 September 2024).
- The Constitution of Ukraine № 254k/96-VR. (1996, June, 28). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr> (accessed 01 September 2024). [in Ukrainian]
- Law of Ukraine on the Judiciary and the Status of Judges № 1402-VIII. (2016, June, 2) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian] (accessed 12 September 2024).
- Law of Ukraine on ensuring the right to a fair trial № 192-VIII. (2015, February, 12) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> [in Ukrainian] (accessed 12 September 2024).
- Yevhrafov P. B. (2011) Konstytucijnyj Sud Ukrajinj: rishennja. Vysnovky. 1997-2001. [Decisions and conclusions of the Constitutional Court 1997-2001]. Kyiv: Yurinkom Inter, 2001. p. 512 [in Ukrainian]
- Decree of the President of Ukraine on the introduction of martial law in Ukraine № 64/22. (2022, February, 22) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2> [in Ukrainian] (accessed 20 September 2024).
- The Law of Ukraine on the Legal Regime of Martial Law № 389-VIII. (2015, May, 12). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> [in Ukrainian] (accessed 14 September 2024).
- Order of the Chairman of the Supreme Court on changing the territorial jurisdiction of court cases under martial law №2/0/9-22 (2022, March, 3) Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Rozp_08_03_2022.pdf [in Ukrainian] (accessed 14 September 2024).
- Zadorozhna A.P. (2024) Problemni pytannja instytutu maloznachnykh sprav. [Problematic issues of the Institute of Minor Cases] Naukovyi visnyk publicznego ta pryvatnoho prava. [Scientific Bulletin of Public and Private Law] p. 15-23 Retrieved from: http://www.nvppp.in.ua/vip/2024/2/2_2024.pdf (accessed 11 September 2024).
- Komarov V.V., Sakara N.Iu. (2007) Pravo na spravedlyvyi sudovy rozghliad u tsyvilnomu sudochynstvi [The right to a fair trial in civil proceedings]. Kharkiv : National Law Academy of Ukraine named after Y. Mudry, p. 42 [in Ukrainian]
- Hren N.M. (2015) Pravo na spravedlyvyi sud: problemy dostupnosti ta publichnosti. [The right to a fair trial: issues of accessibility and publicity] Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhniky. [Bulletin of

the Lviv Polytechnic National University.] no 825. p. 132-137. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_23 (accessed 11 September 2024).

Luzhanskiy A.V. (2013). Constitutional and legal principles of access to justice in Ukraine. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian]

Bihun V.S. (2020) *Osnovy pravosudiva (Terminolohiia. Filosofiia. Praktyka)*. [Basics of justice (Terminology. Philosophy. Practice)] Kyiv: Interservis, 200 p. Retrieved from: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2020/02/Bigun-2020-Osnovy-pravosudiva.pdf> (accessed 11 September 2024).

Klymkovych I. D. (2023) *Analiz poniattia «dostup do sudu» u sudovii praktytsi*. [Analysis of the concept of "access to court" in judicial practice] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University.] Serii: Pravo. Tom 2 no 78 p. 332-335. Retrieved from: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286632> [in Ukrainian] . (accessed 11 September 2024).

Анотація

Ситий В. О. Особливості розуміння сутності права на доступ до суду. – Стаття.

У статті досліджується сутність розуміння поняття «права на доступ до суду» крізь призму міжнародних нормативно-правових актів, законодавчого регулювання, а також доктринальних праць науковців. Визначається, що отримання нового статусу України на міжнародній європейській арені, що підтверджується отриманим статусом кандидата в держави-члени Європейського Союзу, ставить перед Україною нові можливості, а отже і нові вимоги, в тому числі, ті, що стосуються сфери здійснення належного, справедливого та неупередженого правосуддя. Аргументується, що положення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відображаються, в тому числі, й у законодавчих актах України, що включають конституційне право на доступ до суду. З'ясовано, що право на доступ до суду визначається як окреме конституційне право людини, що передбачає фізичну, юридичну, економічну можливість звернутися до суду у випадку можливого порушення свого законного права чи юридичного інтересу, а також отримати справедливе рішення у процесі розгляду спору. Підсумовано, що право на доступ до суду може бути обмеженим лише за наявності дотримання трьох критеріїв, яким мають відповідати такі обмеження: 1) визначені законодавчі обмеження за своїм характером не мають бути такими, котрі порушують сутність самого права особи на доступ до суду; 2) цілі, котрі визначаються внаслідок запровадження таких обмежень, мають бути обов'язково легітимними; 3) засоби, котрі застосовуються у процесі досягнення встановленої легітимної цілі, повинні відповідати критерію розумності та бути співмірними з ними. Якщо не дотримуватись таких обмежень, то цілком логічно, що буде мати місце порушення конституційного права на доступ до суду.

Ключові слова: доступ до суду, особа, судовий захист, суд, Конвенція, конституційне право, правосуддя, євроінтеграція.

Summary

Sytyi V. O. Features of understanding the essence of the right to access to the court. – Article.

The article examines the essence of the understanding of the concept of "right to access to court" through the prism of international normative legal acts, legislative regulation, as well as doctrinal works of scientists. It is determined that obtaining a new status of Ukraine on the international European arena, which is confirmed by the received status of a candidate for the member states of the European Union, presents Ukraine with new opportunities and, therefore, new requirements, including those related to the implementation of proper, fair and impartial justice. It is argued that the provisions of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are reflected in the legislative acts of Ukraine, which include the constitutional right of access to court. It has been clarified that the right to access to court is defined as a separate constitutional right of a person, which provides for the physical, legal, and economic opportunity to apply to the court in case of a possible violation of one's legal right or legal interest, as well as to obtain a fair decision in the process of consideration of the dispute. It is concluded that the right of access to the court can be limited only if three criteria are met, which the following restrictions must meet: 1) the specified legal restrictions should not, by their nature, violate the very essence of the person's right to access to the court; 2) the goals determined as a result of the introduction of such restrictions must be legitimate; 3) the means used in the process of achieving the established legitimate goal must meet the criterion of reasonableness and be commensurate with them. If such restrictions are not observed, it is quite logical that there will be a violation of the constitutional right to access to court.

Key words: access to court, person, judicial protection, court, Convention, constitutional law, justice, European integration.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 321:352

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.6>

Л. В. Возненко

orcid.org/0009-0006-2477-0984

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Вступ. Правові та інституційні засади місцевого самоврядування є основоположними елементами, що визначають організацію та функціонування місцевих громад, їхню автономію і взаємодію з органами державної влади. Місцеве самоврядування виступає як самостійний рівень публічної влади, заснований на праві територіальних громад управляти власними справами у межах законодавства. Його правові засади включають конституційні положення, закони, а також міжнародні норми, такі як Європейська хартія місцевого самоврядування. Інституційна складова охоплює органи місцевого самоврядування, їхню структуру, повноваження та порядок діяльності, що регулюються як національним законодавством, так і нормативними актами, прийнятими на місцевому рівні. Необхідним є баланс між автономією громад та контролем з боку держави, що забезпечує належне функціонування системи в інтересах громадян, сприяючи сталому розвитку територій та демократизації суспільства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. По-перше, необхідно підвищити участь громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні. По-друге, необхідно забезпечити баланс між автономією органів місцевого самоврядування та державним контролем. Також необхідно розвивати інституційну спроможність, щоб покращити функціонування органів самоврядування, а також знайти способи підвищення фінансової автономії громад. Також, потрібно адаптувати європейські норми до українських умов і впроваджувати цифрові технології для покращення прозорості місцевого управління. Ці напрямки потребують подальшого дослідження та практичних рекомендацій.

Мета статті – провести аналіз правових та інституційних засад місцевого самоврядування.

Методи дослідження. У роботі використано методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції для детального розгляду проблеми та формулювання висновків.

Моргун В.В. вважає, що «ефективне місцеве самоврядування може функціонувати лише за наявності певних передумов та умов, які в сукупності утворюють його фундамент. Ці передумови розглядаються як комплекс можливостей і обставин, що склалися в суспільстві, і на яких вибудовується вся система місцевого самоврядування. По суті, основи місцевого самоврядування є тією базою, на якій розвивається і реалізується муніципальне управління» (Моргун, 2018, с. 66).

Місцеве самоврядування дійсно ґрунтується на сукупності передумов та умов, без яких ефективно функціонування неможливе. До цих передумов віднесемо політичну стабільність, правову визначеність, економічну спроможність громад, наявність розвиненої інфраструктури, а також активну участь громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні. Саме ці елементи створюють середовище, в якому місцеве самоврядування може діяти як ефективний інструмент управління та розвитку територій. Водночас потрібно забезпечити баланс між

централізованим контролем і децентралізованою автономією, щоб уникнути надмірної залежності від держави або, навпаки, фрагментації управлінської системи. Таким чином, передумови місцевого самоврядування не лише сприяють його функціонуванню, але й визначають якість та результативність муніципального управління.

Правові основи місцевого самоврядування являють собою сукупність нормативних положень, які регулюються конституційними документами та законами різних країн, закріплюючи ключові принципи й правила, спільні для всіх територіальних громад, і забезпечують виконання місцевих завдань. В Україні ці основи визначені у Конституції та відповідних законодавчих актах. Конституційні норми, що регламентують місцеве самоврядування, мають пряму дію, а деякі з них були більш детально розкриті у подальшому законодавстві. Правова база місцевого самоврядування також розглядається з позиції суб'єктів, які формують норми муніципального права, включаючи акти на міжнародному, національному та місцевому рівнях.

Міжнародні акти – відповідно до статті 9 Конституції України, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України...» (Конституція України, 1996). Це означає, що «до національного законодавства у сфері місцевого самоврядування також належать такі документи, як Європейська хартія місцевого самоврядування, яка була ратифікована Верховною Радою України Законом 'Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування' 15 липня 1997 року» (Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування, 1997). Преамбула Європейської хартії закладає «основоположні принципи, зокрема, що «органи місцевого самоврядування є однією з основних підвалин будь-якої демократичної системи» (Європейська хартія місцевого самоврядування (переклад), 2015). Крім цього, «до міжнародних актів у сфері місцевого самоврядування належать Всесвітня декларація місцевого самоврядування 1985 року, Європейська декларація прав міст 1992 року (Charter of European Cities & Towns Towards Sustainability, 1994), Європейська хартія міст 1992 року та Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад Європи (КМРВЕ), ухвалена Комітетом Міністрів у 1994 році» (Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад, 1994).

Національні акти – значущим у цій сфері є чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), а також закони «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування (1997), «Про органи самоорганізації населення» (2001), «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 року (у тому числі зі змінами, які вступають після закінчення війни в Україні) (2001), «Про столицю України – місто-герой Київ» 1999 року (1999), «Про медіа» (2022). Крім того, важливим документом є «Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, яке було затверджене Постановою Верховної Ради України у 1993 році (1993), а також Хартія українських міст 1997 року, ухвалена Загальними зборами Асоціації міст України. Компетенція органів місцевого самоврядування уточнюється у спеціальних законах, що стосуються окремих галузей.

Локальні нормативно-правові акти – «документи, такі як статuti територіальних громад, рішення, ухвалені на місцевих референдумах і громадських зборах, регламенти місцевих рад, положення щодо символіки територіальної громади, а також інші акти, прийняті органами та посадовими особами місцевого самоврядування. Особливий правовий статус місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі, а також в Автономній Республіці Крим визначається цими актами з урахуванням специфіки, передбаченої відповідними законами про міста Київ і Севастополь (зокрема, Законом 'Про столицю України – місто-герой Київ' від 1999 року). При цьому, коли йдеться про акти муніципального рівня, статuti територіальних громад зазвичай називаються серед основних документів» (Борденюк, 2001).

Згідно з Конституцією, «до системи адміністративно-територіального устрою України входять: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища та села. Територіальною основою місцевого самоврядування є визначені адміністративно-територіальні одиниці, такі як село, селище, місто, район у місті, район та область. У разі добровільного об'єднання кількох територіальних громад сусідніх сіл із спільним адміністративним центром в єдину територіальну громаду, територіальною основою органів місцевого само-

врядування стає об'єднана територія цих сіл» (Конституція України, 1996; Про добровільне об'єднання територіальних громад, 2015).

Колодій А.Ф. виділяє два підходи – адміністративний і територіальний. Перший підхід передбачає, що місцеве самоврядування утворюється здебільшого в межах населених пунктів, таких як села, селища або міста, і при цьому можливе включення до цих меж прилеглих територій невеликих сільських населених пунктів. Другий підхід передбачає, що місцеве самоврядування організовується на рівні більших адміністративно-територіальних одиниць, таких як райони чи області, які об'єднують кілька населених пунктів, як міських, так і сільських, для спільного управління місцевими справами» (Колодій, 2002). Науковець також пише, що «чітке розмежування повноважень між різними рівнями територіальних органів публічної влади сприяє підвищенню ефективності місцевого самоврядування» (Колодій, 2002).

Конституція України відносить «до матеріальних і фінансових основ місцевого самоврядування такі елементи, як рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші фінансові ресурси, земля та природні багатства, що належать територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах. До цього переліку також включаються об'єкти спільної власності, які перебувають під управлінням районних і обласних рад (ст. 142)» (Конституція України, 1996).

На думку Камінської Н.В. «матеріально-фінансове забезпечення відіграє головну роль у функціонуванні місцевого самоврядування, визначаючи межі, в яких економічна доцільність співіснує з основною метою місцевого самоврядування – задоволенням найважливіших потреб громадян на місцях. Самостійність місцевого самоврядування, що забезпечується матеріально-фінансовими ресурсами, є необхідною умовою для реалізації всіх принципів місцевого самоврядування. Реалізація владних повноважень органами місцевого самоврядування залежить від їх фінансових можливостей» (Камінська, 2010).

Відповідно до Закону України «Про співробітництво територіальних громад», «громади сіл, селищ і міст мають можливість співпрацювати на основі договірних угод. Це робиться для того, щоб забезпечити соціально-економічний та культурний розвиток територій, підвищити якість надання послуг населенню, а також для ефективного виконання органами місцевого самоврядування своїх законних повноважень, враховуючи спільні інтереси та цілі» (Про співробітництво територіальних громад, 2014).

Європейська хартія місцевого самоврядування є «фундаментальним міжнародним документом, який встановлює основні принципи організації та діяльності місцевих органів влади в країнах-членах Ради Європи. Хартія визначає, що місцеве самоврядування має ґрунтуватися на автономії, прозорості та підзвітності, а також на праві територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення. Вона передбачає, що органи місцевої влади повинні мати достатні фінансові ресурси та свободу дій у межах закону для ефективного управління» (Багмет & Євтушенко, 2007). Хартія також наголошує на необхідності децентралізації влади та поваги до прав місцевих громад, забезпечуючи їм реальну можливість впливати на процеси прийняття рішень, що стосуються їхніх інтересів.

Колісниченко А.І. вважає, що «сьогодні побудувати в Україні правову, демократичну, незалежну державу й громадянське суспільство можливо лише через розвиток місцевої демократії, через "створення певних організаційно-політичних і правових умов, які б надали можливість сформуванню дійові інститути місцевого самоврядування, які б сприяли зміцненню соціальної стабільності в державі» (Колісниченко, 2005, с. 177).

Розвиток місцевої демократії є основним елементом у становленні правової та демократичної держави, оскільки саме через ефективне місцеве самоврядування забезпечується наближення влади до громадян та їхня активна участь у процесах прийняття рішень. Створення дієвих інститутів на місцях дозволяє не лише вирішувати локальні проблеми, але й формувати культуру політичної відповідальності та взаємодії між громадянами і владою. Крім того, децентралізація влади сприяє підвищенню прозорості управління, що є важливим для забезпечення довіри до інституцій та зміцнення соціальної стабільності. Це, своєю чергою, підвищує стійкість держави до зовнішніх і внутрішніх викликів, дозволяючи громадянам відчувати свою причетність до суспільних процесів і відповідальність за розвиток країни.

Любченко П.М. пише, що «вивчаючи розвиток місцевого самоврядування в європейських країнах, міжнародні стандарти місцевої демократії, нормативні акти Ради Європи, яка сприяє розвитку місцевої демократії в східноєвропейських країнах, у тому числі Україні, треба зазначити, що основними принципами формування системи місцевого самоврядування є: принцип компліментарності; принцип субсидіарності; принцип демократизму принцип департаменталізації» (Любченко, 1998).

Аналізуючи досвід європейських країн і міжнародні стандарти місцевої демократії, варто звернути увагу на те, що принципи, такі як компліментарність, субсидіарність, демократизм і департаменталізація, є ключовими для побудови ефективної системи місцевого самоврядування. Принцип компліментарності забезпечує взаємодію між різними рівнями влади, підтримуючи баланс повноважень, тоді як субсидіарність передбачає передання рішень на максимально наближений до громадян рівень, що дозволяє ефективніше реагувати на місцеві потреби. Демократизм гарантує участь громадян у процесах управління, що сприяє прозорості та підзвітності, а департаменталізація створює умови для розподілу функцій і повноважень між різними органами влади, що підвищує спеціалізацію і якість управління. Разом ці принципи формують стабільну і функціональну систему, здатну адаптуватися до змін та забезпечувати сталий розвиток громад.

Грицяк І.А. зазначає, що «перший принцип – це принцип компліментарності. Він припускає установку на безперервність у структурі влади. Принцип націлює на створення умов рівномірного розподілу владних функцій у розрізі всієї вертикалі управління, тобто рівномірного розподілу влади в структурі управління і виділення владних повноважень як згори, так і знизу. Такий порядок реалізації влади допомагає уникнути дефіциту влади і не залишає місця для прояву нелегальних центрів управління, які б узяли функцію управління соціальною системою на себе» (Грицяк, 2004).

Принцип компліментарності дійсно сприяє безперервності та узгодженості в управлінській структурі, забезпечуючи ефективний розподіл влади на всіх рівнях. Головним аспектом цього принципу є те, що він допомагає запобігти виникненню вакууму влади, який може створити умови для нелегітимних форм управління. Рівномірний розподіл владних функцій як на верхньому, так і на нижньому рівні забезпечує не лише баланс, але й посилює відповідальність органів влади перед громадянами. Це також сприяє прозорості та підзвітності управлінських процесів, оскільки кожен рівень влади чітко виконує свою роль у межах делегованих повноважень. Таким чином, реалізація принципу компліментарності створює більш стабільну й ефективну систему управління, де кожна ланка виконує свою функцію, не порушуючи загальної рівноваги.

У ст. 4 п. 4. Хартії записано «повноваження, якими наділяється місцева влада, як правило, мають бути повними й виключними. Вони не можуть скасуватися чи обмежуватися іншим, центральним або регіональним органом, якщо це не передбачене законом» (Європейська хартія місцевого самоврядування (переклад), 2015).

На думку Багмет М.О. та Євтушенко О.Н. «система правових гарантій повинна забезпечувати: організаційну самостійність місцевого самоврядування; економічну самостійність місцевого самоврядування у вирішенні всіх питань місцевого життя; реальну рівноправність у взаєминах із державними органами» (Багмет & Євтушенко, 2007).

Другий принцип – принцип субсидіарності. Кравченко В. та Пухтинський М. пишуть, що «принцип субсидіарності –це загальний принцип інституціональної організації влади і управління. Відповідно до цього принципу питання, які можна вирішувати на низових рівнях управління, немає необхідності передавати нагору. Принцип субсидіарності припускає процедуру розподілу й перерозподілу повноважень між управлінськими рівнями державної влади» (Кравченко & Пухтинський, 2002).

Принцип субсидіарності, на думку Любченко П.М. «визначає стійку послідовність у виконанні владних повноважень управлінськими органами й порядок у розподілі відповідальності цих органів перед населенням, виходячи з того, що система питань місцевого значення повинна будуватися знизу. Іншими словами, передусім необхідно ставити питання, чи зможуть органи місцевого самоврядування успішно вирішити певне завдання, використовуючи

адміністративні повноваження, організаційні можливості, компетентні кадри, і тільки при отриманні негативної відповіді ці питання доцільно передавати для вирішення іншим органам» (Любченко, 1998).

Принцип субсидіарності, окрім забезпечення раціонального розподілу повноважень, має провідне значення для підвищення ефективності місцевого самоврядування. Він дозволяє органам місцевої влади самостійно вирішувати питання, що найбільш наближені до потреб громад, що не лише знижує навантаження на вищі рівні влади, але й сприяє швидкій реакції на локальні проблеми. Такий підхід стимулює розвиток адміністративної компетентності на місцях, оскільки громади змушені використовувати власні ресурси і знання для вирішення місцевих завдань. Крім того, субсидіарність сприяє більш активній участі населення у місцевому управлінні, оскільки громадяни відчують більший контроль над рішеннями, що стосуються їхньої повсякденної діяльності. Це зміцнює довіру до органів місцевого самоврядування та посилює відчуття спільної відповідальності за розвиток території.

Бровинська Н. пише, «що згідно з принципом субсидіарності втручання держави припустиме лише в тому випадку, коли без її допомоги неможливо досягти поставлених цілей» (Бровинська, 2001).

Третій принцип – принцип демократизму. Згідно з цим принципом, місцеві жителі повинні активно брати участь у прийнятті рішень, що стосуються місцевих справ. Конституційне положення, яке стверджує, що «...носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» (Конституція України, 1996) і що «народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади та місцевого самоврядування» (Конституція, 1996), служить основою для визначення та формування публічної влади. Це положення закріплює концепцію публічної влади, розподіляючи її на державну і муніципальну складові, та забезпечує правову і методологічну базу для їхньої інституціоналізації.

Колісниченко А.І. пише, що «це положення визначає місце і роль самоврядування, а також відокремлює його від державної влади і закріплює його в системі публічної влади України» (Колісниченко, 2005). Колодій А.Ф. у свою чергу зазначає, що «дія принципу демократизму передбачає те, що розробки програм місцевого (муніципального) розвитку повинні базуватись на залученні громадськості до поточних справ органів місцевого самоврядування» (Колодій, 2002).

Четвертий принцип – принцип департаменталізації. Він передбачає, що в рамках місцевого самоврядування необхідно використовувати як функціональні (галузеві), так і територіальні функції. Це означає, що місцеве самоврядування повинно реалізовувати єдину політику обслуговування інтересів населення на паритетній основі, забезпечуючи баланс між різними аспектами управлінської діяльності.

Григор'єв В.А. пише, що «визнавши європейські стандарти конституювання муніципальної демократії, публічної самоврядної (муніципальної) влади, українська держава взяла на себе зобов'язання їх практичної реалізації» (Григор'єв, 2002).

Прийняття європейських стандартів муніципальної демократії є провідним етапом для України, оскільки це сприяє гармонізації українського законодавства з міжнародними нормами. Практична реалізація цих стандартів не лише зміцнює демократичні інститути, але й підвищує рівень відповідальності та прозорості місцевої влади, що є головним фактором для розвитку громад і залучення громадян до управління на місцях.

Висновки. Правові та інституційні засади місцевого самоврядування є основоположними елементами, які визначають, як організується та функціонує місцева влада в громадах. Вони забезпечують правове регулювання, стабільність і ефективність управлінських процесів. Правові основи, закріплені в конституціях, національних законах і міжнародних документах, таких як Європейська хартія місцевого самоврядування, визначають основні принципи, на яких базується місцеве самоврядування. В Україні це Конституція та закони, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування.

Серед основних принципів можна виділити законність, яка гарантує відповідність діяльності місцевої влади чинному законодавству; автономію, що дозволяє громадам самостійно

приймати рішення з питань місцевого значення; та субсидіарність, яка передбачає, що повноваження повинні виконуватись на найближчому до громади рівні, якщо це можливо, та департаменталізація.

Інституційні засади охоплюють структуру та органи місцевого самоврядування, їхні повноваження, функції та механізми взаємодії з державою і населенням. Важливими є наявність чітких організаційних структур, розподіл повноважень і відповідальності, що сприяє ефективному управлінню місцевими справами. Завдяки цим засадам, місцеве самоврядування стає інструментом, який забезпечує участь громадян у прийнятті рішень та розвиток територій, відповідаючи на потреби населення.

Література

- Багмет М.О., Євтушенко О.Н. Базові принципи діяльності територіальних інститутів управління в контексті Європейської хартії місцевого самоврядування. *Наукові праці*. 2007. Том 69. Випуск 56. С. 56–60.
- Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення місцевого самоврядування, держави і громадянського суспільства в Україні. *Право України*. 2001. № 12. С. 24–27.
- Бровинська Н. Демократизація та регіональні аспекти трансформації в Україні. *Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.)*. Київ: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. С. 725–756.
- Григор'єв В.А. Становлення публічної самоврядної (муніципальної) влади в Україні. Дисертація (авто-реферат) на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю: 12.00.13. правові проблеми політичних інститутів і процесів. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2002. 20 с.
- Грицяк І.А. Право та інституції Європейського Союзу: Навч. посіб. Київ: "К.І.С.", 2004. 260 с.
- Європейська хартія місцевого самоврядування (переклад). Офіційний вісник України. 2015. № 24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
- Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 232 с.
- Колісниченко А.І. Політико-правові основи розвитку органів місцевого самоврядування в Україні. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Т. 44. Вип. 31. Політичні науки. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. 208 с.
- Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства: Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Львів, 2002. 275 с.
- Конституція України: законодавство України 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Любченко П. М. Компетенція місцевого самоврядування: організаційно – правові питання реалізації. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків, 1998. 17 с.
- Моргун В.В. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. 2018. №1. С. 66–68.
- Про добровільне об'єднання територіальних громад: законодавство України від 5 лютого 2015 року № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
- Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова ВРУ 17 грудня 1993 року №3748-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12#Text>
- Про службу в органах місцевого самоврядування: законодавство України від 7 червня 2001 року № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
- Про співробітництво територіальних громад: законодавство України від 17 червня 2014 року № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>
- Самостійність місцевих влад та розподіл повноважень між ними: організація місцевого самоврядування відповідно до принципів Європейської хартії місцевого самоврядування: *Матеріали міжнар. конф., м. Київ, 11- 12 червня 2002 р.* / Упоряд.: В.Кравченко, М. Пухтинський. Київ: Логос, 2002. 263 с.
- Хартія Конгресу місцевих і регіональних влад Європи (КМРВС). 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_674#Text
- Charter of European Cities & Towns Towards Sustainability (as approved by the participants at the European Conference on Sustainable Cities & Towns in Aalborg, Denmark on 27 May 1994). URL: https://conferences.sustainablecities.eu/fileadmin/user_upload/Materials/Aalborg_Charter_English.pdf
- Item proposed for inclusion in the provisional agenda for the 2nd regular session of the 1987 of the Economic and Social Council. World-wide Declaration on Local Self-Government (1985). 1987. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/133288?ln=ru>

References

- Bahmet M.O., Yevtushenko O.N. (2007). Bazovi pryntsypy diialnosti terytorialnykh instytutiv upravlinnia v konteksti Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia [Basic principles of territorial management institutions in the context of the European Charter of Local Self-Government]. *Naukovi pratsi*. Tom 69. Vypusk 56. S. 56–60. [In Ukrainian]
- Bordeniuk V. (2001). Deiaki aspekty spivvidnoshennia mistsevoho samovriaduvannia, derzhavy i hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Some aspects of the relationship between local self-government, the state and civil society in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 12. S. 24–27 [In Ukrainian]
- Brovynska N. (2001). Demokratyzatsiia ta rehionalni aspekty transformatsii v Ukraini [Democratization and regional aspects of transformation in Ukraine]. *Rozvytok demokratii v Ukraini: Materialy mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 29 veresnia – 1 zhovtnia 2000 r.)*. Kyiv: Tsentri Osvitnikh Initsiatyv, S. 725–756. [In Ukrainian]
- Hryhoriev V.A. (2002). Stanovlennia publichnoi samovriadnoi (munitsypalnoi) vlady v Ukraini [Formation of public self-governing (municipal) power in Ukraine]. Dysertatsiia (avtoreferat) na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu: 12.00.13. pravovi problemy politychnykh instytutiv i protsesiv. Odeska natsionalna yurydychna akademiia, Odesa, 20 s. [In Ukrainian]
- Hrytsiak I.A. (2004). Pravo ta instytutsii Yevropeiskoho Soiuzu [Law and institutions of the European Union]: Navch. posib. Kyiv: "K.I.S.", 260 s. [In Ukrainian]
- Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia (pereklad) (2015) [European Charter of Local Self-Government (translation)]. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text [In Ukrainian]
- Kaminska N. V. (2010). Mistseve samovriaduvannia [Local self-government]: teoretyko-istorychnyi i porivniialno-pravovyi analiz : navch. posib. Kyiv: KNT, 232 s. [In Ukrainian]
- Kolisnychenko A.I. (2005). Polityko-pravovi osnovy rozvytku orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Political and legal foundations of the development of local self-government bodies in Ukraine]. *Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal*. T. 44. Vyp. 31. Politychni nauky. Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. P. Mohyly, 208 s. [In Ukrainian]
- Kolodii A.F. (2002). Na shliakhu do hromadianskoho suspilstva [On the way to civil society]: Teoretychni zasady y sotsiokulturni peredumovy demokratychnoi transformatsii v Ukraini. Lviv, 275 s. [In Ukrainian]
- Konstytutsiia Ukrainy (1996): zakonodavstvo Ukrainy 28 chervnia 1996 roku, №254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].
- Liubchenko P. M. (1998). Kompetentsiia mistsevoho samovriaduvannia: orhanizatsiino – pravovi pytan- nia realizatsii [Competence of local self-government: organizational and legal issues of implementation.]. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Kharkiv, 17 s. [In Ukrainian]
- Morhun V.V. (2018). Konstytutsiino-pravovi osnovy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Constitutional and legal foundations of local self-government in Ukraine]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy*. №1. S. 66–68 [In Ukrainian]
- Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad (2015) [About the voluntary association of territorial communities]: zakonodavstvo Ukrainy vid 5 liutoho 2015 roku № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> [In Ukrainian]
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zahalni zbory hromadian za mistsem prozhyvannia v Ukraini (1993) [On the approval of the Regulation on general meetings of citizens by place of residence in Ukraine]: Postanova VRU 17 hrudnia 1993 roku №3748-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12#Text> [In Ukrainian]
- Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia (2001) [About service in local self-government bodies]: zakonodavstvo Ukrainy vid 7 chervnia 2001 roku № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> [In Ukrainian]
- Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad (2014) [About the cooperation of territorial communities]: zakonodavstvo Ukrainy vid 17 chervnia 2014 roku № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> [In Ukrainian]
- Samostiinist mistsevykh vlad ta rozpodil povnovazhen mizh nymy: orhanizatsiia mistsevoho samovriaduvannia vidpovidno do pryntsypiv Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia (2002) [The independence of local authorities and the distribution of powers between them: the organization of local self-government in accordance with the principles of the European Charter of Local Self-Government]: *Materialy mizhnar. konf., m. Kyiv, 11–12 chervnia 2002 r. / Uporiad.: V.Kravchenko, M. Pukhtynskyi*. Kyiv: Lohos, 2002. 263 s. [In Ukrainian]
- Khartiia Konhresu mistsevykh i rehionalnykh vlad Yevropy (KMRVie) (1994) [Charter of the Congress of Local and Regional Authorities of Europe (CMRUE)]. 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_674#Text [In Ukrainian]

Charter of European Cities & Towns Towards Sustainability (as approved by the participants at the European Conference on Sustainable Cities & Towns in Aalborg (1994), Denmark on 27 May 1994). URL: https://conferences.sustainablecities.eu/fileadmin/user_upload/Materials/Aalborg_Charter_English.pdf

Item proposed for inclusion in the provisional agenda for the 2nd regular session of the 1987 of the Economic and Social Council. World-wide Declaration on Local Self-Government (1985). 1987. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/133288?ln=ru>

Анотація

Возненко Л. В. Правові та інституційні засади місцевого самоврядування. – Стаття.

У статті досліджено правові та інституційні засади місцевого самоврядування як основоположні елементи, що забезпечують організацію та функціонування місцевих громад. Правова основа місцевого самоврядування визначається конституційними положеннями, національними законами та міжнародними актами, такими як Європейська хартія місцевого самоврядування. Ці документи закріплюють сновні принципи місцевої влади, включаючи законність, автономію та субсидіарність, що є основою для самостійного управління громадами в межах чинного законодавства. Особлива увага приділяється аналізу законів України, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування, таких як Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» та низки інших нормативно-правових актів.

Інституційна складова охоплює структуру та функції органів місцевого самоврядування, їхню взаємодію з державними органами та громадянами, що забезпечує ефективне управління місцевими справами. Наголошується на важливості фінансової автономії місцевих громад для реалізації їхніх повноважень, а також на необхідності розвитку матеріально-технічної бази й інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Зазначається важливість активної участі громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні та впровадження цифрових технологій для підвищення прозорості діяльності місцевої влади.

У статі підкреслено необхідність подальшого вдосконалення правових і інституційних основ місцевого самоврядування, що сприятиме сталому розвитку територій, демократизації управління та забезпеченню соціальної стабільності.

Ключові слова: місцеве самоврядування, правові засади місцевого самоврядування, інституційні засади місцевого самоврядування, європейські стандарти місцевого самоврядування, законодавство України з місцевого самоврядування.

Summary

Voznenko L. V. Legal and institutional foundations of local self-government. – Article.

The article examines the legal and institutional foundations of local self-government as fundamental elements that ensure the organization and functioning of local communities. The legal basis of local self-government is determined by constitutional provisions, national laws and international acts, such as the European Charter of Local Self-Government. These documents establish the fundamental principles of local government, including legality, autonomy and subsidiarity, which are the basis for self-governance of communities within the limits of current legislation. Special attention is paid to the analysis of the laws of Ukraine regulating the activities of local self-government bodies, such as the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" and a number of other normative legal acts.

The institutional component covers the structure and functions of local self-government bodies, their interaction with state bodies and citizens, which ensures effective management of local affairs. The importance of financial autonomy of local communities for the implementation of their powers is emphasized, as well as the need to develop the material and technical base and institutional capacity of local self-government bodies. The importance of active participation of citizens in decision-making at the local level and the introduction of digital technologies to increase the transparency of local government activities is noted.

The article emphasizes the need for further improvement of the legal and institutional foundations of local self-government, which will contribute to the sustainable development of territories, democratization of management and ensuring social stability.

Key words: local self-government, legal basis of local self-government, institutional basis of local self-government, European standards of local self-government, legislation of Ukraine on local self-government.

С. М. Дерев'яно

orcid.org/0000-0003-3848-7072

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

ЗАСАДИ МАЙБУТНЬОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ: ПІДХОДИ ДО ЇХ ФОРМУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наша Перемога у війні, яку веде РФ проти України з 2014 року – ідея, що об'єднує загал українства, все більше набуває підтримки серед громадян багатьох держав, їх очільників і міжнародних організацій. Водночас упродовж всіх років воєнного лихоліття у політичному дискурсі поширюються різні думки щодо майбутнього Української держави. Спільним, що об'єднує практично всіх науковців, політиків, експертів, стає домінантою суспільних настроїв – усвідомлення майбутнього України як розвинутої демократії. У суспільстві сформувався чіткий запит на повноцінно функціонуючу демократію. Водночас різним, часто контрверсійним є розуміння її ключових засад і інститутів. З огляду на це, означена тема вважаємо є актуальною, науково і практично ваговою для розуміння майбутнього держави.

Метою статті є обґрунтування доцільності й проблем формування засад майбутнього демократичного устрою України в умовах воєнного стану.

Для цього сформулюємо розуміння демократії та її інститутів; їх значення як індикаторів політичної системи; особливості функціонування демократії в умовах воєнного стану; особливості, проблеми і перспективи проведення перших виборів у повоєнній Україні. В основі дослідження лежить аналіз нормативно-правових актів, що є основою регулювання у сфері народовладдя. Дослідження здійснене із використанням класичних філософських і загальнонаукових методів (логічний, системний, структурний, функціональний), а також апробованих спеціальних методів політичного й правового аналізу і прогнозування та інших.

Контури майбутнього устрою України актуалізуємо у контексті розробки анонсованої Президентом України В. Зеленським Української доктрини. За задумом ініціаторів, цей документ окреслить ключові напрями повоєнної трансформації, охоплюватиме абсолютно кожен сферу життя держави, кожен пріоритет українського суспільства. Ключові напрями Української доктрини Президент України В. Зеленський представив для загальнонаціонального обговорення у зверненні до Верховної Ради України з нагоди Дня Конституції України ще 28.06.2023 р. (Зеленський В. 2023).

Анонсована дискусія щодо доктрини мала стати загальнонаціональною, адже потрібне спільне бачення того, якою бути Україні, яка йде до перемоги, та для України-переможниці. Однак, аналіз інформаційно-комунікаційного поля дає підстави стверджувати, що ідея загальнонаціональної дискусії впродовж року так і не набула реального наповнення. У квітні 2024 року щойно призначений секретар Ради національної безпеки і оборони України О. Литвиненко в коментарі для «Interfax – Україна» анонсував, що РНБО працюватиме над розробкою Української доктрини, оскільки планування майбутнього після завершення війни з росією, важливе, адже «коли ми плануємо, ми забезпечуємо зв'язок людей між собою, ми створюємо спільне бачення». (Лісова Ю., 2024). Українська доктрина має стати основою трансформації держави, розробка якої неможлива без активної участі вітчизняних вчених, що стало предметом обговорення в РНБО зі знайомими українськими вченими, які висловили спільну думку, що доктрина має отримати мандат суспільної підтримки. (Литвиненко О., 2024).

Для її розробки передбачається запуск модернізованого діалогу. Національну дискусію щодо бачення Української доктрини розгорнуть на базі Національного інституту стратегічних досліджень, який сприятиме цьому процесу. Це все попереду, нині, вважаю, що сам

документ, а тим більше прагнення до його широкого обговорення заслугоує підтримки, що дало б змогу оцінити сильні й слабкі сторони розуміння владою майбутнього України, спонукати до появи нових креативних ідей. Тому висловлюю й власні міркування. На нашу думку, кожен із визначених у документі орієнтирів трансформації за десять років заслугоує уваги. Проте, для себе не знайшов орієнтирів, які б передбачали необхідність змін в системі влади та управління України, розвивали засади демократичного устрою держави. Тому, як на мене, презентований проєкт більше нагадує передвиборчу програму окремої політичної сили, містить радше гасла, серед яких жодних спрямованих на реформування владних інститутів. А вони потрібні, оскільки саме ідеї викладені в доктрині повинні стати теоретичним стрижнем і концептуальною основою державотворчої діяльності.

Дані загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Льва Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 8 по 15 серпня 2024 року зокрема засвідчують, що якби референдум щодо проголошення державної незалежності України відбувся сьогодні, то абсолютна більшість українців (85%) підтримали б незалежність. Абсолютна більшість респондентів хоче будувати своє майбутнє життя в Україні (86%), причому основна частка серед них демонструє однозначну налаштованість залишатися в Україні (59%). Серед почуттів, які респонденти відчують стосовно майбутнього України, однозначно превалює надія (61%), за нею йдуть – тривога (40%) та оптимізм (33,5%) (Фонд «Демократичні ініціативи», 2024).

Водночас, серед українців за оприлюдненими даними різних соціологічних інституцій з червня 2022 р. знову знизилось схвалення діяльності більшості органів центральної і місцевої влади. Результати соціологічного опитування, що проводилось соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 червня 2024 року, зокрема свідчать, що серед державних та суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (ім довіряють 90% опитаних), волонтерських організацій (81%), добровольчих батальйонів (80%), Державної служби з надзвичайних ситуацій (79%), Національної гвардії України (75%), Державної прикордонної служби (71%), Церкви (63%), Міністерства оборони України (61%), Служби безпеки України (61%), громадських організацій (56,5%), голови міста (селища, села), в якому живе респондент (51%), Президента України (50%). Більшість респондентів висловлюють недовіру державному апарату (чиновникам) (не довіряють 78,5%), політичним партіям (77,5%), Верховній Раді України (76%), судам (судовій системі загалом) (73%), Уряду України (73%) (Центр Разумкова, 2024). Показовим є той факт, що українці не просто хочуть сильної армії – вони хочуть сильної та інклюзивної демократії. 94 відсотки українців вважають, що важливо, щоб Україна стала повноцінно функціонуючою демократією, що важливо, без статистично значущої різниці між регіонами.

Прагнення українців до демократії не є поверхневим чи ситуативним, а виходить із глибокого усвідомлення та відданості демократичним ідеалам. Певне зростання довіри до владних інститутів з початку повномасштабного вторгнення, поступово знижується, тому переважна більшість українців прагне до оновлення влади, очищення та розбудови оновлених ефективних інституцій – приходу більш чесних і компетентних управлінців на різних рівнях. Підтвердження цього є дані цього ж, як і інших досліджень щодо ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни. Так, лише 22% опитаних позитивно ставляться до ідеї проведення загальнонаціональних виборів в Україні (президентських чи парламентських) до завершення війни (хоча це дещо більше, ніж було у вересні 2023 р. – 15%), більшість опитаних (59%) – негативно (у вересні 2023 р. – 64%). Значною мірою підтримка ідеї проведення виборів до завершення війни залежить від рівня довіри до чинної влади. Так, серед тих, хто довіряє Президенту України, лише 11,5% підтримали б такі вибори, тоді як серед тих, хто не довіряє – 34%. Хоча навіть серед тих, хто не довіряє Президенту, відносна більшість (47%) не підтримують ідею таких виборів (серед тих, хто довіряє – 72%). Негативне ставлення до виборів під час війни зумовлене тим, що відносна більшість (46%) громадян вважає, що такі вибори роз'єднують українське суспільство (лише 11% вважають, що вони згуртовують суспільство (у вересні-жовтні 2023 р. – відповідно 40% і 9%)) (Центр Разумкова, 2024).

Наводячи ці дані, слід враховувати, що введення воєнного стану призвело до застосування певних обмежень щодо використання демократичних інститутів, які чітко визначені Конституцією України (Конституція України, 1996) та Законом України «Про правовий режим воєнного стану» (Закон України, 2015). Водночас, перспективи розвитку демократичної держави після Перемоги вимагатимуть обов'язкового відновлення й наповнення засадничим демократичним змістом функціонування політичних інститутів й інституцій. Насамперед, значні надії пов'язані з наступними виборами влади всіх рівнів, що можливі винятково по завершенню воєнного стану. Слід враховувати, що в суспільстві сформоване стійке переконання в непрозорості, ринковості виборчих процедур, що пов'язане як із значними порушеннями законодавства під час попередніх виборчих кампаній, так і неспроможністю багатьох народних обранців виправдати суспільні очікування. Так є, але так не може продовжуватись далі, бо системні проблеми внутрішньо-політичного розвитку є не менш небезпечними ніж зовнішня агресія.

Тому, не чекаючи завершення воєнного стану слід напрацювати необхідні зміни до чинного законодавства. Принциповим є залучення до цієї роботи передусім експертного середовища, а також зацікавлених представників громадянського суспільства.

Серед ключових завдань, назовемо підготовку нового суспільного договору, яким мала б стати оновлена Конституція України, ідея чого практично з часу її прийняття й до сьогодні є однією з найбільш поширених у політико-комунікаційному дискурсі. Зауважимо, що ця ідея продукується не стільки науковцями як політиками, для яких її реалізація є предметним полем діяльності. Проте, складається враження, що ініціювання у попередні роки внесення змін до чинної Конституції України було не стільки відповіддю на суспільні виклики, як це декларують політики, але, ймовірно, мали радше морально-політичний, ніж правовий характер, є виразом вузькокорпоративних інтересів частини політиків, їх прийняття могло б змінити баланс між законодавчою та виконавчою гілками влади. Видаються закономірними й далеко не безпідставними закиди нинішній владі у прагненні до авторитаризму. Тому й надалі принциповим залишається питання проведення системного оновлення Конституції України.

Оновлення потребуватиме законодавство загалом, зокрема, й для завершення процесу децентралізації, відновлення функціонування інституту місцевих референдумів та інших форм локальної демократії. Важливо встановити надійні механізми захисту громадян від маніпулювання їх свідомістю, для чого вжити конкретні заходи, що врегулюють діяльність медіа, а також щодо маніпулятивного впливу соціальних мереж, підвищення медіаграмотності суспільного загалу.

Принципово важливим є створення дієвих запобіжників, які б унеможливили діяльність сутнісно проросійських партій, а членам заборонених – закрили доступ до парламенту й місцевих органів влади. В Україні-переможниці не повинно бути місця УПЦ (мп) – релігійної організації, колабораційна діяльність якої є виразно антиукраїнською.

Заслуговує уваги діяльність званої експертної структури – Центру Разумкова – що нині реалізує дослідницький проєкт «Майбутнє виборів в Україні : фактор війни». До участі у проєкті, крім фахівців Центру Разумкова, долучені експерти, насамперед, науковці з усіх регіонів України. Проведені опитування експертів, передбачено заочний круглий стіл експертів з публікацією його результатів.

Враховуючи важливість теми, висловлю власні міркування. Насамперед, щодо впливу на процес збереження демократії та демократичного розвитку країни в умовах війни тимчасової відсутності проведення виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування. Вихідним є міркування, що утвердження демократичної держави – найважливіший напрям розвитку державності в Україні, реформи її політичної і правової систем після Перемоги над державою-агресором рф. Вибори як вираз владоустановчої функції народу є ключовим демократичним інститутом. Запроваджені в умовах збройної агресії рф проти України Конституцією України (1996) і Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII (у його поточній редакції від 27.07.2024 р.) обмеження на реалізацію громадянами конституційного права на участь у виборах є об'єктивними й легітимними (Закон України, 2015). Аналіз обмежень конституційних прав громадян, зокрема, виборчих під час введення воєнного стану у 2018 році проаналізовані нами окремо (Дерев'янка С. М., 2019).

Очевидно, що такі обмеження певною мірою впливають на рівень демократичного розвитку, порушуючи встановлений порядок формування представницьких органів і виборних осіб. Як наслідок, за поточними даними Управління кадрів Апарату Верховної Ради України станом на 02 вересня 2024 року у Верховній Раді України дев'ятого скликання працює 401 народний депутат України, з яких 215 було обрано в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі та 186 – в одномандатних виборчих округах (Верховна Рада України, 2024). Конституційний склад Верховної Ради України 450 народних депутатів України. Постійний аналіз діяльності українського парламенту, дає підстави стверджувати, що нинішня чисельність народних депутатів істотно не впливає на легітимність законодавчого процесу, в т.ч. й для прийняття законів конституційною більшістю. Водночас, окремі виборчі округи втратили своє представництво в парламенті, що певною мірою заміщено перерозподілом серед народних депутатів завдань щодо роботи в усіх округах. Певною мірою така ж ситуація характерна й для діяльності представницьких органів місцевого самоврядування.

Без застосування демократичних процедур здійснюється формування владних структур на територіях, що завдяки героїзму Збройних Сил України, повертаються під контроль української влади. Однак, вважаємо, що об'єктивно обумовлена умовами збройної агресії РФ проти України, а тому визначена Конституцією України і Законом України «Про правовий режим воєнного стану» тимчасова відсутність проведення виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування не може бути підставою для сумнівів у їх легітимності і є вимушеною мірою, чинне ж законодавство створює загалом належну основу для функціонування владних інституцій. Неприпустимість припинення повноважень органів державної влади, інших державних органів в умовах воєнного стану передбачена статтею 10 чинного Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зокрема, не можуть бути припинені повноваження Президента України і Верховної Ради України. Тому, поширювані російськими посадовцями і пропагандистами ідеї про нелегітимність української влади за правовим змістом є нікчемними й не більш, ніж інформаційно-психологічними операціями.

Підходи до розуміння сутності народовладдя, його інститутів та гібридної війни як політико-правових явищ нами узагальнені у низці публікацій. На підставі аналізу нормативно-правових актів детально розкрито сутність засадничого положення Конституції України, за яким захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Зауважимо, що про проведення виборів в Україні під час війни мова велась ще з її початку. На цьому наполягали й західні політики, які розглядали вибори і референдум як ймовірний формат розв'язання проблеми статусу тимчасово окупованих територій. Нікчемними є спроби маніпулювання ідеєю народного волевиявлення з метою самоідентифікації регіонального сепаратизму, російськими загарбниками для легітимації захоплених територій. Цинічні за своєю суттю та нікчемні з правової точки зору, згідно з нормами міжнародного права, законодавства України та й законодавства РФ, конкретні спроби створення псевдореспублік, що за задумом рашистів стало б «підставою» для подальшої їх інкорпорації в адміністративно-територіальний устрій РФ (Дерев'янка С. М., 2022).

Однозначним є те, що передбачено й Законом України «Про правовий режим воєнного стану» вибори будуть обов'язково проведені після його припинення чи скасування. Дискусійним є питання щодо можливості організації та проведення перших повоєнних виборів (парламенту, президента, голів місцевих рад та місцевих депутатів) за чинним виборчим законодавством без внесення до нього відповідних змін, чи ці зміни мають / можуть мати характер т. зв. перехідного виборчого законодавства?

Виходячи з аналізу чинного виборчого законодавства, власного багаторічного досвіду організації і проведення виборчих кампаній, висловлю окремі міркування. Акцентуємо, що останні чергові, сьомі за рахунком, вибори Президента України (перший тур яких відбувся 31 березня 2019 року, другий – 21 квітня 2019 року) проведені за Законом України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV (зі змінами). Позачергові вибори народних депутатів Верховної Ради України, що відбулися 21 липня 2019 року проведені за Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року

№ 4061-VI (зі змінами). Обидва Закони втратили чинність з 01 січня 2020 року у зв'язку із з кодифікацією виборчого законодавства – прийняттям Виборчого кодексу України (Виборчий кодекс, 2020). Виборчий кодекс України прийнятий парламентом VIII скликання 11 липня 2019 року, а після подолання вето Президента України – 19 грудня того ж року вже парламентом IX скликання. Виборчий кодекс увібрав положення названих та інших законодавчих актів, пов'язаних із виборчим процесом. Перші місцеві вибори за цим Кодексом відбулися 25 жовтня 2020 року й підтвердили його ефективність.

Отже, при певній недосконалоості, в Україні існує базове виборче законодавство, що крім Виборчого кодексу також включає низку чинних Законів України «Про Центральну виборчу комісію», «Про Державний реєстр виборців» та ін. Вважаю, що їх норми й приписи, є демократичними й достатніми для проведення перших повоєнних виборів, а тому приймати т. зв. перехідне виборче законодавство є недоцільним. До того ж, саме поняття «перехідне» передбачає відступ від апробованих засад і практики проведення виборів чи запровадження в майбутньому нових. Зауважимо, що чинне виборче законодавство України, за оприлюдненими висновками Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія) загалом відповідає європейським виборчим стандартам й не вимагатиме кардинального реформування на шляху отримання повноправного членства в Європейському Союзі кардинальних змін. Такі вимоги не ставляться перед нашою державою й європейськими інституціями.

Проблеми, які неминуче виникнуть у виборчому процесі з організації та проведення перших повоєнних виборів, зумовлені викликаними збройною агресією рф проти України значними міграційними процесами, потребами відновлення функціонування місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування на звільнених Збройними Силами України територіях, вважаю, можливо унормувати підзаконними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України і Центральної виборчої комісії.

Найважливішими проблемами, які можуть виникнути в організації та проведення перших загальнонаціональних (парламентських, президентських) та місцевих виборів, вважаємо, є насамперед створення умов для реалізації усіма громадянами України їх виборчих прав. Збройна агресія рф призвела до масштабних демографічних процесів. За оприлюдненими поточними даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців станом на 24 вересня 2024 року у всьому світі офіційно зафіксовано 6 739 400 біженців з України, з них 6 154 000 у країнах Європи (станом на 16.09.2024 р.), що складає приблизно 20 відсотків від фактичного населення України. Дані щодо вікової структури обмежені, але у переважній більшості це дорослі громадяни України, які володіють виборчим правом.

Слід враховувати, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» містить заборону в умовах воєнного «проведення стану виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування» (пункт 3 частини першої статті 19). Водночас, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» містить припис, згідно з яким «Верховна Рада України не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня припинення чи скасування воєнного стану, якщо чергові або позачергові вибори до відповідних органів мали бути проведені в період, на який було введено воєнний стан, приймає рішення про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих виборів» (частина друга статті 19). Зауважимо, що цей Закон не містить приписів щодо прийняття рішення про призначення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України.

Ці обставини важливі з огляду обмеженості строків виборчого процесу, визначених Виборчим кодексом України. Значна частина громадян України не повернуться до місця свого довоєнного постійного проживання. «Проводяться різні соціологічні обстеження, за різними методиками, різний контингент, різні періоди часу, доволі різні числа. Деякі центри дають від 40 до 60% людей планує повернутись. Але в середньому 50% виходить. Втім, коли ми говоримо про такі опитування – важко говорити про їх репрезентативність» – стверджує О. Гладун заступник директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи (Гладун О., 2024).

Тому, перед Центральною виборчою комісією, установами системи міністерства закордонних справ України виникнуть серйозні виклики, пов'язані зі створенням умов для проведення голосування на виборах Президента України та народних депутатів України для наших громадян, які перебуватимуть за кордоном.

При реалізації своїх виборчих прав громадянами України, що опинилися в «нестандартних» життєвих ситуаціях через російську війну в Україні можуть виникнути такі труднощі щодо участі внутрішньо переміщених осіб у місцевих виборах. За даними Міністерства соціальної політики України станом на 28.09.2024 р. кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб складає 4 647 389. Водночас, чимало громадян, кількість яких складно піддається обчисленню, є необлікованою, знаходяться поза місцем свого постійного проживання і не є членами територіальних громад. Названі обставини вимагатимуть оперативної роботи з відкриття й відновлення функціонування Державного реєстру виборців; тотального уточнення даних виборців в Україні.

Важливим, хоча й дискусійним, видається також створення запобіжників для недопущення використання на всіх видах виборів пасивного виборчого права певними категоріями осіб: членами керівних органів заборонених проросійських політичних партій, притягнутих до відповідальності за колабораційну діяльність, тих, хто незаконно покинув територію України в умовах воєнного стану.

Висновки. Отже, утвердження демократичної держави – найважливіший напрям розвитку державності в Україні після Перемоги над державою-агресором РФ, одне з основоположних завдань демократизації українського суспільства, реформи її політичної і правової систем. Тимчасова відсутність проведення виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування не може бути підставою для сумнівів у їх легітимності і є вимушеною мірою, чинне ж законодавство створює загалом належну основу для функціонування владних інституцій. Проведення перших повоєнних виборів (парламенту, президента, голів місцевих рад та місцевих депутатів) за чинним виборчим законодавством без внесення до нього відповідних змін, створення т. зв. перехідного виборчого законодавства. Владні структури повинні дати адекватну відповідь на запит громадян на повноцінно функціонуючу демократію. Цього вимагає й обов'язок перед полеглими воїнами Збройних Сил України, десятками тисяч мирних громадян. Україна внаслідок Перемоги отримає новий шанс стати могутньою національною державою у колі демократичних держав-членів Європейського Союзу.

Література

Виборчий Кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX: *Відомості Верховної Ради України (далі –ВВР)*. 2020. № 7. № 8. № 9. Ст. 48; поточна ред. – Ред. від 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення – 29.09.2024).

День Незалежності України : цінність держави, згуртованість та волонтерство під час війни [Результати загальнонаціонального опитування проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 8 по 15 серпня 2024 року]. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/204078821466c71190ac64a0.40824680.pdf> (дата звернення – 29.09.2024).

Дерев'яно С. М. Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану: політико-правові підстави. *Держава і право: зб. наук. пр. Серія. Політичні науки*. Вип. 93 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2019. С. 26–38.

Дерев'яно С. М. Спроби легітимації рашистського окупаційного режиму через референдум та їх нікчемність. *Держава і право : зб. наук. пр.* Вип. 91 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2022. С. 249–261.

Кадрове забезпечення народних депутатів України : статистичні дані [станом на 02.09.2024 р.]. *Офіційний портал Верховної Ради України. Управління кадрів Апарату Верховної Ради України*. URL: https://vrkadry.rada.gov.ua/news/dijalnist/kadr_zab_dep/72929.html (дата звернення – 29.09.2024).

Кількість зареєстрованих облікованих ВПО (осіб). *Міністерство соціальної політики України [Аналітика : ВПО] : офіційний вебсайт*. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics> (дата звернення – 29.09.2024).

Конституція України : [Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року]. *ВВР*. 1996. № 30. Ст. 141; поточна ред. – Ред. від 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення – 29.09.2024).

- Лісова Ю. РНБО розробить Українську доктрину. Що це і для чого? [22.04.2024 р.]. URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/222264-rnbo-rozrobyt-ukrayinsku-doktrynu-shcho-tse-i-dlia-choho> (дата звернення – 29.09.2024).
- Олександр Литвиненко: Розробка Української доктрини потребує активної участі вітчизняних вчених [12.06.2024 р.] *Рада національної безпеки і оборони України: офіційний вебсайт*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6905.html> (дата звернення – 29.09.2024).
- Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів, віра в перемогу (червень 2024 р.) [Центр Разумкова, 25.06.2024 р.]. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r> (дата звернення – 29.09.2024).
- Про засекречені дані, народжуваність та міграцію: інтерв'ю із Олександром Гладуном, заступником директора інституту демографії. *Вечірній Київ*. 2024. 23 січня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/93830/> (дата звернення – 29.09.2024).
- Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *БВР*. 2015. № 28. Ст. 250; поточна ред. – Ред. від 27.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення – 29.09.2024).
- Україна перемоги буде країною, гідною своїх героїв – виступ Президента на пленарному засіданні Верховної Ради України з нагоди 27-ї річниці ухвалення Конституції України. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. 28.06.2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-peremogi-bude-kraينوu-gidnoyu-svoiyh-geroyiv-vist-83869> (дата звернення – 29.09.2024).
- Ukraine Refugee Situation : UNHCR The UN Refugee Agency. *UNHCR global website*: URL: <https://urlc.net/NAUx> (дата звернення – 29.09.2024).

References

- Vyborchiy Kodeks Ukrainy vid 19 hrudnia 2019 roku № 396-IX [Electoral Code of Ukraine dated December 19, 2019 No. 396-IX]: *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (dali –VVR). 2020. № 7. № 8. № 9. Ст. 48; potochna red. – Red. vid 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].
- Den Nezalezhnosti Ukrainy : tsinnist derzhavy, zghurtovanist ta volonterstvo pid chas viiny [Ukraine's Independence Day: the value of the state, cohesion and volunteering during the war] / [Rezultaty zahalnonatsionalnogo opytuvannia provedenoho Fondom «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva spilno z sotsiologichnoiu sluzhboiu Tsentru Razumkova z 8 po 15 serpnia 2024 roku]. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/204078821466c71190ac64a0.40824680.pdf> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].
- Derevianko S. M. (2019). Obmezhenia politychnykh prav hromadian v umovakh voiennoho stanu: polityko-pravovi pidstavy. [Restriction of political rights of citizens under martial law: political and legal grounds]. *Derzhava i pravo: zb. nauk. pr. Seriia. Politychni nauky*. Vyp. 93 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv : Vyd-vo “Iurydychna dumka”. S. 26–38 [in Ukrainian].
- Derevianko S. M. (2022). Sproby lehitymatsii rashytskoho okupatsiinoho rezhymu cherez referendum ta yikh nikchemnist [Attempts to legitimize the racist occupation regime through a referendum and their insignificance]. *Derzhava i pravo : zb. nauk. pr.* Vyp. 91 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv : Vyd-vo «Iurydychna dumka». S. 249–261 [in Ukrainian].
- Kadrove zabezpechennia narodnykh deputativ Ukrainy : statystychni dani [Staffing of People's Deputies of Ukraine: statistical data] [stanom na 02.09.2024 r.]. *Ofitsiyniy portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. Upravlinnia kadrov Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy*. URL: https://vrkadry.rada.gov.ua/news/diialnist/kadr_zab_dep/72929.html (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].
- Kilkist zareiestrovanykh oblikovanykh VPO (osib) [Number of registered IDPs (persons)]. *Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy* [Analitika : VPO] : ofitsiyniy vebsait. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] : [Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku]. *VVR*. 1996. № 30. Ст. 141; potochna red. – Red. vid 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].
- Lisova Yu. (2024) RNBO rozrobyt Ukrainsku doktrynu. Shcho tse i dlia choho? [NSDC to develop the Ukrainian Doctrine. What is it and why?] [22.04.2024 r.] URL: <https://hromadske.ua/suspilstvo/222264-rnbo-rozrobyt-ukrayinsku-doktrynu-shcho-tse-i-dlia-choho> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].
- Oleksandr Lytvynenko: Rozrobka Ukrainskoi doktryny potrebuie aktyvnoi uchasti vitchyznianskykh vchenykh [Oleksandr Lytvynenko: Development of the Ukrainian Doctrine Requires Active Participation of Ukrainian Scientists]. [12.06.2024 r.] *Рада національної безпеки і оборони України: офіційний вебсайт*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6905.html> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].

Otsinka sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do vyboriv, vira v peremohu (cherven 2024 r.) [Assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures, attitude to elections, belief in victory (June 2024)] [Tsentr Razumkova, 25.06.2024r.]. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].

Pro zasekrecheni dani, narodzhuvanist ta mihratsiiu [On classified data, fertility and migration]: interviu iz Oleksandrom Hladunom, zastupnykom dyrektora instytutu demohrafii. *Vechirniy Kyiv*. 2024. 23 sichnia. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/93830/> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].

Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII [On the legal regime of martial law : Law of Ukraine of 12.05.2015 No. 389-VIII]. VVR. 2015. № 28. St. 250; potochna red. – Red. vid 27.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].

Ukraina peremohy bude krainoiu, hidnoiu svoikh heroiv – vystup Prezydenta na plenarnomu zasidanni Verkhovnoi Rady Ukrainy z nahody 27-yi richnytsi ukhvalennia Konstytutsii Ukrainy [Ukraine of victory will be a country worthy of its heroes – President's speech at the plenary session of the Verkhovna Rada of Ukraine on the occasion of the 27th anniversary of the adoption of the Constitution of Ukraine]. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy*. 28.06.2023 r. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-peremogi-bude-krayinoyu-gidnoyu-svoyih-geroyiv-vist-83869> (data zvernennia – 29.09.2024) [in Ukrainian].

Ukraine Refugee Situation : UNHCR The UN Refugee Agency. UNHCR global website: URL: <https://urlc.net/NAUx> (data zvernennia – 29.09.2024) [in English].

Анотація

Дерев'янюк С. М. Засади майбутнього демократичного устрою України: підходи до їх формування в умовах воєнного стану. – Стаття.

Стаття присвячена обґрунтуванню доцільності й виокремленню проблем формування засад майбутнього демократичного устрою України в умовах воєнного стану. Сформульовано розуміння демократії та її інститутів, їх значення як індикаторів політичної системи, розуміння яких є контроверсійним. Акцентується, що спільним, що об'єднує практично всіх науковців, політиків, експертів, стає домінуючою суспільних настроїв – усвідомлення майбутнього України як розвинутої демократії. Доводиться, що в суспільстві сформувався чіткий запит на повноцінну функціонуючу демократію. Аналізуються особливості функціонування інститутів демократії в умовах воєнного стану. Широка увага надається особливостям проблемам і перспективи проведення перших виборів у повоєнній Україні. Обґрунтовано, що тимчасова відсутність проведення виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування не може бути підставою для сумнівів у їх легітимності і є вимушеною мірою, чинне ж законодавство створює загалом належну основу для функціонування владних інституцій. Наведені аргументи щодо можливості організації та проведення перших повоєнних виборів (парламенту, президента, голів місцевих рад та місцевих депутатів) за чинним виборчим законодавством без створення т. зв. перехідного виборчого законодавства. Проблеми, що виникнуть, зокрема, щодо реалізації виборчих прав українськими громадянами за кордоном, внутрішньо переміщеними особами в Україні доцільно врегулювати нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, Центральної виборчої комісії. Отже, утвердження демократичної держави – найважливіший напрям розвитку державності в Україні після Перемоги над державою-агресором РФ, одне з основоположних завдань демократизації українського суспільства, реформи її політичної і правової систем. Владні структури повинні дати адекватну відповідь на запит громадян на повноцінну демократію.

Ключові слова : вибори, демократія, державність, політичні інститути, політична аналітика і прогнозування, політична експертиза, референдум.

Summary

Derevianko S. M. Fundamentals of the future democratic system of Ukraine: approaches to their formation under martial law. – Article.

The article is devoted to substantiating the expediency and highlighting the problems of forming the foundations of the future democratic system of Ukraine under martial law. The author formulates the understanding of democracy and its institutions, their importance as indicators of the political system, which are controversial. The author emphasizes that the common thread that unites virtually all scholars, politicians, and experts and is becoming the dominant public sentiment is the awareness of Ukraine's future as a developed democracy. The author proves that society has formed a clear demand for a fully functioning democracy. The peculiarities of the functioning of democratic institutions under martial law are analyzed. Special attention is paid to the peculiarities of the problems and prospects of holding the first elections in post-war Ukraine.

It is proved that the temporary absence of elections to the state and local self-government bodies cannot be a reason to doubt their legitimacy and is a necessary measure, while the current legislation generally provides an adequate basis for the functioning of government institutions. The author provides arguments for the possibility of organizing and holding the first post-war elections (parliamentary, presidential, heads of local councils and local deputies) under the current electoral legislation without making appropriate changes to it, creating the so-called transitional electoral legislation. The problems that will arise, in particular, regarding the exercise of voting rights by Ukrainian citizens abroad and internally displaced persons in Ukraine, should be resolved by regulatory acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Central Election Commission. Thus, the establishment of a democratic state is the most important direction of development of statehood in Ukraine after the victory over the aggressor state of Russia, one of the fundamental tasks of democratization of Ukrainian society, reform of its political and legal systems. The authorities must give an adequate response to the citizens' demand for a full-fledged democracy.

Key words: elections, democracy, statehood, political institutions, political analytics and forecasting, political expertise, referendum.

Ю. В. Завгородня

orcid.org/0000-0003-3500-8638

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Державна політика України у сфері кібербезпеки формується на міжнародній нормативній базі ратифікованій Україною та внутрішніми правовими документами. Повномасштабна війна прискорила ряд політичних рішень, які не визначались першочерговими, проте повномасштабна війна сприяла актуалізації безпекових питань в усіх сферах та площинах.

З початку російського вторгнення в 2022 році, кіберпростір став ареною інтенсивних атак, що вражають як корпоративну, так і персональну та державну безпеку.

13–14 січня 2022 року відбулася масова атака на українські урядові веб-сайти з повідомленнями про нібито витік особистих даних. Невдовзі був виявлений шкідливий програмний комплекс WhisperGate, націлений на знищення файлів на урядових, неприбуткових та IT-організаціях. 19 січня група хакерів Gamaredon намагалася скомпрометувати урядову установу в Україні з метою кібершпіонажу. З 6 березня зростає кількість атак проти цивільних, особливо фішингу та шкідливого ПЗ для особистих пристроїв (Адамов, 2024).

Такі активні кібератаки були звісткою про початок кіберпротистояння направлено на підтримання вторгнення наземного, проте існувала хибна думка про те, що через бажання ворога залякувати в кіберпросторі, повномасштабного вторгнення не буде, що зменшувало напругу у суспільстві. Проте, повномасштабне вторгнення розвіяло будь-які ілюзії щодо сприйняття агресором добросусідського існування та визнання територіальної цілісності України.

З розвитком боротьби повномасштабного вторгнення виникає актуальність щодо переоцінки значимості кіберпросторових атак та злочинів, які масштабувались на кіберпростір країн-партнерів України та необхідності у спільних діях. Тому, дослідження заходів, які вживає Україна під час агресії РФ, дуже важлива в аспекті кібернетичного досвіду кібербезпеки держави в умовах війни.

Наявна сукупність нормативно правових документів щодо кібербезпеки свідчить про, те усі закони та міжнародні договори були погоджені ще до повномасштабного вторгнення. Так, на міжнародному рівні ключовими документами є Будапештська конвенція та Директива ЄС про мережеву та інформаційну безпеку (NIS). Відповідно, у національному законодавстві повинні бути враховані зобов'язання, які Україна взяла на себе як підписант міжнародних угод і конвенцій, а також ті, які можуть виникнути в процесі інтеграції до Європейського Союзу. Основними національними нормативними актами, що регулюють сферу кібербезпеки, є Закон України № 2163-VIII від 5 жовтня 2017 року «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (Закон, 2017) та Національна стратегія кібербезпеки України (Стратегія, 2021).

У 2005 році Україна ратифікувала Будапештську конвенцію (Конвенція, 2005) – єдиний юридично обов'язковий міжнародний документ у галузі кібербезпеки, що визначає спільну кримінально-правову політику захисту від кіберзлочинності шляхом прийняття відповідного національного законодавства та сприяння міжнародному співробітництву. Проте не всі положення конвенції були інтегровані в українське законодавство, а повна імплементація вимагає внесення суттєвих змін до Кримінального процесуального кодексу.

У 2016 році Європейський Парламент ухвалив першу частину єдиного законодавства ЄС у сфері кібербезпеки – Директиву NIS. Оскільки Україна не є членом ЄС, положення Директиви NIS не є обов'язковими, але вони слугують орієнтиром для належної практики. Деякі

з положень цієї директиви були добровільно запроваджені в українському законодавстві, тоді як інші залишаються без належної уваги.

Останні роки перед повномасштабним вторгненням Україна ухвалила низку нормативних актів, що формують національну правову базу у сфері кібербезпеки. Так, Стратегія кібербезпеки України 2021 року визначила цілі та пріоритети кібербезпеки та проаналізувала реалізацію Стратегії кібербезпеки 2016 року, яка стала основою для прийняття Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» і вдосконалила потреби у сфері кібербезпеки.

Прийняття Закону про кібербезпеку є значущим кроком уперед, однак для його повної імплементації необхідно додати ще значних зусиль. Таким чином, уряд не затвердив підзаконні акти, передбачені Законом про кібербезпеку, особливо ті, що стосуються захисту та аудиту об'єктів критичної інфраструктури (КІ), включно з конкретними апаратними та програмними засобами, що є її частиною та підтримують її функціонування.

Адаптуючись до процесу функціонування органів державної влади в умовах війни Кабінет міністрів України починаючи з 2023 року приймає підзаконні нормативно-правові акти для реалізації Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (Закон, 2017), а саме:

– Постанова КМУ від 17 лютого 2023 р. № 142 «Про представника Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації в Об'єднаному центрі передових технологій з кібероборони НАТО» (з метою вдосконалення механізму взаємодії основних суб'єктів національної системи кібербезпеки з компетентними органами іноземних держав для вирішення питань, що стосуються реалізації державної політики щодо захисту у кіберпросторі державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, активної протидії агресії у кіберпросторі, кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та здійснення державного контролю у цих сферах);

– Постанова КМУ від 24 березня 2023 р. № 257 «Деякі питання проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури» (з метою реалізації ст. 6 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» затверджено Порядок проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури);

– Постанова КМУ від 04 квітня 2023 р. № 299 «Деякі питання реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на різні види подій у кіберпросторі» (з метою забезпечення реалізації пункту 37 Плану реалізації Стратегії кібербезпеки України, схваленого рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 р. «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України» затверджено Порядок реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на різні види подій у кіберпросторі);

– Постанова КМУ від 19 грудня 2023 р. № 1163-р «Про затвердження плану заходів на 2023–2024 роки з реалізації Стратегії кібербезпеки України» (з метою виконання Стратегії затверджено план заходів на 2023–2024 роки з реалізації Стратегії кібербезпеки України);

– Постанова КМУ від 08 березня 2024 р. № 276 «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань залучення міжнародної допомоги для забезпечення кібербезпеки та кіберстійкості держави» (з метою сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань організації взаємодії з урядами іноземних держав та міжнародними організаціями у частині залучення міжнародної допомоги для забезпечення кібербезпеки та кіберстійкості держави, а також у започаткуванні та реалізації проектів (програм) міжнародної технічної допомоги щодо підвищення рівня стійкості державних інформаційних ресурсів утворенню Міжвідомчої робочої групи з питань залучення міжнародної допомоги для забезпечення кібербезпеки та кіберстійкості держави).

Враховуючи умови повномасштабної війни динаміка нормотворчої діяльності щодо кіберзахисту та розвитку кібербезпеки видається достатньо низькою з вирішенням проблем, які кардинально не впливають на кіберзахист та кібернетично-інфраструктурну систему.

Серед основних проблем, які потребують рішення в правовій базі кібербезпеки України, виділяються такі: невідповідність національного законодавства міжнародним зобов'язанням;

відсутність положень щодо проведення аудитів інформаційної безпеки КІ; обмеження державного бюджету, що зменшує можливості уряду щодо виплати конкурентоспроможних заробітних плат, найбільших для залучення та утримання кваліфікованих спеціалістів у сфері кібербезпеки тощо (Адамов, 2024).

Проте, в останні роки Україна зробила кілька важливих кроків для виконання міжнародних зобов'язань та вдосконалення законодавства у сфері кібербезпеки. Проте для досягнення повної відповідності міжнародним стандартам і забезпечення належного рівня захисту критичної інфраструктури потрібні подальші серйозні зусилля. Пріоритетними завданнями залишаються такі аспекти:

«вдосконалення кібербезпекового законодавства зокрема, забезпечення більш чіткого дотримання положення Будапештської конвенції та Директиви розробка та прийняття всеохоплюючого законодавства щодо питань кібербезпеки, котрі включають узгоджену термінологію та встановлення чітких вимог щодо обов'язкового інформування про кібербезпеку;

створення і затвердження законодавства щодо державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки;

прийняття нових підзаконних актів для встановлення уніфікованих критеріїв і методології класифікації об'єктів як критичної інфраструктури, а також процедур їх атестації, категоризації і аудиту;

чітке визначення ознак кіберзлочинів, які кваліфікують їх як кримінальні правопорушення, роз'яснення та донесення до фахівців та суспільства;

розмежування юрисдикції та кримінальної відповідальності за кіберзлочини, які спрямовані проти державних інформаційних ресурсів, критичної інфраструктури та інших об'єктів;

оновлення Стратегії кібербезпеки та розробка нового Стратегічного плану кібербезпеки України не очікуючи терміну її дії, а реагуючи на виклики повномасштабної війни» (Адамов О., 2024).

Враховуючи усе вищезазначене можемо дійти до висновку, що основні напрямки державної політики у сфері кібербезпеки є: захист критичної інфраструктури (під час війни критична інфраструктура — такі як енергетика, транспорт, зв'язок та фінансова система — стоять мішенню для кібератак. Одним із завдань державної політики є забезпечення стійкості цих систем.) та розвиток кіберрезерву та кадрового потенціалу (у період війни кібербезпека потребує висококваліфікованих спеціалістів, здатних швидко реагувати на кіберзагрози та адаптуватися до нових викликів) .

Тому, важливої уваги потребує підготовка фахівців у сфері кібербезпеки через розширення освітніх програм та курсів з кіберзахисту в університетах і спеціалізованих навчальних закладах. А також, стимулювання приватного сектора до участі в підготовці кадрів, зокрема через державно-приватне партнерство, створення навчальних центрів та стажування для молодих спеціалістів.

Література

Адамов О. Кібербезпека під час повномасштабного вторгнення: неочікувані принципи кібергігієни. *GlobalLogic Ukraine*. 2024. URL: <https://itcluster.lviv.ua/itid/kiberbezpeka-pid-chas-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-neochikuvani-pryncyzyru-kibergigiyeny/>

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2163-VIII від 5 жовтня 2017 року, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» (втратила чинність) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#n11>

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>

Конвенція про кіберзлочинність, ратифікована Україною від 07.09.2005, підстава – 2824-IV, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text

Постанова КМУ від 17 лютого 2023 р. № 142 «Про представника Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації в Об'єднаному центрі передових технологій з кібероборони НАТО» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2023-%D0%BF#Text>

Постанова КМУ від 24 березня 2023 р. № 257 «Деякі питання проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2023-%D0%BF#Text>

Постанова КМУ від 04 квітня 2023 р. № 299 «Деякі питання реагування суб'єктами забезпечення кібербезпеки на різні види подій у кіберпросторі» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2023-%D0%BF#Text>

Постанова КМУ від 19 грудня 2023 р. № 1163-р «Про затвердження плану заходів на 2023–2024 роки з реалізації Стратегії кібербезпеки України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2023-%D1%80#Text>

Постанова КМУ від 08 березня 2024 р. № 276 «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань залучення міжнародної допомоги для забезпечення кібербезпеки та кіберстійкості держави». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276-2024-%D0%BF#Text>

References

Adamov O. (2024) Kiberbezpeka pid chas povnomasshtabnoho vtorhnennia: neochikuvani pryntsyipy kiberhiiheny. [Cyber Security During a Full-Scale Intrusion: Unexpected Principles of Cyber Hygiene] GlobalLogic Ukraine. URL: <https://itcluster.lviv.ua/itid/kiberbezpeka-pid-chas-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-neochikuvani-pryncyipy-kibergigiyeny/> [in Ukrainian]

Zakon Ukrainy (2017) «Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy» № 2163-VIII, [About the main principles of ensuring cyber security of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian]

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy (2016) «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy» (vtratyla chynnist) [About Cyber Security Strategy of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#n11> [in Ukrainian]

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy (2021) «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy» [About Cyber Security Strategy of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> [in Ukrainian]

Konventsiiia pro kiberzlochynnist, (2005), [Convention on cybercrime] pidstava - 2824-IV, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text [in Ukrainian]

Postanova KMU (2023) № 142 «Pro predstavnyka Derzhavnoi sluzhby spetsialnoho zv'iazku ta zakhystu informatsii v Obiednanomu tsentri peredovykh tekhnolohii z kiberoborony NATO» [About the representative of the State Service for Special Communications and Information Protection at the Joint Center for Advanced Technologies in NATO Cyber Defense] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

Postanova KMU (2023) № 257 «Deiaki pytannia provedennia nezalezhnogo audytu informatsiinoi bezpeky na ob'ekтах krytychnoi infrastruktury» [Some issues of conducting an independent audit of information security at critical infrastructure facilities] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

Postanova KMU (2023) № 299 «Deiaki pytannia reahuvannia subiektamy zabezpechennia kiberbezpeky na rizni vydy podii u kiberprostori» [Some issues of response by cyber security entities to various types of events in cyberspace] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

Postanova KMU (2023) № 1163-r «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2023 – 2024 roky z realizatsii Stratehii kiberbezpeky Ukrainy» [On the approval of the action plan for 2023-2024 for the implementation of the Cybersecurity Strategy of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

Postanova KMU (2024) № 276 «Pro utvorennia Mizhvidomchoi robochoi hrupy z pytan zaluchennia mizhnarodnoi dopomohy dlia zabezpechennia kiberbezpeky ta kiberstiikosti derzhavy» [On the formation of the Interdepartmental Working Group on attracting international assistance to ensure cyber security and cyber resilience of the state] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

Анотація

Завгородня Ю. В. Державна політика в сфері кібербезпеки в умовах повномасштабної війни. – Стаття.

В умовах сучасної гібридної війни кіберпростір стає новим полем бою, де інформаційні технології використовують для досягнення військових і політичних цілей. Кіберзагроза є однією з головних проблем для державних інституцій, приватного сектора та громадян. Повномасштабна війна вимагає посилення кібербезпеки як невід'ємної складової національної безпеки. У цьому контексті державна політика у сфері кібербезпеки стає ключовим елементом для забезпечення стабільності та стійкості країни.

У статті актуалізована діяльність держави України в умовах повномасштабного вторгнення агресора щодо боротьби з кіберзагрозами та формуванням публічного політичного декламування стратегічних цілей, конкретних дій та заходів у напрямку формування колегіальної позиції (науковців, IT-спеціалістів та політиків) щодо вектору кіберполітики воюючої країни, яка зазнала найбільших атак за період незалежності.

Державна політика у сфері кібербезпеки по своїй суті відповідає викликам сучасних проблем, які виникають у суспільстві. В умовах повномасштабної війни велика кількість проблем, які назрівали у суспільстві та системі управління проявились гостро та актуально, а тому рішення мали бути невідкладними та рішучими.

У статті здійснений аналіз періоду повномастабного вторгнення агресора по теперішній час, прийняті політичні рішення та їх реалізація на практиці. Визначено пріоритетні вектори до подальшого вдосконалення системи кіберзахисту в воюючій країні та в повоєнний період.

Разом з сучасним вирішенням питань кіберзахисту назріли нормативні питання щодо реалізації державної політики кібербезпеки та кіберзахисту в сучасній воєнній Україні з пріоритетом на майбутні системи розвитку та захисту кіберпростору.

Ключові слова: державна політика, кібербезпека, політичний процес, суспільна свідомість, політичні інститути, форми протидії.

Summary

Zavhorodnya Yu. V. State policy in the field of cyber security in conditions of full-scale war. – Article.

In the conditions of modern hybrid warfare, cyberspace is becoming a new battlefield where information technologies are used to achieve military and political goals. Cyber threat is one of the main problems for public institutions, private sector and citizens. All-out war requires strengthening cyber security as an integral component of national security. In this context, the state policy in the field of cyber security becomes a key element to ensure the stability and resilience of the country.

The article updates the activities of the state of Ukraine in the conditions of a full-scale invasion of the aggressor regarding the fight against cyber threats and the formation of public political recitation of strategic goals, specific actions and measures in the direction of the formation of a collegial position (scientists, IT specialists and politicians) regarding the cyber policy vector of a warring country that has experienced the greatest attacks during the period of independence.

State policy in the field of cyber security essentially meets the challenges of modern problems that arise in society. In the conditions of a full-scale war, a large number of problems that were brewing in society and the management system manifested themselves acutely and urgently, and therefore the decisions had to be urgent and decisive.

The article analyzes the period of the full-scale invasion of the aggressor until the present time, made political decisions and their implementation in practice. The priority vectors for the further improvement of the cyber defense system in the warring country and in the post-war period have been determined.

Together with the modern solution of cyber defense issues, regulatory issues regarding the implementation of the state policy of cyber security and cyber defense in modern military Ukraine with a priority on future systems of development and protection of cyber space have matured.

Key words: state policy, cyber security, political process, public consciousness, political institutions, forms of struggle.

УДК 343.352.88(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.9>

А. В. Козьмініх

orcid.org/0000-0002-5873-1178

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

А. М. Прохоренко

orcid.org/0000-0002-8662-9322

*доктор філософії,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ МІНІМІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Проблемі мінімізації корупційних ризиків в органах місцевого самоврядування умовах воєнного стану є надзвичайно актуальною в сучасних реаліях України. З початком повномасштабної агресії РФ Україна зіштовхнулася не лише з військовими викликами, але й із посиленими загрозами корупції в усіх сферах державного управління. Місцеве самоврядування, яке відіграє важливу роль у забезпеченні життєдіяльності територій, стає особливо вразливим до корупційних ризиків в умовах війни, оскільки воєнний стан створює сприятливі умови для зловживань через терміновість прийняття рішень, спрощені процедури та обмежений контроль з боку громадськості. Особливо важливо враховувати, що під час воєнного стану в Україні значно зросли фінансові потоки, спрямовані на оборону, відбудову та гуманітарну допомогу. Відповідальність за розподіл цих ресурсів часто лягає на місцеві органи влади.

Станом на лютий 2023 року в реєстрі НАЗК було виокремлено корупційні ризики в ОМС (Корупційні ризики). 28 грудня 2021 року було прийнято Положення про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками (Верховна Рада України, 2024). Однак, відзначимо, що в цьому нормативно-правовому акті відсутні будь-які конкретні механізми щодо мінімізації корупційних ризиків. У п. п. 6,7 розділу IV «Визначення заходів впливу на корупційні ризики» відзначено, що якщо корупційні ризики виникають через недоліки нормативно-правових актів, не прийнятих організацією, інформація про ці ризики разом із пропозиціями щодо їх усунення або мінімізації направляється до державного органу, який прийняв цей акт, а заходи впливу на корупційні ризики та етапи їх реалізації фіксуються у реєстрі ризиків (Верховна Рада України, 2024). Вважаємо, що проблемою мінімізації корупційних ризиків виступає якраз недоліки нормативно-правового регулювання.

Однією з ключових проблем є спрощення нормотворчої процедури під час воєнного стану, що відображено в нормативних актах. Це призводить до зниження рівня прозорості, створюючи сприятливі умови для корупції. Наприклад, спрощення конкурсних процедур при призначенні на посади дозволяє лобіювати інтереси певних груп, а відсутність спеціальних перевірок на доброчесність кандидатів створює підґрунтя для непотизму. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» впровадив конкурсні відбори для кандидатів на вакантні посади. Однак згодом виникли проблеми з прозорістю цих процесів. Конкурси часто проводилися з порушеннями в інтересах певних осіб, а в умовах воєнного стану їх скасували взагалі, замінивши співбесідами. Це створює умови для непотизму, коли на посади беруть родичів і знайомих (UNDP). Також відсутність кадрового резерву призводить до труднощів у залученні кваліфікованих спеціалістів. Відзначимо, що Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо запобігання правопорушень, пов'язаних з корупцією, внаслідок викорінення непотизму (кумівства) №10006 (Верховна Рада України, 2023с) 6 лютого 2024 було знято з розгляду. Таким чином, нагальною стає потреба якнайшвидшого відновлення

конкурсного відбору на посади в органах місцевого самоврядування, а також керівників комунальних підприємств, установ та організацій. Залучення до конкурсної комісії представників громадянського суспільства сприятиме мінімізації корупційних схем у призначеннях посадовців та управлінців на регіональному рівні. Це також дозволить знизити корупційні ризики у інших сферах діяльності муніципальних органів, підвищуючи прозорість і підзвітність їхньої роботи (Стратегічний аналіз корупційних ризиків, 2024).

Призначення на посади в органах місцевого самоврядування та на посади керівників комунальних підприємств в умовах наявності конфлікту інтересів є проблемним аспектом законодавства України. Наразі чинні норми допускають суміщення діяльності депутатів місцевих рад із виконанням виробничих або службових обов'язків, що часто призводить до конфлікту інтересів. Закон України від 02.05.2023 № 3077-IX (Верховна Рада України, 2023b) містить положення, які мінімізують можливості суміщення, але через воєнний стан в Україні ці норми ще не набрали чинності, що продовжує існування ризиків конфліктів інтересів. Це дозволяє посадовцям використовувати свої повноваження на власну користь або на користь очолюваних ними підприємств.

Законодавчі нововведення, як зазначено в законі № 3077-IX, спрямовані на усунення цих ризиків, але їх впровадження затримується через чинний воєнний стан. Ці обмеження мають стати ключовим кроком у вдосконаленні правової бази для запобігання корупції в органах місцевого самоврядування.

Наступним проблемним питанням щодо мінімізації корупційних ризиків є неправомірне збагачення осіб через нарахування та виплату стимулювальних виплат в умовах воєнного часу. Стимулювальні виплати, що здійснюються відповідно до внутрішніх політик органів місцевого самоврядування, надають посадовим особам широкі дискреційні повноваження щодо призначення цих виплат. Відсутність чітких критеріїв оцінки досягнень працівників створює можливість для суб'єктивних рішень та потенційного зловживання службовим становищем. Наприклад, особи, відповідальні за розподіл виплат, можуть призначати необґрунтовано високі премії наблизеним до них особам або ухвалювати рішення на власну користь, що порушує принцип справедливості.

В умовах воєнного часу нарахування стимулювальних виплат відповідно до Закону України № 2136-IX (Верховна Рада України, 2023a) повинно відбуватися під жорстким контролем для запобігання неправомірним збагаченням та зловживанням посадовими повноваженнями. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» встановлює правила оплати праці, проте недоліки в контролі за стимулювальними виплатами залишаються проблемними. Це створює умови для зростання корупційних ризиків, особливо в умовах воєнного стану.

Система державного фінансового контролю також зазнала суттєвих змін через російську агресію та впровадження воєнного стану. Одним із головних викликів стали зростаючі корупційні ризики, пов'язані з неформальними процедурами закупівель для оборонних потреб. Недостатня прозорість фінансових операцій, обмежений доступ до фінансової інформації та збільшення числа неформальних каналів створили додаткові можливості для зловживань (Гузар & Закамарко, 2023).

З огляду на виклики, у перші місяці повномасштабного вторгнення було дозволено проводити публічні закупівлі без електронної системи, щоб оперативніше задовольняти нагальні потреби. Це створило ще більше корупційних ризиків, оскільки зміни в законодавстві дозволили замовникам не публікувати інформацію про місцезнаходження та постачальників, що робило процес менш прозорим. Повернення Prozorro з певними обмеженнями є кроком до відновлення прозорості, однак звітування за ці закупівлі буде можливе лише після завершення воєнного стану, що затримує належний фінансовий контроль.

Впровадження гнучких механізмів для забезпечення прозорості публічних закупівель, запобігання корупційним ризикам і швидке повернення до довоєнних процедур є критично важливими кроками. Такі заходи дозволять зберегти баланс між забезпеченням безпеки держави та раціональним використанням державних ресурсів у процесі відбудови України після завершення воєнного стану (Держзакупівлі, 2023).

Деякі положення постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 № 1178, яка регулює здійснення публічних закупівель під час воєнного стану, суперечать основним принципам закупівель, таким як чесна конкуренція, економія та ефективність. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) продовжує моніторити законодавство для виявлення корупційних ризиків і пропонує рекомендації для їх мінімізації, однак вони не завжди враховуються. Зокрема, дозвіл здійснювати додаткові закупівлі у того самого учасника протягом трьох років після укладення основного договору може збільшувати корупційні ризики. Крім того, нові ініціативи, що з'являються, містять значні прогалини у контролі за використанням коштів під час публічних закупівель, що може сприяти корупції. Деякі посадові особи можуть скористатися ситуацією, пов'язаною з воєнним станом, щоб уникнути контролю, особливо через недостатню прозорість у процедурі закупівель. НАЗК виявляє корупційні ризики у законодавчих актах і надає рекомендації для їх мінімізації, однак повноцінного впровадження цих рекомендацій не завжди вдається досягти (НАЗК, 2023).

Деякі ініціативи спрямовані на зміну процедур закупівель у сфері будівництва та ремонту автомобільних доріг, що дозволяють замовнику самостійно обирати контрагентів для високоякісних послуг. Крім того, через відключення електроенергії пропонується виключити електронний аукціон із відкритих торгів, що створює можливості для корупції та неефективного використання бюджетних коштів. Окремо ініціюється виведення проєктів відбудови з Prozorro, що обмежить доступ громадськості до інформації про закупівлі та унеможливить контроль за витратами державних коштів (ГІ, 2022). Відмова від використання системи електронних закупівель для товарів і послуг, які не є невідкладними, є невиправданою з точки зору запобігання корупції. Це лише посилює ризики неефективного використання бюджетних коштів. Зокрема, Світовий банк, який фінансує окремі проєкти критичної відбудови України, рекомендує застосовувати Prozorro для всіх закупівель, що стосуються потреб відновлення, як запоруку прозорості та підзвітності процесів (Міністерство економіки України, 2022). З початком масштабної реалізації Плану відновлення України кількість проєктів суттєво зростає, що вимагатиме використання Prozorro як єдиної системи для проведення всіх закупівель у межах відбудови. Електронна система закупівель Prozorro вже довела свою відповідність міжнародним стандартам. Її стабільна робота в умовах війни та здатність швидко адаптуватися до державних потреб свідчать про те, що саме Prozorro має використовуватися для всіх закупівель – як за державні кошти, так і за рахунок міжнародної допомоги та інвестицій (НАЗК, 2023).

З огляду на виклики, спричинені війною РФ проти України, процес реалізації деяких реформ був призупинений. Воєнний стан зменшив прозорість публічних закупівель для захисту національної безпеки, а також послабив обмеження щодо підзвітності з метою полегшення процесу закупівлі товарів та послуг в умовах війни. Це створило додаткові ризики для виникнення корупції через обмежений доступ до інформації та мінімізовані процедури контролю за публічними коштами (НАКО, 2022). Українське суспільство, незважаючи на війну, продовжує прагнути до реформ, спрямованих на європейську та євроатлантичну інтеграцію. На даний момент неможливо повністю усунути всі корупційні ризики та повернутись до довоєнних закупівельних процедур. Водночас важливо розробити гнучкі механізми забезпечення прозорості та запобігання корупції у публічних закупівлях. У критичних ситуаціях необхідні спрощені процедури, але там, де це можливо, мають використовуватись повноцінні конкурентні процеси та контроль. Після завершення воєнного стану необхідне швидке повернення до довоєнних стандартів закупівель з акцентом на мінімізацію корупції.

На основі проведеного аналізу можна виокремити наступні проблеми мінімізації корупційних ризиків:

– спрощені процедури закупівель, адже війна змусила державу дозволити закупівлі без використання Prozorro, що знизило прозорість процедур і ускладнило громадський контроль. Це відкриває можливості для корупції через відсутність публічної інформації та порушення принципів чесної конкуренції; - непрозорість стимульованих виплат через відсутність чітких критеріїв для нарахування премій створює умови для суб'єктивного ухвалення рішень, що може призвести до зловживань службовим становищем. Посадові особи мають широкі

дискреційні повноваження щодо виплат, що відкриває можливості для корупції, особливо під час воєнного стану;

– конфлікт інтересів через суміщення посад через те, що чинне законодавство дозволяє депутатам місцевих рад суміщати свої повноваження з іншими посадами, що часто призводить до конфліктів інтересів. Це дозволяє використовувати службове становище для просування власних інтересів або для отримання неправомірної вигоди через родинні та особисті зв'язки;

– відтермінування антикорупційних законодавчих змін через війну. Деякі важливі антикорупційні законодавчі ініціативи, спрямовані на мінімізацію корупційних ризиків у місцевому самоврядуванні, було призупинено. Це затримує їх впровадження і створює прогалини в правовому регулюванні.

На нашу думку, рекомендації щодо мінімізації корупційних ризиків в органах місцевого самоврядування під час воєнного стану повинні базуватися на комплексному підході, що охоплює декілька ключових аспектів. Одним із найважливіших кроків є відновлення прозорих конкурсних процедур при призначенні на посади в органах місцевого самоврядування та керівників комунальних підприємств. Для цього необхідно залучати представників громадянського суспільства до складу конкурсних комісій, що дозволить мінімізувати корупційні ризики, спричинені непотизмом або фаворитизмом при призначеннях. Таке залучення також забезпечить прозорість процесів і збільшить довіру громадян до рішень муніципальних органів.

Інший важливий крок полягає у запровадженні чітких критеріїв оцінки ефективності роботи працівників органів місцевого самоврядування для нарахування стимулювальних виплат. Відсутність таких критеріїв на сьогодні створює умови для суб'єктивного ухвалення рішень та зловживань. Розробка чітких індикаторів дозволить справедливо оцінювати здобутки працівників та зменшить можливість зловживання дискреційними повноваженнями посадових осіб.

Ключовою рекомендацією є повернення до системи електронних закупівель Prozorro для всіх публічних закупівель, включно з проектами відбудови. Prozorro забезпечує максимальну прозорість процедур закупівель та можливість контролю за витратами бюджетних коштів з боку громадськості та міжнародних партнерів. Відновлення цієї системи, навіть із певними спрощеними механізмами для екстрених закупівель, дозволить суттєво знизити корупційні ризики, які виникають в умовах війни через швидкі та непрозорі закупівлі.

Також необхідно розробити механізми, що забезпечують уникнення конфлікту інтересів серед посадових осіб місцевого самоврядування. Це передбачає законодавчі обмеження на суміщення посад, які часто призводять до зловживань повноваженнями. Законодавчі зміни, що передбачають заборону суміщення посад та депутатських повноважень, повинні бути пріоритетно впроваджені після закінчення воєнного стану, щоб забезпечити чесне та прозоре управління.

Усвідомлюючи, що під час воєнного стану неможливо повністю усунути корупційні ризики, необхідно розробити гнучкі механізми контролю за публічними закупівлями. Там, де це дійсно потрібно з міркувань національної безпеки, слід використовувати спрощені процедури, однак у випадках, де це можливо, повинні зберігатися повноцінні конкурентні процеси з обов'язковою звітністю після закінчення воєнного стану. Це допоможе зберегти баланс між необхідністю швидкого реагування та забезпеченням прозорості й підзвітності в управлінні державними ресурсами.

Вважаємо, що після закінчення воєнного стану слід повернутися до довоєнних стандартів проведення закупівель, з особливим акцентом на прозорості та мінімізації корупційних ризиків у процесі відбудови України. Швидке впровадження антикорупційних заходів і повний контроль за використанням державних та міжнародних коштів забезпечать ефективне управління відбудовчими проектами. Адже успішна мінімізація корупційних ризиків в органах місцевого самоврядування може сприяти не лише більш ефективному розподілу ресурсів, але й посиленню довіри громадян до місцевої влади та загального зміцнення демократичних інститутів в Україні. Тому боротьба з корупцією та створення механізмів контролю на місцевому рівні мають бути пріоритетом у стратегії управління під час війни та післявоєнної відбудови.

Література

- Відбудова (бе)з Prozorro: як проводити закупівлі, щоб до них не було питань. ТІ. URL: <https://ti-ukraine.org/blogs/vidbudova-be-z-prozorro-yak-provodyty-zakupivli-shhob-do-nyh-ne-bulo-pytan/>
- Гузар Б. С., Закамарко В. В. Організація державного фінансового контролю і ефективність його здійснення в Україні в умовах воєнного стану. Proceedings of v international scientific and practical conference. Liverpool, United Kingdom, 2023. С. 797–804.
- Корупційні ризики під час проведення публічних закупівель в умовах воєнного стану (станом на червень 2023 року). НАЗК. URL: https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/kor-ryzyky_zakupivli.pdf
- Корупційні ризики. Портал доброчесності НАЗК. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/catalog/?search=&organ_owner_id=152&f1=1
- Наперекір усьому: процес оборонної реформи в Україні. НАКО. URL: <https://nako.org.ua/media/naperekir-usyomu-proces-oboronnoyi-reformi-v-ukrayini>
- Про вдосконалення процесу управління корупційними ризиками : Наказ Нац. агентства з питань запобігання корупції від 28.12.2021 р. № 830/21 : станом на 9 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0219-22#Text>
- Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX : станом на 24 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
- Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 02.05.2023 р. № 3077-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text>
- Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо запобігання правопорушень, пов'язаних з корупцією, внаслідок викорінення непотизму (кумівства) № 10006. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42698>
- Світовий банк рекомендував використовувати Prozorro для всіх закупівель на потреби відбудови України. Міністерство економіки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/svitovyi-bank-rekomenduvav-vykorystovuvaty-prozorro-dlia-vsikh-zakupivel-na-potreby-vidbudovy-ukrainy>
- Стратегічний аналіз корупційних ризиків у роботі органів місцевого самоврядування. URL: <https://drive.google.com/file/d/1L2b2LTz4Rcw6XDy8jBsXB126MgJr6X7c/view>
- Якими будуть закупівлі у 2023 році. Держзакупівлі. URL: <https://dzplatforma.com.ua/article/15771-yakimi-budut-zakupivli-u-2023-rotsi-komentar-eksperta>
- United Nations Development Programme. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/assistants-to-MPs-UA.pdf>

References

- ТІ (2022). Vidbudova (be)z Prozorro: yak provodyty zakupivli, shchob do nykh ne bulo pytan [Reconstruction (un)with Prozorro: how to make purchases so that there are no questions about them]. URL: <https://ti-ukraine.org/blogs/vidbudova-be-z-prozorro-yak-provodyty-zakupivli-shhob-do-nyh-ne-bulo-pytan/> [in Ukrainian].
- Huzar, B. S., Zakamarko, V. V. (2023). Orhanizatsiia derzhavnoho finansovoho kontroliu i efektyvnist yoho zdiisnennia v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [The organization of state financial control and the effectiveness of its implementation in Ukraine under martial law]. Proceedings of v international scientific and practical conference. Liverpool, United Kingdom, 797–804. [in Ukrainian].
- НАЗК (2023). Koruptsiini ryzyky pid chas provedennia publichnykh zakupivel v umovakh voiennoho stanu (stanom na cherven 2023 roku) [Corruption risks during public procurement under martial law (as of June 2023)]. URL: https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/kor-ryzyky_zakupivli.pdf [in Ukrainian].
- Koruptsiini ryzyky [Corruption risks]. Portal dobrochesnosti NAZK [Integrity portal of the NAZK]. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/catalog/?search=&organ_owner_id=152&f1=1 [in Ukrainian].
- НАКО (2022). Naperekir usomu: protses oboronnoi reformy v Ukraini [Against all odds: the defense reform process in Ukraine]. URL: <https://nako.org.ua/media/naperekir-usyomu-proces-oboronnoyi-reformi-v-ukrayini> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine (2024). Pro vdoskonalennia protsesu upravlinnia koruptsiinymy ryzykamy, Nakaz Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii № 830/21 (2024) [On improving the corruption risk management process, Order of the National Agency for the Prevention of Corruption No. 830/21 (2024)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0219-22#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine (2023a). Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu, Zakon Ukrainy № 2136-IX (2023) [On the organization of labor relations under martial law, Law of Ukraine No. 2136-IX (2023)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine (2023b). Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, Zakon Ukrainy № 3077-IX (2023) [On service in local self-government bodies, Law of Ukraine No. 3077-IX (2023)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine (2023c). Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy (shchodo zapobihannia pravoporushen, poviazanykh z koruptsiieiu, vnaslidok vykorinennia nepotyzmu (kumivstva), № 10006 (2023) [Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine (Regarding Prevention of Offenses Related to Corruption as a Result of Eradication of Nepotism (Nepotism), No. 10006 (2023)]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42698> [in Ukrainian].

Ministry of Economy of Ukraine (2022). Svitovyi bank rekomenduvav vykorystovuvaty Prozorro dlia vsikh zakupivel na potreby vidbudovy Ukrainy [The World Bank recommended using Prozorro for all purchases for the reconstruction of Ukraine]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/svitovyi-bank-rekomenduvav-vykorystovuvaty-prozorro-dlia-vsikh-zakupivel-na-potreby-vidbudovy-ukrainy> [in Ukrainian].

Stratehichnyi analiz koruptsiinykh ryzykiv u roboti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Strategic analysis of corruption risks in the work of local self-government bodies]. URL: <https://drive.google.com/file/d/1L2b2LTz4Rcw6XDy8jBsXB126MgJr6X7c/view> [in Ukrainian].

Derzhzakupivli (2023). Yakymy budut zakupivli u 2023 rotsi [What will be the purchases in 2023]. URL: <https://dzplatforma.com.ua/article/15771-yakimi-budut-zakupivli-u-2023-rotsi-komentar-eksperta> [in Ukrainian].

United Nations Development Programme. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/assistants-to-MPs-UA.pdf> [in English].

Анотація

Козьмініх А. В., Прохоренко А. М. Проблеми мінімізації корупційних ризиків в органах місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. – Стаття.

У статті аналізуються проблеми мінімізації корупційних ризиків в органах місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. Особлива увага приділяється таким затримки у впровадженні антикорупційних законодавчих ініціатив. Визначено ключову проблему мінімізації корупційних ризиків виступає – недоліки нормативно-правового регулювання. Однією з ключових проблем є спрощення нормотворчої процедури під час воєнного стану, що відображено в нормативних актах. Це призводить до зниження рівня прозорості, створюючи сприятливі умови для корупції.

Відзначено, що після закінчення воєнного стану слід повернутися до довоєнних стандартів проведення закупівель, з особливим акцентом на прозорості та мінімізації корупційних ризиків у процесі відбудови України. Швидке впровадження антикорупційних заходів і повний контроль за використанням державних та міжнародних коштів забезпечать ефективне управління відбудовчими проєктами. Адже успішна мінімізація корупційних ризиків в органах місцевого самоврядування може сприяти не лише більш ефективному розподілу ресурсів, але й посиленню довіри громадян до місцевої влади та загального зміцнення демократичних інститутів в Україні. Тому боротьба з корупцією та створення механізмів контролю на місцевому рівні мають бути пріоритетом у стратегії управління під час війни та післявоєнної відбудови. Наголошено на необхідності розробки механізмів, що забезпечують уникнення конфлікту інтересів серед посадових осіб місцевого самоврядування. Це передбачає законодавчі обмеження на суміщення посад, які часто призводять до зловживань повноваженнями. Законодавчі зміни, що передбачають заборону суміщення посад та депутатських повноважень, повинні бути пріоритетно впроваджені після закінчення воєнного стану, щоб забезпечити чесне та прозоре управління. Запропоновано рекомендації щодо подальших реформ для зміцнення правових механізмів запобігання корупції на місцевому рівні та збереження прозорості під час відбудови країни після завершення воєнного стану.

Ключові слова: корупція, корупційні ризики, органи місцевого самоврядування, воєнний стан, мінімізація корупційних ризиків.

Summary

Kozminykh A. V., Prokhorenko A. M. Problems of minimization of corruption risks in local self-government bodies in conditions of martial law. – Article.

The article analyzes the problems of minimizing corruption risks in local self-government bodies under the conditions of martial law in Ukraine. Special attention is paid to such delays in the implementation of anti-corruption legislative initiatives. The key problem of minimization of corruption risks has been determined – shortcomings of regulatory and legal regulation. One of the key issues is the simplification of the rule-making procedure during martial law, which is reflected in the normative acts. This leads to a decrease in the level of transparency, creating favorable conditions for corruption.

It was noted that after the end of martial law, it is necessary to return to pre-war procurement standards, with a special emphasis on transparency and minimizing corruption risks in the process of rebuilding Ukraine.

Rapid implementation of anti-corruption measures and full control over the use of state and international funds will ensure effective management of reconstruction projects. After all, the successful minimization of corruption risks in local self-government bodies can contribute not only to a more efficient distribution of resources, but also to the strengthening of citizens' trust in local authorities and the general strengthening of democratic institutions in Ukraine. Therefore, the fight against corruption and the creation of control mechanisms at the local level should be a priority in the management strategy during the war and post-war reconstruction. The need to develop mechanisms that ensure the avoidance of conflict of interests among local self-government officials is emphasized. This involves legal restrictions on the combination of positions, which often lead to abuse of power. Legislative changes prohibiting the combination of positions and parliamentary powers should be implemented as a priority after the end of martial law to ensure fair and transparent governance. Recommendations are proposed for further reforms to strengthen legal mechanisms to prevent corruption at the local level and maintain transparency during the country's post-martial reconstruction.

Key words: corruption, corruption risks, local self-government bodies, martial law, minimization of corruption risks.

Т. М. Ляшенко

orcid.org/0000-0002-5807-1130

доктор політичних наук,

провідний науковий співробітник відділу теоретичних

та прикладних проблем політології

Інституту політичних та етніонаціональних досліджень

імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України

ВИКОНАВЧА ПІЛКА ВЛАДИ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИХ ІНДЕКСАХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ

Реформування державного управління вимагає ефективної мобілізації основних національних і міжнародних зацікавлених сторін. Хоча уряд і громадянське суспільство відіграють важливу роль у цих процесах, міжнародні партнери, як постачальники технічної та фінансової допомоги, можуть відіграти важливу роль у наданні реформи в новому напрямку. Міжнародні організації вже давно беруть участь у реформуванні державного управління в Україні. Вплив на реформу державного управління значно зріс після 2004 р., що свідчить про збільшення уваги західних партнерів у відповідь на більшу політичну та економічну стабільність. ПРООН, USAID та Європейський Союз є одними з міжнародних гравців в Україні, які ініціювали та підтримали реформаторську діяльність. Їхня діяльність варіюється від законодавчої та конституційної реформи до децентралізації та допомоги в координації реформи державного управління. Європейська комісія розглядає реформу державного управління як одну з чотирьох основних цілей стратегії співпраці між ЄС та Україною. Основна ідея, яка лежить в основі цього, полягає у створенні ефективної системи управління, яка є прозорою та підзвітною, а також здатною впроваджувати політику, яка спрямовуватиме Україну до досягнення більш стабільного, процвітаючого та демократичного майбутнього. Зокрема, реформа державного управління розглядається як передумова майбутньої інтеграції України до ЄС та інших європейських структур. Це пояснюється загальною ідеєю, що ефективна та результативна система управління є життєво необхідною для ефективного впровадження та сталості економічних, соціальних і політичних реформ.

У 1993 та 1995 рр. у Копенгагені та Мадриді відповідно Європейська Рада підкреслила, що інституційна спроможність державного управління є ключовими умовами для членства в ЄС (Accession criteria). Перше видання Принципів державного управління в Україні було опубліковано в 2014 р., що відповідало вимогам Стратегії розширення Комісії Європейському парламенту 2014 р. (4 СОМ, 2014). Згідно цієї Стратегії реформа державного управління визначалась як одна з «основ» процесу розширення.

Результати оцінки державного управління, викладені у звіті 2018 р. призвели до внесення змін до схваленої у 2016 р. Стратегії реформування державного управління (РДУ) в Україні та плану заходів з її реалізації. У вересні 2020 р. між Програмою SIGMA та Секретаріатом Кабінету Міністрів розпочалося обговорення щодо проведення наступної оцінки, яка відбулась у 2023 р.

В лютому 2024 р. було оприлюднено моніторинговий звіт Програми SIGMA (спільної Програми вдосконалення врядування та менеджменту Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу) щодо дотримання Принципів державного управління. Програма SIGMA спеціалізується на допомозі країнам Центральної та Східної Європи модернізувати їхні системи державного управління та відіграє ключову роль у підготовці країн-кандидатів до вступу до Європейського Союзу. Звіт SIGMA слугує рекомендаціями для подальшого вдосконалення системи державного управління, він оцінює як передумови ефективного державного управління (якість законів, політики, інституційний потенціал і процедури), так і те, як управління працює на практиці. Попереднє оцінювання проводилось у 2018 році.

SIGMA це комплексна система стандартів, що відображає цінності та поведінку, яких громадяни та підприємства очікують від сучасного державного управління. Значення індикаторів відображають рівень спроможності та підготовленості органів державної влади за шкалою від 0 до 5. Значення індикаторів є ознакою адміністративної спроможності та загальної ефективності органів державної влади (Табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння показників індикаторів у Програмі SIGMA (Ukraine. SIGMA)

	2018 рік	2023 рік
Стратегічні засади реформування державного управління	1,5/5	3/5
Формування і координація політики	2,5/5	2,5/5
Державна служба і управління людськими ресурсами	3/5	2/5
Підзвітність	3/5	3/5
Надання послуг	1,5/5	4/5
Управління державними фінансами	-/5	3/5

Складено автором на основі показників Програми SIGMA.

Як видно з таблиці, попри широкомасштабну війну з боку РФ проти України, загальна результативність державного управління у 2023 р. покращилася порівняно з базовим рівнем 2018 р. За цей період стратегічні засади реформування державного управління та сфера надання послуг суттєво покращилися.

У сфері державної служби та управління людськими ресурсами спостерігався регрес, частково через надзвичайні заходи, запроваджені під час пандемії COVID-19 та через умови воєнного стану.

Найсуттєвіші покращення забезпечені успіхами у наданні послуг і цифровізації: створенням Міністерства цифрової трансформації, запуском програми «Держава в смартфоні», створенням мобільного додатку «Дія», системи електронної взаємодії «Трембіта». Маючи показники у сфері надання послуг у 2018 р. нижче за середні, у 2023 р. Україна стала лідером серед країн-кандидатів на вступ до ЄС.

Спостерігається регрес у сфері державної служби та управлінні людськими ресурсами. Якщо в «Симуляторі політики» (Policy Simulator), який розташований на порталі SIGMA розглянути тематичні напрямки цього індикатора, то можна змоделювати, які саме реформи необхідні для покращення ефективності державного управління:

- Сфера державної служби – 5/5
- Політика та інституційна основа для системи управління персоналом – 4/5
- Справедливі дисциплінарні процедури – 3/5
- Чесність державних службовців – 2/5
- Професійний розвиток – 2/5
- Звільнення та пониження в посаді за заслугами – 1/5
- Прийняття на роботу/ звільнення за заслугами вищих державних службовців – 1/5
- Справедлива та конкурентоспроможна винагорода – 1/5
- Найм на основі заслуг – 0/5

Відповідно до цього розгорнутого списку індикаторів складається цілісна картина недоліків реформування державного управління. Наприклад, зарплати державних службовців не є конкурентоспроможними порівняно з приватним сектором. Хоча реформа заробітної плати займає перше місце в порядку денному Уряду вже багато років, а зміни до Закону України «Про державну службу», які стосуються цих питань, вже підготовлені та подані на розгляд Верховної Ради, процес реформи ще не дав відчутних результатів. Мета реформи – навести лад на державній службі, стандартизувати типові посади та визначити прозорі умови оплати праці. Для цих цілей Міністерство фінансів збільшило фінансування зарплат у бюджеті на 2024 р. На засіданні Уряду затвердили документ про нову систему оплати праці державних службовців на основі кваліфікації посад та грейдів. «Мова насамперед про справедливість.

Адже ніхто з керівників тепер за власним бажанням не зможе нараховувати захмарні премії, надбавки та доплати. Тепер 70% зарплати держслужбовця буде складати оклад, і лише 30% – премії», відзначив очільник Уряду (Промова Прем'єр-міністра, 2023). Нова система, за словами Прем'єр-міністра, охопить як державні органи з юрисдикцією на всю Україну (міністерства, Секретаріат Кабінету Міністрів, Офіс Президента), так і регіональні органи (обласні та районні адміністрації). Як зауважив Денис Шмигаль, нова система оплати праці та скорочення вакансій, за оцінками Міністерства фінансів, дозволить Україні зберегти близько 8 млрд грн бюджетних коштів і спрямувати їх у 2024 році на потреби безпеки й оборони (Денис Шмигаль, 2023). На даний момент не відомо, яким чином спрацює ця реформа, адже багатьох державних службовців вона шокувала. Працівники міністерств, центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ) та особливо місцевих органів влади говорять про зменшення зарплат та погрожують глобальним відпливом кадрів.

Співвідношення між найвищою і найнижчою заробітною платою в країні є одним із показників ступеня не лише соціальної рівності, але й ефективності державного управління. Зазвичай заробітна плата прем'єр-міністра повинна бути в межах, що відповідають рівню середньої заробітної плати в країні або може бути встановлена певною установою або законодавством. Якщо заробітна плата прем'єр-міністра значно перевищує середню заробітну плату в країні, це може вказувати на проблеми управління, такі як корупція або відчуженість від потреб населення. З іншого боку, якщо заробітна плата прем'єр-міністра надто низька порівняно з середньою зарплатою в країні, це може свідчити про проблеми з привабливістю посади та може вплинути на ефективність управління (Табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння середня заробітної плати в країні та заробітної плати прем'єр-міністрів України, Данії, Естонії і Польщі станом на 2023 р.

	Україна	Данія	Естонія	Польща
середня заробітна плата по країні, євро	472,92 євро (20000 грн)	4000 євро	1904 євро	1800 євро
заробітна плата прем'єр-міністра	2127 євро (89954,68 грн)	19300 євро	8759,05 євро	4758 євро

Укладено авторкою на основі даних Міжнародного валютного фонду та Eurostat.

В Україні офіційна зарплата прем'єр-міністра у 4,5 рази перевищує середню заробітну плату по країні, в Данії – у 4,8 рази, в Естонії – у 4,6 рази, в Польщі – 2,6 рази. Як бачимо, згідно з офіційними даними, розрив у цифрах цілком відповідає європейській практиці.

Розглядаючи індикатори державного управління Програми SIGMA щодо державної служби України від 2023 р., можна зробити висновок, що підвищення показників загальнодемократичних індикаторів (рівень сприйняття корупції, справедливий найм на роботу, достойна оплата праці) загалом сприятимуть зростанню показників оцінювання реформи державного управління відповідно до найновіших стандартів і практик в ЄС, ОЕСР та інших міжнародних організаціях.

Загалом *реформа державного управління* вимагає узгодження з європейськими нормами. Існує думка «про «конвергенцію» національних режимів на основі глобальних моделей, таких як нове державне управління (NPM), наголошуючи як на спільних рисах, так і на динамічній різноманітності процесів і результатів.

Тобто в сучасній теорії державного управління діють три парадигми одночасно:

- «традиційне» державне управління;
- «новий» публічний менеджмент;
- «мережеве управління» (Public service reform).

Базуючись на давній дослідницькій програмі Світового банку, Всесвітні показники державного управління охоплюють шість ключових аспектів управління (голос і підзвітність, політична стабільність і відсутність насильства, ефективність уряду, якість регулювання, верховенство права та контроль за корупцією) за 2022 р. (Worldwide Governance Indicators) (Табл. 3).

Таблиця 3

Всесвітні показники державного управління

	Україна	Данія	Естонія	Польща
голос і підзвітність (0-100)	45,89	98,07	87,92	65,22
політична стабільність і відсутність (0-100) насильства	5,66	77,36	71,70	61,79
ефективність уряду (0-100)	33,02	98,58	89,62	61,79
якість регулювання (0-100)	40,57	98,58	92,92	74,53
верховенство права (0-100)	18,87	99,53	89,62	64,15
контроль за корупцією (0-100)	29,25	100,00	91,04	68,40

Укладено авторкою на основі даних Світового банку.

Індикатори, наведені в різних індексах, демонструють успіх Данії у сфері державного управління. Данія створила одну з найпотужніших систем спроможності та ефективності уряду. Насамперед це пояснюється політичною стабільністю і чітким дотриманням законів. Система управління в Данії це – парламентська демократія. У Данії політика – це консенсус: з 1909 р. жодна партія не мала достатньо представників, щоб керувати цілком самостійно. Разом із запровадженням реформ державних службовців також було запроваджено суворі покарання за корупцію, що успішно викоринило корупцію задовго до решти країн світу. Сьогодні Данія продовжує бути однією з найменш корумпованих країн на світовому рівні, що, крім того, частково пояснює, чому данці мають такий високий ступінь довіри не лише один до одного, але й до системи правосуддя та інших державних установ (The Danish welfare state). Рівень корупції в Данії складає 90 балів зі 100 (Індекс сприйняття корупції).

Важливим поясненням успіху датської держави загального добробуту є те, що Данія має дуже однорідне населення. Не лише соціально, але й етнічно та релігійно, створюючи та сприяючи відчуттю спорідненості та бажання робити внесок у «загальне благо». Ця однорідність і відчуття спорідненості можуть бути головними причинами того, чому датську державу загального добробуту важко копіювати (The Danish welfare state).

Данія надзвичайно високо оцінює рівень задоволеності людей державними послугами. Рівень задоволеності адміністративними послугами в Данії подібний до середнього показника по ОЕСР (63%) (Government at a Glance, 2023). В Естонії довіра до національного уряду, місцевого самоврядування, державної служби та парламенту є трохи вищою, ніж середні показники по країнах ОЕСР. Майже половина респондентів Естонії (47%) вказали на високу або помірно високу довіру до національного уряду. Більшість естонців (52%) повідомили про високу або помірно високу довіру до державної служби, що перевищує середній показник по ОЕСР (50%) (Government at a Glance, 2023). Про довіру чиновникам заявляють 42% поляків і 32% їм не довіряє (Mastalerz, 2023).

Натомість в Україні рівень довіри до чиновників є стабільно низьким з негативною тенденцією (Табл. 4):

Таблиця 4

Рівень довіри до чиновників

Рівень довіри до чиновників	зовсім не довіряю	скоріше не довіряю	скоріше довіряю	повністю довіряю	важко відповісти	баланс довіри-недовіри*
(лютий–березень 2023р.) (Оцінка громадянами ситуації, 2023)	19,7	44,0	19,5	5,8	1 0,9	-38,4
(січень 2024р.) (Оцінка громадянами ситуації, 2024)	32,9	42,2	13,6	2,4	8,9	-59,1

Укладено авторкою на основі соціологічних досліджень Центру Разумкова за лютий–березень 2023 р. та січень 2024 р.

Довіра до державних установ і задоволеність державними послугами є важливими критеріями якості державного управління. Вона відображає уявлення людей про компетенцію уряду в реалізації політики та надання послуг, а також оцінку поведінки державних чиновників. І хоча в дослідженні Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) зазначається, що «Довіра людей до влади є ... мірою того, як добре функціонують демократії» (ОЕСД, 2021), варто зауважити, що висока довіра до державних інституцій абсолютно не корелюється з рівнем демократії в країні (найвищий рівень довіри до державних інституцій є у Саудівській Аравії – 86% , Китаї – 85% , Об'єднаних Арабських Еміратах – 84% (Share of population, 2023). Але шляхом регулярного вимірювання рівнів довіри є можливість оцінити реальний стан державного управління в країні і визначити, які дії матимуть найбільший вплив на розбудову інституційної спроможності держави.

Одночасно з цим, в Україні суттєву роль відіграють неформальні інститути. Політичний режим є важливою ланкою в структурі політичної системи. Він розуміється як система формальних та неформальних норм і механізмів, що регулюють функціонування центру влади та спосіб її взаємозв'язку зі суспільством. Ця угода визначає, хто має доступ до центрів, що приймають рішення, та за якими процедурами і як політики намагаються налагодити стосунки з рештою політичної спільноти. Саме подібні неформальні інститути наповнюють формальну демократичну оболонку держави і деформують її сутність. *Неформальні інституції спотворюють політичну систему.* Це механізм політичних призначень, що утворюють ланцюг бюрократів і керівників державних підприємств, які працюють у міцній зв'язці задля перерозподілу державних коштів та політичного впливу. Загалом, політика в Україні є надто персоніфікована, політичні процеси часто обумовлені особистістю політиків, що безпосередньо впливає на інституційну спроможність усієї виконавчої влади.

Література

- Accession criteria (Copenhagen criteria). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>
- Government at a Glance: Country Notes. Denmark. 30 June 2023. URL: <https://www.oecd.org/publication/government-at-a-glance/2023/country-notes/denmark-429bfbde/#chapter-d1e22>
- Mastalerz M. Polacy niezbyt ufają urzędnikom – badanie Instytutu Finansów. 08.08.2023. URL: <https://samorzad.pap.pl/kategoria/aktualnosci/polacy-niezbyt-ufaja-urzednikom-badanie-instytutu-finansow>
- OECD. "Trust in public institutions", in Government at a Glance 2021, OECD Publishing, Paris.
- Policy Simulator. SIGMA. URL: <https://par-portal.sigmaweb.org/simulator>
- Public service reform in Denmark and the UK: leadership challenges URL: https://www.emeraldgrouppublishing.com/archived/learning/management_thinking/articles/public_reform.htm
- Share of population who trust their government worldwide 2023, by country. URL: <https://www.statista.com/statistics/1362804/trust-government-world/>
- The Danish welfare state and why it is hard to copy URL: <https://denmark.dk/society-and-business/the-danish-welfare-state>
- Ukraine. SIGMA. URL: <https://par-portal.sigmaweb.org/countries/UKR/?country2=ukr&year2=2018>
- Worldwide Governance Indicators. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>
- Денис Шмигаль: 3 1 січня скорочуємо кількість вакансій державної служби майже на 20 тисяч. КМУ. 2023. Грудень 29. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-z-1-sichnia-skorochuemo-kilkist-vakansii-derzhavnoi-sluzhby-maizhe-na-20-tysiach>
- Індекс сприйняття корупції. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>
- Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>
- Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>

Промова Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду. КМУ. 2023. Грудень 29. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu-29122023>

4 COM(2014) 700 остаточне, Повідомлення Комісії Європейському парламенту, Раді, Європейському соціально-економічному комітету та Комітету регіонів, Стратегія розширення та основні виклики у 2014–15 роках. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2016-12/20141008-strategy-paper_en.pdf

References

Accession criteria (Copenhagen criteria). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>

Government at a Glance: Country Notes. Denmark. 30 June 2023. URL: <https://www.oecd.org/publication/government-at-a-glance/2023/country-notes/denmark-429bfbde/#chapter-d1e22>

Mastalerz M. Polacy niezbyt ufają urzędnikom – badanie Instytutu Finansów. 08.08.2023. URL: <https://samorzad.pap.pl/kategoria/aktualnosci/polacy-niezbyt-ufaja-urzednikom-badanie-instytutu-finansow>

OECD. “Trust in public institutions”, in Government at a Glance 2021, OECD Publishing, Paris.

Policy Simulator. SIGMA. URL: <https://par-portal.sigmaweb.org/simulator>

Public service reform in Denmark and the UK: leadership challenges URL: https://www.emeraldgrouppublishing.com/archived/learning/management_thinking/articles/public_reform.htm

Share of population who trust their government worldwide 2023, by country. URL: <https://www.statista.com/statistics/1362804/trust-government-world/>

The Danish welfare state and why it is hard to copy URL: <https://denmark.dk/society-and-business/the-danish-welfare-state>

Ukraine. SIGMA. URL: <https://par-portal.sigmaweb.org/countries/UKR/?country2=ukr&year2=2018>

Worldwide Governance Indicators. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

Denys Shmyhal: Z 1 sichnia skorochuiemo kilkist vakansii derzhavnoi sluzhby maizhe na 20 tysiach. KМУ. 2023. Hruden 29. [Denys Shmyhal: As of January 1, we are reducing the number of civil service vacancies by almost 20,000. CMU 2023. December 29] URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-z-1-sichnia-skorochuiemo-kilkist-vakansii-derzhavnoi-sluzhby-maizhe-na-20-tysiach>

Indeks spryiniattia koruptsii. [Index of perception of corruption] URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>

Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta dii vlady, dovira do sotsialnykh instytutiv (liutyi-berezen 2023r.) [Citizens' assessment of the situation in the country and the actions of the authorities, trust in social institutions (February–March 2023)] URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>

Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta dii vlady. Dovira do sotsialnykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv (sichen 2024r.) [Citizens' assessment of the situation in the country and the actions of the authorities. Trust in social institutions, politicians, officials and public figures (January 2024)] URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>

Promova Premier-ministra Ukrainy Denysa Shmyhalia na zasidanni Uriadu. KМУ. 2023. Hruden 29. [Speech of the Prime Minister of Ukraine Denys Shmyhal at the Government meeting. CMU 2023. December 29] URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu-29122023>

4 COM(2014) 700 ostatochne, Povidomlennia Komisii Yevropeiskomu parlamentu, Radi, Yevropeiskomu sotsialno-ekonomichnomu komitetu ta Komitetu rehioniv, Stratehiia rozshyrennia ta osnovni vyklyky u 2014–15 rokakh. [final, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Social and Economic Committee and the Committee of the Regions, Enlargement strategy and key challenges 2014-15] URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2016-12/20141008-strategy-paper_en.pdf

Анотація

Ляшенко Т. М. Виконавча гілка влади України в міжнародних індексах інституційної спроможності. – Стаття.

Дослідження присвячене результатам оцінки виконавчої гілки влади в Україні та проведенню реформи державного управління. Після 2004 р. вплив на реформу державного управління з боку західних партнерів значно зріс. ПРООН, USAID та Європейський Союз є одними з міжнародних гравців в Україні, які ініціювали та підтримали реформаторську діяльність. Реформа державного управління є

однією з головних цілей стратегії співпраці між ЄС та Україною, в основі якої лежить ідея створення ефективної системи управління. Зокрема, в статті аналізуються дані моніторингового звіту Програми SIGMA 2024 р. щодо дотримання Принципів державного управління. Значення індикаторів SIGMA відображають рівень спроможності та підготовленості органів державної влади. Авторкою була укладена порівняльна таблиця індикаторів, на базі якої були зроблені висновки щодо досягнень та недоліків реформування державного управління в Україні. Зокрема, зроблений висновок, що загальна результативність державного управління у 2023 р. покращилася порівняно з базовим рівнем 2018 р. Одночасно спостерігається регрес у сфері державної служби та управлінні людськими ресурсами, що підтверджується авторкою через розрахунки зроблені в «Симуляторі політики», який розташований на порталі SIGMA.

Зазначається, що реформа державного управління вимагає узгодження з європейськими нормами. Базуючись на дослідницькій програмі Світового банку, авторка наводить показники державного управління шести ключових аспектів управління (голос і підзвітність, політична стабільність і відсутність насильства, ефективність уряду, якість регулювання, верховенство права та контроль за корупцією) чотирьох країн: України, Данії, Естонії, Польщі.

У статті аналізується вплив неформальних інститутів політичної системи на функціонування виконавчої гілки влади. Стверджується, що такі неформальні інститути деформують сутність демократичної держави, неформальні інституції спотворюють політичну систему. Підкреслюється, що в Україні політика є надто персоніфікована, політичні процеси часто обумовлені особистістю політиків, що безпосередньо впливає на інституційну спроможність усієї виконавчої влади.

Ключові слова: інституційна спроможність, виконавча влада, індекси SIGMA, політична система.

Summary

Liashenko T. M. Ukraine's executive branch in international institutional capacity indices. – Article.

The research focuses on the outcomes of evaluating the executive branch of power in Ukraine and the implementation of public administration reform. Since 2004, the influence of Western partners on Ukraine's public administration reform has significantly increased. UNDP, USAID, and the European Union are among the international actors in Ukraine who have initiated and supported reform activities. Public administration reform is one of the main goals of the EU-Ukraine cooperation strategy, which is based on the idea of creating an effective governance system.

In particular, the article analyzes data from the 2024 SIGMA Program monitoring report regarding adherence to the Principles of Public Administration. The SIGMA indicators reflect the capacity and readiness of government bodies. The author compiled a comparative table of indicators, which served as the basis for conclusions about the achievements and shortcomings of public administration reform in Ukraine. Notably, the overall effectiveness of public administration in 2023 improved compared to the baseline level of 2018. However, there has been a regression in the areas of civil service and human resource management, which the author supports with calculations made in the "Policy Simulator" available on the SIGMA portal.

It is noted that public administration reform requires alignment with European standards. Based on the World Bank's research program, the author presents governance indicators for six key aspects of governance (voice and accountability, political stability and absence of violence, government effectiveness, regulatory quality, rule of law, and control of corruption) for four countries: Ukraine, Denmark, Estonia, and Poland.

The article examines the impact of informal institutions within the political system on the functioning of the executive branch. It argues that such informal institutions distort the essence of a democratic state, with informal mechanisms undermining the political system. It is emphasized that in Ukraine, politics is overly personalized, with political processes often driven by the personalities of individual politicians, which directly affects the institutional capacity of the entire executive branch.

Key words: institutional capacity, executive power, SIGMA indices, political system.

УДК 328.1:342.51 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.11>

Е. В. Мамонтова

orcid.org/0000-0003-2761-8217

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

В. Ю. Виговська

orcid.org/0009-0005-9749-9462

здобувач вищої освіти

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕТАПИ Й ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАПІВПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах політичного розвитку актуалізується питання вибору форми та системи державного правління, оскільки саме особливості взаємовідносин між інститутами задають вектор подальшого розвитку конкретної держави. Відтак, особливої уваги заслуговує дослідження напівпрезиденталізму, оскільки на сучасному етапі він превалює у ряді європейських країн та є актуальним в контексті розбудови, стабілізації та реалізації курсу створення демократичного політичного ладу в Україні.

У науковому середовищі на сьогодні сформувалось декілька ключових підходів до визначення місця і ролі голови держави у системі державної влади. Так, першочергово, варто зацентувати увагу на теоретичних конструктах, які розкривають сутність поняття «система правління», оскільки подальша категоризація феномену напівпрезиденталізму буде здійснена в рамках даної категорії. З концептуальної точки зору не зовсім коректним є отожднення поняття «система правління» з «формою правління». Оскільки, при використанні категорії «форма правління», акцент робиться на особливостях формування інституту глави держави (Литвин, 2014). Натомість, «система правління» розкриває сутність формування вищих органів законодавчої, виконавчої влади і глави держави та систему їх взаємовідносин у владному трикутнику «глава держави-уряд-легіслатура» (Серьогіна, 2011). Зважаючи на це, типологія систем правління виглядає наступним чином: президенталізм, напівпрезиденталізм, парламентаризм та додатково, у рамках ряду досліджень, прийнято виділяти напівпарламентаризм.

На сьогодні найбільш оптимальним підходом щодо класифікації системи правління вважається трихотомічний (модель Елгі), де поміж двох базових типів (президенталізм та парламентаризм) додатково виділено категорію напівпрезиденталізму, який апробований значною кількістю країн на сучасному етапі політичного розвитку. Механізм виокремлення та класифікації систем правління, запропонований Р. Елгі, базується на принципах вибору глави держави та відповідальності уряду. Таким чином, президентський тип системи правління характеризується тим, що глава держави обирається всенародно на законодавчо встановлений термін, і уряд перед ним несе колективну відповідальність. Прямо протилежний президентському є парламентський тип правління.

Відповідно до заданої логіки означеного підходу, напівпрезиденталізм, за Р. Елгі, трактується як «конституційна модель, де глава держави обирається всенародно і отримує повноваження на конституційно встановлений термін та для якої є характерною колективна відповідальність уряду перед парламентом, а в окремих випадках навіть можлива відповідальність одночасно перед інститутом законодавчої влади та главою держави» (Elgie, 1999).

Окрему увагу варто зосередити на підходах до типологізації напівпрезидентської системи правління, спираючись на формальний, фактичний або комбінований формально-фактичний вплив різних інституційних аспектів/політичних акторів. У межах даних підходів здійснюємо класифікацію наступним чином.

У рамках формально-інституційного підходу до типологізації, який окреслено у науковому доробку М. Шугарта та Дж. Кері, на підставі врахування моменту: перед ким формально відповідальний уряд (перед президентом і парламентом, чи тільки перед парламентом), напівпрезиденталізм поділяють на президент-парламентаризм (уряд на чолі з прем'єр-міністром колективно відповідальний перед президентом і парламентом одночасно, а президент наділений значними повноваженнями, які надають йому право розпускати парламент та відправляти у відставку уряд) та прем'єр-президенталізм (передбачено механізм колективної відповідальності уряду тільки перед парламентом, а глава держави обирається шляхом всенародного голосування (Shugart M., Carey J., 1992)). Варто зауважити, що даний підхід апелює до суто формальних положень, закріплених конституційно.

Другий підхід до типологізації систем правління робить акцент на фактичному розподілі повноважень у взаємовідносинах між главою держави та главою уряду у аспекті забезпечення їх легітимності. М. Дюверже та Дж. Сарторі класифікували напівпрезиденталізм на системи нерозділеного (уніфікованого) та розділеного (розділеної більшості і розділеної меншості) правління. Система нерозділеного правління передбачає той факт, що президент і прем'єр-міністр є прибічниками однієї політичної сили або їх підтримує подібна до їх ідеологічного спрямування парламентська більшість. У системі розділеного правління глава держави та прем'єр-міністр навпаки є представниками різних політичних сил, конкуруючих між собою та виступають прибічниками різних політичних курсів. У випадку розділеної більшості прем'єр-міністр має підтримку з боку парламентської більшості, тобто фактично за ним закріплюється право приймати політичні рішення, на відміну від президента, який не може чинити такий вплив, оскільки його права обмежуються конституційно. Такий баланс сил призводить до виникнення когабітації. У той час як система розділеної меншості вважається полем для конфронтацій, оскільки ні президент, ні прем'єр-міністр не мають підтримки зі сторони парламентської коаліції і одночасно з тим мають ідеологічну розрізненість поглядів.

Третій підхід виділення типів напівпрезидентської системи правління звертає увагу на такі особливості, як сила президента та дуалізм виконавчої влади. Головним теоретиком у цьому напрямі був Р. Елгі, який класифікував напівпрезиденталізм на системи правління з домінуючим лідером (главою держави або главою уряду), з номінальним (слабким) главою держави (більшу сил та кількість повноважень має уряд або прем'єр-міністр), прем'єр-міністерські системи з церемоніальним президентом (за специфікою наближені до класичного парламентаризму), збалансованого лідерства (де повноваження глави держави та урядових кабінетів є сумірними). Дана формально-фактична типологія, запропонована Р. Елгі вважається найбільш комплексною та користується популярністю у науковому середовищі (Elgie, 1999) [9].

Дослідження провідних зарубіжних політологів щодо питань формування та класифікації напівпрезиденталізму доповнюються і суттєвою кількістю наукових доробків вітчизняних авторів. Зокрема, дані питання висвітлюються у працях таких вчених як В. Литвин, А. Романюк, В. Кольцов, А. Авер'янов, Л. Парно та ін. Такий високий градус фахової дискусії тільки підтверджує актуальність звернення до проблематики міжінституційних відносин та специфіки розвитку та формування типів систем державного правління.

Зважаючи на це, метою даної статті є концептуалізація напівпрезиденталізму як теоретичної категорії та його типологізація як політичної практики та виокремлення на цій основі специфіки формування і розвитку напівпрезиденталізму в Україні у контексті його стабілізаційного потенціалу.

З огляду на це, пропонуємо зацентрувати увагу на історичній ретроспективі та прикладному досвіді конструювання напівпрезидентської моделі міжінституційних відносин в Україні та простежити її результативність на сучасному етапі політичного розвитку країни.

Перший етап формування напівпрезидентської системи правління в Україні, що припав на каденцію Л. Кравчука та початок правління Л. Кучми (тривав із серпня 1991 року до червня 1995 року) ознаменувався появою інституту сильного президента та перманентною боротьбою за вибір оптимальної системи правління, яка загострилася через неврегульованість законодавчих процесів та не проведення конституційної реформи. У цей період президент зосереджував у своїх руках повноваження глави держави та виконавчої влади, а уряд одночас-

но був підзвітний перед президентом та підпорядковувався парламенту. Такий розподіл повноважень свідчить про першу спробу апробації напівпрезиденталізму у період становлення української політичної системи. Згідно усталених підходів до класифікації напівпрезиденталізму (класифікація М. Шугарта та Дж. Кері) на цьому етапі простежуємо превалювання президент-подібного президентсько-парламентського типу (Олабин, 2014) [7].

Другий етап конструювання напівпрезиденталізму, який тривав з червня 1996 року (з моменту прийняття Конституції) до січня 2006 року (кінець каденції Л. Кучми), ознаменований завершенням конституційного дизайну щодо визначення системи державного правління. Згідно тексту Конституції (ст. 103), виділяємо наступні компоненти, які дають змогу окреслити особливості напівпрезидентської системи України. По-перше, наявність посади президента, який обирається на основі прямого виборчого права шляхом голосування. Додатково, окреслено конституційні права глави держави та його повноваження, зокрема за ним закріплено право розпускати парламент у випадках, передбачених законодавством (Конституція України, 1996). По-друге, Конституцією передбачено наявність самостійного органу виконавчої гілки влади – Кабінету Міністрів із головуєчим Прем'єр-міністром, який відповідальний перед главою держави та підзвітний і підконтрольний парламенту. По-третє, чітко розмежовано повноваження законодавчого інституту, за яким закріплюється право затверджувати, за поданням Президента, кандидатів на урядові посади та право приймати остаточне рішення щодо колективної відповідальності чи відставки урядового кабінету (Конституція України, 1996), ст. 85, ст. 87). Усі ці законодавчо закріплені моменти дають підстави говорити про прем'єр-президентський тип напівпрезиденталізму, для якого характерним є дуалізм виконавчої влади (подвійна відповідальність Кабінету Міністрів перед Президентом та Верховною Радою). Тобто, з конституційної точки зору, прописаний конструкт регламентував принципи збалансованого напівпрезиденталізму. Однак на практиці він не був реалізований. Аналіз політичної ситуації в країні у цей період, наявність протистояння у системі міжінституційних відносин, за рахунок ослабленої ролі парламенту та бажання президента Л. Кучми «посилити свої владні позиції відносно законодавчої гілки влади дає змогу стверджувати про реалізацію високопрезидентіалізованого типу напівпрезиденталізму» (Литвин, 2015).

Третій етап конструювання напівпрезиденталізму (січень 2006–жовтень 2010) характеризується послабленням позиції президента В. Ющенка та відносною самостійністю урядових кабінетів, що дає підставити говорити про зміщення системи правління у бік парламентсько-президентської форми, де взаємовідносини у владному трикутнику прямо залежали від комбінації політичних сил у парламенті. Варто зауважити, що на «цьому етапі в політичній системі України склалася перша когабітація: момент коли у рамках виконавчої влади мали співіснувати президент та прем'єр, які були представниками конфронтуючих політичних сил: партії «Наша Україна» та «Партії регіонів» відповідно» (Литвин, 2011). Однак, як показала подальша практика, таке співіснування не виявилось дієвим та призвело до політичної кризи, оскільки очільники міністерства від «Нашої України» вступили у конфронтацію з прем'єр-міністром. Варто зауважити, що на даному етапі була «вдала спроба наближення до збалансованого напівпрезиденталізму, який сприяє демократизації політичного режиму, але одночасно із тим породжує політичні кризи. Конфронтація між президентом та урядом – основний кризовий момент, який призвів до програшу В. Ющенка і відкрив можливості для приходу до влади В. Януковича» (Бостан, 2011).

На четвертому етапі становлення напівпрезиденталізму, який розпочався з моменту приходу до влади В. Януковича, відбулося відхилення системи правління до президентсько-парламентського типу напівпрезиденталізму, який на практиці був зреалізований за моделлю суперпрезидентіалізму (Литвин, 2015). Варто зауважити, що тенденції, які зумовлює даний тип напівпрезиденталізму (патронажно-клієнтилістські відносини у політикумі, корупція всередині) не корелюють з демократичним політичним режимом, курс на який попередньо заявлено українським суспільством.

Наступний, п'ятий етап конструювання напівпрезиденталізму збалансованого типу в Україні розпочався з лютого 2014 року, коли революційним шляхом було повалено режим В. Януковича. До моменту проведення виборів тимчасово обов'язки президента було покладено на

О. Турчинова. У цей період фіксуємо випадок когабітації між виконуючим обов'язки президента О. Турчиновим та діючим урядом на чолі з М. Азаровим, сформованого за підтримки попереднього глави держави. Проте така співпраця була тимчасовою, оскільки суперечила цінностям, які відстоювали на Майдані. З приходом до влади П. Порошенка констатуємо факт встановлення коаліційних урядів: уряд на чолі з В. Яценюком та уряд на чолі з В. Гройсманом, які були лояльні до Президента. Повноваження глави держави та прем'єр-міністра були зрівноваженими, що свідчить про реалізацію «збалансованого напівпрезиденталізму» (Литвин, 2011) у період правління П. Порошенка (2014–2019 рр.).

На даний момент Україна не завершила остаточне оформлення системи правління, тому доцільно розглянути сучасний етап конструювання напівпрезиденталізму, який припав на каденцію В. Зеленського. Якщо аналізувати ситуацію, яка склалася до початку повномасштабного вторгнення і не враховувати законодавчі особливості, передбачені військовим станом, то в будь-якому варіанті простежується домінуюча роль президента у формуванні урядових кабінетів, просуванні своїх ініціатив на рівні парламенту. Даній моделі зосередження владних повноважень у руках Президента значною мірою посприяло проведення позачергових парламентських виборів відразу після його приходу до влади та інавгураційної промови, у якій було висвітлено рішення розпустити Верховну Раду України VIII скликання. Вже тоді можна було спрогнозувати, що електорат на хвилі захоплення політичними лозунгами, нещодавно обраного Президента, віддасть голоси і за пропрезидентську партію «Слуга народу». Як наслідок, станом на сьогодні маємо прецедент існування монобільшості в парламенті, представленої окремою політичною силою. Однопартійна парламентська більшість забезпечує підтримку главі держави і гарантує прийняття провладних рішень. В такій ситуації прямий вплив Президента на прийняття рішень та формування уряду стає об'єктивним чинником функціонування політичної системи. Тим самим підтверджується факт домінування Президента у системі дуалізму виконавчої влади. Фактично глава держави самостійно назначає прем'єр-міністра, оскільки парламент, будучи лояльним до Президента, без ніяких перепон схвалить кандидатуру на посаду прем'єра у встановленому порядку і надасть вотум довіри сформованому урядовому кабінету. З одного боку, така ситуація унеможлиблює появу урядового конфлікту, який мав місце в українському політичному досвіді. Однак, з іншого боку це надає великих повноважень Президенту і значно ослаблює роль парламенту, що може давати підстави говорити про неефективність діяльності державних інститутів влади.

За каденції В. Зеленського було сформовано два урядові кабінети: перший на чолі з О. Гончаруком, другий (діє досьогодні) очолив Д. Шмигаль. За своєю структурою їх прийнято відносити до технократичних урядів, оскільки оба прем'єр-міністри не мають партійної приналежності. Втім у той же час їх кандидатури були підтримані монобільшістю. Цікавим, з конституційної точки зору, є момент розпуску першого урядового кабінету, оскільки звільнити О. Гончарука було ініціативою Президента, який згідно закону, не наділений такими повноваженнями, але фактично реалізував свої наміри через наявність пропрезидентської монопартійної більшості у парламенті.

Усе вищенаведене дозволяє констатувати, що на сучасному етапі в Україні відбулася апробація проекту збалансованого напівпрезиденталізму французького зразка. Але на практиці він був реалізований у моделі президенталізованого напівпрезиденталізму з посадою сильного президента, який зосередив у своїх руках переважну повноту влади.

У сумі, проаналізувавши усі фактори на етапах конструювання напівпрезиденталізму, співставляючи формальні та процесуальні особливості його розвитку в Україні можна дійти висновку, що особливістю реалізації напівпрезиденталізму в українському контексті є його циклічна зміна, яка наразі зупинилася на фазі президент-парламентської системи, для якої характерною ознакою є наявність посади сильного президента. З урахуванням цього моменту, простежуємо здебільшого наслідки негативного характеру, оскільки гіпертрофовані функції Президента можуть призвести до монополізації влади в одних руках, що стане прямою загрозою для розвитку демократичних тенденцій. Також зосередження виконавчої вертикалі в руках Президента дає змогу сформувати правлячу еліту з осіб, які мають безпосе-

редне відношення до глави держави, що у наслідку призводить до появи корупції, клієнтели, просування пропрезидентських ініціатив, які не завжди орієнтовані на реформи.

Враховавши усі вище вказане, можемо запропонувати, що альтернативним варіантом подальшого розвитку конституційного оформлення системи правління в Україні буде утвердження такої системи, за якої існувала б посада номінального Президента, а не досить сильною в системі виконавчої влади, що потребує посилення ролі парламенту, розвитку інститутів парламентаризму із подальшим переходом до парламентської системи правління.

З одного боку, дуалізм, що передбачений напівпрезидентською системою правління є доцільним та має позитивні аспекти, оскільки він унеможливує домінування якогось одного інституту у виконавчій вертикалі. Тобто, апробація напівпрезиденталізму передбачає наявність двох лідерів, що у свою чергу запобігає узурпації політичної влади.

Однак, з іншого боку, екстраполюючи досвід побудови напівпрезидентської системи правління в Україні ми простежуємо тенденцію тяжіння до неформальних правил гри, де Президент виступає як сильна персона. Також і самі українці надають великий вотум довіри Президенту, вважаючи його персоною номер один у політичному процесі, який повинен вирішити усі проблеми за свою каденцію. З урахуванням цих факторів Президент має внутрішнє бажання встановити домінування, яке потім фактично реалізує на практиці.

Отже, врахувавши ризики та перспективи реформування напівпрезиденталізму, можемо запропонувати наступний найбільш оптимальний, на нашу думку, сценарій апробації напівпрезиденталізму в Україні: перехід до прем'єр-президентського типу, але не президенталізованого, а з посадою номінального глави держави або ж як варіант перехід до «чистого» парламентаризму. Саме ці системи правління зможуть мінімізувати міжінституційні конфлікти шляхом вираження парламентом вотуму недовіри до уряду, а також сприятимуть плюралізму, що у підсумку призведе до практичної реалізації курсу консолідованої демократії.

Література

- Бостан С. Форма правління незалежної Української держави: етапи розвитку, проблеми, перспективи. *Форум права*. 2011. № 2. С. 103–110.
- Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР).1996. URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
- Литвин В. Етапи розвитку та різновиди напівпрезиденталізму в Україні (1991–2015 рр.). *Specyfika Procesu Politycznego w Krajach Europy Srodkowo-Wschodniej: Czynniki Konceptyjne i Instytucjonalne: Polsko-Ukrajnska Konferencja Naukowa. Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Bialoblockiego i Anatoliya Romanyuka*. Kutno. 2015. P. 119–124.
- Литвин В. Напівпрезидентська система правління: конституційно-правові виклики та перспективи для України на тлі світового інституційного досвіду. *Конституція України: політико-правові виклики і перспективи: матеріали наук.-практ. конф.* Львів: Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. 2014. С. 38–63.
- Литвин В. Теоретичні особливості, інституційні ризики та позитиви збалансованого напівпрезиденталізму й перспективи його реформування в Україні. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2015. №5. С. 45–55.
- Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2011. №. 4. С. 140–149.
- Олабин О. В. Інститут Президента в системі органів державного управління. *Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції*. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". 2014. С. 78–82.
- Серьогіна С. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики: монографія. Харків: Право. 2011. 536 с.
- Elgie R. *Semi-presidentialism in Europe*. Oxford University Press. Oxford. 1999. 320 p.
- Shugart M., Carey J. *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge University Press, 1992. 316 p.

References

- Bostan S. (2011) Forma pravlinnia nezaleznoi Ukrainskoi derzhavy: etapy rozvytku, problemy, perspektyvy. [The form of government of the independent Ukrainian state: stages of development, problems, prospects.] *Forum prava*. 2011. № 2. S. 103–110. [in Ukrainian]
- Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine.] (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian]

- Lytvyn V. (2015) Etapy rozvytku ta riznovydy napivprezidentalizmu v Ukraini (1991–2015 rr.). [Stages of development and variety of semi-presidentialism in Ukraine (1991–2015).] *Specyfika Procesu Politycznego w Krajach Europy Srodkowo-Wschodniej: Czynniki Konceptyjne i Instytucjonalne: Polsko-Ukrajinska Konferencja Naukowa. Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Bialoblockiego i Anatoliya Romanyuka. Kutno. 2015. S. 119–124. [in Ukrainian]*
- Lytvyn V. (2014) Napivprezidentska systema pravlinnia: konstytutsiino-pravovi vyklyky ta perspektyvy dlia Ukrainy na tli svitovoho instytutsiinoho dosvidu. [Semi-presidential system of government, constitutional and legal challenges and prospects of Ukraine against the background of world institutional experience.] *Konstytutsiia Ukrainy: polityko-pravovi vyklyky i perspektyvy: materialy nauk.-prakt. Konf. Lviv: Lvivskiy nats. un-t im. Ivana Franka. 2014. S. 38–63. [in Ukrainian]*
- Lytvyn V. (2015) Teoretychni osoblyvosti, instytutsiini ryzyky ta pozytyvy zbalansovanoho napivprezidentalizmu y perspektyvy yoho reformuvannia v Ukraini [Theoretical features, institutional risks and positivies of balanced semi-presidentialism in the perspective of its reformation in Ukraine.] *Studia Politologica Ucraino-Polona. 2015. №5. S. 45–55. [in Ukrainian]*
- Lytvyn V. (2011) Teoriia ta praktyka kohabitatsii v napivprezidentskykh systemakh Yevropy. [Theory and practice of cohabitation in semi-presidential systems of Europe.] *Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii. 2011. №. 4. S. 140–149. [in Ukrainian]*
- Olaby O. (2014) Instytut Prezydenta v systemi orhaniv derzhavnoho upravlinnia. [The institution of the president in the system of state administration bodies.] *Instytut Prezydenta Ukrainy v systemi derzhavnoi vlady Ukrainy: materialy naukovoi konferentsii. Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet". 2014. S. 78–82 [in Ukrainian]*
- Serohina S. (2011) Forma pravlinnia: pytannia konstytutsiino-pravovoi teorii ta praktyky. [The form of government is a matter of constitutional and legal theory and practice.] *Monohrafiia. Kharkiv: Pravo. 2011. 536 s. [in Ukrainian]*
- Elgie R. (1999) *Semi-presidentialism in Europe. Oxford University Press. Oxford. 1999. 320 p. [in English]*
- Shugart M., Carey J. (1992) *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge University Press. 1992. 316 p. [in English]*

Анотація

Мамонтова Е. В., Виговська В. Ю. Особливості й етапи розвитку напівпрезиденталізму в Україні. – Стаття.

У статті проаналізовано особливості розвитку й різновиди напівпрезиденталізму в Україні в період незалежності, починаючи з 1991 року й до сьогодні. Аналізуються інституційні особливості типологізації напівпрезиденталізму у політичній науці.

Метою даної статті є концептуалізація поняття напівпрезидентська система правління, як у теоретико-методологічному контексті, що стосується конструктивів виділення даної системи правління, так і на основі аналізу практичного досвіду формування цієї системи в Україні.

Доцільно зазначити наявність значного інтересу у наукових колах до дослідження міжінституційних відносин, про що свідчить значна кількість теоретичних напрацювань зарубіжних та вітчизняних дослідників.

У ході узагальнення різноманітних підходів, вважаємо за доцільне у теоретичному плані користуватися поняттям «система державного правління», яке відображає відносини у трикутнику «глава держави-уряд-парламент». Прикладний аналіз підтверджує доцільність оперування саме цією категорією і свідчить про актуальність досліджуваної проблематики становлення міжінституційних відносин, особливо в контексті держав, які відносно нещодавно здобули незалежність та мають недовготривалу історію державотворення, до таких зокрема відносимо і Україну.

Зроблено висновок про поетапну зміну напівпрезиденталізму з прем'єр-президенталізму у бік президент-парламентаризму. Сам процес формування системи правління в Україні був довготривалим і триває досьогодні. Аналізуючи періоди конструювання системи правління доведено, що кожен етап не був до кінця зреалізований з точки зору забезпечення демократичної консолідації. На такий результат вплинули затримка процесу конституційного оформлення напівпрезиденталізму; хаотичний процес формування; постійна зміна владних розподілу владних повноважень, яка доволі часто призводила до конфліктних ситуацій та зміни урядових кабінетів.

Шляхом порівняльного аналізу встановлено етапи, на яких було апробовано систему збалансованого напівпрезиденталізму, який у свою чергу найбільше повпливав на демократизацію політичної системи. Однак, результати останніх виборів знівеливали факт встановлення цього типу напівпрезидентської системи правління. На момент проведення дослідження встановлено, що сучасна ситуація ставить під сумнів реалізації напівпрезиденталізму в Україні, оскільки розподіл владних повноважень склався наступним чином: президент превалує у всій системі міжінституційних відносин. Формально

він би мав бути залежним від парламенту, але ситуація склалася навпаки, оскільки парламент лояльний до глави держави, а до складу парламентської коаліції входять представники пропрезидентської партії. Такі привілеї дають право президенту формувати урядові кабінети.

Запропоновано варіанти для подальших етапів конструювання системи правління в Україні. Зроблено припущення, щодо найбільш оптимальної моделі напівпрезидентської системи правління в Україні. Встановлено та доведено, що варто зменшити повноваження президента, натомість надати право домінування законодавчому органу влади.

Ключові слова: система державного правління, напівпрезиденталізм, збалансований напівпрезиденталізм, президент-парламентаризм, прем'єр-президенталізм, когабітація, президент, парламент, уряд, Україна.

Summary

Mamontova E. V., Vyhovska V. Yu. Features and stages of development semi-presidentialism in Ukraine. – Article.

The article is dedicated to analyzing development options and varieties of semi-presidentialism in Ukraine during the period of independence, starting from 1991 to the until today. The institutional features of the typology of semi-presidentialism in political science are analyzed.

The purpose of this article is the conceptualization of the concept of a semi-presidential system of government, both in the theoretical and methodological context, which concerns the constructions of the allocation of this system of government, and on the basis of the analysis of the practical experience of the formation of this system in Ukraine.

It is appropriate to note the presence of significant interest in the research of inter-institutional relations in scientific circles, which is evidenced by a significant number of theoretical works of foreign and domestic researchers.

In summarizing various approaches, we consider it expedient to theoretically use the term "state government system", which reflects the relationship in the triangle "head of state-government-parliament". The applied analysis confirms the expediency of operating with this category and shows the relevance of the researched problem of the formation of inter-institutional relations, especially in the context of states that gained independence relatively recently and have a short history of state formation, including Ukraine in particular.

A conclusion was made about the gradual change of semi-presidentialism from prime-presidentialism to presidential-parliamentaryism. The process of forming the government system in Ukraine was long-term and continues to this day. Analyzing the periods of construction of the government system, it is proven that each stage was not fully implemented from the point of view of ensuring democratic consolidation. This result was influenced by the delay in the process of constitutionalization of semi-presidentialism; chaotic formation process; a constant change in the distribution of power, which quite often led to conflict situations and changes in government cabinets.

By means of a comparative analysis, the stages at which the system of balanced semi-presidentialism was tested were established, which in turn had the greatest impact on the democratization of the political system. However, the results of the last elections belied the establishment of this type of semi-presidential system of government. At the time of conducting the research, it was established that the current situation calls into question the implementation of semi-presidentialism in Ukraine, since the distribution of power is as follows: the president prevails in the entire system of inter-institutional relations. Formally, it should be dependent on the parliament, but the situation is the opposite, since the parliament is loyal to the head of state, and the parliamentary coalition includes representatives of the pro-presidential party. Such privileges give the president the right to form government cabinets.

Variants for further stages of construction of the government system in Ukraine are offered. It is also suggested that the most optimal model of the semi-presidential system of government in Ukraine. It has been established that it is worth reducing the powers of the president, instead giving the right of dominance to the legislative body of power.

Key words: system of government, semi-presidentialism, balanced semi-presidentialism, president-parliamentarism, premier-presidentialism, cohabitation, president, parliament, government, Ukraine.

О. М. Назарчук

orcid.org/0000-0002-2616-6020

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СИСТЕМІ ВИКЛИКІВ ТА ПЕРСПЕКТИВ ДЛЯ УКРАЇНИ

Вступ. Взаємодія політичних еліт і громадянського суспільства є ключовим елементом розвитку демократичної системи в Україні, особливо в умовах сучасних викликів, таких як політична нестабільність, війна та соціальні трансформації. Політична відповідальність еліт за прийняті рішення і забезпечення ефективного управління є необхідними умовами для демократичного розвитку країни й довіри громадян. Однак в Україні часто спостерігаються проблеми щодо забезпечення цієї відповідальності, і це негативно впливає на рівень залученості громадян до політичних процесів.

Громадська активність у країні в останні роки посилилась, особливо на тлі військової агресії та соціально-економічних криз. Громадянське суспільство стало вагомим гравцем у політичному житті, активно впливаючи на прийняття рішень і контроль над владою. Водночас рівень інституційної співпраці між політичними елітами та громадськими організаціями залишається недостатнім для створення ефективної демократичної системи.

Отже, постає проблема: як забезпечити належну політичну відповідальність та інституційну співпрацю між елітами й громадянським суспільством, щоб це сприяло стійкому демократичному розвитку України? Відсутність діалогу та співпраці може призвести до подальшої політичної фрагментації, що ускладнить розв'язання національних проблем і зменшить рівень довіри до інституцій влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємодія політичних еліт і громадянського суспільства є предметом активного вивчення в наукових колах, особливо в контексті країн із перехідними демократіями, таких як Україна. В багатьох дослідженнях підкреслюється, що політичні еліти відіграють ключову роль у формуванні демократичних інститутів, проте саме громадянське суспільство сприяє підвищенню прозорості й відповідальності влади.

У працях Baxter, Lee, Odai, Scaramuzzino (2024) значна увага приділяється тому, як політичні еліти визначають курс національного розвитку та впливають на трансформаційні процеси. Зокрема, автори звертають увагу на етапи демократизації, коли еліти або сприяють змінам, або чинять їм опір. Отже, без відповідальної еліти розвиток демократії значно уповільнюється.

Інший важливий аспект — громадянська активність, яка, за дослідженням Mazerus, Dimitrova (2021), є важливим елементом у розбудові демократичного суспільства. Автори наголошують на тому, що громадянське суспільство виступає як контрбаланс владі, забезпечуючи громадянам можливість контролювати діяльність політичних еліт. Вони стверджують, що сучасні демократичні процеси неможливі без активної участі громадськості у формуванні політичного порядку денного.

Такі науковці, як Мельник (2020) і Скиба, Шелудько (2019), зосереджуються на аналізі проблем, що постають перед українським суспільством в умовах політичної трансформації. Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про важливість політичної відповідальності еліт та активної участі громадянського суспільства в демократичних процесах.

Мета статті (постановка завдань). Метою дослідження є аналіз взаємодії політичних еліт і громадянського суспільства в Україні, а також оцінка їх впливу на демократичний розвиток країни в умовах сучасних викликів.

Завдання дослідження:

- проаналізувати ключові теоретичні підходи до взаємодії політичних еліт і громадянського суспільства;
- визначити основні чинники взаємодії еліт і громадянського суспільства в контексті демократичного розвитку;
- розробити рекомендації щодо зміцнення політичної відповідальності та інституційної співпраці для ефективного демократичного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Політичні еліти відіграють ключову роль у формуванні державної політики, управлінні суспільством та визначенні стратегічних напрямів розвитку країни. В Україні структура політичної еліти є досить складною та багаторівневою, охоплюючи представників державних інституцій, великих бізнес-угруповань, впливових політичних партій та громадських організацій (табл. 1).

Таблиця 1

Структура політичної еліти в Україні

Назва	Характеристика
Парламентська еліта	Депутати Верховної Ради наділені правом законодавчої ініціативи, представляють інтереси різних соціальних і політичних груп. Вони впливають на формування та прийняття законів, які визначають розвиток економіки, соціальної сфери й міжнародної політики
Урядова еліта	Представники виконавчої влади, зокрема Кабінету Міністрів, які відповідають за впровадження законів та ухвалених рішень у життя. Вони забезпечують реалізацію державних програм, контролюють економічні й адміністративні процеси в країні
Бізнес-еліта	Представники великого бізнесу, які впливають на політичні процеси шляхом фінансування політичних партій, лобіювання власних інтересів та участі у формуванні економічної політики
Регіональна еліта	Місцеві політики та бізнесмени, які впливають на розвиток регіонів. Вони взаємодіють із центральною владою і представляють інтереси місцевих громад
Суспільна еліта	Лідери громадських організацій, активісти, представники наукових та експертних кіл, які формують громадську думку і впливають на політичні рішення завдяки участі в публічних дискусіях та контролю за діяльністю влади

Джерело: складено автором на основі (Крестиняк, 2020, С. 79–80; Щербина, 2019, С. 211–213)

Політична відповідальність є основою демократичного управління, оскільки саме на ній будуються легітимність влади та її здатність ефективно представляти інтереси громадян. У демократичних державах політичні лідери не просто ухвалюють рішення, а ще й відповідають за їх наслідки перед суспільством. Така відповідальність має декілька вимірів (правовий, етичний та суспільний) і є ключовим елементом у системі стримувань і противаг, що забезпечує прозорість і підзвітність політичної еліти (Мельник, 2020, С. 10–11).

Важливо розуміти, що є політична відповідальність не тільки за успіхи чи невдачі певної політики, а й за моральність ухвалених рішень. Ефективне демократичне управління залежить від здатності політичних еліт відкрито реагувати на критику, відповідати за свої дії та здійснювати політику в інтересах суспільства. У цьому контексті політична відповідальність є своєрідним механізмом зворотного зв'язку між громадянським суспільством і владою.

Громадянське суспільство відіграє вирішальну роль у підтримці й розвитку демократичних процесів (Скиба, Шелудько, 2019). Це складна система інститутів, що об'єднують громадян та їхні організації для захисту спільних інтересів, сприяють контролю за владою й забезпечують відкритий діалог між суспільством та політичною елітою. В демократичних системах громадянське суспільство є важливим механізмом взаємодії між представниками держави і громадянами, забезпечуючи участь людей у формуванні та реалізації державної політики.

Громадянське суспільство є джерелом політичної легітимності, оскільки сприяє підзвітності уряду та політичних інституцій. У демократичних державах громадські організації, профспілки, асоціації та інші форми самоорганізації громадян відіграють роль посередника між

державою і суспільством, допомагаючи виявляти проблеми на місцевому рівні й ставити їх на політичний порядок денний. Ці структури також забезпечують контроль за діяльністю влади через проведення громадських слухань, протестних акцій, петицій чи моніторинг виконання політичних рішень (Orel, Kulinich, Smahliuk, Popov, Rychka, 2024).

До того ж громадянське суспільство є ключовим чинником розвитку громадської активності й відповідальності. Активні громадяни не лише беруть участь у виборах, а й контролюють виконання обіцянок політичних лідерів, обговорюють рішення, які приймаються владою, та сприяють вирішенню соціальних, економічних і політичних проблем. Завдяки громадській активності формується культура політичної участі, що є важливим компонентом демократичного розвитку (табл. 2).

Таблиця 2

Форми громадської активності

Назва	Характеристика
Волонтерський рух	Однією з найяскравіших форм громадської активності в Україні є волонтерський рух, який набув особливого розмаху під час Революції Гідності та війни на сході України. За різними оцінками, близько 26% українців брали участь у волонтерській діяльності у 2022 році. Волонтери займаються підтримкою Збройних Сил України, допомогою внутрішньо переміщеним особам, збиранням коштів для медичних і гуманітарних потреб (Резнік, 2023)
Участь у громадських організаціях	Громадські об'єднання, зокрема правозахисні та екологічні організації, відіграють значну роль щодо формування громадської думки та впливу на прийняття політичних рішень. В Україні налічується понад 27 000 активних громадських організацій, які працюють у різних сферах: від захисту прав людини до місцевого розвитку (Ситнік, 2023)
Участь у протестних рухах	Протести є однією з форм прямої громадської активності, яку українці використовують для висловлення своєї незгоди з урядовою політикою чи для захисту своїх прав. Важливими історичними подіями стали Революція на граніті (1990), Помаранчева революція (2004) та Революція Гідності (2013–2014), що показали здатність українського суспільства впливати на політичну систему через масові мирні протести
Електронні петиції	Введення у 2015 році механізму електронних петицій стало важливим інструментом для громадян, які прагнуть звернутися до уряду чи місцевих органів влади з конкретними вимогами. Цей інструмент дозволяє кожному українцеві брати участь у формуванні порядку денного та ініціювати суспільні зміни. Станом на 2023 рік було подано понад 6000 петицій на офіційні платформи, значну частину з яких було розглянуто (Поліковська, 2024)
Громадянська журналістика та соціальні мережі	Завдяки розвитку інтернет-технологій соціальні мережі стали важливою платформою для висловлення думок, проведення інформаційних кампаній і мобілізації суспільства. Громадянська журналістика, зокрема за посередництва соціальних мереж та блогів, дозволяє людям висвітлювати актуальні питання і брати активну участь у політичних дискусіях

Джерело: складено автором на основі (Резнік, 2023; Резнік, 2019; Ситнік, 2023; Поліковська, 2024; Лисянський, Ястребова, 2022)

Громадянське суспільство в останні десятиліття стало одним із головних чинників демократичних перетворень в Україні. Особливо важливою була його роль під час Революції Гідності, коли активісти й організації відіграли ключову роль у забезпеченні політичних змін. Після цього громадянське суспільство продовжило активно впливати на політичні процеси, зокрема через волонтерські рухи, моніторинг корупційних схем, підтримку реформ і посилення інституційної співпраці між представниками держави та громадськістю (Яблонський, Андріюченко, Бекешкіна, 2018, С. 36–38). Згідно з дослідженням Фонду «Демократичні ініціативи», після Революції Гідності рівень активної участі громадян у волонтерських рухах, протестних акціях і громадських організаціях значно збільшився (Резнік, 2023).

У 2014–2015 роках громадська активність досягла свого піку: близько 60% громадян висловлювали готовність брати участь у політичних процесах, волонтерстві чи протестах. Проте в період відносно політичної стабільності 2016–2018 років цей показник дещо знизився. Повномасштабна війна, яка триває з 2022 року, викликала підвищення рівня активності: понад 50% українців задіяні в різних формах громадської діяльності – від волонтерства до збирання коштів на підтримку ЗСУ.

Взаємодія між волонтерами та політичними елітами часто будується на основі співпраці, хоча бувають і конфлікти. Деякі волонтерські організації взяли на себе функції, з якими не справляється держава, зокрема щодо матеріально-технічного забезпечення армії. Одним з яскравих прикладів цієї взаємодії є співпраця між представниками держави та волонтерськими організаціями в межах фонду «Повернись живим», який став одним з основних каналів підтримки ЗСУ (Мележик, 2022). Водночас таке посилення громадських ініціатив часто ставило під сумнів ефективність уряду та викликало критику на адресу еліт через недостатню швидкість чи прозорість їхніх дій.

Політичні еліти в Україні в умовах війни стикаються з проблемами щодо збереження стабільності й легітимності влади. Постійна загроза з боку росії вимагає від українських лідерів швидкої реакції на військові виклики, що, своєю чергою, впливає на формування політичних рішень у внутрішній політиці. В умовах війни політичні еліти змушені змінювати свої управлінські стратегії, щоб підтримати довіру громадян до державних інститутів. За даними досліджень, після початку повномасштабного вторгнення рівень довіри до президента Володимира Зеленського у 2022 році збільшився з 37% до понад 85% (Грушецький, 2024). Це свідчить про високу підтримку влади населенням під час війни, однак така довіра є водночас значним тиском на неї.

Інституційна співпраця між державними органами та громадянським суспільством стає критично важливою для успішної реконструкції країни в умовах війни. Така співпраця має базуватися на принципах прозорості, підзвітності та ефективної комунікації. Майбутнє України залежить від того, наскільки еліти зможуть залучити громадянське суспільство до процесів прийняття рішень і формування нових механізмів управління, які відповідатимуть реаліям повоєнного розвитку.

Інституційна співпраця між державою й громадянським суспільством є однією з ключових передумов для забезпечення стійкості демократичних процесів та ефективного управління. В умовах сучасних викликів і політичних трансформацій в Україні важливо не лише оцінити наявні моделі такої співпраці, а й виявити перспективи її розвитку для покращення якості управління та залучення громадян до політичного життя.

Одним із найбільш перспективних напрямів з погляду розвитку інституційної співпраці є покращення правової бази, яка регулює відносини між державними структурами та громадськими організаціями. Нині в Україні ухвалено низку законодавчих ініціатив, спрямованих на розширення можливостей для громадянського суспільства впливати на ухвалення державних рішень, але багато з них ще потребують удосконалення. Систематизація таких ініціатив, підвищення прозорості процесів прийняття рішень і створення нових механізмів залучення громадських організацій до формування державної політики є важливим кроком на шляху до ефективної співпраці.

Ще одним перспективним напрямом є створення умов для інклюзивного прийняття рішень. Це передбачає не лише формальну участь громадських організацій у політичних процесах, а й реальне залучення різних верств населення до обговорення ключових питань державного управління. Важливо, щоб співпраця не обмежувалася представниками найбільших організацій чи окремих експертних груп, а охоплювала широку громадськість. Для цього необхідно створювати платформи для діалогу, що дозволять громадянам брати активну участь у формуванні державної політики.

Сприяння розвитку партнерства між державними структурами та громадськими організаціями є ще одним перспективним напрямом для подальшого розвитку інституційної співпраці. Партнерські відносини передбачають спільну розробку проектів, спрямованих на вирішення актуальних соціальних і політичних проблем. Наприклад, у сферах охорони здоров'я,

освіти, захисту прав людини чи екологічної політики громадські організації як партнери держави можуть надавати експертну допомогу, підтримувати контроль за виконанням програм і залучати спеціалістів з міжнародним досвідом. Така форма співпраці дозволяє державі ефективніше реалізовувати соціальні ініціативи, а громадянському суспільству — впливати на політику, спрямовану на підвищення якості життя.

Міжнародний досвід може стати важливим чинником для розвитку інституційної співпраці. Україна має можливість залучати успішні моделі від інших країн, де взаємодія між органами влади і громадянським суспільством є більш розвинутою та ефективною. Сприяння інтеграції українських громадських організацій у міжнародні платформи, де вони можуть обмінюватися досвідом з іноземними партнерами, дозволить вивести співпрацю на новий рівень. Це також сприятиме підвищенню рівня інституційної зрілості й забезпечить підтримку демократичних процесів у країні.

Висновки. У процесі дослідження було проаналізовано основні теоретичні підходи до взаємодії політичних еліт і громадянського суспільства. Ці підходи показали, що ефективна взаємодія між державними інституціями та громадянським суспільством є критичним чинником для демократичного розвитку. Роль політичних еліт полягає не лише у прийнятті стратегічних рішень, а й у забезпеченні прозорості та відповідальності перед суспільством. Своєю чергою, громадянське суспільство виконує функцію контролю та зворотного зв'язку, сприяючи реалізації принципів справедливості й демократії.

Одним із ключових чинників взаємодії еліт і громадянського суспільства в умовах демократичного розвитку є питання політичної відповідальності й залучення громадян до процесів прийняття рішень. Політичні еліти часто сприймаються як відокремлені від суспільства, що підриває довіру громадян і створює умови для виникнення соціальних конфліктів. Окрім того, недосконала правова база й інституційні механізми стримують розвиток ефективної співпраці між державними структурами та громадськими організаціями.

Рекомендації щодо зміцнення політичної відповідальності й інституційної співпраці містять низку важливих кроків. По-перше, необхідно вдосконалювати правову базу, яка регулює співпрацю між представниками держави та громадськими організаціями, що дозволить підвищити рівень відповідальності еліт і залучити ширші верстви суспільства до демократичних процесів. По-друге, потрібно розвивати механізми інклюзивності, які дозволять громадянам брати активну участь у формуванні політичних рішень. По-третє, важливим є впровадження цифрових інструментів, які сприятимуть більш відкритому діалогу та зворотному зв'язку між владою і громадянським суспільством.

Література

- Грушецький А. 5-річчя президентства Володимира Зеленського: як змінювалася довіра Президенту в 2019–2024 роках та оцінка діяльності його партії: пресреліз. *Київський міжнародний інститут соціології*. 2024. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1413&page=1> (дата звернення: 25.09.2024).
- Кристияк М. Особливості формування еліти в Україні та засади щодо вдосконалення процесу її створення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки», 2020. Вип. 7. С. 78–81. URL: <http://doi.org/10.23939/law2020.27.078> (дата звернення: 25.09.2024).
- Лисянський П.Л., Ястребова В.А. Вплив РФ на політичні процеси країн пострадянського простору через просування ідеології «руського мира» та політичних агентів впливу (Грузія, Україна, Молдова). *Регіональні студії*. 2022. № 31. С. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.20> (дата звернення: 25.09.2024).
- Мележик Т. Українські волонтери та фонди, які найбільше допомагають країні під час війни. *TCH. Новини*, 25.10.2022. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/top-volonteriv-ta-fondiv-yaki-zaluchili-naybilshe-groshey-dlya-shvidshoyi-peremogi-ukrayini-2181787.html> (дата звернення: 25.09.2024).
- Мельник Ю.П. Визначення поняття «політична відповідальність»: наукові погляди та підходи до його тлумачення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 9–13. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.2.2> (дата звернення: 25.09.2024).
- Поліковська Ю. 2023 рік став рекордним за кількістю петицій до президента, які набрали необхідні голоси, – Рух «Чесно». *Детектор медіа*, 24.01.2024. URL: <https://ms.detector.media/internet/post/34048/2024-01-24-2023-rik-stav-rekordnym-za-kilkisty-petytsiy-do-prezydenta-yaki-nabraly-neobkhidni-golosy-ruk-chesno/> (дата звернення: 25.09.2024).

Резнік О. Залученість українців до волонтерської діяльності під час повномасштабної війни. *Фонд «Демократичні ініціативи»*, 2023. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni> (дата звернення: 25.09.2024).

Ситнік О. Вигорання, брак коштів і спеціалістів: як громадський сектор працює під час війни. *Українська правда*, 9.03.2023. URL: <https://life.prawda.com.ua/society/robova-gromadskogo-sektoru-pid-chas-viyni-doslidzhennya-300372/> (дата звернення: 25.09.2024).

Скиба М.В., Шелудько В.Я. Теоретичні аспекти дослідження розвитку громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1389> (дата звернення: 25.09.2024).

Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf> (дата звернення: 25.09.2024).

Щербина С.С. Структура політичної еліти в сучасному українському суспільстві. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 2019. Вип. 83. С. 210–215. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/83/27.pdf> (дата звернення: 25.09.2024).

Яблонський В.М., Андріюченко Т.В., Бекешкіна І.Е. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналіз. доповідь; за заг. ред. О.А. Корнієвського, Ю.А. Тищенко, В. М. Яблонського. К.: НІСД, 2018. 128 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spruyaniia/analit_zvit_2018.pdf (дата звернення: 25.09.2024).

Baxter M., Lee J., Odai M., Scaramuzzino R. The Paradox of Elites in Civil Society: A Comparative Study on Civil Society Leaders' Satisfaction with Democracy in the UK and Sweden. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2024. Vol. 4. DOI:10.1007/s11266-024-00669-0 (date of access: 25.09.2024).

Mazepus H., Dimitrova A. Civil society and external actors: how linkages with the EU and Russia interact with socio-political orders in Belarus and Ukraine. *East European Politics*. 2021. Vol. 37. Pp. 43–64. DOI: <https://doi.org/10.1080/21599165.2021.1873780> (date of access: 25.09.2024).

Orel Yu., Kulinich O., Smahliuk A., Popov A., Rychka, R. Fostering resilient growth in local communities via governance strategies: key challenges and effective tools. *Archives des Sciences*. 2024. Vol. 74 (3), pp. 184–189. DOI: <https://doi.org/10.62227/as/74329> (date of access: 25.09.2024).

References

Hrushchetskyi, A. (2024). 5-richchia prezidentstva Volodymyra Zelenskoho: yak zminiualasia dovira Prezydentu v 2019-2024 rokakh ta otsinka diialnosti ioho partii: presreliz [5 years of Volodymyr Zelensky's presidency: How trust in the President changed in 2019-2024 and assessment of his party's activities: Press release]. *Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1413&page=1> [in Ukrainian]

Krystyniak, M. (2020). Osoblyvosti formuvannia elity v Ukraini ta zasady shchodo vdoskonalennia protsesu yii stvorennia [Peculiarities of elite formation in Ukraine and principles for improving the process of its creation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika."* Serii: "Iurydychni nauky," (7), 78–81. <https://doi.org/10.23939/law2020.27.078> [in Ukrainian]

Lysiaskyi, P. L., & Yastrebova, V. A. (2022). Vplyv RF na politychni protsesy krain postsovietskoho prostoru cherez prosuvannia ideologii "russkoho myra" ta politychnykh ahentiv vplyvu (Hruzii, Ukraina, Moldova) [Influence of the Russian Federation on political processes in post-Soviet countries through the promotion of the ideology of "Russian world" and political agents of influence (Georgia, Ukraine, Moldova)]. *Rehionalni studii*, (31), 106–112. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.31.20> [in Ukrainian]

Melezhyk, T. (2022, October 25). Ukrainski volonteriv ta fondy, yaki naibilshe dopomahaiut kraini pid chas viiny [Ukrainian volunteers and funds that help the country most during the war]. *TSN. Novyny*. <https://tsn.ua/ukrayina/top-volonteriv-ta-fondiv-yaki-zaluchili-naybilshe-groshey-dlya-shvidshoyi-peremogi-ukrayini-2181787.html> (date of access: 25.09.2024). [in Ukrainian]

Melnyk, Yu. P. (2020). Vyznachennia poniattia "politychna vidpovidalnist": naukovi pohliady ta pidkhody do ioho tlumachennia [Defining the concept of "political responsibility": Scientific views and approaches to its interpretation]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*, (2), 9–13. <https://doi.org/10.32850/sulj.2020.2.2> (date of access: 25.09.2024). [in Ukrainian]

Polikovska, Yu. (2024, January 24). 2023 rik stav rekordnym za kilkistiu petytsii do prezydenta, yaki nabraly neobkhidni holosy, - Rukh "Chesno" [2023 was a record year for the number of petitions to the president that gathered the necessary votes - Movement "Chesno"]. *Detector media*. <https://ms.detector.media/internet/post/34048/2024-01-24-2023-rik-stav-rekordnym-za-kilkistyu-petytsiy-do-prezydenta-yaki-nabraly-neobkhidni-holosy-rukhs-chesno/> (date of access: 25.09.2024). [in Ukrainian]

Reznik, O. (2023). Zaluchenist ukrainsiv do volonterskoi diialnosti pid chas povnomasshtabnoi viiny [The involvement of Ukrainians in volunteer activities during the full-scale war]. *Fond "Demokratychni*

- initsiatyvy." <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoi-diyalnosti-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyni> [in Ukrainian]
- Sytnik, O. (2023, March 9). Vyohrannia, brak koshtiv i spetsialistiv: yak hromadskyi sektor pratsiuie pid chas viiny [Burnout, lack of funds and specialists: How the public sector works during the war]. *Ukrainska pravda*. <https://life.ppravda.com.ua/society/robota-gromadskogo-sektoru-pid-chas-viyni-doslidzhennya-300372/> [in Ukrainian]
- Skyba, M. V., & Sheludko, V. Ya. (2019). Teoretychni aspekty doslidzhennia rozvytku hromadianskoho suspilstva [Theoretical aspects of the study of civil society development]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (2). <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1389> [in Ukrainian]
- Reznik, O. (Ed.). (2019). *Sotsiologichni vymiry hromadianskoho suspilstva v Ukraini* [Sociological dimensions of civil society in Ukraine]. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf> [in Ukrainian]
- Shcherbyna, S. S. (2019). Struktura politychnoi elity v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [The structure of the political elite in modern Ukrainian society]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky*, (83), 210-215. <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/83/27.pdf> [in Ukrainian]
- Yablonskyi, V. M., Andriuchenko, T. V., & Bekeshkina, I. E. (2018). Hromadianske suspilstvo Ukrainy: suchasni praktyky ta vyklyky rozvytku: Analitychnyi dopovid [Civil society of Ukraine: Modern practices and challenges of development: Analytical report]. In O. A. Korniiievskiy, Yu. A. Tyshchenko, & V. M. Yablonskyi (Eds.), Kyiv: NISD. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spryiannia/analit_zvit_2018.pdf [in Ukrainian]
- Baxter, M., Lee, J., Odai, M., & Scaramuzzino, R. (2024). The paradox of elites in civil society: A comparative study on civil society leaders' satisfaction with democracy in the UK and Sweden. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 4. <https://doi.org/10.1007/s11266-024-00669-0> (date of access: 25.09.2024).
- Mazepus, H., & Dimitrova, A. (2021). Civil society and external actors: How linkages with the EU and Russia interact with socio-political orders in Belarus and Ukraine. *East European Politics*, 37, 43-64. <https://doi.org/10.1080/21599165.2021.1873780> (date of access: 25.09.2024).
- Orel, Yu., Kulinich, O., Smahliuk, A., Popov, A., & Rychka, R. (2024). Fostering resilient growth in local communities via governance strategies: Key challenges and effective tools. *Archives des Sciences*, 74(3), 184-189. <https://doi.org/10.62227/as/74329> (date of access: 25.09.2024).

Анотація

Назарчук О. М. Взаємодія політичних еліт і громадянського суспільства в системі викликів та перспектив для України. – Стаття.

У сучасних умовах політичної та соціальної трансформації України, особливо в контексті війни та політичної нестабільності, питання взаємодії політичних еліт і громадянського суспільства набуває особливої важливості. Від цієї взаємодії залежить не лише розвиток демократичних процесів, а й формування стабільного політичного середовища, що сприятиме прозорому управлінню та підвищенню рівня політичної відповідальності. Політичні еліти як рушійна сила процесу прийняття рішень мають забезпечувати ефективне управління, що відповідатиме запитам суспільства. Водночас громадянське суспільство є важливим партнером у процесах демократизації та розвитку інституцій.

Мета статті – аналіз ролі політичних еліт і громадянського суспільства у формуванні демократичного управління в Україні. Це передбачає насамперед визначення ключових проблем взаємодії цих інституцій і розробку рекомендацій щодо підвищення політичної відповідальності та інституційної співпраці для ефективного демократичного розвитку.

Для досягнення поставленої мети у статті використано такі методи: порівняльний аналіз, контент-аналіз наукових джерел, соціологічний аналіз громадської активності, а також інтерпретація даних щодо взаємодії політичних еліт і громадських організацій в Україні.

У дослідженні визначено ключові проблеми, які постають перед політичними елітами та громадянським суспільством при їхній взаємодії. Також зазначено, що неефективність інституційної співпраці, обмежена політична відповідальність і недостатня участь громадян у політичних процесах є основними перешкодами для демократичного розвитку. Водночас виявлено, що в умовах війни громадянське суспільство активізувалося, демонструючи нові форми співпраці з державними інституціями.

У статті підтверджено необхідність посилення інституційної співпраці між політичними елітами та громадянським суспільством для забезпечення демократичного розвитку України. Розроблено рекомендації, спрямовані на зміцнення політичної відповідальності, підвищення прозорості управління та сприяння громадянській активності через реформування механізмів взаємодії між державою та громадськими організаціями.

Ключові слова: політична відповідальність, демократичний розвиток, громадська активність, інституційна співпраця, політичні еліти.

Summary

Nazarchuk O. M. Interaction of political elites and civil society in the system of challenges and prospects for Ukraine. – Article.

In the current conditions of Ukraine's political and social transformation, particularly in the context of war and political instability, the issue of interaction between political elites and civil society gains particular significance. This interaction is crucial not only for the development of democratic processes but also for shaping a stable political environment conducive to transparent governance and an increased level of political responsibility. Political elites, as the driving force in decision-making processes, must ensure effective governance that meets the demands of society. At the same time, civil society plays an essential role as a partner in the processes of democratisation and institutional development.

The aim of this article is to analyse the role of political elites and civil society in shaping democratic governance in Ukraine. This involves identifying the key challenges in the interaction between these institutions and developing recommendations for enhancing political responsibility and institutional cooperation for effective democratic development.

To achieve the article's objective, the following methods were used: comparative analysis, content analysis of scientific sources, sociological analysis of public activity, and interpretation of data regarding the interaction between political elites and civil organisations in Ukraine.

The research identifies key challenges faced by political elites and civil society in their interaction. It is noted that the inefficiency of institutional cooperation, limited political responsibility, and insufficient public participation in political processes are the primary obstacles to democratic development. At the same time, the study reveals that during the war, civil society has become more active, demonstrating new forms of cooperation with state institutions.

The article confirms the necessity of strengthening institutional cooperation between political elites and civil society to ensure Ukraine's democratic development. Recommendations have been developed aimed at strengthening political responsibility, increasing governance transparency, and promoting civic engagement through the reform of interaction mechanisms between the state and civil organisations.

Key words: political responsibility, democratic development, civic engagement, institutional cooperation, political elites.

А. В. Приходько

orcid.org/0000-0002-2782-3256

аспірант кафедри політології і державного управління

Ужгородського національного університету

КОНЦЕПТ ІЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ЗАХІДНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Історичними витоками іліберальної демократії стало падіння Радянського Союзу на початку 1990-их рр. та пошук новосформованими незалежними країнами оптимального інституційного дизайну демократичного режиму. У розумінні класиків порівняльної політології процес демократизації у світі був незворотнім. У 1991 р. Самюель Хантінгтон вважав, що третя хвиля демократизації, яка стартанула з падіння дикторських режимів на півдні Європи (1974–1975 рр.) та закріпилася масовими демократичними транзитами з 1990 р., не включала спадну хвилю (Huntington, 1991). За два роки до падіння радянського режиму у 1989 р. Френсіс Фукуяма публікує есе, в якому передбачає «кінець історії» через можливий кінець біполярного світу (Fukuyama, 1989). Очевидно, глобальне майбутнє бачилось виключно у демократичних тонах – колишні автократії мали успішно інсталивати демократичні режими. Проте світова практика вже за пару років довела неоднозначність переходів до демократії, що часто супроводжувалось кризовими явищами та погіршенням загального демократичного фону у деяких країнах. У 1993 р. тодішній російський Президент Б. Єльцин військовим чином розв'язав внутрішню політичну кризу, а у 1994 р. вперше Президентом Білорусі було обрано майбутнього диктатора О. Лукашенка. Відхід від світових демократичних сценаріїв стимулювали політичну науку шукати пояснення таких девіацій.

Одними з перших політологів-дослідників, які звернули увагу на необхідність перегляду стабільно функціонуючого демократичного режиму стали Давід Коллер та Стівен Левіцкі. Беручи за основу досвід функціонування демократичного режиму в англосаксонських країнах, передусім США та Великій Британії, вчені виокремлюють «зменшені підтипи» (diminished subtypes) демократизації (Collier, Levitsky, 1997, р. 432). Основним «зменшеним типом» демократичного режиму буде іліберальна демократія, яка, по-суті, означає часткову демократизацію. Якщо США та Велика Британія відповідають традиційним інституційним атрибутам демократичного режиму, то у Гватемалі інстальована іліберальна демократія як «зменшений тип» демократизації.

За умов відсутності певних атрибутів функціонуючого демократичного режиму складаються різні форми іліберальної демократії. Наприклад, у країнах з проблемами у забезпеченні виборчого права функціонують три основні форми іліберальної демократії: а) обмежена демократія; б) чоловіча демократія; в) демократія на основі олігархії. Брак процедур, що гарантують громадянські свободи в умовах демократичного режиму призводить до трьох типів іліберальної демократії: а) традиційна іліберальна демократія; б) електоральна демократія; в) жорстка демократія. Країни, політичні режими яких демонструють найбільші проблеми з функціонуванням більшості демократичних інститутів будуть найближчими до трьох форм іліберальної демократії: а) контрольована демократія; б) однопартійна демократія (де-факто); в) обмежувальна демократія (Collier, Levitsky, 1997, р. 440). Як ми бачимо, спектр інституційних та процедурних відхилень від демократії достатньо широкий і включає девіації в різних сегментах режиму – від виборчої системи й до гарантування громадянських свобод. Іліберальна демократія інтегрує можливі режимні відхилення, намагаючись пояснити «гібридність» політичного режиму.

Про прямі загрози іліберальної демократії у середовищі країн з демократичним режимом наприкінці 1990-их рр. наголошував Фарід Захарія. Природа іліберальної демократії полягає у тому, що у більшості країн формуються приховані антидемократичні загрози. Як при-

клад, на багатопартійних виборах обираються політики, які згортають традиційні ліберальні свободи та поступово узурпують владу. Добрими такими прикладами слугують іліберальні режими початку 1990-их рр. у країнах Латинської Америки, Африці чи ельцинівській росії (Zakaria, 1997, p. 23). Природньо, що спектр іліберальних демократій широкий – від країн з демократичними девіаціями (Аргентина), й до нових диктатур (Білорусь). Проміжним етапом між відхиленням від демократії та авторитаризацією влади стали значна частина поставторитарних країн, як у Європі, та к й Центральній Азії. Для іліберальних демократій вибори залишаються інституційним атрибутом легітимації режимів. Хоча електоральні процеси характеризуються значними порушеннями, але загалом відображають реальну залученість громадян у політику та підтримку часто недемократичних лідерів (Zakaria, 1997, p. 23). Однією з найбільших проблем іліберальної демократії залишалось багатоміття її проявів – від відвертих диктатур, які виникли на демократичному інституційному ґрунті й до функціонуючих демократичних режимів, які «пошкоджені» недотриманням свобод чи обмеженням політичної конкуренції.

З першими проявами кризових явищ у країнах з режимом консолідованої демократії чи зміні траєкторії транзиту, які носили системний характер політична наука реагує критикою транзитології. Одним з перших науковців-політологів, які відреагували на неоднозначність перебігу демократичних транзитів у світі був Томас Карозерс. У 2002 р. вчений заявив про кінець транзитологічної парадигми (Carothers, 2002). Основною причиною стала величезна кількість країн, які застрягли у ході транзиту у т.зв. «сірій зоні». Адже ще протягом 1990-их рр. з орієнтовно 100 країн, які мали статус транзитивних тільки близько двом десяткам вдалося продемонструвати позитивну динаміку демократизації. В Європі найбільші успіхи демократизації продемонстрували країни Вишеградської четвірки та пострадянське балтійське тріо (Diamond, 1996). Більшість перехідних країн у ході демократичного транзиту почали демонструвати слабку демократичну динаміку та ознаки авторитаризації. Для пояснення таких транзитних девіацій науковці починають використовувати термін «кваліфікована демократія» (*англ.* – «qualified democracy»). Тобто, демократичний режим в дії, який може набирати різних форм. Серед основних різновидів транзитивного режиму найчастіше зустрічаються «напівдемократія» («semi-democracy»), формальна демократія («formal democracy»), електоральна демократія («electoral democracy»), фасадна демократія («facade democracy»), псевдodemократія («pseudo-democracy»), слабка демократія («weak democracy») та часткова демократія («partial democracy») (Collier, Levitsky, 1997). Всі ці прояви відхилень від демократичного транзиту можна також описати як «неліберальна демократія» («illiberal democracy»). Передусім неліберальна демократія визначає труднощі країн на шляху до демократії, які найчастіше зупинились на стадії консолідації режиму.

Спираючись на критику транзитології, ряд вчених-політологів наголосили на спадній траєкторії демократизації на початку XXI ст. (Diamond, Fukuyama, Horowitz, Plattner, 2014). Більше того, найбільш загрозливим для майбутнього демократичних режимів стало погіршення ступеню консолідації демократії. У підсумку, виникають гібридні форми демократичного режиму, найчастіше іліберальні демократії. Ще однією великою проблемою пояснення відхильних траєкторій демократичного транзиту стало те, що чим далі більша частина перехідних країн фактично застрягали у цьому транзиті. Незавершена лібералізація змінювалась початковою демократизацією, а стадія консолідації демократії або не була досягнута, або нагадувала продовження незавершеного транзиту (Diamond, Fukuyama, Horowitz, Plattner, 2014, pp. 87–88). Такий хаотичний стан часто призводив до заміни транзиту революціями. Тут доцільно згадати приклад арабської весни на півночі Африки.

Пояснити інституційну природу іліберальних демократій необхідно через розуміння якості функціонуючих демократичних інститутів, а не поверхневих результатів діяльності режиму. Іліберальна демократія, передусім, торкається ерозії консолідації демократії, тому важливо зрозуміти небезпеки деконсолідації демократичного режиму. По-перше, консолідація демократії є переходом до найбільш якісної форми демократичного режиму. Це сприйняття у суспільстві правил демократії як незмінних, незважаючи на популістів-політиків чи незадоволення тим, як демократія функціонує. Збільшення у суспільстві зневірених ідеями демокра-

тії призводить до ліберального режиму. По-друге, консолідація демократії не означає незворотність демократичного режиму. Консолідацією демократією закінчується транзитивний період, проте перед політичним режимом з'являються виклики підтримання демократичних взірців у довгостроковій перспективі. Прихід до влади за підсумками демократичних виборів популістів, радикалів чи інших антидемократичних груп таку демократичну перспективу руйнує. По-третє, погіршення якості демократичних процедур у рамках консолідованої демократії визначається процесами деконсолідації. Проте деконсолідацію демократичного режиму часто дуже важко розпізнати. Адже в умовах економічних криз чи світової пандемії демократичні уряди перебувають під серйозним тиском з боку громадськості. У таких умовах завжди актуальні питання не тільки ротації демократичної еліти на антидемократичну, але й довгострокового функціонування ліберальної демократії (Diamond, Fukuyama, Horowitz, Plattner, 2014, p. 94).

Ще одним вагомим фактором, який безпосередньо впливає на ступінь демократизації країн Центральної та Східної Європи є успіхи з європейською інтеграцією. Проте навіть після десяти років членства у ЄС у деяких країнах (передусім, Угорщина) помітні процеси «деконсолідації демократії» та «деєвропеїзації». На думку Аттіли Аг, посткомуністичні країни у ході демократичного транзиту потрапили у стан суспільної турбулентності. З одного боку, була досягнута формальна політична демократизація, проте актуальною залишалась суспільна дезінтеграція (поляризація). Оскільки не було досягнуто якісного рівня консолідованої демократії, у центральноевропейських країнах поступово зміцнюється популізм (Ágh, 2014).

А. Аг вважає, що посткомуністичні країни за останні тридцять років пройшли три стадії відходу від демократії. Перша стадія охоплює перше десятиріччя трансформацій (1990–2000 рр.), яку можна визначити як «терпляче-пасивна». На цій стадії громадськість очікувала миттєвих демократичних змін, більшість яких не виправдала їхні сподівання. Друга стадія протікала у перше десятиріччя 2000-их рр. і маркується як «агресивно-активна». По-суті, це десятирічна боротьба між прихильниками й противниками пришвидшеної євроатлантичної інтеграції, яка сильно поляризувала посткомуністичні суспільства. Проте розквіт ліберальних демократій у Центральній Європі настав у третє десятиріччя трансформацій (2010–2020 рр.). На цій стадії чітко прослідкувався прямий відкат від консолідованих та напівконсолідованих демократій, які були актуальними для Центральної Європи на момент вступу до ЄС у 2004 р. (Ágh, 2014, p. 25) Стан ліберальних демократій часто визначається як «постдемократія» (Crouch, 2004). З ліберальною демократією тісно пов'язані такі процеси як популізм та євроскептицизм, що протікають у країнах Центральної та Східної Європи після вступу до ЄС. Коріння цих процесів, які символізують зворотній шлях демократизації беруть свій початок з 1990-их рр.

Процеси демократичної деконсолідації політичних режимів стали фактичним трендом політичного розвитку країн з демократичним чи гібридним режимом. Стереотипний пошук сильного лідера з авторитарним стилем керівництва, який наведе порядок у хаотичних демократичних системах відомий у різні періоди посткомунізму. У період «розвинутого посткомунізму» (1995–1997 рр.) частка громадськості готова підтримати авторитарного лідера коливалась у межах мінімуму 20–25% (Словенія, Естонія) й максимуму 50–60% (Румунія, Україна, Грузія, росія). Через десятиріччя консолідацій перехідних демократій у період 2010–2014 рр. бажання отримати авторитарного лідера у деяких випадках як мінімум не зменшилося. Якщо Словенія та Естонія продемонстрували спадну динаміку, то у групі проблем країн ситуація стала ще гіршою: у Румунії не проти авторитарного лідера 68% громадськості, в Україні – 70%, росії – 79%, Грузія залишилась на попередніх позиціях (Foa, Mounk, 2017, p. 7). Лідер з авторитарним стилем керівництва, який є альтернативою виборам та парламентаризму, по-суті, відкриває шлях до деконсолідованої демократії.

У більшості випадків популістська риторика окремих лідерів стає ефективним електоральним капіталом. У ХХІ ст. популісти успішно й неодноразово обирались на вищі державні посади чи отримували вагому підтримку на парламентських виборах. Так, у США Президентом став Дональд Трамп, в Австрії та Франції кандидати-популісти були близькими до президентства. У Греції, Венесуелі, Польщі та Угорщині останніх років популістська риторика

ка стала інструментом урядової політики. Тобто, популізм не лише засіб досягнення влади, але й ефективний спосіб її утримання. Приклад Угорщини з 2010 р. добре демонструє, що після отримання політичної більшості політики-популісти продовжують іліберальну політику. Адаже з ініціативи правлячої ФІДЕС змінюється конституційно-політичний баланс у системі стримувань і противаг (European Commission, 2014). Угорський сценарій деконсолідації демократії демонструє реальні можливості не тільки транзиту у бік іліберальної демократії, але й політичний потенціал сталого функціонування іліберального режиму.

У порівняльній політології культивуються три «демократичні дебати» завдяки яким можна зрозуміти спадну динаміку демократизаційних процесів у країнах Центральної та Східної Європи (Ágh, 2014, р. 12). Розв'язання цих дебатів мало би надати відповідь на проблеми з консолідацією демократії, ефективності демократичних Урядів та поширення іліберальних демократій. Перші дебати були проведені на початку демократичних трансформацій протягом 1990-их рр. Успіх демократичного переходу визначався регіональними особливостями (Denk, Silander, 2012). Відповідно еталонними переходами до демократії вважались більшість Центральної Європи, Словенія та частково балтійські країни. Пострадянське минуле суттєво гальмувало демократичний поступ, відтак на пострадянському просторі поширювались нові авторитарні режими. Другі дебати щодо траєкторії демократичних трансформацій країн Центральної та Східної Європи розгорнулись у перше десятиріччя 2000-их рр. На відміну від попереднього етапу, який передбачав, передусім, становлення формальної демократії, другі дебати намагались пояснити відмінності між соціальними та політичними трансформаціями. Після успішного проходження економічних (ринок в економіці) та політичних (плюралізм) трансформацій країни спіткала невдача зі соціальними трансформаціями у суспільстві. Середнього класу катастрофічно не вистачало для стабілізації нових демократій, правова та політична культура не досягли серйозного демократичного рівня. Тому підсумком других демократичних дебат стало обговорення вже у широкому контексті відкатів від демократії в інституційних рамках консолідованих демократичних режимів. Треті дебати довкола демократичних перспектив у міжнародному контексті. Систематичне погіршення демократичних показників та кількісне скорочення країн з консолідованим демократичним режимом свідчать про глухий кут демократизаційних процесів (Ágh, 2014, р. 12–13). Очевидно, чим довше триватиме демократична стагнація, тим більше іліберальних демократій виникатиме.

Література

- Attila Ágh. Decline of Democracy in East Central Europe: The Last Decade as the Lost Decade in Democratization. *Journal of Comparative Politics*. 2014. Vol. 7. No. 2, pp. 4–33.
- Carothers Thomas. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. Issue 1, pp. 5–21.
- Collier David, Levitsky Steven. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*. 1997. No. 49 (April), pp. 430–431.
- Crouch Colin. *Post-Democracy*. Wiley, Polity. 2004. 144 p.
- Denk Thomas, Silander Daniel. Problems in paradise? Challenges to future democratization in democratic states. *International Political Science Review*. 2012. Vol. 33. Issue 1, pp. 25–40.
- Diamond Larry, Fukuyama Francis, Horowitz Donald L., Plattner Mark F. Reconsidering the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*. 2014. Vol. 25. No. 1, pp. 86–100.
- Diamond Larry. Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy*. 1996. No. 7 (July), pp. 20–37.
- Foa Roberto, Mounk Yascha. The Signs of Deconsolidation. *Journal of Democracy*. 2017. Vol. 28. No. 1, pp. 5–15.
- Fukuyama, Francis. The End of History? *The National Interest*. 1989. No. 16 (Summer), pp. 3–18.
- Huntington Samuel. Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*. 1991 (Spring). Vol. 2. No. 2, pp. 12–34.
- Opinion on the New Constitution of Hungary. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). 2014. URL: <https://lapa.princeton.edu/hosteddocs/hungary/venicecommissionhungarianconstitution.pdf>.
- Zakaria, Fareed. The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76. No. 6, pp. 22–43.

References

- Attila, Ágh (2014). Decline of Democracy in East Central Europe: The Last Decade as the Lost Decade in Democratization. *Journal of Comparative Politics*, 7(2): 4–33.

- Carothers, Thomas (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 13(1): 5–21.
- Collier, David and Levitsky, Steven (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*, 49: 430–431.
- Crouch, Colin. Post-Democracy. Wiley, Polity. 2004. 144 p.
- Denk, Thomas and Silander, Daniel (2012). Problems in paradise? Challenges to future democratization in democratic states. *International Political Science Review*, 33(1): 25–40.
- Diamond, Larry (1996). Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy*, 7: 20–37.
- Diamond, Larry, Fukuyama Francis, Horowitz, Donald L. and Plattner, Mark F. (2014). Reconsidering the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 25(1): 86–100.
- Foa, Roberto and Mounk, Yascha (2017). The Signs of Deconsolidation. *Journal of Democracy*, 28(1): 5–15.
- Fukuyama, Francis (1989). The End of History? *The National Interest*, 16: 3–18.
- Huntington, Samuel (1991). Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*, 2(2): 12–34.
- Opinion on the New Constitution of Hungary. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). 2014. Retrieved from: <https://lapa.princeton.edu/hosteddocs/hungary/venicecommissionhungarianconstitution.pdf>.
- Zakaria, Fareed (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76(6): 22–43.

Анотація

Приходько А. В. Концепт іліберальної демократії у західній політичній науці. – Стаття.

Ерозія демократичних режимів останніх десятиріч підтверджує спад демократії у світі. Погіршення рівня демократії торкнулось не лише транзитивних країн. Спадні тенденції демократизації характерні й для низки країн з функціонуючим режимом консолідованої демократії. У світі виникають «деформовані» форми демократичного режиму, такі як іліберальна демократія (деконсолідована демократія). Концепт іліберальної демократії широко висвітлюється у західній політичній науці.

Одним з перших дослідників іліберальної демократії став Фарід Закарія. Основні інституційні ознаки іліберальної демократії це обмеження громадянських свобод та зниження політичної конкуренції. Давід Коллер та Стівен Левітські відмічають «демократії з особливостями», які демонструють спадну демократизацію. Томас Карозерс відзначає «кінець транзитології» через девіації демократичних транзитів у світі. Ларрі Даймонд відзначає «авторитаризацію» посткомуністичних транзитів. Аттіла Аг наголошує на трьох стадіях «спаду демократії».

Перехід до іліберальної демократії чітко помітний у країнах Центральної та Східної Європи. Більшість країн колишнього посткомуністичного регіону демонструють спад демократизації. Парадоксально, але ступінь демократичності режимів почав погіршуватись після вступу країн до Європейського Союзу. В сучасній Угорщині сформувався транзитивний режим і країна не відповідає рівню консолідованої демократії. Популізм загрожує демократичному режиму у Польщі та Словацькій Республіці. Чеська Республіка демонструє найбільш сталий демократичний розвиток. Відповідно до концептів іліберальної демократії у західній політичній науці найбільшими загрозами «якості» демократичних режимів залишаються зміцнення виконавчої влади, порушення конституційного процесу у країні, тиск на опозицію та обмеження громадянських свобод.

Ключові слова: демократична трансформація, постсоціалістичний транзит, неліберальна демократія, деконсолідація демократії.

Summary

Prykhodko A. V. The concept of illiberal democracy in Western political science. – Article.

The erosion of democratic regimes in the last decades confirms a decline of democracy worldwide. The decline in democratization has impacted not only transitional countries but also several countries with stable democratic systems. “Deformed” forms of democratic regimes, such as illiberal democracy (deconsolidated democracy), are emerging globally and have been widely discussed in Western political science.

One of the early researchers of illiberal democracy was Fareed Zakaria. The main institutional features of illiberal democracy include the restriction of civil liberties and reduced political competition. David Koller and Steven Levitsky describe “democracies with adjectives” that show decreasing democratization. Thomas Carothers refers to the “end of transitology” due to the deviations of democratic transitions worldwide. Larry Diamond observes the “authoritarianization” of post-communist transitions. Attila Ágh emphasizes three stages of the “decline of democracy”.

The transition to illiberal democracy is evident in Central and Eastern European countries. Many of the former post-communist states are experiencing a decline in democratization. Surprisingly, this decline began after these countries joined the European Union. Hungary currently has a transitional regime and does not

meet the criteria of a consolidated democracy. Populism poses a threat to the democratic regimes in Poland and the Slovak Republic. The Czech Republic, on the other hand, exhibits the most stable democratic development. According to Western political science, the main threats to the “quality” of democratic regimes include the concentration of executive power, constitutional process violation, pressure on the opposition, and restrictions on civil liberties.

Key words: comparative political science, democratic transformation, postsocialist transit, illiberal democracy, deconsolidated democracy.

А. Р. Саліхов

orcid.org/0009-0004-3748-347X

аспірант

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИБОРЧІ КОНФЛІКТИ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ. АКСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Виборчі конфлікти в країнах пострадянського простору залишаються однією з найбільш актуальних та суперечливих тем у сучасній політичній науці. Після розпаду Радянського Союзу багато держав цього регіону зіткнулися з труднощами у формуванні стабільних політичних систем, що призвело до численних конфліктів під час виборчих кампаній. Ці конфлікти, як правило, пов'язані з низьким рівнем довіри до інститутів влади, браком демократичних традицій, маніпуляціями з боку політичних еліт та зовнішнім впливом. У цьому контексті особливо важливим стає аксіологічний аналіз, який дозволяє глибше зрозуміти ціннісні підґрунтя та мотивації учасників виборчих конфліктів. Застосування цього підходу до аналізу виборчих конфліктів у таких країнах, як Росія, Україна, Молдова та Білорусь, дозволяє виявити специфіку політичних процесів у кожній з них, а також спільні тенденції, які визначають розвиток пострадянського простору в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження виборчих конфліктів у пострадянських країнах є темою, що привертає значну увагу з боку науковців, з огляду на особливу політичну нестабільність регіону та специфічні умови трансформації пострадянських держав. Вчені розглядають різні аспекти цього явища, зокрема аксіологічний аналіз, який дає змогу зрозуміти ціннісні установки та мотиви учасників конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо виборчих конфліктів у пострадянських країнах, таких як Росія, Україна, Білорусь та Молдова, дозволяє виявити основні тенденції та виклики, що характеризують ці процеси.

Дослідники звертають увагу на те, що основні виборчі конфлікти в Росії виникають через концентрацію влади в руках однієї політичної сили та обмеження конкуренції з боку опозиційних партій. Роботи науковців акцентують на використанні адміністративного ресурсу, репресивних заходів проти опозиції та контролю над медіа, що суттєво впливає на прозорість і справедливість виборчих процесів. Зокрема, дослідження Кононенко (2010) та інших авторів підкреслюють недоліки виборчої системи та викривлення волевиявлення громадян.

В Україні виборчі конфлікти часто пов'язані з недостатньою довірою до виборчих органів та поширенням корупції. Ряд наукових робіт присвячено аналізу причин і наслідків таких конфліктів, включаючи недосконалість виборчого законодавства, втручання олігархів у політичні процеси та маніпуляції з виборчим процесом. Дослідники Грабовська, Сорочук (2021) та Мохончук (2021) також звертають увагу на роль громадянського суспільства у моніторингу виборів та забезпеченні їхньої прозорості, що було особливо помітно під час подій Євромайдану.

Білоруський досвід виборчих конфліктів, зокрема, у 2020 році, привернув увагу міжнародної спільноти. Багато науковців, зокрема Агєєв (2020) та Грабовська, Сорочук (2021) аналізували масові протести проти фальсифікації результатів виборів та застосування насильства з боку держави проти демонстрантів. Публікації акцентують на авторитарних тенденціях у білоруській політичній системі та відсутності реальних механізмів для вільних і справедливих виборів.

Виборчі конфлікти в Молдові часто пов'язані з геополітичними факторами та внутрішньою поляризацією суспільства. Филипенко (2022) досліджує вплив зовнішніх акторів, таких як Росія та Європейський Союз, на політичні процеси в країні. У фокусі досліджень також перебуває проблема корупції та використання адміністративного ресурсу під час виборів.

Останні дослідження вказують на зростаючу роль громадянського суспільства у забезпеченні прозорості виборчого процесу та вирішення виборчих конфліктів.

Загалом, аналіз останніх досліджень показує, що виборчі конфлікти в пострадянських країнах мають спільні риси, але водночас характеризуються специфічними національними особливостями. Це вимагає детального вивчення та розробки рекомендацій для кожної країни окремо, з урахуванням її політичного контексту та викликів, що стоять перед демократичним розвитком. Аналіз наукових досліджень показує, що питання виборчих конфліктів у пострадянських країнах є складним та багатовимірним. Використання аксіологічного підходу дозволяє краще зрозуміти не тільки зовнішні чинники, що впливають на виборчі процеси, але й внутрішні, ціннісні передумови, що призводять до конфліктів.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених виборчим конфліктам у пострадянських країнах, багато аспектів цієї проблеми залишаються невирішеними і потребують подальшого дослідження. Однією з основних невирішених частин проблеми є питання адаптації аксіологічного підходу до аналізу сучасних політичних процесів у цих країнах.

По-перше, існує потреба в глибшому розумінні того, як саме ціннісні конфлікти еволюціонують в умовах змінюваних політичних реалій, зокрема, в контексті зростаючого впливу глобалізації та цифрових технологій на політичні процеси. На сьогоднішній день більшість досліджень фокусуються на традиційних факторах, таких як спадок радянської політичної культури та вплив владних інститутів, однак вплив нових глобальних чинників залишається недостатньо дослідженим.

По-друге, мало уваги приділено порівняльному аналізу виборчих конфліктів у різних пострадянських країнах з урахуванням їхніх унікальних історичних, культурних та політичних контекстів. Хоча існують окремі дослідження, присвячені конкретним країнам, таких як Україна, Росія чи Білорусь, інтегрований аналіз, який би враховував спільні та відмінні риси виборчих процесів у різних пострадянських країнах, залишається неповним.

По-третє, залишається відкритим питання розробки ефективних механізмів запобігання виборчим конфліктам на основі аксіологічного аналізу. Незважаючи на виявлення багатьох факторів, що сприяють конфліктам, досі відсутні чіткі рекомендації та стратегії, які б дозволили запобігти ескалації конфліктів під час виборчих кампаній в пострадянських країнах.

Ці невирішені частини проблеми вимагають подальших досліджень та аналізу, щоб забезпечити краще розуміння природи виборчих конфліктів у пострадянських країнах і розробити ефективні стратегії для їх подолання.

Метою дослідження є аналіз виборчих конфліктів у країнах пострадянського простору з аксіологічної точки зору. Зокрема, дослідження спрямоване на виявлення ціннісних аспектів, що впливають на розвиток та ескалацію виборчих конфліктів у таких країнах, як Росія, Україна, Молдова та Білорусь. Це дозволить не лише глибше зрозуміти природу політичних протистоянь у цьому регіоні, але й визначити спільні та відмінні риси політичних процесів у пострадянських державах, що можуть бути використані для розробки ефективних стратегій врегулювання та запобігання конфліктам.

Завдання дослідження:

- проаналізувати виборчі конфлікти в пострадянських країнах, зокрема в Російській Федерації, Україні, Молдові та Білорусі, за допомогою аксіологічного підходу;
- вивчити наслідки виборчих конфліктів для політичної стабільності та демократичного розвитку країн пострадянського простору;
- розробити рекомендації для мінімізації виборчих конфліктів та зміцнення демократичних інститутів у пострадянських країнах.

Виклад основного матеріалу. Аксіологія, як наукова дисципліна, вивчає цінності, їхню природу, структуру, а також роль у житті суспільства та окремої людини (Громовий, 2019). Термін «аксіологія» походить від грецького слова «ἀξία» (axia), що означає «цінність», і «λόγος» (logos), що перекладається як «вчення» або «наука». Основна мета аксіології – зрозуміти, як цінності формуються, як вони впливають на людську поведінку, і як вони змінюються з часом.

В політичних дослідженнях аксіологія використовується для аналізу ціннісних систем, які формують політичні рішення, поведінку політичних акторів та розвиток політичних проце-

сів. Цінності в цьому контексті можна розглядати як фундаментальні переконання, що визначають норми, ідеали та очікування в суспільстві. Вони є основою для політичної культури та впливають на різні аспекти політичного життя, включаючи виборчі процеси, державне управління, політичну ідентичність та легітимність влади.

Аксіологічний підхід особливо важливий для аналізу виборчих конфліктів, оскільки такі конфлікти часто виникають на тлі глибоких ціннісних розбіжностей у суспільстві. Наприклад, конфлікти можуть виникати між прихильниками традиційних цінностей та прихильниками модернізації, або між тими, хто підтримує авторитарний режим, і тими, хто прагне демократичних перетворень.

Дослідження виборчих конфліктів у пострадянських країнах через призму аксіології дозволяє виявити основні ціннісні протиріччя, що лежать в основі цих конфліктів, та зрозуміти, як вони впливають на хід виборчих кампаній, результати виборів і подальший розвиток політичної ситуації в країні. Такий підхід також допомагає визначити шляхи можливого врегулювання конфліктів через діалог між різними ціннісними групами, що може сприяти досягненню більшої політичної стабільності і соціальної гармонії.

Таким чином, аксіологія як наукова дисципліна є важливим інструментом для глибокого розуміння політичних процесів і конфліктів, особливо у контексті пострадянських країн, де зіткнення різних ціннісних орієнтацій відіграє ключову роль у формуванні політичної реальності.

Після розпаду Радянського Союзу в 1991 році, колишні радянські республіки зіткнулися з завданням побудови нових політичних систем, які повинні були відповідати вимогам незалежності, демократизації та ринкових реформ. Проте цей процес виявився складним і неоднозначним, що призвело до виникнення різноманітних тенденцій і особливостей виборчих процесів у пострадянських країнах.

Однією з основних тенденцій у пострадянських країнах є нестабільність політичних систем і посилення авторитарних режимів. У багатьох країнах регіону вибори стали інструментом для легітимізації влади авторитарних лідерів, а не засобом демократичного волевиявлення. Наприклад, у Росії вибори за останні два десятиліття характеризуються суттєвими обмеженнями на діяльність опозиції, контролем над ЗМІ та маніпуляціями з виборчим процесом, що дозволило Володимирі Путіну та його партії залишатися при владі.

У багатьох пострадянських країнах зміни до виборчого законодавства часто використовуються для збереження влади чинних еліт. Це може включати такі практики, як зниження бар'єрів для участі лояльних до влади політичних партій, зміни виборчих округів з метою отримання бажаних результатів, або запровадження нових вимог до кандидатів, що ускладнюють доступ до виборчих перегонів опозиційних сил. Така практика є поширеною, наприклад, в Азербайджані та Білорусі.

Ще однією важливою особливістю виборчих процесів у пострадянських країнах є вплив зовнішніх сил на внутрішню політику. Наприклад, Росія активно втручається у виборчі процеси в сусідніх країнах, підтримуючи проросійські партії або проводячи інформаційні кампанії, спрямовані на дискредитацію прозахідних сил. Це втручання спостерігалось у виборах в Україні, Молдові, Грузії та інших країнах.

Корупція залишається серйозною проблемою для виборчих процесів у більшості пострадянських країн. Відсутність прозорості у фінансуванні політичних партій, підкуп виборців, маніпуляції з підрахунком голосів та використання адміністративного ресурсу – всі ці фактори підривають довіру громадян до виборчого процесу та демократичних інститутів. Наприклад, у Казахстані та Таджикистані виборчі процеси систематично супроводжуються серйозними порушеннями, що знижує легітимність обраних органів влади.

Незважаючи на вищезгадані проблеми, громадянське суспільство в деяких пострадянських країнах відіграє активну роль у спостереженні за виборчими процесами та забезпеченні їхньої прозорості. Наприклад, в Україні після Помаранчевої революції та Євромайдану громадянське суспільство стало потужною силою у боротьбі за чесні вибори. Крім того, міжнародні спостерігачі, такі як ОБСЄ, відіграють важливу роль у моніторингу виборчих процесів і наданні оцінок їх відповідності демократичним стандартам.

Виборчі конфлікти в пострадянських країнах часто призводять до масових протестів і революцій. Такі події, як Помаранчева революція в Україні (2004 р.), Революція троянд у Грузії (2003 р.) та протести в Білорусі (2020 р.), є прикладами того, як фальсифікації виборів можуть викликати широкомасштабні суспільні протести, що мають на меті зміну влади.

Виборчі конфлікти в Російській Федерації є однією з найбільш суперечливих і складних тем для дослідження в сучасній політичній науці. Росія, з огляду на свою історію та політичну систему, демонструє унікальні характеристики виборчих процесів, які відрізняються значною централізацією влади та відсутністю реальної політичної конкуренції. Це призводить до частих конфліктів, які виникають як під час виборів, так і після них (Кононенко, 2010).

З моменту розпаду СРСР Росія зберегла багато елементів радянської політичної культури, включаючи централізовану владу та контроль держави над основними інститутами. Політична система Росії характеризується домінуванням правлячої партії «Єдина Росія», яка має значний вплив на виборчі процеси. Цей контроль забезпечується через різні механізми, включаючи адміністративний ресурс, контроль за медіа, тиск на опозиційні сили та маніпуляції з виборчим законодавством.

Аксіологічний аналіз виборчих конфліктів у Російській Федерації дозволяє глибше зрозуміти сутність протиріч між різними політичними силами та їх прихильниками. Основним аксіологічним протиріччям є зіткнення між авторитарними цінностями, які підтримують існуючу політичну систему, та демократичними цінностями, що їх сповідує опозиція та частина громадянського суспільства.

З одного боку, правляча еліта та її прихильники дотримуються цінностей стабільності, порядку, ієрархії та централізації влади. Ці цінності відображаються в прагненні до збереження сильної централізованої держави, де політична влада зосереджена в руках невеликої групи осіб. Для цієї частини суспільства пріоритетними є збереження традицій, підтримка сильної вертикалі влади, яка забезпечує стабільність і національну безпеку, а також контроль за суспільними процесами, що допомагає уникати хаосу та соціальних потрясінь. Саме ці цінності використовуються для виправдання обмеження політичної конкуренції та репресій проти опозиції.

З іншого боку, опозиційні сили та їхні прихильники орієнтовані на демократичні цінності, такі як свобода, права людини, справедливість, відкритість влади та її підзвітність громадянам. Для цієї частини суспільства важливими є забезпечення політичної конкуренції, вільних і чесних виборів, доступу до об'єктивної інформації та захисту прав і свобод особи. Вони критикують авторитаризм та централізацію влади, вважаючи, що це веде до корупції, порушення прав людини, а також до соціальної несправедливості.

Ці аксіологічні протиріччя особливо яскраво проявилися під час виборів до Державної Думи у 2011 році, коли масштабні фальсифікації та маніпуляції стали каталізатором для «Болотної революції» – масових протестів, що охопили країну. Протестувальники, переважно представники середнього класу, молодь та активісти, вимагали поваги до демократичних принципів, проведення нових, чесних виборів, а також звільнення політичних в'язнів. Ці вимоги базувалися на цінностях прозорості, справедливості та свободи вираження, що різко контрастували з цінностями стабільності та порядку, на яких наполягала влада.

Демократичні протести викликали гостру реакцію з боку правлячої еліти, яка сприйняла їх як загрозу стабільності та національній безпеці. Це привело до подальшого посилення репресій, введення нових законів, що обмежують свободу зібрань та діяльність неурядових організацій, а також до посилення контролю за засобами масової інформації. Таким чином, аксіологічні протиріччя не лише загострилися, але й стали одним із ключових чинників, що визначають політичну атмосферу в країні.

Міжнародне співтовариство часто засуджує порушення виборчих прав у Росії, що ще більше загострює конфлікти. Втручання міжнародних організацій, таких як ОБСЄ та Ради Європи, які регулярно спостерігають за виборами в Росії, призводить до поглиблення протистояння між російською владою та опозицією. Проте ці втручання мають обмежений вплив, оскільки російська влада часто ігнорує міжнародні рекомендації та продовжує проводити вибори за власними правилами.

Порівняльний аналіз виборчих конфліктів у Росії та інших пострадянських країнах, таких як Україна та Білорусь, показує, що попри спільне радянське минуле, характер і динаміка

конфліктів значно відрізняються. У той час як в Україні виборчі конфлікти часто завершуються зміною влади або значними реформами, у Росії вони переважно призводять до посилення авторитарних тенденцій.

Виборчі конфлікти в Молдові є важливою складовою політичної історії країни, що значною мірою вплинули на її розвиток. Вони є наслідком складного поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів, які створили особливі умови для політичної напруги (Филипенко, 2022).

Після здобуття незалежності в 1991 році, Молдова зіткнулася з численними викликами у процесі розбудови своєї державності. Політична нестабільність, соціально-економічні проблеми, а також зовнішній тиск з боку Росії та Європейського Союзу сприяли частим конфліктам під час виборчих процесів. Поляризація суспільства за етнічними та мовними ознаками, а також боротьба між проєвропейськими та проросійськими силами є ключовими факторами, що провокують виборчі конфлікти.

Аксіологічний аналіз виборчих конфліктів у Молдові виявляє глибокі ціннісні розбіжності, які формують політичну динаміку країни. Основне протиріччя виникає між прихильниками проєвропейського курсу, які орієнтуються на європейські цінності, такі як демократія, верховенство права, свобода та права людини, і проросійськими силами, що дотримуються цінностей стабільності, традиціоналізму, та часто виявляють підтримку авторитаризму та сильній центральній владі. Ці аксіологічні протиріччя загострюються в умовах зовнішнього тиску як з боку Європейського Союзу, так і з боку Росії, кожна з яких пропонує свою модель розвитку для Молдови.

З одного боку, прихильники проєвропейського курсу бачать майбутнє країни в інтеграції з Європейським Союзом, що включає адаптацію до європейських стандартів, лібералізацію економіки та розвиток демократичних інститутів. Для цієї частини суспільства важливими є цінності особистої свободи, індивідуальної відповідальності, рівності перед законом та економічних можливостей. Вони вірять у важливість реформ і прагнуть досягти високих стандартів життя, що асоціюються з європейською моделлю.

З іншого боку, проросійські сили спираються на традиційні цінності, такі як колективізм, соціальна стабільність, а також на ідею сильної держави, здатної забезпечити порядок та захист інтересів громадян. Для цієї частини суспільства пріоритетними є питання національної безпеки, соціальної справедливості та збереження культурних та історичних зв'язків з Росією. Проросійські сили часто критикують західний вплив, вважаючи його загрозою для національної ідентичності та традиційних моральних цінностей.

Питання національної ідентичності також відіграє важливу роль у виборчих конфліктах Молдови. Поляризація суспільства за етнічними та мовними ознаками, де значна частина населення, особливо в регіонах, підтримує російську мову та культуру, створює додаткові виклики для політичної стабільності. Ці протиріччя яскраво проявляються під час виборів, коли різні політичні сили намагаються мобілізувати своїх прихильників, апелюючи до цінностей, які вони вважають важливими для свого електорату.

Серед найгучніших виборчих конфліктів у Молдові слід виділити вибори 2009 року, що завершилися масовими протестами, відомими як «Квітнева революція». Ці протести були спричинені недовірою до результатів виборів, які, на думку багатьох громадян, були сфальсифіковані на користь Комуністичної партії. У результаті протистояння країна опинилася на межі політичної кризи, що призвело до оголошення нових виборів.

Ще один приклад – президентські вибори 2016 року, коли вперше за останні 20 років президента обирали шляхом всенародного голосування. Незважаючи на сподівання на демократичний процес, ці вибори також супроводжувалися серйозними конфліктами, особливо між проросійським кандидатом Ігорем Додоном та його суперниками.

Аналіз виборчих конфліктів у Молдові демонструє, що вони є невід'ємною частиною політичного життя країни, визначаючи її внутрішню та зовнішню політику. Застосування аксіологічного підходу дозволяє краще зрозуміти глибинні причини цих конфліктів та можливі шляхи їх подолання. Для зменшення напруги під час виборів необхідно не лише зміцнювати демократичні інститути, але й працювати над зменшенням впливу зовнішніх сил на внутрішню політику країни.

Виборчі конфлікти в Білорусі мають глибоке коріння, пов'язане з авторитарною політичною системою, яка сформувалася за останні десятиліття. Особливо напруженою ситуація стала після президентських виборів 2020 року, що викликали масові протести і загальну політичну кризу в країні (Агеєв, 2020).

Білорусь із моменту здобуття незалежності в 1991 році поступово еволюціонувала в авторитарну державу під керівництвом Олександра Лукашенка, який перебуває при владі з 1994 року. Виборчі процеси в Білорусі від самого початку були проблематичними, характеризуючись відсутністю реальної політичної конкуренції, контролем над ЗМІ, а також жорсткими репресіями проти опозиції. Виборчі кампанії перетворилися на формальні процедури, де результати фактично визначаються заздалегідь.

Аксіологічний підхід дозволяє глибше розглянути виборчі конфлікти в Білорусі як наслідок серйозних ціннісних розбіжностей між авторитарною владою і громадянським суспільством. Олександр Лукашенко та його оточення прагнуть зберегти традиційні радянські методи управління, що передбачають контроль, репресії та відсутність демократії. Для них важливі такі цінності, як стабільність, безпека та збереження існуючого статус-кво. Вони спираються на уявлення про державу як основний інструмент управління суспільством, де влада має бути сконцентрована в руках однієї особи або вузької групи.

На противагу цьому, значна частина білоруського суспільства, особливо молодь, прагне до змін, демократичних реформ і європейської інтеграції. Для цієї частини суспільства ключовими цінностями є свобода, права людини, справедливість та самовизначення. Вони відстоюють ідею прозорого урядування, участі громадян у прийнятті рішень та верховенства права. Такий світогляд перебуває в глибокому протиріччі з авторитарною системою, де відсутні механізми реальної політичної конкуренції та де права і свободи громадян систематично обмежуються.

Президентські вибори 2020 року стали найгострішою точкою виборчих конфліктів у сучасній історії Білорусі. Офіційні результати показали перемогу Олександра Лукашенка з понад 80% голосів, що викликало негайну і потужну реакцію суспільства. Тисячі людей вийшли на вулиці, протестуючи проти явної фальсифікації результатів. Відповідь влади була надзвичайно жорсткою: масові арешти, застосування сили проти демонстрантів, катування в місцях утримання, закриття незалежних ЗМІ та вигнання політичних опонентів (Грабовська, Сорочук, 2021).

Аксіологічні протиріччя між владою та опозицією виявляються не тільки в різному баченні управління державою, але й у ставленні до таких фундаментальних понять, як гідність, моральність та відповідальність перед суспільством. Для О. Лукашенка, влада є інструментом для утримання контролю і збереження особистих інтересів, тоді як опозиція та громадянське суспільство розглядають владу як службу народу, що має відповідати його потребам та захищати права кожного громадянина.

У порівнянні з іншими пострадянськими країнами, виборчі конфлікти в Білорусі мають свої специфічні риси. На відміну від країн, як-от Україна чи Молдова, де опозиційні сили можуть отримати реальний шанс на перемогу, в Білорусі вся політична система побудована таким чином, щоб гарантувати збереження влади за однією особою – Олександром Лукашенком. Водночас у Білорусі, як і в Росії, спостерігається тісний контроль держави над виборчим процесом і жорстке придушення будь-яких проявів інакомислення.

Аналіз виборчих конфліктів у Білорусі демонструє глибоку кризу політичної системи країни. Усі спроби демократичних змін стикаються з жорстким опором з боку правлячого режиму, що призводить до систематичних порушень прав людини і деградації демократичних інститутів. Подальший розвиток ситуації залежатиме від здатності білоруського суспільства знайти шляхи виходу з кризи, а також від зовнішніх факторів, таких як вплив Росії та міжнародної спільноти. Застосування аксіологічного аналізу дозволяє краще зрозуміти мотивацію як режиму, так і опозиційних сил, що може стати основою для пошуку шляхів вирішення конфлікту.

Аксіологічний аналіз виборчих конфліктів в Україні дозволяє виявити глибинні ціннісні протиріччя, які стали основою для цих конфліктів і вплинули на подальший політичний розвиток країни. Основні аксіологічні протиріччя в українському суспільстві полягають у зіткненні між цінностями демократії, європейської інтеграції та громадянських прав з одного боку, та авторитаризму, проросійської орієнтації та збереження пострадянських традицій з іншого.

Помаранчева революція 2004 року стала ключовим моментом, коли ці протиріччя набули широкого суспільного резонансу. Цей конфлікт в основі своєї мав протистояння між двома різними візіями розвитку країни. Прихильники Віктора Ющенка виступали за демократизацію, євроінтеграцію, забезпечення прав людини та прозорість влади. Ці цінності базувалися на прагненні до європейських стандартів життя, подолання корупції, створення незалежних інституцій та відходу від радянських практик управління (Грабовська, Сорочук, 2021).

З іншого боку, прихильники Віктора Януковича акцентували на збереженні стабільності, економічної співпраці з Росією, а також на важливості сильної вертикалі влади, яка, на їхню думку, є запорукою порядку та розвитку. Для цієї частини населення традиції та зв'язки з Росією, а також недовіра до Західного світу, залишалися важливими орієнтирами. Аксіологічні протиріччя між прозахідним і проросійським курсами, між прагненням до демократичних реформ і збереженням авторитарних підходів до управління, стали основним джерелом конфлікту.

Революція Гідності 2013–2014 років стала наступним етапом у розвитку цих протиріч. Протести, що спалахнули після рішення уряду Януковича призупинити підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом, відображали глибоке невдоволення значної частини населення відходом від європейського курсу. Для протестувальників, які вийшли на Майдан, ключовими цінностями були свобода, гідність, права людини та європейська інтеграція. Вони прагнули до змін, які б забезпечили прозорість влади, справедливість у суспільстві та подолання корупції.

Протилежна сторона, представлена урядом Януковича та його прихильниками, акцентувала на необхідності стабільності, захисту традиційних цінностей і розвитку економічних зв'язків з Росією. Для них пріоритетом було збереження влади та контролю над суспільством, що відображалось у репресивних заходах проти протестувальників та спробах дискредитації демократичних рухів.

Аксіологічне протиріччя між прагненням до свободи та європейських стандартів життя з одного боку та бажанням зберегти статус-кво та проросійську орієнтацію з іншого призвело до глибокого розколу в суспільстві. Це протистояння, яке почалося як виборчий конфлікт, переросло в масштабний соціальний вибух, що суттєво вплинув на подальший розвиток країни.

Таким чином, виборчі конфлікти в Україні є відображенням боротьби між двома різними візіями майбутнього країни: одна сторона прагне до демократизації, європейської інтеграції та реформ, інша – до збереження авторитарного стилю управління, стабільності та зв'язків з Росією. Ці аксіологічні протиріччя продовжують впливати на політичний ландшафт України і є важливим чинником у її подальшому розвитку.

У таблиці 1 систематизовано інформацію про типи виборчих конфліктів у досліджуваних пострадянських країнах.

Таблиця 1

Типологія виборчих конфліктів в Україні, Росії, Білорусі та Молдові

Країна	Основні виборчі конфлікти	Причини конфліктів	Форми прояву	Результати	Особливості
Україна	- Помаранчева революція (2004 р.); - Революція Гідності (2013-2014 рр.)	- Масові фальсифікації виборів; - Політична поляризація; - Недовіра до виборчих органів	- Масові протести; - Судові розгляди; - Зміна уряду	- Перегляд результатів виборів; - Зміна влади;	- Високий рівень громадської активності; - Вплив зовнішніх сил
Росія	- Президентські вибори (2012 р.); - Парламентські вибори (2011 р.)	- Фальсифікації; - Обмеження опозиції; - Контроль ЗМІ	- Масові протести; - Розгони демонстрацій	- Підтвердження результатів виборів; - Посилення режиму	- Сильний контроль влади над процесом; - Відсутність реальних змін

Продовження таблиці 1

Білорусь	- Президентські вибори (2006, 2010, 2020 р.)	- Масові фальсифікації; - Репресії проти опозиції; - Контроль ЗМІ	- Масові протести; - Жорстокі розгони демонстрацій; - Репресії	- Підтвердження результатів виборів; - Подальша ізоляція режиму	- Авторитарний режим; - Масові репресії проти опонентів
Молдова	- Масові протести	- Парламентські вибори (2009 р.); - Президентські вибори (2016 р.)	- Обвинувачення у фальсифікаціях; - Втручання зовнішніх сил - Політична поляризація	- Масові протести; - Судові розгляди	- Повторні вибори; - Політична нестабільність

Джерело: складено автором на основі (Краснодемська, 2019; Грабовська, Сорочук, 2021; Агеев, 2020; Филипенко, 2022)

Важливу роль у формуванні та розвитку виборчих конфліктів у країнах пострадянського простору відіграють зовнішні фактори. Вплив міжнародних акторів, економічні санкції, підтримка опозиційних рухів або ж авторитарних режимів, а також глобальні політичні тенденції є ключовими зовнішніми чинниками, що здатні кардинально змінити хід виборчих процесів (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив зовнішніх факторів на виборчі конфлікти в пострадянських країнах

Зовнішні фактори	Україна	Російська Федерація	Білорусь	Молдова
Геополітичний вплив	Західна підтримка, спрямована на демократичні реформи та протидію російському впливу	Активне втручання в вибори сусідніх країн, підтримка проросійських сил	Підтримка з боку Росії, що зміцнює авторитарний режим	Вплив Росії та Румунії, що зумовлює конфлікти між проросійськими та проєвропейськими силами
Міжнародні організації та санкції	Підтримка з боку ЄС та США, санкції проти російських впливів	Спроби ігнорування санкцій та втручання з боку ОБСЄ	Мінімальний вплив міжнародних організацій через підтримку Росії	Активне втручання ОБСЄ та ЄС у процесі легітимізації виборів, введення санкцій
Економічний вплив	Залежність від фінансової допомоги Заходу, яка впливає на стабільність	Мінімальний вплив зовнішнього економічного тиску	Економічна підтримка Росії знижує вплив санкцій та криз	Економічна криза, залежність від фінансової допомоги з ЄС та Росії, що впливає на конфлікти
Інформаційна війна та пропаганда	Російська пропаганда, кібер-атаки, фейкові новини, протидія з боку західних медіа	Вплив через контрольовані медіа та дезінформацію	Російська пропаганда активно підтримує авторитарний режим	Пропаганда та дезінформація з боку Росії та Заходу, що впливає на громадську думку

Джерело: складено автором на основі (Громоший, 2019; Miroshnichenko, 2018; Akryshora, Jangiani, Salukvadze, 2024)

Таким чином, виборчі конфлікти у пострадянських країнах є складним і багатограним явищем, яке виникає через низку політичних, соціальних та економічних факторів. Для їхнього врегулювання необхідно розробити комплексний підхід, що враховує специфіку кожної країни та використання міжнародного досвіду. У таблиці 3 наведені деякі можливі шляхи врегулювання виборчих конфліктів.

Можливі шляхи врегулювання виборчих конфліктів

Сфера впливу	Заходи	Очікувані результати
1. Посилення ролі міжнародних організацій	- Участь міжнародних організацій (ОБСЄ, ООН, ЄС) у спостереженні за виборами. - Застосування міжнародного тиску і санкцій до країн, що порушують демократичні стандарти.	- Підвищення прозорості та об'єктивності виборів. - Зниження напруженості в суспільстві та стимулювання політичної еліти до проведення чесних виборів.
2. Реформа виборчих систем	- Запровадження прозорих і ефективних виборчих систем, включаючи електронне голосування. - Створення незалежних виборчих комісій.	- Зменшення можливостей для фальсифікацій. - Забезпечення чесності та прозорості підрахунку голосів.
3. Забезпечення свободи медіа та боротьба з дезінформацією	- Гарантування свободи преси та незалежних медіа. - Боротьба з дезінформацією та пропагандою через просвітницьку діяльність та міжнародну співпрацю.	- Підвищення рівня інформованості громадськості та зменшення можливостей для маніпуляцій громадською думкою.
4. Діалог між владою та опозицією	Побудова відкритого діалогу між владою та опозицією. - Використання медіації та арбітражу для врегулювання виборчих суперечок.	- Зниження напруженості та уникнення ескалації конфліктів через пошук компромісних рішень, що відповідають інтересам обох сторін.
5. Підвищення правової грамотності населення	- Проведення просвітницьких кампаній щодо прав виборців і процесу голосування. - Навчання виборців способам протидії фальсифікаціям.	- Зниження рівня маніпуляцій та фальсифікацій. - Активізація участі громадян у виборчому процесі та підвищення їхньої обізнаності щодо захисту своїх прав.
6. Економічні та соціальні реформи	- Усунення соціальних та економічних причин виборчих конфліктів через реформи у сфері економіки, охорони здоров'я та освіти. - Підтримка місцевих громад.	- Зниження соціальної напруженості та ймовірності конфліктів. - Підвищення активної участі населення у виборах та покращення контролю за виборчим процесом на місцевому рівні.

Джерело: складено автором

Висновки. У процесі дослідження було виконано поставлені завдання, що дозволило сформулювати низку ключових висновків:

1. Дослідження виявило, що виборчі конфлікти в Російській Федерації, Україні, Молдові та Білорусі мають як спільні риси, так і відмінності, які зумовлені політико-економічними та культурними особливостями кожної з країн. Використання аксіологічного підходу дозволило глибше зрозуміти, як цінності та суспільні установки впливають на розвиток і характер виборчих конфліктів у кожній з цих держав. Встановлено, що конфлікти в цих країнах переважно виникають на тлі порушень демократичних принципів, спотворення виборчого процесу та відсутності довіри до виборчих інститутів.

2. Виборчі конфлікти у пострадянських країнах мають серйозні наслідки для політичної стабільності та демократичного розвитку. Зокрема, у Росії та Білорусі виборчі конфлікти призвели до ще більшого зміцнення авторитарних режимів, що послабило демократичні інститути. В Україні та Молдові виборчі конфлікти стали каталізаторами соціальних протестів і політичних змін, що, хоча й призвело до певного прогресу в демократизації, проте значно дестабілізувало політичну ситуацію в цих країнах.

3. На основі проведеного аналізу було розроблено рекомендації для мінімізації виборчих конфліктів у пострадянських країнах. Серед основних рекомендацій – посилення ролі міжнародних організацій у спостереженні за виборами, проведення виборчих реформ, що включають запровадження прозорих і ефективних виборчих систем, зміцнення правових основ для захисту виборчих прав, підвищення правової грамотності населення та забезпечення свободи медіа. Ці заходи спрямовані на створення умов для чесних і прозорих виборів, що, у свою чергу, сприятиме зміцненню демократичних інститутів та зниженню рівня політичної напруги в пострадянських країнах.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило, що аксіологічний аналіз є ефективним інструментом для дослідження виборчих конфліктів, а також для розробки практичних рекомендацій щодо їх мінімізації. Запровадження запропонованих заходів може суттєво покращити політичний клімат у пострадянських країнах та сприяти розвитку демократії.

Література

- Агеев О. Білоруські протести 2020 у контексті дослідження конфліктних процесів на пострадянському просторі. *Українознавчий альманах*. Випуск 27. 2020. С. 13–21. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.27.2>
- Грабовська І., Сорочук Л. Особливості впливу революції на постсоветському просторі на демократичні державотворчі процеси (на прикладі України і Білорусі). *Вісник Львівського університету*. Серія філософські науки. 2021. Випуск 27. с. 24–32. DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.3>
- Громовий Я.С. Правова цінність як загальнотеоретична категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія Право. 2019. Випуск 59. Том 1. С. 30–34. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.59-1.5>
- Кононенко Н. Виборча система Російської Федерації як механізм маніпуляції процесом формування політичних суб'єктів (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 6. С. 286–297. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6367>
- Краснодемська І. Й. Ідеї соборництва в ідеологічних і програмових засадах українських політичних партій в Речі Посполитій (20-ті – поч. 30-х рр. ХХ ст.). *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво «Гілея», 2019. Вип. 151 (№ 12). Ч. 1. Історичні науки. С. 66–72.
- Мохончук Б. С. Виборчі системи: порівняльно-правове дослідження: монографія. Харків: Юрайт, 2021. 304 с. (С. 141–163). URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Mohonchuk-21.pdf
- Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / Авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с. (с. 123–143). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/transformation_political_institutions_203.pdf
- Филипенко А.О. Придністровський конфлікт: уроки для України: аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. 39 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.03>
- Цифрові технології та виборчий процес: стандарти ЄС на захисті демократичного вибору. Аналітичний звіт – Київ: ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2022 р. 30 с. URL: <https://dslua.org/wp-content/uploads/2022/10/TSyfrovi-tekhnohii-ta-vyborchyy-protses.pdf>
- Miroshnichenko A. Ukraine's Elections Could Turn Violent – This is How to Prevent It. United States Institute of Peace. 2018. URL: <https://www.usip.org/publications/2018/12/ukraines-elections-could-turn-violent-how-prevent-it>.
- Akryshora L., Jangiani G., Salukvadze M. Fighting Russian Disinformation: Ukraine, Moldova, and Georgia. GMF. 2024. URL: <https://www.gmfus.org/news/fighting-russian-disinformation-ukraine-moldova-and-georgia>.

References

- Ahieiev, O. (2020). Biloruski protesty 2020 u konteksti doslidzhennia konfliktnykh protsesiv na postradianskomu prostori [Belarusian protests 2020 in the context of the study of conflict processes in the post-Soviet space]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 27. S. 13–21. DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.27.2> [in Ukrainian].
- Hrabovska, I., Sorochuk, L. (2021). Osoblyvosti vplyvu revoliutsii na postsovietskomu prostori na demokratychni derzhavotvorchi protsesy (na prykladi Ukrainy i Bilorusi) [Peculiarities of the influence of the revolution in the post-Soviet space on democratic state-building processes (on the example of Ukraine and Belarus)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Seriiia filosofski nauky. Vypusk 27. s. 24–32. DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.27.3> [in Ukrainian].

- Hromovi, Ya.S. (2019). Pravova tsinnist yak zahalnoteoretychna katehoriia [Legal value as a general theoretical category]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriya Pravo. Vypusk 59. Tom 1.* S. 30-34. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.59-1.5> [in Ukrainian].
- Kononenko, N. (2010). Vyborcha systema Rosiiskoi Federatsii yak mekhanizm manipuliatsii protsesom formuvannya politychnykh subiektiv (kinets XX st. – pochatok XXI st.) [The electoral system of the Russian Federation as a mechanism of manipulation of the process of formation of political subjects (end of the 20th century – beginning of the 21st century)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Vyp. 6.* S. 286-297. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6367> [in Ukrainian].
- Krasnodemska, I. Y. (2019). Idei sobornytstva v ideolohichnykh i prohramovykh zasadakh ukrainskykh politychnykh partii v Rechi Pospolytii (20-ti – poch. 30-kh rr. KhKh st.) [The ideas of conciliarism in the ideological and programmatic foundations of Ukrainian political parties in the Polish-Lithuanian Commonwealth (20s – early 30s of the 20th century)]. *Hileia: naukovyi visnyk. Kyiv: «Vydavnytstvo «Hileia», Vyp. 151 (№ 12).* Ch. 1. *Istorychni nauky.* С. 66-72 [in Ukrainian].
- Mokhonchuk, B. S. (2021). Vyborchi systemy: porivnialno-pravove doslidzhennia [Electoral systems: a comparative legal study]: monohrafiia. *Kharkiv: Yurait.* 304 s. (S. 141-163). URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Mohonchuk-21.pdf [in Ukrainian].
- Transformatsiia politychnykh instytutiv Ukrainy: problemy teorii i praktyky [Transformation of political institutions of Ukraine. problems of theory and practice] (2016) / Avt. kolektyv: M. I. Mykhalchenko (kerivnyk) ta in. K. : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 440 s. (s. 123-143). URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/transformation_political_institutions_203.pdf [in Ukrainian].
- Fylypenko, A.O. (2022). Prydnistrovskyi konflikt: uroky dlia Ukrainy [The Transnistrian conflict: lessons for Ukraine]: analitychna dopovid. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen.* 39 s. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.03> [in Ukrainian].
- Tsyfrovi tekhnolohii ta vyborchi protses: standarty YeS na zakhysti demokratychnoho vyboru [Digital technologies and the electoral process: EU standards for the protection of democratic choice] (2022). *Analitychnyi zvit – Kyiv: HO «Laboratoriia tsyfrovoi bezpeky», 30 s.* URL: <https://dslua.org/wp-content/uploads/2022/10/Tsyfrovi-tekhnolohii-ta-vyborchyy-protses.pdf>. [in Ukrainian].
- Miroshnichenko A. Ukraine's Elections Could Turn Violent – This is How to Prevent It. *United States Institute of Peace.* (2018.) URL: <https://www.usip.org/publications/2018/12/ukraines-elections-could-turn-violent-how-prevent-it> [in English].
- Akryshora, L., Jangiani, G., Salukvadze, M. (2024). Fighting Russian Disinformation: Ukraine, Moldova, and Georgia. *GMF.* URL: <https://www.gmfus.org/news/fighting-russian-disinformation-ukraine-moldova-and-georgia> [in English].

Анотація

Саліхов А. Р. Вибірчі конфлікти у країнах пострадянського простору. Аксіологічний аналіз. – Стаття.

Вибірчі конфлікти є однією з найбільших загроз для політичної стабільності та демократичного розвитку в пострадянських країнах. Незважаючи на різний політичний контекст і рівень демократизації, країни, які утворилися після розпаду Радянського Союзу, стикаються з подібними проблемами, пов'язаними з порушенням виборчих процесів, маніпуляціями та зловживаннями владою. Російська Федерація, Україна, Молдова та Білорусь мають різний досвід у врегулюванні цих конфліктів, проте спільним для них залишається недовіра до виборчих інститутів і постійна загроза політичної дестабілізації. Використання аксіологічного підходу в аналізі виборчих конфліктів дозволяє глибше зрозуміти їхню природу, вплив на суспільство та можливі шляхи їх вирішення.

Основною метою цього дослідження є всебічний аналіз виборчих конфліктів у пострадянських країнах з використанням аксіологічного підходу, що передбачає вивчення ролі ціннісних орієнтацій та суспільних установок у формуванні конфліктних ситуацій.

Дослідження базується на аксіологічному аналізі, який фокусується на дослідженні виборчих конфліктів через призму суспільних цінностей, політичних орієнтацій та культурних особливостей. Використано також порівняльний метод для вивчення виборчих процесів у різних країнах пострадянського простору, що дозволяє виділити загальні тенденції та унікальні характеристики кожної країни.

Результати дослідження свідчать про те, що виборчі конфлікти у пострадянських країнах мають глибокі корені у ціннісних орієнтаціях суспільства та політичних еліт. У Російській Федерації та Білорусі виборчі конфлікти часто спричинені авторитарними тенденціями та відсутністю реальної політичної конкуренції, що призводить до зміцнення автократичних режимів. В Україні та Молдові виборчі конфлікти частіше супроводжуються масовими протестами та зміною влади, однак ці зміни не завжди призводять до покращення демократичних інститутів і часто загострюють політичну

нестабільність. Вивчення цих випадків показало, що ціннісні орієнтації суспільства, такі як довіра до державних інституцій, громадянська активність і політична культура, мають вирішальне значення у визначенні напрямку розвитку після виборчих конфліктів.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що для мінімізації виборчих конфліктів у пострадянських країнах необхідно впроваджувати комплексні реформи, спрямовані на підвищення прозорості виборчих процесів, зміцнення громадянського суспільства та розвиток незалежних медіа.

Ключові слова: вибори, фальсифікація, дезінформація, суспільні цінності, політичні орієнтації, культурні особливості.

Summary

Salikhov A. R. Electoral conflicts in the post-Soviet countries. An axiological analysis. – Article.

Electoral conflicts are one of the biggest threats to political stability and democratic development in post-Soviet countries. Despite the different political context and level of democratization, the countries that were formed after the collapse of the Soviet Union face similar problems related to the violation of electoral processes, manipulation and abuse of power. The Russian Federation, Ukraine, Moldova and Belarus have different experiences in the settlement of these conflicts, but they have in common the distrust of electoral institutions and the constant threat of political destabilization. The use of an axiological approach in the analysis of electoral conflicts allows for a deeper understanding of their nature, impact on society, and possible ways of resolving them.

The main goal of this study is a comprehensive analysis of electoral conflicts in post-Soviet countries using an axiological approach, which involves studying the role of value orientations and social attitudes in the formation of conflict situations.

The study is based on axiological analysis, which focuses on the study of electoral conflicts through the prism of social values, political orientations and cultural characteristics. A comparative method was also used to study election processes in various countries of the post-Soviet space, which allows us to identify general trends and unique characteristics of each country.

The results of the study indicate that electoral conflicts in post-Soviet countries have deep roots in the value orientations of society and political elites. In the Russian Federation and Belarus, electoral conflicts are often caused by authoritarian tendencies and the lack of real political competition, which leads to the strengthening of autocratic regimes. In Ukraine and Moldova, electoral conflicts are often accompanied by mass protests and a change of government, but these changes do not always lead to the improvement of democratic institutions and often exacerbate political instability. The study of these cases showed that the value orientations of society, such as trust in state institutions, civic engagement and political culture, are crucial in determining the direction of development after electoral conflicts.

On the basis of the conducted analysis, it can be concluded that in order to minimize electoral conflicts in post-Soviet countries, it is necessary to implement comprehensive reforms aimed at increasing the transparency of electoral processes, strengthening civil society and developing independent media.

Key words: elections, falsification, disinformation, social values, political orientations, cultural features.

В. М. Тарасюк

orcid.org/0000-0003-1863-3028

кандидат політичних наук, докторант

Інституту держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) створює нові можливості та виклики для демократичних процесів у всьому світі. Україна як держава, що прагне до зміцнення демократичних інститутів та інтеграції в європейський простір, стоїть перед необхідністю адаптації своїх політичних та управлінських систем до нових технологічних реалій.

Актуальність дослідження впливу ШІ на демократичні процеси зумовлена стрімким розвитком цих технологій та їх зростаючим впливом на різні аспекти суспільного життя, включаючи політичну сферу. Як зазначає О.А. Баранов, «впровадження систем штучного інтелекту в процеси прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування може суттєво вплинути на якість та ефективність демократичних процесів» [1].

Метою даного дослідження є аналіз впливу технологій ШІ на демократичні процеси в Україні та світі, вивчення міжнародного досвіду регулювання цієї сфери та розробка пропозицій щодо вдосконалення вітчизняної нормативно-правової бази.

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Системний підхід дозволив розглянути вплив ШІ на демократичні процеси як цілісне явище у взаємозв'язку його різних аспектів. Порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу досвіду різних країн у регулюванні використання ШІ у політичній сфері. Метод аналізу документів використано при вивченні нормативно-правових актів та стратегічних документів України та інших держав. Прогностичний метод застосовано для формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України.

В Україні використання технологій ШІ у демократичних процесах перебуває на початковому етапі, але вже можна виділити кілька ключових напрямів та чинників впливу. В сфері виборчого процесу ШІ може бути використаний для аналізу та прогнозування електоральної поведінки, оптимізації роботи виборчих комісій та підвищення прозорості підрахунку голосів. Як зазначає М.І. Смокович, «використання технологій ШІ у виборчому процесі може сприяти підвищенню довіри громадян до результатів виборів та зменшенню ризиків фальсифікацій» [2].

Однак впровадження ШІ у виборчий процес має як переваги, так і потенційні ризики. З одного боку, ШІ може значно підвищити ефективність та точність обробки виборчих даних. Наприклад, О.В. Петришин зазначає: «Використання алгоритмів машинного навчання для аналізу виборчих бюлетенів може суттєво прискорити процес підрахунку голосів та мінімізувати людський фактор» [3]. З іншого боку, існують побоювання щодо можливості маніпуляцій та втручання у виборчий процес за допомогою ШІ. Як застерігає В.Л. Федоренко, «необхідно розробити надійні механізми захисту виборчих систем, що використовують ШІ, від кібератак та несанкціонованого втручання» [4].

У сфері державного управління ШІ може бути застосований для автоматизації рутинних процесів, аналізу великих обсягів даних для прийняття рішень та покращення якості надання адміністративних послуг. На думку В.П. Горбуліна, «впровадження систем ШІ в органах державної влади здатне підвищити ефективність їх роботи та зменшити корупційні ризики» [5].

Використання ШІ у державному управлінні може суттєво вплинути на якість та швидкість надання адміністративних послуг. Як зазначає О.В. Карпенко, «впровадження чат-ботів та інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень може значно покращити взаємодію

громадян з органами влади та підвищити рівень задоволеності якістю державних послуг» [6]. Проте існують і певні застереження щодо використання ШІ у державному управлінні. Зокрема, Н.В. Грицьак наголошує: «Важливо забезпечити прозорість алгоритмів ШІ, що використовуються в процесах прийняття управлінських рішень, щоб уникнути ситуацій, коли громадяни не розуміють, як і на підставі чого приймаються рішення, що їх стосуються» [7].

Щодо громадської участі технології ШІ можуть бути використані для створення ефективніших платформ електронної демократії, аналізу громадської думки та забезпечення більш ефективної комунікації між владою та суспільством. О.В. Карпенко зазначає, що «використання ШІ в системах електронної демократії може сприяти більш активному залученню громадян до процесів прийняття рішень» [6].

ШІ може відігравати ключову роль у аналізі громадської думки та настроїв. Як зазначає І.В. Жукова, «алгоритми обробки природної мови та аналізу соціальних медіа можуть надати органам влади більш точну та оперативну інформацію про суспільні настрої та проблеми, що хвилюють громадян» [8]. Однак використання ШІ для аналізу громадської думки також викликає певні етичні питання. Ю.П. Сурмін застерігає: «Існує ризик, що надмірне покладання на аналіз даних соціальних мереж може призвести до викривленого сприйняття громадської думки, оскільки не всі групи населення однаково представлені в онлайн-просторі» [9].

До основних чинників впливу ШІ на демократичні процеси варто віднести:

1. ШІ може значно підвищити ефективність та прозорість демократичних процесів. Як зазначає О.А. Баранов, «використання технологій блокчейн та ШІ може забезпечити безпрецедентний рівень прозорості та підзвітності в державному управлінні» [1].

2. ШІ дає змогу здійснювати більш точне таргетування політичної реклами та комунікації. З одного боку, це може сприяти більш ефективному донесенню інформації до виборців, з іншого – створює ризики маніпуляції. М.А. Лепський зазначає: «Персоналізована політична реклама, заснована на аналізі даних за допомогою ШІ, може як підвищити рівень політичної обізнаності громадян, так і створити 'інформаційні бульбашки', що обмежують доступ до різноманітних точок зору» [10].

3. ШІ може автоматизувати багато процесів прийняття рішень у державному управлінні. Це може підвищити ефективність, але також створює ризики. В.Б. Авер'янов зазначав: «Важливо зберегти людський контроль над ключовими рішеннями, особливо тими, що стосуються фундаментальних прав та свобод громадян» [11].

4. ШІ надає потужні інструменти для прогнозування та моделювання різних сценаріїв розвитку подій, що може покращити якість прийняття політичних рішень. О.І. Пархоменко-Кущевіл вважає: «Використання предиктивної аналітики на основі ШІ може суттєво підвищити якість стратегічного планування в державному управлінні» [12].

5. Використання ШІ у демократичних процесах створює нові виклики для інформаційної безпеки. На думку В.М. Фурашева, «розвиток технологій ШІ вимагає розробки нових підходів до забезпечення кібербезпеки та захисту критичної інформаційної інфраструктури держави» [13].

Отже, вплив ШІ на демократичні процеси в Україні є багатоаспектним та потребує комплексного підходу до регулювання та впровадження цих технологій.

Одним із найперспективніших напрямів застосування ШІ у демократичних процесах є його використання для виявлення дезінформації, запобігання зловживанням та забезпечення прозорості результатів виборів та інших демократичних процедур. Як зазначає О.В. Литвиненко, «алгоритми машинного навчання здатні аналізувати величезні обсяги інформації та виявляти ознаки маніпулятивного контенту з високою точністю» [14]. Системи ШІ можуть аналізувати текст, зображення та відео на предмет ознак фальсифікації або маніпуляції. Наприклад, вони можуть виявляти deepfake відео, які стають дедалі реалістичнішими і можуть бути використані для дискредитації політичних опонентів. Д.В. Дубов підкреслює: «Використання ШІ для виявлення дезінформації може значно підвищити стійкість демократичних інститутів до інформаційних атак та маніпуляцій громадською думкою» [15].

У сфері запобігання зловживанням ШІ може бути використаний для аналізу фінансових транзакцій, декларацій про доходи політиків та інших даних з метою виявлення потенцій-

них порушень. М.І. Мельник зазначає: «Системи ШІ здатні виявляти складні схеми корупції та зловживань, які можуть бути непомітними для людського ока, аналізуючи великі масиви даних та знаходячи приховані зв'язки» [16].

Крім того, ШІ може бути використаний для моніторингу процесу голосування та підрахунку голосів для виявлення аномалій, які можуть вказувати на спроби маніпуляцій.

У контексті забезпечення прозорості результатів демократичних процесів ШІ може відігравати ключову роль у створенні надійних систем верифікації та аудиту. О.Ф. Андрійко наголошує: «Використання технологій блокчейн у поєднанні з ШІ може забезпечити безпрецедентний рівень прозорості та невідомості результатів голосування» [17]. ШІ може бути використаний для створення систем електронного голосування, які забезпечують анонімність виборців, але при цьому дозволяють кожному перевірити, чи правильно враховано його голос.

Незважаючи на значний потенціал ШІ у виявленні фейків, зловживань та забезпеченні прозорості, існують певні виклики та етичні проблеми, пов'язані з його використанням. В.М. Брижко застерігає: «Важливо забезпечити баланс між ефективністю систем ШІ та захистом приватності громадян. Надмірний моніторинг може призвести до порушення фундаментальних прав людини» [18].

Крім того, існує ризик, що системи ШІ самі можуть стати об'єктом маніпуляцій. Тому критично важливим є забезпечення надійності та захищеності цих систем від втручання.

Використання ШІ для виявлення фейків, зловживань та забезпечення прозорості результатів має значний потенціал для зміцнення демократичних інститутів. Однак важливо розробити відповідні правові та етичні рамки для регулювання цієї сфери, щоб максимізувати переваги та мінімізувати ризики, пов'язані з використанням ШІ в демократичних процесах.

Розглянемо досвід використання ШІ у демократичних процесах США, ЄС та Південної Кореї. У Сполучених Штатах використання ШІ є досить поширеним у виборчих кампаніях та аналізі громадської думки. Як зазначає Д. Крейс, «технології ШІ активно використовуються для таргетування виборців та персоналізації політичної реклами» [19]. У сфері державного управління США також активно впроваджують системи ШІ. Зокрема, у 2019 році була прийнята «Американська ініціатива зі штучного інтелекту», яка передбачає широке використання ШІ в державному секторі [20]. Однак у США активно обговорюються етичні аспекти використання ШІ у політичній сфері. Зокрема, Р. Сюзскінд наголошує на необхідності забезпечення прозорості алгоритмів ШІ, що використовуються у процесах прийняття політичних рішень [21].

Країни ЄС демонструють більш обережний підхід до використання ШІ у демократичних процесах. У 2021 році Європейська Комісія представила проєкт регламенту щодо ШІ, який передбачає суворі обмеження на використання систем ШІ у сферах, що можуть впливати на фундаментальні права громадян [22]. Водночас у ЄС активно розвиваються проєкти з використання ШІ для покращення якості державних послуг та підвищення ефективності роботи органів влади. Наприклад, у Естонії впроваджено систему «e-Estonia», яка використовує технології ШІ для надання широкого спектра державних послуг онлайн [23].

Південна Корея є одним із світових лідерів у впровадженні технологій ШІ в різні сфери суспільного життя, включаючи демократичні процеси. У 2019 році уряд прийняв «Національну стратегію штучного інтелекту», яка передбачає широке використання ШІ в державному управлінні [24]. Особливо цікавий досвід Південної Кореї у використанні ШІ для аналізу громадської думки та залучення громадян до процесів прийняття рішень. Зокрема, в країні впроваджено систему «Opinion Mining», яка аналізує коментарі користувачів у соціальних мережах для виявлення суспільних настроїв щодо різних політичних питань [25].

Розглянувши досвід США, ЄС та Південної Кореї у використанні ШІ у демократичних процесах, можна зробити наступні висновки:

1. Різні підходи до регулювання. США демонструє більш ліберальний підхід до впровадження ШІ в політичні процеси, тоді як ЄС дотримується більш консервативної та регульованої стратегії. Південна Корея займає проміжну позицію, поєднуючи активне впровадження ШІ з розробкою етичних норм його використання.

2. Фокус на різних аспектах. У США ШІ активно використовується в політичних кампаніях та для аналізу електоральної поведінки. ЄС зосереджується на використанні ШІ для покращення якості державних послуг та підвищення ефективності управління. Південна Корея робить акцент на аналізі громадської думки та залученні громадян до процесів прийняття рішень.

3. Етичні та правові рамки. Усі три регіони визнають необхідність розробки етичних та правових рамок для використання ШІ у демократичних процесах, але знаходяться на різних етапах їх впровадження.

4. Баланс між інноваціями та захистом прав. Спільним викликом для всіх регіонів є пошук балансу між впровадженням інноваційних технологій ШІ та захистом фундаментальних прав громадян, зокрема права на приватність та захист персональних даних.

5. Прозорість та підзвітність. У всіх розглянутих випадках підкреслюється важливість забезпечення прозорості алгоритмів ШІ, що використовуються в політичних процесах, та механізмів їх підзвітності.

6. Потенціал для підвищення ефективності. Незалежно від підходу, всі регіони визнають значний потенціал ШІ для підвищення ефективності демократичних процесів, від виборів до надання державних послуг.

7. Ризики маніпуляцій. Спільною проблемою є ризик використання ШІ для маніпуляцій громадською думкою та втручання у виборчі процеси, що вимагає розробки відповідних захисних механізмів.

Зарубіжний досвід може бути корисним для України при розробці власної стратегії впровадження ШІ у демократичні процеси. Важливо врахувати різні підходи та адаптувати найкращі практики до українських реалій, одночасно розробляючи власні інноваційні рішення, що відповідають специфічним потребам та викликам нашої країни.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що використання технологій ШІ має значний потенціал для вдосконалення демократичних процесів в Україні. Однак для ефективного та безпечного впровадження цих технологій необхідно вдосконалити нормативно-правову базу. На основі проведеного аналізу можна сформулювати наступні пропозиції:

1. Розробити та прийняти Закон України «Про використання технологій штучного інтелекту», який би регулював застосування ШІ у різних сферах, включаючи демократичні процеси.

2. Внести зміни до Виборчого кодексу України, передбачивши можливість використання систем ШІ для оптимізації роботи виборчих комісій та підвищення прозорості підрахунку голосів.

3. Розробити етичний кодекс використання ШІ у політичній сфері, який би встановлював принципи прозорості, підзвітності та недискримінації при застосуванні цих технологій.

4. Створити спеціальний орган із питань регулювання та контролю за використанням ШІ у демократичних процесах.

5. Запровадити обов'язкову експертизу систем ШІ, що використовуються в політичній сфері, на предмет їх відповідності принципам демократії та захисту прав людини.

Реалізація цих пропозицій дозволить Україні ефективно використовувати потенціал технологій ШІ для вдосконалення демократичних процесів, одночасно мінімізуючи пов'язані з цим ризики.

Література

Баранов О.А. Інтернет речей та штучний інтелект: Витоки проблеми правового регулювання. Інформація і право. 2018. № 2(25). С. 5-20. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_9.pdf

Смокович М.І. Вибори в Україні: Теорія і практика: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 576 с.

Петришин О.В. Штучний інтелект в юридичній практиці: Перспективи та виклики. Право України. 2019. № 1. С. 12-18.

Федоренко В.Л. Виборче право України: Навчальний посібник. Київ: Ліра-К, 2017. 464 с.

Горбулін В.П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. Київ: НІСД, 2010. 288 с.

Карпенко О.В. Цифрове урядування: імперативи впровадження в Україні. Актуальні проблеми державного управління. 2017. № 1. С. 57-61.

- Грицяк Н.В. Державне управління в контексті європейської інтеграції. Київ: НАДУ, 2015. 396 с.
- Жукова І.В. Сучасні технології аналізу громадської думки. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. № 4(39). С. 101-106.
- Сурмін Ю.П. Соціальні технології в публічному управлінні: Навчальний посібник. Київ: НАДУ, 2012. 344 с.
- Лепський М.А. Прогностична аналітика в політичних процесах. Політичний менеджмент. 2020. № 2. С. 45-52.
- Авер'янов В.Б. Вибрані наукові праці. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2011. 448 с.
- Пархоменко-Куцевіл О.І. Інноваційні підходи до модернізації державного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 10. С. 79-83.
- Фурашев В.М. Кібербезпека та інформаційна безпека: Сутність, визначення, відмінності. Інформація і право. 2012. № 2. С. 162-169.
- Литвиненко О.В. Інформаційна безпека України: Теорія, практика, система захисту. Київ: Наукова думка, 2017. 304 с.
- Дубов Д.В. Безпека інформаційного суспільства: Перспективи, виклики, загрози. Київ: НІСД, 2016. 240 с.
- Мельник М.І. Корупція: Сутність, концепції, заходи протидії: Монографія. К.: Атіка, 2001. 304 с.
- Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: Організаційно-правові засади. К.: Наукова думка, 2004. 300 с.
- Брижко В.М. Електронне майбутнє та інформаційне право. К.: НДЦПІ АПрН України, 2006. 302 с.
- Крейсс Д. Політика прототипів: Технологічно інтенсивні кампанії та дані про демократію. Oxford University Press, 2016. 312 p.
- Білий дім. Американська ініціатива зі штучного інтелекту: Річний звіт за перший рік. 2020. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/02/American-AI-Initiative-One-Year-Annual-Report.pdf>
- Зюскінд Р. Майбутнє права: Протистояння викликам інформаційних технологій. Oxford University Press, 1996. 392 с.
- Європейська комісія. Пропозиція щодо Регламенту, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту. 2021. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-regulation-laying-down-harmonised-rules-artificial-intelligence>
- E-Estonia. Ми побудували цифрове суспільство, і ми можемо показати вам як. URL: <https://e-estonia.com/>
- Уряд Республіки Корея. Національна стратегія розвитку штучного інтелекту. 2019. URL: https://english.msit.go.kr/cms/english/pl/policies2/_icsFiles/afieldfile/2020/03/23/National%20Strategy%20for%20Artificial%20Intelligence_200323.pdf
- Кім Ю., Кім Ю. Відповідь уряду Південної Кореї на COVID-19, керована штучним інтелектом. Гарвардська школа Кеннеді, Белферський центр науки та міжнародних відносин. 2020. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/south-korean-governments-ai-driven-covid-19-response>

References

- Baranov O.A. (2018). Internet of Things and Artificial Intelligence: Origins of the Problem of Legal Regulation. *Information and Law*. 2(25), 5-20. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_9.pdf [in Ukrainian].
- Smokovych M.I. (2014). *Elections in Ukraine: Theory and Practice: Monograph*. Kyiv: Yurinkom Inter. 576 p. [in Ukrainian].
- Petryshyn O.V. (2019). Artificial Intelligence in Legal Practice: Prospects and Challenges. *Law of Ukraine*. 1, 12-18. [in Ukrainian].
- Fedorenko V.L. (2017). *Electoral Law of Ukraine: Textbook*. Kyiv: Lira-K, 464 p. [in Ukrainian].
- Horbulin V.P. (2010). *Strategic planning: solving national security problems: monograph*. Kyiv: NISS, 288 p. [in Ukrainian].
- Karpenko O.V. (2017). Digital governance: imperatives for implementation in Ukraine. *Actual problems of public administration*. № 1, 57-61. [in Ukrainian].
- Hrytsiak N.V. (2015). *Public Administration in the Context of European Integration*. Kyiv: NADU, 396 p. [in Ukrainian].
- Zhukova I.V. (2018). Modern Technologies of Public Opinion Analysis. *Public Administration and Local Government*. № 4(39), 101-106. [in Ukrainian].
- Surmin Y.P. (2012). *Social Technologies in Public Administration: Textbook*. Kyiv: NADU, 344 p. [in Ukrainian].

- Lepskiy M.A. (2020). Predictive Analytics in Political Processes. *Political Management*, № 2, 45-52. [in Ukrainian].
- Averyanov V.B. (2011). *Selected Scientific Works*. Kyiv: Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine, 448 p. [in Ukrainian].
- Parkhomenko-Kutsevil O.I. (2018). Innovative Approaches to Public Administration Modernization. *Investments: practice and experience*, № 10, 79-83. [in Ukrainian].
- Furashev V.M. (2012). Cybersecurity and Information Security: Essence, Definitions, Differences. *Information and Law*, № 2, 162-169. [in Ukrainian].
- Lytvynenko O.V. (2017). *Information Security of Ukraine: Theory, Practice, System of Protection*. Kyiv: Naukova Dumka, 304 p. [in Ukrainian].
- Dubov D.V. (2016). *Information Society Security: Perspectives, Challenges, Threats*. Kyiv: NISD, 240 p. [in Ukrainian].
- Melnyk M.I. (2001). *Corruption: Essence, Concepts, Countermeasures: Monograph*. Kyiv: Atika, 304 p. [in Ukrainian].
- Andriiko O.F. (2004). *State Control in Ukraine: Organizational and Legal Foundations*. Kyiv: Naukova Dumka, 300 p. [in Ukrainian].
- Bryzhko V.M. (2006). *E-Future and Information Law*. Kyiv: NDCPI AprN of Ukraine, 302 p. [in Ukrainian].
- Kreiss D. (2016). *Prototype Politics: Technology-Intensive Campaigning and the Data of Democracy*. Oxford University Press, 312 p. [in Ukrainian].
- The White House. *American Artificial Intelligence Initiative: Year One Annual Report*. 2020. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/02/American-AI-Initiative-One-Year-Annual-Report.pdf> [in Ukrainian].
- Susskind R. (1996). *The Future of Law: Facing the Challenges of Information Technology*. Oxford University Press, 392 p. [in Ukrainian].
- European Commission. *Proposal for a Regulation laying down harmonized rules on artificial intelligence*. 2021. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-regulation-laying-down-harmonised-rules-artificial-intelligence> [in Ukrainian].
- E-Estonia. *We have built a digital society, and we can show you how*. URL: <https://e-estonia.com/> [in Ukrainian].
- Government of the Republic of Korea. *National Strategy for Artificial Intelligence*. 2019. URL: https://english.msit.go.kr/cms/english/pl/policies2/_icsFiles/afieldfile/2020/03/23/National%20Strategy%20for%20Artificial%20Intelligence_200323.pdf [in Ukrainian].
- Kim Y., Kim Y. *South Korean Government's AI-Driven COVID-19 Response*. Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs. 2020. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/south-korean-governments-ai-driven-covid-19-response> [in Ukrainian].

Анотація

Тарасюк В. М. Вплив штучного інтелекту на демократичні процеси в Україні та світі. – Стаття.

У статті досліджено вплив технологій штучного інтелекту (ШІ) на демократичні процеси в Україні та світі. Проаналізовано особливості застосування ШІ у виборчому процесі, державному управлінні та громадській участі. Розглянуто досвід США, країн ЄС та Південної Кореї щодо регулювання та використання ШІ у демократичних інститутах. На основі проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази України у сфері застосування ШІ у демократичних процесах.

Розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) створює нові можливості та виклики для демократичних процесів у всьому світі. Україна як держава, що прагне до зміцнення демократичних інститутів та інтеграції в європейський простір, стоїть перед необхідністю адаптації своїх політичних та управлінських систем до нових технологічних реалій.

Актуальність дослідження впливу ШІ на демократичні процеси зумовлена стрімким розвитком цих технологій та їх зростаючим впливом на різні аспекти суспільного життя, включаючи політичну сферу. Як зазначає О.А. Баранов, «впровадження систем штучного інтелекту в процеси прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування може суттєво вплинути на якість та ефективність демократичних процесів».

Метою даного дослідження є аналіз впливу технологій ШІ на демократичні процеси в Україні та світі, вивчення міжнародного досвіду регулювання цієї сфери та розробка пропозицій щодо вдосконалення вітчизняної нормативно-правової бази.

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Системний підхід дозволив розглянути вплив ШІ на демократичні процеси як цілісне явище у взаємозв'язку

його різних аспектів. Порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу досвіду різних країн у регулюванні використання ШІ у політичній сфері. Метод аналізу документів використано при вивченні нормативно-правових актів та стратегічних документів України та інших держав. Прогностичний метод застосовано для формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України.

Ключові слова: штучний інтелект, демократія, виборчий процес, державне управління, громадська участь.

Summary

Tarasuk V. M. The impact of artificial intelligence on democratic processes in Ukraine and world. – Article.

The article examines the impact of artificial intelligence (AI) technologies on democratic processes in Ukraine and worldwide. It analyzes the peculiarities of AI applications in the electoral process, public administration, and civic participation. It considers the experience of the USA, EU countries, and South Korea regarding the regulation and use of AI in democratic institutions. Based on the analysis, proposals for improving Ukraine's regulatory framework in AI application in democratic processes are formulated.

The development of artificial intelligence (AI) technologies creates new opportunities and challenges for democratic processes worldwide. Ukraine, as a country seeking to strengthen its democratic institutions and integrate into the European space, must adapt its political and governance systems to new technological realities.

The relevance of studying the impact of AI on democratic processes is due to the rapid development of these technologies and their growing influence on various aspects of public life, including the political sphere. According to O. Baranov, "the introduction of artificial intelligence systems into the decision-making processes of state and local governments can significantly affect the quality and efficiency of democratic processes."

This study aims to analyze the impact of AI technologies on democratic processes in Ukraine and the world, study international experience in regulating this area, and develop proposals for improving the domestic legal framework. The study uses a set of general scientific and unique methods of cognition. The systematic approach allowed the author to consider AI's impact on democratic processes as a holistic phenomenon in the interconnection of its various aspects. The comparative legal method was used to analyze the experience of different countries in regulating the use of AI in the political sphere. Document analysis was used to study Ukraine's and other countries' legal acts and strategic documents. The predictive method was used to formulate proposals for improving Ukrainian legislation.

Key words: artificial intelligence, democracy, electoral process, public administration, civic participation.

Я. Б. Шпаченко

orcid.org/0009-0008-9767-4613

аспірант відділу міжгалузевих і порівняльних правових досліджень
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України

ПЕРСПЕКТИВИ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ АВТОНОМІЇ: ВИМІРИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНЦІВ ЗА КОРДОНОМ

Етнокультурна (національно-культурна) автономія є політико-правовим інститутом, спрямованим задовольнити прагнення національних меншин, етноспільнот на збереження самобутності без територіальних претензій. Цей інститут не можна позиціонувати як новий, адже він уже пройшов понад столітню еволюцію. Однак досі відсутня цілісна концепція етнокультурної автономії, ведуться дебати про його переваги, можливі загрози, доцільність впровадження.

Для України цінність цього інституту вбачається у відсутності загроз для цілісності держави, уможливленні завдяки переформатуванню територіальних вимог національних меншин у виключно етнокультурну площину. Інтерес до етнокультурної автономії посилюється тим, що для України особливе значення має гармонізація етнонаціональних відносин, дієва протидія різноманітним відцентровим тенденціям. Досягнення таких цілей пов'язане з переспрямуванням етнотериторіальних вимог в етнокультурні (Дудченко та ін., 2021, с. 51).

Мета дослідження – дати оцінку перспективі інституціоналізації етнокультурної автономії в Україні та за її межами в середовищі національних меншин українців за кордоном. Відтак завданнями дослідження визначено: 1) проаналізувати еволюцію інституту етнокультурної автономії в Україні; 2) визначити перспективи цього інституту як в Україні, так і в середовищі закордонного українства в тих державах, де функціонує інститут екстериторіальної автономії та українці мають статус національної меншини.

Інститут етнокультурної автономії в Україні нині має великий, однак не затребуваний потенціал (Етнокультурна автономія, 2018, с. 5). Водночас в історії нашого державотворення наявний позитивний досвід вираженого ставлення до політико-правового захисту національних меншин. Так, політичні лідери УНР (1917–1921 рр.) розуміли, що ігнорування прав етноспільнот загрожує загостренням етнічних конфліктів, а в підсумку – може стати причиною дезінтеграції держави. Ідея національно-персональної автономії ґрунтувалася на ідеології провідників українського демократичного руху (Гусев, 1999). Так, М. Грушевський у статті «Народностям України» зазначав: «Ми не на те цілими поколіннями боролися і страждали за права нашого народу, щоб з хвилиною, коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету – приборкування слабших народностей і панування над національними меншостями великої Української землі. Ми не на те доводили право кожної народності на її національне самоозначення..., аби тепер відмовляти якій-небудь народності сього права...» (Грушевський, 1991, с. 103). Таке ставлення до національних меншин провідників Української революції було природним, адже вони певною мірою були під впливом австрійської літератури з національного питання (К. Реннер, О. Бауер та ін.), а відтак – схильні до ідеї національно-персональної автономії.

У Третньому Універсалі Центральної Ради від 7 листопада 1917 р. було зазначено, що «народом великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя» (Українська Центральна Рада, 1996, с. 101). Далі Закон УНР «Про національно-персональну автономію» від 22 січня 1918 р. став «першою у світовій практиці спробою не лише законодавчо забезпечити права національних меншин, але й ввести їх у загальні

конституційні рамки держави» (Лазарович, 2012, с. 109). Відповідно до ст. 1 Закону кожна нація, що проживала на території УНР, мала право в її межах на самостійне облаштування свого національного життя. Його реалізація здійснювалася через органи Національних союзів, влада котрих поширювалася на всіх його членів, незалежно від місця поселення в межах УНР. Це право націй проголошувалося непорушним і жодну з них неможливо було його позбавити або обмежити в ньому. Для безпосередньої реалізації можливостей національно-персональної автономії громадяни УНР, належні до тої чи іншої нації, мали утворити власні Національні союзи, котрим належало виняткове право представництва нації перед державними і громадськими установами УНР. Унормовуючи національно-персональну автономію, український політикум розраховував, що це «сприятиме зміцненню порозуміння з національними меншинами, їх лояльності та співучасті в державотворчих процесах» (Лазарович, 2012, с. 108).

Конституція УНР 1918 р. (Статут про державний устрій, права і вольности УНР) містила окремий розділ (VII. Національні Союзи), який унормовував інститут національно-персональної автономії, визначав процедуру його формування та функціонування (Статут, 2011). В ЗУНР також проголошувалося право національних меншин на національно-культурну автономію (Лазур, 2005, с. 9). Навіть сучасне законодавство з питань етнополітики «поступається демократичним спробам забезпечити реалізацію прав всіх національностей під час національно-визвольних змагань 1917–1918 років» (Кресіна та Явір, 2018, с. 11). Досвід українського державотворення початку ХХ ст., до якого були залучені національні меншини, довів конструктивний потенціал інституту етнокультурної автономії в частині сприяння запобіганню етнічним конфліктам, дезінтеграційним загрозам.

В умовах незалежної України у ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» 1992 р. (втратив чинність) закріплювалося право національних меншин України на національно-культурну автономію. Однак це право мало декларативний характер, не отримало продовження шляхом визначення інструментів, механізмів його реалізації, а відтак національні меншини в Україні не скористалися ним. Держава формально надала національним меншинам значну свободу самовираження, але при цьому не взяла на себе конкретних позитивних зобов'язань щодо створення умов для забезпечення прав національних меншин. Процедура функціонування національно-культурної автономії не була «виписана жодним нормативно-правовим актом України» (Явір, 2019, с. 54), а тому інститут не функціонував.

Відтак у 2000-х роках вітчизняні юристи-конституціоналісти та етнополітологи неодноразово відзначали нагальність прийняття окремого нормативно-правового акта про національно-культурну автономію. Упродовж у 2001–2006 років до парламенту було подано кілька законопроектів, однак жоден з них не було прийнято.

Якщо узагальнити усі незавершені спроби інституціоналізації національно-культурної автономії в Україні, то бути здійснені у такі способи: 1) спроби внести зміни до Закону України «Про національні меншини в Україні»; 2) розробка проектів нових Концепцій державної етнонаціональної політики; 3) через законопроекти про національно-культурну автономію.

Серед проєктів Концепції державної етнонаціональної політики виділимо: а) проєкт 2010 року авторського колективу Інституту держави та права імені В. М. Корецького НАН України (Кресіна, Лойко та Явір, 2010); б) проєкт Закону про Концепцію державної етнонаціональної політики України (Про Концепцію, 2013), внесений М. Джемілевім у 2013 році (відкликаний у 2014 р.). У згаданих проєктах концепцій акцентовано на потребі створення правових та організаційних умов для реалізації права національних меншин на національно-культурну (етнокультурну) автономію. Однак будь-яка концепція (навіть у випадку її ухвалення уповноваженим органом) є передусім програмним документом, який не передбачає конкретики у визначенні механізму реалізації національними меншинами свого права на той чи інший вид екстериторіальної автономії.

Основними законотворчими ініціативами, спрямованими на унормування інституту національно-культурної автономії, були:

– проєкт закону «Про національно-культурну автономію» № 8387 від 19.12.2001 р., ініційований народним депутатом С. Кіяшком. Законопроект було критиковано за низку ужитих термінів («лінгвістичне самовизначення», «органи внутрішнього керування

національно-культурної автономії» та ін.), спробу застосувати територіальний поділ до екстериторіальної моделі автономії;

– проект закону «Про національно-культурні автономії національних меншин України» № 3764 від 11.07.2003 р., внесений народним депутатом України Н. Мхітаряном. Єдиною організаційною формою автономії пропонувалося визначити громадські об'єднання національних меншин;

– проект закону «Про національно-культурну автономію національних меншин України» № 3764 від 14.09.2005 р., внесений народним депутатом І. Гайдошем. Право на створення такої автономії пропонувалося надати меншинам, які відповідають умові чисельності представників (не менше 3 тис. осіб). Зауважимо, що така вимога часто зафіксована в законодавстві держав, де функціонують інститути екстериторіальної автономії. Однак у цьому законопроекті були недостатньо прописані механізми взаємодії національно-культурної автономії з органами влади та місцевого самоврядування;

– проект закону «Про національно-культурні автономії національних меншин України» № 1062 2006 р., внесений народним депутатом В. Харою. Цей законопроект Комітет з питань культури і духовності рекомендував доопрацювати. Примітно, що за цим законопроектом суб'єктом реалізації права на національно-культурну автономію виступали не громадяни (представники національних меншин), а громадські об'єднання національних меншин, що суперечить природі такого типу автономії.

Отже, на початок 2000-х років припало найактивніше лобювання запровадження інституту екстериторіальної (національно-культурної) автономії в Україні. Жоден з законопроектів не був ухвалений. Серед причин цього – передусім відсутність консенсусу, чи не становитиме така автономія небезпеки наростання відцентрових тенденцій в Україні (хоч насправді така автономія якраз і має протилежне завдання). Дискусійним було й питання про джерела фінансування: чи не спричинятиме такий тип автономії додаткового навантаження на державний бюджет, чи не посилить вплив іноземних держав і т. ін. Також окремі зі законопроектів містили норми, які могли зумовити дискримінацію за етнічною ознакою.

Після 2006 року законотворчі ініціативи щодо унормування інституту національно-територіальної автономії не були продовжені, а відтак ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» так і не отримала деталізації для практичного впровадження. Законопроекти, які подавалися пізніше, стосувалися територіальної, а не екстериторіальної автономії. До прикладу, в проекті Закону України № 6315 від 07.04.2017 р. «Про статус кримськотатарського народу» пропонувалося закріпити статус Автономної Республіки Крим як національно-територіальної автономії кримських татар.

Водночас у науковому дискурсі етнополітологів України періодично підіймалося питання про те, що законодавче унормування інституту національно-культурної (етнокультурної) автономії є першим і найважливішим кроком для розв'язання низки проблем щодо задоволення прав етнічних груп у поліетнічній Україні.

Хоч на певних етапах законопроектна робота щодо унормування етнокультурної автономії велася доволі активно, але не спостерігалася достатня ініціативність, наполегливість самих національних меншин у лобюванні цього питання. На основі ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» упродовж трьох десятиліть чинності цього нормативно-правового акта жодна національна меншина не піднімала питання створення своєї екстериторіальної автономії. Вочевидь, спільноти національних меншин та їх лідери очікували на якісь деталізовані в окремому законі чи підзаконних актах алгоритми дій від уряду щодо процедури створення такої автономії.

Це підводить нас до думки: чи ж не самі національні меншини мають виступати генераторами ініціатив з інституціоналізації етнокультурної автономії? Адже саме вони найперше мали б бути зацікавлені у створенні екстериторіальних культурних автономій задля збереження своєї самобутності, ідентичності. При цьому держави за демократичною логікою теж мали б бути зацікавлені у цьому задля запобігання будь-яким відцентровим тенденціям, сепаратизму. І якщо національні меншини на своєму рівні аргументовано не підіймали перед державними інституціями України питання деталізації ст. 6 Закону України «Про національ-

ні меншини в Україні», то, припускаємо, у них не було розуміння важливості унормування процедури створення та функціонування цього демократичного інструмента етнополітики. При цьому саме у 1990-х – на початку 2000-х роках у багатьох державах Центральної та Східної відбувалася інституціоналізація екстериторіальної автономії, що дозволяло вивчити такий досвід.

Якщо у Законі України «Про національні меншини України» (1992 р.) інститут національно-культурної автономії був бодай формально згаданий, то у чинному Законі України «Про національні меншини (спільноти) України» (2022 р.; чинний з 01.07.2023 р.) відсутня згадка про якусь форму екстериторіальної автономії. Слово «автономія» та похідні від нього ужиті хіба у назві Автономної Республіки Крим та при визначенні принципів державної політики у сфері національних меншин (спільнот): «запобігання міжетнічним конфліктам, використанню національних меншин (спільнот) іншими державами для автономізації регіонів їх проживання та дезінтеграції України» (ст. 13. ч. 2, п. 9) (Про національні меншини (спільноти) України, 2022). Поняття «етнокультурний» чи похідні від нього узагалі не уживаються у тексті цього документа. Натомість згаданий закон оперує поняттями «культура національних меншин (спільнот)», «культурна самобутність та ідентичність», «культурне розмаїття», «культурні потреби та інтереси національних меншин (спільнот)», «мультикультурність українського суспільства», «національно-культурний розвиток національних меншин (спільнот)» та ін.

Уважаємо, що українські законодавці знову проігнорували потенціал етнокультурної автономії як одного з найкращих механізмів задоволення етнокультурних потреб національних меншин. Відсутність в оновленому законодавстві України норми про право національних меншин на національно-культурну (етнокультурну) автономію не можна пов'язувати з позицією ЄС, на вимогу якого власне й змінювалося це законодавство, адже у багатьох державах-членах ЄС цей інститут функціонує, хоч і з неоднаковою успішністю.

За нашою оцінкою, нинішня законодавча база етнонаціональної політики України не є відповідна комплексу викликів часу, які пов'язані з етнонаціональними відносинами. Консенсус щодо доцільності впровадження екстериторіальної (етнокультурної) автономії наразі відсутній в Україні, хоча досвід інших держав переконує, що цей інститут здатен виступати ефективним інструментом запобігання відцентрових тенденцій, ризикам сепаратизму. Проблемою залишається відсутність реєстру національних меншин та й загалом об'єктивної інформації про «етнопалітру» України на поточний момент (потрібні результати нового перепису населення, проведення якого нині не можливе).

В. Явір слушно вказує на «тотальне нерозуміння суті етнокультурної автономії в українській політиці, її призначення як екстериторіального політико-правового інституту захисту прав національних меншин, який успішно застосовують сучасні держави», «хибне ототоження етнотериторіальної та етнокультурної форм автономії» (Явір, 2019, с. 451). Наразі держава несистемно підходить до розв'язання наявного комплексу проблем у сфері забезпечення дієвого захисту прав національних меншин в Україні, що загрожує політизацією етнічності.

Висновки. Нині ми бачимо два напрями, в яких потенційно може розвиватися інститут етнокультурної (національно-культурної) автономії. Перший – його становлення в Україні, а другий – перспективи створення таких автономій чисельними етноспільнотами українців за межами України, передусім у тих державах, де українці тривало мають статус національних меншин і куди виїхала велика кількість українців під час війни. Кожен з цих двох процесів є складним, бо вимагає активного лобіювання внесення змін до законодавства, потребує активної позиції зацікавлених у такому інституті демократичної етнополітики.

Щодо першого напрямку (внутрішньодержавного), то стартовими передумовами інституціоналізації етнокультурної автономії в Україні є припинення чи скасування воєнного стану в Україні, а відтак проведення щонайменше через пів року Всеукраїнського перепису населення, який надасть об'єктивну інформацію про етнічний склад. Далі важливою компонентою є зацікавленість самих етноспільнот, які мають виступити головними лобістами унормування питань про: урегулювання порядку визначення (інституціоналізації) національних меншин; ведення реєстру національних меншин; визначення чітких критеріїв належності етнічної групи до національних меншин; ухвалення процедури набуття громадянами, які ідентифі-

кують себе як представники національної меншини, такого статусу і т. ін. Саме від ініціативи найперше національних меншин, на нашу думку, напряму узалежене становлення цього інституту в Україні. Однак для цього потрібна активна інформаційно-просвітницька кампанія з формування коректного сприйняття інституту етнокультурної автономії як безпечного для цілісності держави, ефективного для мультикультурного українського суспільства. Тут свою думку власне й мають сказати науковці-етнополітологи.

Щодо другого (зовнішнього) напрямку, де може проявити свій потенціал інститут етнокультурної автономії, то його ймовірність спричинена різким зростанням за час війни кількості українців, які проживають в інших державах. Питання можливостей для збереження ними ідентичності набувають особливої гостроти. Про це щораз активніше веде мову українська влада. До прикладу, МЗС України оновлює політику співпраці держави зі світовим українством, працює над питанням задоволення національно-культурних і мовних потреб українців (передусім – дітей) за кордоном, створення повноцінних шкіл з українською програмою навчання (перші приклади уже наявні). При цьому важливо, щоб передусім українські громади за межами України, а не лише влада, проявляли активність у лобюванні своїх потреб.

Такі процеси можуть підвести до ідеї української етнокультурної автономії задля ширших можливостей для збереження української ідентичності в умовах проживання на теренах інших держав. Перспектива цього відкривається з огляду на: 1) багатомільйонну міграцію українців за час війни; 2) визнання українців в окремих державах національними меншинами; 3) закріплення права на створення культурних автономій у багатьох державах (йдеться передусім про європейські), яким уже скористалися окремі національні меншини. Відтак гіпотеза про перспективи появи етнокультурних автономій українців не видається примарною, хоч право на створення такого інституту зазвичай пов'язане з відповідністю певним формальним вимогам, як-от: наявність громадянства, офіційне визнання національної меншини, її мінімальна чисельність і т. ін.

Наразі перебіг цих процесів погано прогнозований через узалеженість від багатьох чинників, як-от: тривалість війни; темпи післявоєнної відбудови України; масштаби повернення громадян до України; наскільки іноземні держави впроваджуватимуть програми, які сприятимуть поверненню українців з-за кордону, або ж навпаки – посилюватимуть зв'язок з ними; згуртованість закордонних громад українців задля лобювання етноінтересів; особливості законодавства тої чи іншої держави в частині уможливлення створення національними меншинами та етнічними спільнотами інститутів етнокультурної автономії і т. ін.

Наразі відсутні дані, що національні меншини українців у тих державах, де діють інститути екстериторіальної автономії, а українці мають статус національних меншин, підіймали питання про створення своєї культурної автономії. Однак у перспективі виключати це не можна, адже в умовах будь-якої держави, навіть з найвищою якістю демократії національні меншини шукають найефективніші інструменти для збереження ідентичності, розвитку етнокультурної самобутності. Такі ж процеси можуть відбутися й в Україні, якщо національні меншини виявлять інтерес до інституціоналізації етнокультурної автономії. Припускаємо, запуску цих процесів має передувати активна робота з популяризації інституту етнокультурної автономії, формування його коректного сприйняття владою, національними меншинами, широкою громадськістю.

Література

- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Товариство «Знання» України, 1991. 240 с.
- Гусев В. Закон Центральної Ради «Про персонально-національну автономію»: передумови, історія прийняття та наслідки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Серія «Політологія і етнологія»*. 1999. № 8. С. 72–79.
- Дудченко В., Цуркан-Сайфуліна Ю., Вітман К., Кресіна І., Кресін О. Стратегічні орієнтири етнонаціональної політики України: політико-правові аспекти. *Вісник НАПрН України*. 2021. № 28 (4). С. 51–61.
- Етнокультурна автономія як інститут забезпечення прав національних меншин: світовий досвід і Україна: наукова записка / І. Кресіна, В. Явір, М. Ходаківський. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. 120 с.

- Кресіна І., Лойко Л., Явір В. Концепція державної етнонаціональної політики України (Проект). *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 65–73.
- Кресіна І., Явір В. Етнокультурна автономія як механізм протидії етнополітичним претензіям Угорщини. *Держава і право*. 2018. № 81. С. 3–15.
- Лазарович М. «Декларація прав нації»: Закон про національно-персональну автономію в контексті української революції 1917–1921 років. *Грані*. 2012. № 9. С. 106–109.
- Лазур Я. В. Правове регулювання національно-культурної автономії : світовий та вітчизняний досвід: автореф. дис. ... к. юрид. н.: 12.00.02 – конституційне право. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2005. 19 с.
- Про Концепцію державної етнонаціональної політики України: проект закону України. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852 (дата звернення: 29.08.2024).
- Про національні меншини (спільноти) України: Закон України. *Голос України*. 2022. 31 груд. № 267.
- Пронаціонально-культурні автономії національних меншин України: проект закону України. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=15560 (дата звернення: 29.08.2024).
- Про національно-культурну автономію національних меншин в Україні: проект Закону України. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=25445&pf35401=76656> (дата звернення: 29.08.2024).
- Про національно-культурну автономію: проект закону України. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=11662&pf35401=20320> (дата звернення: 30.08.2024).
- Про статус кримськотатарського народу в Україні: проект закону України. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61537 (дата звернення: 29.08.2024).
- Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки (Конституція Української Народної Республіки) // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. Київ: Юридична думка, 2011. С. 41–49.
- Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. / упоряд. В. Верстюк (кер.), О. Бойко, Ю. Гамрецький, Г. Михайличенко та ін.: у 2 т.; Т. 1. Київ: Наукова думка, 1996. 588 с.
- Явір В. Концептуально-політичні та правові засади етнокультурної автономії як механізму протидії етнополітичній дезінтеграції України. *Правова держава*. 2019. № 30. С. 450–458.
- Явір В. Проблеми в сфері забезпечення прав національних меншин у контексті євроатлантичної інтеграції України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2019. № 3-4 (99-100). С. 50–63.

References

- Hrushevskiy, M. (1991). *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut* [Who are Ukrainians and what do they want?]. Kyiv: Tovarystvo «Znannia» Ukrainy, 240 p.
- Husev, V. (1999). Zakon Tsentralnoi Rady «Pro personalno-natsionalnu avtonomiiu»: peredumovy, istoriia pryiniattia ta naslidky [The Central Rada Law On Personal and National Autonomy: prerequisites, history of adoption and consequences]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Seriiia «Politolohiia i etnolohiia»*, 8, 72–79.
- Dudchenko, V., Tsurkan-Saifulina, Yu., Vitman, K., Kresina, I. & Kresin, O. (2021). Stratehichni oriientyry etnonatsionalnoi polityky Ukrainy: polityko-pravovi aspekty [Strategic guidelines of ethno-national policy of Ukraine: Political and legal aspects]. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28 (4), 51–61.
- Kresina, I., Yavir, V. & Khodakivskiy, M. (2018). Etnokulturna avtonomiia yak instytut zabezpechennia prav natsionalnykh menshyn: svitovyi dosvid i Ukraina: naukova zapyska [Ethnocultural autonomy as an institution for ensuring the rights of national minorities: world experience and Ukraine: scientific note]. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine.
- Kresina, I., Loiko, L. & Yavir, V. (2010). Kontseptsiia derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky Ukrainy (Proekt) [The conception of state ethno-national policy of Ukraine (Project)]. *Politychnyi menedzhment*, 2, 65–73.
- Kresina, I., Yavir, V. (2018). Etnokulturna avtonomiia yak mekhanizm protydii etnopolitychnym pretenziiam Uhorshchyny [Ethnocultural autonomy as a mechanism for counteracting ethnopolitical Hungarian claims]. *Derzhava i pravo*, 81, 3–15.
- Lazarovych, M. (2012). «Deklaratsiia prav natsii»: Zakon pro natsionalno-personalnu avtonomiiu v konteksti ukraïnskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv [Declaration of the Rights of the Nation: The Law on National Personal Autonomy in the Context of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Grani*, 9, 106–109.

Lazur Ya. (2005). *Pravove rehuliuвання natsionalno-kulturnoi avtonomii: svitovyi ta vitchyzniani dosvid* [Legal regulation of national and cultural autonomy: world and domestic experience]. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy.

Pro Kontseptsiuu derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky Ukrainy: proekt zakonu Ukrainy [On the Concept of State Ethnonational Policy of Ukraine: Draft Law of Ukraine] (2013). *Official webportal of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852 (дата звернення: 29.08.2024).

Pro natsionalni menshyny (spilnoty) Ukrainy: Zakon Ukrainy [On national minorities (communities) of Ukraine: Law of Ukraine] (2022). *Golos Ukrainy*. 2022. 31 Dec. No 267.

Pro natsionalno-kulturni avtonomii natsionalnykh menshyn Ukrainy: proekt zakonu Ukrainy [On National-Cultural Autonomy of National Minorities of Ukraine: Draft Law of Ukraine] (2003). *Official webportal of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=15560 (accessed 29.08.2024) [in Ukrainian].

Pro natsionalno-kulturnu avtonomiiu natsionalnykh menshyn v Ukraini: proekt zakonu Ukrainy [On national and cultural autonomy of national minorities in Ukraine: Draft Law of Ukraine] (2005). *Official webportal of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=25445&pf35401=76656> (accessed 29.08.2024) [in Ukrainian].

Pro natsionalno-kulturnu avtonomiiu: proekt zakonu Ukrainy [On national and cultural autonomy: Draft law of Ukraine] (2001). *Official webportal of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=11662&pf35401=20320> (accessed 30.08.2024) [in Ukrainian].

Pro status krymskotatarskoho narodu v Ukraini: proekt zakonu Ukrainy [On the status of the Crimean Tatar people in Ukraine: Draft law of Ukraine] (2017). *Official webportal of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61537 (accessed 28.08.2024) [in Ukrainian].

Statut pro derzhavnyi ustroi, prava i volnosti Ukrainskoi Narodnoi Respubliki (Konstytutsiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliki) [Statute on the State System, Rights and Freedoms of the Ukrainian People's Republic (The Constitution of Ukrainian People's Republic)] (2011). In: *Konstytutsiia i konstytutsiini akty Ukrainy. Istoriia i suchasnist* [Constitutions and constitutional acts of Ukraine. History and modernity]. Kyiv: Yurydychna dumka. S. 41–49 [in Ukrainian].

Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy materialy [Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy] (1996). *Uporiadnyky V. Verstiuk, O. Boiko, Yu. Hamretskyi, H. Mykhailychenko ta in.: u 2 t.; T. 1*. Kyiv: Naukova dumka, 588 s. [in Ukrainian].

Yavir, V. (2019). Kontseptualno-politychni ta pravovi zasady etnokulturnoi avtonomii yak mekhanizmu protydiv etnopolitychnii dezintehratsii Ukrainy [Conceptual, political and legal principles of ethnocultural autonomy as a mechanism of counteraction to ethnopoltical disintegration of Ukraine]. *Pravova derzhava*, 30, 450–458 [in Ukrainian].

Yavir, V. (2019). Problemy v sferi zabezpechennia prav natsionalnykh menshyn u konteksti yevroatlantskoi intehratsii Ukrainy [The challenges of national minorities' rights protection in the context of Ukraine's Euro-Atlantic integration]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy?* 3-4 (99-100), 50–63 [in Ukrainian].

Анотація

Шпаченко Я. Б. Перспективи етнокультурної автономії: виміри національних меншин України та національних меншин українців за кордоном. – Стаття.

Досліджено вектори розвитку інституту етнокультурної (національно-культурної) автономії: 1) інституціоналізація в Україні з огляду на історично закладений фундамент та характерну поліетнічність; 2) інституціоналізація в тих державах (європейських, найперше), де інститут екстериторіальної автономії функціонує, українці визнані національними меншинами та зросла їх кількість за час війни. Підкреслено, що ці процеси потребують виваженої демократичної етнополітики держав та активної позиції усіх суб'єктів, зацікавлених у такому інституті.

Аргументовано, що для становлення інституту етнокультурної автономії в Україні найперше потрібне припинення/скасування воєнного стану та проведення Всеукраїнського перепису населення, який надасть об'єктивну інформацію про етнічний склад населення. Наступною передумовою визначено наявність зацікавленості самих національних меншин (спільнот) у лобюванні інституціоналізації етнокультурної автономії. Підкреслено потребу в активній інформаційно-просвітницькій кампанії в Україні задля формування коректного сприйняття етнокультурної автономії як інституту, безпечного для цілісності держави та ефективного для мультикультурного українського суспільства.

Передумовами для можливої появи етнокультурних автономій українців за кордоном автор вважає: 1) багатомільйонну міграцію українців під час війни та актуалізацію у них питання задоволення національно-культурних і мовних потреб; 2) визнання українців в низці держав національними меншинами

ми; 3) закріплення права на створення культурних автономій у багатьох державах (передусім європейських), яким уже скористалися окремі національні меншини. Констатовано, що появу етнокультурних автономій українців за кордоном складно спрогнозувати через узалежненість від багатьох чинників, як-от: тривалість російсько-української війни; темпи післявоєнної відбудови України; масштаби повернення громадян до України; програми іноземних держав щодо сприяння поверненню українців з-за кордону; згуртованість закордонних громад українців задля лобювання етнічних інтересів; особливості законодавства тої чи іншої держави щодо створення етнокультурної автономії і т. ін.

Ключові слова: етнокультурна автономія, екстериторіальна автономія, національні меншини України, національні меншини українців за кордоном, етноспільноти, етнокультурні вимоги.

Summary

Shpachenko Ya. B. Prospects of ethnocultural autonomy: dimensions of national minorities of Ukraine and national minorities of Ukrainians abroad. – Article.

The vectors of development of the institute of ethnocultural (national-cultural) autonomy are investigated: 1) institutionalisation in Ukraine, given the historically laid foundation and characteristic multiethnicity; 2) institutionalisation in those states (European, first of all) where the institution of non-territorial autonomy already functions, Ukrainians are recognised as national minorities and their number has increased during the war. It is emphasised that these processes require a balanced democratic ethnic policy of the states and an active position of all actors interested in such an institution.

It is argued that in order to establish the institution of ethnocultural autonomy in Ukraine, first of all, it is necessary to end/abolish martial law and conduct an All-Ukrainian population census, which will provide objective information on the ethnic composition of the population. The next prerequisite is the interest of national minorities (communities) themselves in lobbying for the institutionalisation of ethnocultural autonomy. The author emphasises the need for an active information and awareness-raising campaign in Ukraine to form a correct perception of ethnocultural autonomy as an institution that is safe for the integrity of the state and effective for the multicultural Ukrainian society.

The author believes that the prerequisites for the possible emergence of ethnocultural autonomies of Ukrainians abroad are: 1) multimillion migration of Ukrainians during the war and the actualisation of the issue of meeting their national, cultural and linguistic needs; 2) recognition of Ukrainians as national minorities in a number of States; 3) consolidation of the right to establish cultural autonomies in many States (primarily European ones), which has already been used by some national minorities. It is stated that the emergence of ethnocultural autonomies of Ukrainians abroad is difficult to predict due to the dependence on many factors, such as: the duration of the Russian-Ukrainian war; the pace of post-war reconstruction of Ukraine; the scale of return of citizens to Ukraine; programmes of foreign states to facilitate the return of Ukrainians from abroad; cohesion of Ukrainian communities abroad to lobby for ethnic minorities.

Key words: ethnocultural autonomy, non-territorial autonomy, national minorities of Ukraine, national minorities of Ukrainians abroad, ethnic communities, ethnocultural requirements.

В. А. Ястребова

orcid.org/0000-0002-0757-2090

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ КВАЗІДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Вступ. Фінансово-економічні системи квазідержавних утворень на пострадянському просторі становлять значний інтерес як для наукових досліджень, так і для практичної діяльності в галузі міжнародної економіки та геополітики. Ці утворення, що виникли внаслідок політичних розпадів, військових конфліктів або нестабільності, фактично функціонують як напівавтономні суб'єкти з власними фінансово-економічними механізмами. Часто вони працюють поза межами офіційно визнаних правових і політичних структур, що робить їхні економічні системи не лише нестабільними, але й важкими для регулювання та прогнозування.

Ці фінансово-економічні системи зазвичай залежать від зовнішньої підтримки, яка може надходити від інших держав, контрабандних потоків, або ж від неконтрольованих економічних відносин із сусідніми територіями. Водночас вони функціонують в умовах обмежених ресурсів, санкцій та міжнародної ізоляції, що змушує їх шукати альтернативні способи забезпечення свого існування. Це часто призводить до використання неофіційних економічних каналів та ухиляння від міжнародних економічних правил.

Вивчення фінансово-економічних систем таких утворень має велике практичне значення для політиків, міжнародних організацій та економічних аналітиків. Воно дозволяє не лише прогнозувати можливі сценарії розвитку подібних утворень, але й розробляти стратегії для запобігання їхньому негативному впливу на міжнародну безпеку, фінансову стабільність та регіональну економіку. З наукової точки зору, дослідження цих явищ також допомагає зрозуміти еволюцію квазідержавних форм та їхню здатність функціонувати в умовах міжнародного політичного та економічного тиску.

Наукові дослідження, присвячені фінансово-економічним системам квазідержавних утворень на пострадянському просторі, охоплюють широкий спектр підходів і тем, що дозволяє розкрити глибину та складність цього феномену. Увага до методологічних аспектів дослідження економічного потенціалу в умовах збройних конфліктів є ключовою для розуміння того, як ці системи функціонують і адаптуються під тиском зовнішніх факторів. Розгляд методології адаптації ресурсного потенціалу економіки до умов воєнного стану, зокрема в дослідженні Різника Д. (Різник, 2024), відкриває нові перспективи для аналізу фінансової стійкості та виживання таких утворень у періоди конфліктів.

Питання трансформації державного суверенітету в умовах агресії з боку сусідніх держав є ще одним важливим аспектом, що впливає на функціонування фінансово-економічних систем квазідержавних утворень. Пікуля Т. (Пікуля, 2023) аналізує, як агресія російської федерації призводить до змін у державному суверенітеті України, що, в свою чергу, відображається на економічних стратегіях і фінансових моделях, які використовуються в регіоні.

Важливим напрямом досліджень є аналіз гуманітарних аспектів функціонування квазідержавних утворень. Робота Лозового В. (Лозовий, 2017) розкриває гуманітарну політику «ДНР» та «ЛНР», яка спрямована на збереження стабільності та контроль над регіоном. Аналіз політичних та етнополітичних аспектів цих утворень, зокрема в роботі Асланова С. (Асланов, 2015), показує, як вони використовуються для посилення етнополітичної нестабільності в Україні, що безпосередньо впливає на економічні процеси в регіоні.

Геополітичні інтереси росії та її втручання у «заморожені конфлікти» на пострадянському просторі мають значний вплив на фінансово-економічні системи квазідержавних утворень. Казанцев А. та інші автори (Kazantsev, 2020) детально розглядають еволюцію російської полі-

тики в цьому напрямі, демонструючи перехід від етнополітики до геополітики, що обумовлює розвиток економічних моделей у таких регіонах. Подібний підхід можна простежити і в аналізі Гридінної І. та Фротвейта М. (Gridina, Frotveit, 2020), які досліджують проблему невизнаних держав пострадянського простору в політиці росії.

Дослідження тероризму як явища, що впливає на безпеку і стабільність регіону, також мають значний науковий інтерес. Каленіченко О. (Каленіченко, 2019) зосереджується на досвіді боротьби з терористичними утвореннями в Україні та Сирії, що є важливим аспектом у вивченні механізмів фінансування таких структур. Паралельно, Баладська О. (Баладська, 2017) розглядає сецесіоністські конфлікти на пострадянському просторі, досліджуючи їхні чинники та наслідки для регіональної економіки.

Важливий внесок у дослідження квазідержавних утворень здійснюють міжнародні науковці. Робота Міарки А. (Miarka, 2020) присвячена аналізу парадержав як інструменту зміцнення позицій Росії на прикладі Придністров'я, що демонструє, як ці утворення використовуються в геополітичних іграх для посилення контролю над стратегічно важливими регіонами. У дослідженні Бурдайс Парк Ж., Адібасєвої А. та Саарі Д. (Bourdais Park, Adibayeva, Saari, 2023). 2023) аналізуються процеси десоветизації, державотворення та регіоналізації в Центральній Азії, що також має значення для розуміння загальних тенденцій розвитку квазідержавних утворень на пострадянському просторі.

Вплив сепаратистських рухів на дестабілізацію українського соціуму та нівеляцію цих процесів є важливою темою в роботі Авер'янової Н. та Воропаєвої Т. (Авер'янова, Воропаєва, 2020). У своїй праці вони розглядають можливості десепаратизації суспільства через аналіз сучасних подій на пострадянському просторі. Вивчення невизнаних квазідержавних утворень як фактору етнополітичної нестабільності в Україні представлено в дослідженні Асланова С. (Асланов, 2015). Крім того, дослідження тероризму в пострадянському просторі, яке провели Кашуба М. та Стемп'єнь М. (Kaszuba, Stempień, 2022), дозволяє зрозуміти, як цей феномен впливає на колишні радянські республіки після 2014 року.

Таким чином, наукові праці в даній галузі підкреслюють багатогранність фінансово-економічних систем квазідержавних утворень на пострадянському просторі, їхній тісний зв'язок із геополітичними, етнополітичними та гуманітарними процесами, які визначають їх розвиток в умовах сучасних викликів. Незважаючи на велику кількість досліджень, детального вивчення потребують питання визначення основних причин виникнення квазідержавних утворень на пострадянському просторі та їхніх впливів на регіональну економіку; опису ключових характеристик фінансово-економічних систем таких утворень, включаючи їхні джерела фінансування, економічні моделі та інституційні особливості; аналізу взаємодії квазідержавних фінансово-економічних систем з офіційними економічними структурами на національному та міжнародному рівнях, оцінки ризиків та можливих наслідків для міжнародної економічної та фінансової стабільності, що можуть бути спричинені функціонуванням таких утворень.

Метою статті є комплексний аналіз фінансово-економічних систем квазідержавних утворень на пострадянському просторі, їхніх специфічних характеристик, а також їхнього впливу на регіональну та глобальну економіку. Особливий акцент робиться на визначенні ключових факторів, які формують ці системи, а також на дослідженні механізмів їхньої взаємодії з офіційними державними та міжнародними економічними інститутами.

Завдання статті включають:

1. Визначення основних причин виникнення квазідержавних утворень на пострадянському просторі та їхніх впливів на регіональну економіку.
2. Опис ключових характеристик фінансово-економічних систем таких утворень, включаючи їхні джерела фінансування, економічні моделі та інституційні особливості.
3. Аналіз взаємодії квазідержавних фінансово-економічних систем з офіційними економічними структурами на національному та міжнародному рівнях.
4. Оцінка ризиків та можливих наслідків для міжнародної економічної та фінансової стабільності, що можуть бути спричинені функціонуванням таких утворень.
5. Виявлення шляхів для інтеграції цих квазідержавних економік до міжнародної фінансово-економічної системи або розробка стратегій для їхньої ефективної ізоляції.

Визначення основних причин виникнення квазідержавних утворень на пострадянському просторі та їхніх впливів на регіональну економіку. Квазідержавні утворення на пострадянському просторі виникають через комплекс політичних, соціальних та економічних чинників, які часто є результатом слабкості або розпаду централізованої державної влади, а також зовнішніх військових чи політичних втручань. Однією з ключових причин їх виникнення є нестабільність у перехідних періодах, коли колишні радянські республіки зіткнулися з економічною стагнацією, політичною фрагментацією та соціальними кризами. Зокрема, після розпаду СРСР багато нових незалежних держав не мали належних механізмів управління, що сприяло формуванню вакууму влади у деяких регіонах, де й почали зароджуватися квазідержавні утворення. Іншою причиною є етнічні та територіальні конфлікти, які часто мають історичне коріння та активізуються під час політичної дестабілізації. Внаслідок цього формуються самопроголошені державні структури, що прагнуть відокремлення або автономії від центральних урядів. Причини виникнення квазідержавних утворень на пострадянському просторі представлено на рис. 1.

Рис. 1. Причини виникнення квазідержавних утворень на пострадянському просторі

Джерело: сформовано автором

Ці утворення розвиваються в умовах економічної ізоляції, що створює специфічні фінансово-економічні системи з високим ступенем залежності від зовнішньої підтримки та тіньової економіки. Приклади таких утворень та їх характеристики наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Приклади та основні характеристики квазідержавних утворень

Квазідержавне утворення	Політичний статус	Основні джерела фінансування	Економічні характеристики
Придністровська Молдавська Республіка	Придністровська Молдавська Республіка	Місцеве виробництво, торгівля, фінансова підтримка з боку Росії	Застаріла промислова база, відсутність доступу до глобальних ринків, низький рівень інвестицій
Абхазія	Невизнана	Туризм, неофіційні джерела фінансування, російська фінансова допомога	Висока залежність від нелегальних потоків, слабка фінансова інфраструктура, низький рівень економічної інтеграції

Продовження таблиці 1

Південна Осетія	Невизнана	Місцеве сільське господарство, зовнішня допомога неофіційного характеру, російське фінансування	Нерозвинена економічна структура, дефіцит стабільних інвестиційних потоків
Нагірний Карабах	Невизнана	Видобуток природних ресурсів, зовнішня підтримка, фінансова допомога від Росії	Обмежений доступ до ринків, значна залежність від зовнішньої допомоги, низький рівень економічної диверсифікації

Джерело: сформовано автором

Квазідержавні утворення, такі як Придністровська Молдавська Республіка, Абхазія, Південна Осетія та Нагірний Карабах, є прикладами регіонів, які функціонують за рахунок зовнішньої фінансової та політичної підтримки, головним чином з боку росії. Ці території не мають міжнародного визнання, і їх економічна ситуація залишається нестабільною та залежною від російських ресурсів.

Для росії підтримка цих квазідержавних утворень має кілька стратегічних цілей. По-перше, Росія використовує їх як інструменти для впливу на політичну ситуацію в сусідніх країнах, зокрема для перешкоджання їхній інтеграції в західні структури, такі як ЄС і НАТО. По-друге, через фінансову, військову та політичну підтримку цих регіонів, росія зберігає можливість контролювати та дестабілізувати ситуацію в пострадянському просторі.

Нині ситуація в цих регіонах залишається складною. Придністров'я продовжує функціонувати як економічно ізольована територія з застарілою промисловою базою і значною залежністю від російської допомоги. В Абхазії і Південній Осетії, незважаючи на певний розвиток місцевої інфраструктури, економіка залишається слабкою та майже повністю залежною від російських фінансових вливань. Нагірний Карабах, після останніх військових конфліктів, опинився в ще більш складній ситуації, значно покладаючись на допомогу ззовні, в тому числі з боку Росії.

росія, фінансуючи ці квазідержавні утворення, забезпечує їм не лише економічну підтримку, але й надає військову допомогу, що дозволяє цим регіонам протистояти тиску з боку міжнародної спільноти та підтримувати сепаратистські настрої. У свою чергу, ці дії сприяють збереженню заморожених конфліктів на території пострадянських країн, що відповідає інтересам росії у забезпеченні свого геополітичного впливу.

Луганська народна республіка («ЛНР») та Донецька народна республіка («ДНР») є квазідержавними утвореннями, які намагається створити Росія, щоб легітимізувати їх як самостійні економічні та політичні одиниці. Проте Україна та інші держави не визнають їхньої незалежності і продовжують вважати ці території частиною свого суверенного простору.

У фінансово-економічному плані «ЛНР» і «ДНР» відзначаються низкою специфічних характеристик. Обидва утворення отримують значну фінансову підтримку з боку Росії, включаючи прямі субсидії, військову допомогу і фінансування соціальних програм. Ці ресурси забезпечують певний рівень стабільності в економіці, але їхня залежність від зовнішньої допомоги обмежує їхню економічну самостійність і розвиток.

Одночасно з наданням фінансової допомоги, росія систематично нищить економічну базу цих регіонів. Значна частина інфраструктури «ЛНР» і «ДНР» була знищена внаслідок бойових дій, які підтримує і провокує росія. Промислові підприємства, які колись були основою економіки Донбасу, тепер переважно стоять в руїнах або функціонують на низькому рівні продуктивності. Росіяни також вивезли обладнання з деяких шахт і заводів, що ще більше погіршило стан економіки цих територій. Знищення шахт, які були основним джерелом доходів у регіоні, призвело до серйозного соціально-економічного колапсу, що негативно відбилося на зайнятості і доходах місцевого населення.

Такий підхід росії має декілька цілей. По-перше, це дозволяє підтримувати ці території у стані залежності, створюючи ситуацію, коли «ЛНР» і «ДНР» не можуть функціонувати без

зовнішньої допомоги. По-друге, це є частиною стратегії для ослаблення України, шляхом економічного виснаження регіонів, які раніше були важливими промисловими центрами країни.

На сьогоднішній день «ЛНР» і «ДНР» функціонують в умовах економічної стагнації. Основні економічні процеси контролюються місцевими владними структурами, які фактично підпорядковуються росії. Інфраструктура залишається вкрай занедбаною, і перспективи відновлення економіки виглядають дуже похмуро. Відсутність доступу до глобальних ринків і низький рівень інвестицій ще більше погіршує ситуацію. Фактично, ці території перетворилися на військові анклави, де основним джерелом ресурсів є російська підтримка, а економічне життя регулюється згідно з інтересами Москви, що використовує їх для подальшого тиску на Україну і міжнародну спільноту.

Опис ключових характеристик фінансово-економічних систем таких утворень, включаючи їхні джерела фінансування, економічні моделі та інституційні особливості. Квазідержавні утворення мають безпосередній вплив на регіональну економіку, оскільки створюють паралельні фінансові системи, які не інтегровані в офіційну економіку держави. Це ускладнює торгівлі та фінансові потоки, сприяє розвитку тіньової економіки та контрабанди, а також поглиблює економічну нестабільність у прилеглих регіонах. Крім того, економіки таких утворень часто залежать від зовнішньої підтримки, що може включати допомогу з боку іноземних держав або неофіційні мережі постачання. Ця залежність створює нестабільні фінансові структури, які важко регулювати та передбачати, оскільки вони не мають чітко встановлених інституційних рамок і можуть бути піддані впливу зовнішніх факторів, таких як санкції або військові дії. У результаті, вплив цих утворень на регіональну економіку є здебільшого негативним, оскільки вони підривають економічну цілісність держав, знижують інвестиційну привабливість та спричиняють довготривалі соціально-економічні кризи. У таблиці 2 наведено ключові характеристики квазідержавних утворень.

Таблиця 2

Ключові характеристики квазідержавних утворень

Показники квазідержавних утворень	Основні характеристики	Вплив на регіональну економіку
Економічна залежність від зовнішніх джерел	Підтримка іноземних держав або контрабандні канали	Висока нестабільність, відсутність прозорих фінансових механізмів
Висока нестабільність, відсутність прозорих фінансових механізмів	Відсутність міжнародного визнання та правової легітимності	Неможливість інтеграції в міжнародну економіку, санкції
Тіньова економіка та неконтрольовані фінансові потоки	Відсутність державного контролю за економічною діяльністю	Розвиток нелегальних економічних секторів, погіршення економічної ситуації в сусідніх регіонах

Джерело: сформовано автором на підставі (Bakhturidze, 2023; Kolosov, Zotova, 2021)

Квазідержавні утворення на пострадянському просторі функціонують у нестабільних економічних умовах через свою залежність від зовнішнього фінансування (переважно Росії) та нелегальних економічних операцій, таких як контрабанда. Відсутність міжнародного визнання ізолює їх від світових ринків, що підвищує залежність від тіньової економіки. Це спричиняє дестабілізацію регіональної економіки, збільшує корупцію, ускладнює боротьбу з незаконною фінансовою діяльністю та посилює політичні конфлікти. Як результат, ці утворення негативно впливають на економічну стабільність у регіоні й на глобальну економіку, сприяючи розвитку криз і тіньових секторів.

Фінансово-економічні системи квазідержавних утворень на пострадянському просторі відрізняються за типом залежно від економічної структури та впливу зовнішніх і внутрішніх чинників (табл. 3). Ці утворення зіштовхуються з різними викликами, такими як обмежений доступ до міжнародних ринків, нелегітимний статус, і значна залежність від зовнішньої підтримки або тіньової економічної діяльності.

Фінансово-економічні системи квазідержавних утворень

Вид фінансово-економічної системи	Характеристика	Приклади квазідержавних утворень
Ізоляційна економіка	Закрита система, орієнтована на самозабезпечення та мінімальні зовнішні контакти. Фінансові операції переважно обмежені локальними межами, без доступу до міжнародних ринків.	Придністровська Молдавська Республіка
Ресурсно орієнтована економіка	Економічна модель, заснована на видобутку та експлуатації природних ресурсів, здебільшого на нелегальному ринку. Основний акцент робиться на експорт ресурсів до обмеженого кола партнерів.	Нагірний Карабах
Туристично-локальна економіка	Локальна економіка, в якій туризм є основним джерелом доходів, доповнена неофіційними каналами фінансування. Система залежить від сезонних доходів та нелегальних потоків із-за кордону.	Абхазія
Аграрна економіка	Система, орієнтована на аграрний сектор як основний елемент економічної діяльності. Основу складає сільське господарство, а фінансова інфраструктура залишається примітивною з високою залежністю від зовнішньої допомоги.	Південна Осетія

Джерело: сформовано автором на підставі (Ястребова, 2023; Miarka, 2023; Zanetti, 2021)

Типи фінансово-економічних систем у квазідержавних утвореннях значною мірою визначають їхні перспективи виживання та розвитку в умовах політичної та економічної ізоляції. Наприклад, ізоляційні економіки, як у Придністровській Молдавській Республіці, прагнуть зберегти самодостатність, але страждають від обмеженого доступу до міжнародних ринків і фінансових ресурсів. Росія, втручаючись у внутрішні справи Придністров'я, штучно обмежує можливості для економічного зростання, підтримуючи залежність від російських субсидій і не даючи змоги розвиватися самостійно. Це робиться з метою зберегти політичний контроль та використовувати регіон як важіль тиску на Молдову.

Ресурсно орієнтовані економіки, як у Нагірному Карабаху, залежать від видобутку природних ресурсів, але їхня діяльність часто зосереджується на нелегальному ринку, що робить ці економіки нестабільними та вразливими до зовнішніх впливів. Росія не лише сприяє експлуатації цих ресурсів на свою користь, але й активно блокує можливості для розвитку легальної економічної діяльності, що обмежує перспективи Карабаху та забезпечує продовження його залежності.

Туристично-локальні економіки, такі як в Абхазії, можуть забезпечити певний рівень економічної активності під час туристичного сезону, але їхня нестабільність поза рамками цього сезону обмежує розвиток. Росія, використовуючи Абхазію як інструмент геополітичного впливу, контролює туристичні потоки і водночас обмежує розвиток інших секторів економіки, що перетворює Абхазію на залежний від туризму регіон з нестійкою економікою.

Аграрні економіки, як у Південній Осетії, залишаються залежними від сільськогосподарської продукції та зовнішньої допомоги, що також обмежує їхні можливості для економічного зростання. Росія, надаючи зовнішню допомогу, активно знищує інфраструктуру, що могла б сприяти незалежному розвитку регіону, таким чином, продовжуючи його залежність і політичну нестабільність.

Таким чином, ці системи є вразливими до зовнішніх ризиків і нестійкими в довгостроковій перспективі, оскільки їхній економічний розвиток залежить від нестабільних та часто нелегітимних джерел фінансування. Росія, здійснюючи контроль над цими регіонами, не тільки обмежує їхній економічний розвиток, але й активно знищує потенційно конкурентоспроможні галузі, щоб зберегти їхню залежність і використовувати як важіль впливу в ширшому геополітичному контексті. Приклади такого знищення включають систематичне вивезення промислового обладнання, руйнування транспортної інфраструктури, що обмежує логіс-

тичні можливості, і створення штучних економічних бар'єрів, які перешкоджають інтеграції цих територій в глобальні економічні процеси.

Аналіз взаємодії квазідержавних фінансово-економічних систем з офіційними економічними структурами на національному та міжнародному рівнях. Взаємодія квазідержавних фінансово-економічних систем з офіційними економічними структурами на національному та міжнародному рівнях є складним і суперечливим процесом, що має суттєвий вплив на регіональну стабільність та економічний розвиток. Через невизнаний або частково визнаний статус, такі утворення мають обмежений доступ до міжнародних фінансових ринків, що змушує їх шукати альтернативні способи забезпечення економічної діяльності. У багатьох випадках, квазідержави залежать від неофіційних каналів фінансування, таких як нелегальна торгівля, тіньова економіка, або зовнішня допомога з боку держав, що підтримують їхні політичні інтереси. Це породжує нерівномірність у розвитку економічних відносин та підвищує ризик економічної ізоляції.

Квазідержавні утворення намагаються встановити неформальні економічні зв'язки з офіційними державами, використовуючи посередників або через міжнародні організації. Такі зв'язки часто мають латентний характер і можуть включати взаємодію через треті країни або організації, що не мають прямого офіційного визнання. Наприклад, вони можуть здійснювати торгівлю через посередників або використовувати банківські системи інших держав для здійснення фінансових транзакцій. Проте офіційні держави зазвичай обмежують або забороняють такі операції, що призводить до постійних економічних і політичних напружень.

На міжнародному рівні взаємодія з квазідержавними економіками часто обмежується санкціями, що запроваджуються проти цих утворень або їхніх союзників. Санкції значно обмежують можливості для розвитку економічної активності, що ще більше підвищує залежність квазідержав від тіньових фінансових потоків. Цей фактор робить їх економіки надзвичайно вразливими до зовнішніх шоків, таких як зміни в політичній кон'юнктурі або посилення міжнародного контролю за нелегальною діяльністю (табл. 4).

Таблиця 4

Аналіз взаємодії квазідержавних фінансово-економічних систем з офіційними економічними структурами на національному та міжнародному рівнях

Взаємодія з офіційними структурами	Рівень взаємодії	Характеристика фінансово-економічних відносин	Приклади квазідержавних утворень
Національний рівень	Обмежена	Взаємодія через посередників, обмежений доступ до внутрішнього ринку офіційної держави, високі транзакційні витрати, необхідність обходу офіційних каналів.	Придністровська Молдавська Республіка, Південна Осетія
Міжнародний рівень	Дуже обмежена	Нелегальна торгівля, тіньові фінансові потоки, зовнішня підтримка з боку окремих країн, підвищений ризик міжнародних санкцій, відсутність доступу до міжнародних фінансових інститутів.	Нагірний Карабах, Абхазія

Джерело: сформовано автором

росія відіграє ключову роль у перешкоджанні встановленню легітимних економічних зв'язків між квазідержавними утвореннями і національними або міжнародними економічними структурами. Її стратегія полягає в тому, щоб ці утворення залишалися економічно та політично ізольованими від решти світу, що дозволяє росії підтримувати свій вплив і контроль над цими територіями.

На національному рівні росія використовує свою політичну та військову присутність, щоб блокувати будь-які спроби квазідержавних утворень налагодити відносини з країнами, до яких ці території офіційно належать.

Наприклад, Придністровська Молдавська Республіка має обмежений доступ до внутрішнього ринку Молдови через російське втручання. Росія не лише підтримує нелегальні торгові операції між Придністров'ям і Молдовою, але й блокує будь-які ініціативи, спрямовані на реінтеграцію цього регіону в економічний простір Молдови. Так, росія регулярно накладає вето на будь-які пропозиції щодо економічної інтеграції Придністров'я з Молдовою в рамках переговорів у форматі «5+2» (що включає ОБСЄ, ЄС, США та Україну).

У випадку з Південною Осетією, росія активно перешкоджає економічній співпраці цієї території з Грузією. Після війни 2008 року росія посилила військову присутність у регіоні, заблокувала транспортні шляхи і перекрила канали торгівлі, що унеможливило будь-яку легальну економічну взаємодію між Південною Осетією та рештою Грузії.

На міжнародному рівні росія активно використовує дипломатичний тиск та економічні санкції, щоб ізолювати ці квазідержавні утворення від світової економіки. Вона блокує їхній доступ до міжнародних фінансових інститутів та ринків, використовуючи свій вплив у міжнародних організаціях та на двосторонньому рівні.

Абхазія є наочним прикладом такої ізоляції. Після війни в Грузії у 2008 році росія активно лобіювала інтереси Абхазії у міжнародних організаціях, таких як ООН, з метою блокування будь-яких резолюцій, що закликають до повернення Абхазії під грузинський суверенітет. Одночасно росія забезпечує нелегальний фінансовий та економічний потік, щоб підтримувати регіон на плаву, але робить це так, щоб Абхазія залишалася залежною від Москви і не могла самостійно встановити зв'язки з іншими країнами.

У випадку з Нагірним Карабахом, росія також відіграє двозначну роль. З одного боку, вона підтримує цей регіон фінансово, з іншого боку – блокує його можливість інтегруватися в економіку Вірменії та інших країн. Це створює ситуацію, коли Нагірний Карабах залишається в повній економічній залежності від Росії, а його міжнародна ізоляція тільки посилюється.

У сучасних умовах ці квазідержавні утворення продовжують функціонувати як сіра зона, в якій росія утримує контроль, не дозволяючи їм самостійно встановити економічні відносини з іншими державами чи міжнародними організаціями. Ці регіони використовуються росією як важелі тиску на міжнародну спільноту та інструменти дестабілізації сусідніх країн.

росія цілеспрямовано обмежує їхній розвиток, блокуючи будь-які зусилля для легалізації економічних відносин з національними та міжнародними структурами. Це дозволяє їй зберігати свій вплив і використовувати ці території як політичні інструменти у своїй геополітичній стратегії (Mickonytė, Harzl, Benedikt, 2023).

Квазідержавні утворення на пострадянському просторі вимушені використовувати різноманітні механізми для підтримки своєї економічної стабільності та забезпечення життєздатності своїх фінансових систем. Основні механізми взаємодії з офіційними економічними структурами базуються на залученні зовнішньої фінансової допомоги, використанні тінювих економічних практик, залученні місцевих ресурсів та обмежених торгових зв'язків (табл. 5).

Таблиця 5

**Основні механізми взаємодії квазідержавних утворень
з офіційними економічними структурами**

Механізм взаємодії	Характеристика	Приклад квазідержавного утворення
Залучення зовнішньої фінансової допомоги	Фінансова підтримка від держав-покровителів або діаспори, що компенсує відсутність офіційних міжнародних інвестицій	Південна Осетія
Використання тінювих економічних практик	Ведення незаконної або напівзаконної економічної діяльності, яка допомагає утворенню функціонувати в умовах міжнародної ізоляції	Абхазія

Продовження таблиці 5

Залучення місцевих ресурсів	Експлуатація природних або промислових ресурсів для забезпечення внутрішніх потреб та експортних можливостей	Нагірний Карабах
Обмежені торгові зв'язки через посередників	Залучення посередників для здійснення зовнішньоторговельної діяльності з країнами, які офіційно не визнають квазідержавні утворення	Придністровська Молдавська Республіка

Джерело: сформовано автором

В сучасних умовах ці механізми дозволяють квазідержавним утворенням забезпечувати економічну активність та зберігати певний рівень стабільності, незважаючи на обмежений міжнародний визнаний статус. Наприклад, Південна Осетія отримує значну фінансову допомогу від Росії, що дозволяє їй функціонувати, незважаючи на міжнародну ізоляцію. Абхазія, у свою чергу, значною мірою залежить від тіньової економіки та незаконної торгівлі, що забезпечує надходження фінансів у регіон. Нагірний Карабах використовує місцеві ресурси, включаючи видобуток корисних копалин, для підтримки своєї економіки. Придністровська Молдавська Республіка вдається до використання посередників для експорту продукції до Європейського Союзу, незважаючи на політичні обмеження, що дозволяє зберігати торгову активність.

Ці механізми, попри їхню нестабільність і залежність від зовнішніх факторів, є ключовими для виживання квазідержавних утворень у сучасних умовах. Вони демонструють, як такі утворення адаптуються до викликів, створених їхнім невизнаним статусом та обмеженим доступом до офіційних економічних структур.

Оцінка ризиків та можливих наслідків для міжнародної економічної та фінансової стабільності, що можуть бути спричинені функціонуванням таких утворень. Функціонування квазідержавних утворень на пострадянському просторі становить значний ризик для міжнародної економічної та фінансової стабільності. Ці утворення діють у невизначеному правовому та економічному середовищі, що призводить до ряду потенційних негативних наслідків на глобальному рівні. Зокрема, основними ризиками є поширення нелегальної економічної діяльності, відмивання грошей, нестабільність у фінансових системах сусідніх країн та регіонів, а також загроза економічної безпеки національних держав (табл. 6).

Таблиця 6

Основні ризики та можливі наслідки функціонування квазідержавних утворень для міжнародної економічної та фінансової стабільності

Ризик	Можливі наслідки на міжнародному рівні
Поширення нелегальної економічної діяльності	Виникнення нелегальних ринків, порушення міжнародних торговельних правил, зростання контрабанди та трафіку незаконних товарів, що підриває міжнародну торговельну стабільність
Відмивання грошей	Посилення глобальних фінансових ризиків, включаючи фінансову нестабільність у банківських системах країн, що використовуються для відмивання грошей через квазідержавні утворення
Нестабільність фінансових систем у сусідніх країнах	Економічний тиск на сусідні держави через нелегальні фінансові потоки, що можуть призвести до девальвації валют, зростання інфляції та загального зниження економічної стабільності
Загроза економічної безпеки національних держав	Ослаблення економічних структур національних держав через нелегальні фінансові операції, що підривають довіру до національних фінансових інституцій та можуть призвести до втрати інвестицій

Джерело: сформовано автором

Загалом функціонування квазідержавних утворень створює суттєві ризики для міжнародної економіки, оскільки такі утворення часто стають центрами нелегальної економічної ді-

яльності. Наприклад, поширення нелегальних ринків у таких регіонах підриває стабільність міжнародної торгівлі, адже створює нерівні умови конкуренції та порушує торговельні правила. Відмивання грошей через квазідержавні утворення сприяє посиленню фінансових ризиків на глобальному рівні, що може призвести до дестабілізації банківських систем у різних країнах. Крім того, нелегальні фінансові потоки чинять тиск на фінансові системи сусідніх держав, сприяючи їхній нестабільності, що в свою чергу впливає на валютні курси, рівень інфляції та загальну економічну безпеку.

Національні держави можуть відчувати серйозні економічні загрози, пов'язані з нелегальними фінансовими операціями, що підривають довіру до фінансових інституцій та викликають втрати інвестицій. В результаті, квазідержавні утворення можуть спричиняти значну нестабільність як на регіональному, так і на міжнародному рівні, створюючи потенційні ризики для економічної безпеки та фінансової стабільності в глобальному масштабі.

Виявлення шляхів для інтеграції цих квазідержавних економік до міжнародної фінансово-економічної системи або розробка стратегій для їхньої ефективної ізоляції. Виявлення шляхів для інтеграції квазідержавних економік до міжнародної фінансово-економічної системи або розробка стратегій для їхньої ефективної ізоляції є важливим завданням для забезпечення стабільності на регіональному та глобальному рівнях. Інтеграція таких утворень може здійснюватися шляхом поступової легітимізації їхніх фінансових структур і включення до міжнародних економічних процесів. Це передбачає проведення реформ у системах управління та фінансових інституціях, що підвищить їхню прозорість і підконтрольність. Водночас для тих утворень, що демонструють агресивну поведінку або сприяють дестабілізації міжнародного порядку, можуть бути розроблені стратегії ефективної ізоляції. Це включає впровадження економічних санкцій, обмеження доступу до міжнародних ринків та фінансових інститутів, а також посилення контролю за їхніми фінансовими потоками (табл. 7).

Таблиця 7

Шляхи інтеграції та стратегії ізоляції квазідержавних утворень в міжнародній фінансово-економічній системі

Шлях/Стратегія	Характеристика
Поступова інтеграція через економічні реформи	Впровадження прозорих фінансових систем, забезпечення підконтрольності фінансових потоків
Включення до міжнародних економічних організацій	Інтеграція до міжнародних фінансових інститутів, таких як МВФ або Світовий банк
Введення економічних санкцій	Запровадження міжнародних санкцій для обмеження фінансових операцій та торгівлі
Обмеження доступу до глобальних ринків	Заборона або обмеження доступу до міжнародних ринків та фінансових інструментів
Посилення контролю за фінансовими потоками	Встановлення суворого контролю за фінансовими транзакціями та потоками, що йдуть через ці утворення

Джерело: сформовано автором

Запропоновані шляхи інтеграції або стратегії ізоляції квазідержавних утворень мають на меті забезпечення міжнародної фінансової та економічної стабільності. Інтеграція може бути досягнута через поступове реформування економічних структур і приведення їх до стандартів міжнародної фінансової системи. Обмеження доступу до глобальних ринків і посилення контролю за фінансовими потоками також можуть бути ефективними механізмами для стримування негативного впливу таких утворень на міжнародну економічну стабільність. Таким чином, успішна реалізація зазначених підходів потребує збалансованого поєднання економічного стимулювання та жорстких санкційних заходів, що дозволить або інтегрувати ці утворення до міжнародної фінансово-економічної системи, або ефективно ізолювати їх з метою збереження глобальної стабільності.

Висновки та перспективи поальших досліджень. У статті проведено комплексний аналіз фінансово-економічних систем квазідержавних утворень на пострадянському просторі. Виявлено, що ці системи зазвичай функціонують у нестабільних правових та економічних

умовах, що робить їхні економіки вразливими та нестійкими до зовнішніх впливів. Відсутність міжнародного визнання та офіційних правових рамок призводить до використання нелегальних економічних каналів і порушення міжнародних економічних правил. Квазідержавні утворення мають суттєвий вплив на регіональну економіку та міжнародну фінансову стабільність, створюючи ризики для міжнародної безпеки.

Важливо підкреслити, що росія грає вирішальну роль у підриві економік цих квазідержавних утворень. Замість того, щоб сприяти їхньому розвитку, вона цілеспрямовано підтримує їх у стані економічної ізоляції та залежності від власних ресурсів. Це дозволяє Москві використовувати ці території як інструмент для досягнення своїх геополітичних цілей, водночас блокуючи можливості для стабільного економічного розвитку. Росія також активно перешкоджає будь-яким спробам цих утворень встановити незалежні економічні відносини з іншими країнами або міжнародними організаціями, що призводить до ще більшої їхньої залежності від Москви і сприяє загальному економічному занепаду.

Рекомендується поступово легітимізувати фінансові структури таких утворень і включити їх до міжнародних економічних процесів через реформування систем управління та фінансових інституцій, а також запровадження стратегії ефективної ізоляції для тих утворень, що демонструють агресивну поведінку або сприяють дестабілізації міжнародного порядку.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на детальному вивченні механізмів функціонування економічних систем у таких квазідержавних утвореннях, а також на розробці ефективних стратегій інтеграції або ізоляції цих утворень для забезпечення міжнародної фінансової та економічної стабільності. Особливу увагу слід приділити впливу зовнішніх факторів на економічні системи та можливостям реформування економічних структур таких утворень для їх інтеграції до міжнародної фінансової системи.

Література

- Bakhturidze, Z. (2023). Russia's Policy Towards the Unrecognized/Partially Recognized Post-Soviet States. *The Routledge Handbook of Russian International Relations Studies*. Routledge, 342-355. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003257264-26/russia-policy-towards-unrecognized-partially-recognized-post-soviet-states-zeynab-bakhturidze>
- Bourdais Park, J., Adibayeva, A., & Saari, D. (2023). De-Sovietization, State-Building, and Re-Regionalization. In: *Politics of Regionalism in Central Asia: Multilateralism, Institutions, and Local Perception*. Singapore: Springer Nature Singapore, 43-81. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-99-4079-0_2
- Gridina, I., & Frotveit, M. (2020). The Problem of the Unrecognized States of the Post-Soviet Space in the Politics of the Russian Federation. *East European Historical Bulletin*, 16, 229-238. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.16.210883>
- Kazantsev, A. A., et al. (2020). Russia's policy in the "frozen conflicts" of the post-Soviet space: from ethno-politics to geopolitics. *Caucasus Survey*, 8(2), 142-162. URL: https://brill.com/view/journals/casu/8/2/article-p142_2.xml
- Kaszuba, M., & Stempień, M. S. (2022). Terrorism in Post-Soviet Space. Comparative Analysis of the Phenomenon in the Former Soviet Republics after 2014. *East European Review/Przegląd Wschodnioeuropejski*, 13(1). URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1051203>
- Kolosov, V., & Zotova, M. (2021). "De-facto borders" as a mirror of sovereignty. The case of the post-Soviet non-Recognized States. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 46(3), 178-207. URL: <https://www.jstor.org/stable/27075122>
- Miarka, A. (2023). De Facto States in the Post-Soviet Area: Mechanisms of Formation, Operation and Survival. *Taylor & Francis*. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781003342168/de-facto-states-post-soviet-area-agnieszka-miarka>
- Miarka, A. A. (2020). Para-states as an instrument for strengthening Russia's position-the case of Transnistria. *Journal of Strategic Security*, 13(2), 1-18. URL: <https://www.jstor.org/stable/26918082>
- Mickonytė A. Harzl, Bemnedikt C. Unrecognised entities: politics of constitutionalism at the fringes. In: *Research Handbook on the Politics of Constitutional Law*. Edward Elgar Publishing, 2023. p. 128-142. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781839101649.00015>
- Zanetti, A. (2021). Locus standi and de facto entities The right to justice in the "self-proclaimed" authorities of the post-soviet area. URL: <http://dspace.unive.it/handle/10579/19392>
- Асланов, С. (2015). Невизнані квазідержавні утворення як фактор етнополітичної нестабільності в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 1, 207-216. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DB-

N=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzipiend_2015_1_22.pdf

Авер'янова, Н., Воропаєва, Т. (2020). Нівеляція сепесіоністських рухів та десепа­ратизація українського соціуму. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політо­логічних студій*, 29, 19-26. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.29.2>

Баладська, О. (2017). Сепесіоністські конфлікти на пострадянському просторі: чинники та наслідки. *Європейський політичний а пр�внї diskurz*, 4, 52-58. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/evrpol_2017_4_4_9.pdf

Каленіченко, О. (2019). Терористичні утворення як виклик XXI століття: досвід боротьби України та Сирії. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політо­логічних студій*, 24, 216-217. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/24_2019/24_2019.pdf#page=216

Лозовий, В. (2017). Гуманітарна політика квазідержавних утворень "ДНР" та "ЛНР". *Освіта, наука і культура на Поділлі*, 24. URL: <http://health-man.com.ua/index.php/2309-8384/article/view/161049/160229>

Пікуля, Т. О. (2023). Трансформація державного суверенітету України в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Київський часопис права*, 3, 27-32. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.4>

Різник, Д. (2024). Адаптація методології дослідження ресурсного потенціалу економіки до умов воєнного стану. *Інвестиції: практика та досвід*, 7, 138-143. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.7.138>

Ястребова, В. (2023). Інспіровано-зовнішній сепаратизм як інструмент створення квазідержавних утворень в країнах пострадянського простору. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 110. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.18>

References

Bakhturidze Z. (2023). Russia's Policy Towards the Unrecognized/Partially Recognized Post-Soviet States. *The Routledge Handbook of Russian International Relations Studies*. Routledge, 342-355. Retrieved from: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003257264-26/russia-policy-towards-unrecognized-partially-recognized-post-soviet-states-zeynab-bakhturidze>

Bourdais Park J., Adibayeva A., & Saari D. (2023). De-Sovietization, State-Building, and Re-Regionalization. *Politics of Regionalism in Central Asia: Multilateralism, Institutions, and Local Perception*. Springer Nature Singapore, 43-81. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-99-4079-0_2

Gridina I., & Frotveit M. (2020). The Problem of the Unrecognized States of the Post-Soviet Space in the Politics of the Russian Federation. *East European Historical Bulletin*, 16, pp. 229-238. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.16.210883>

Kazantsev A. A., et al. (2020). Russia's policy in the "frozen conflicts" of the post-Soviet space: from ethno-politics to geopolitics. *Caucasus Survey*, 8(2), 142-162. Retrieved from: https://brill.com/view/journals/casu/8/2/article-p142_2.xml

Kaszuba M., & Stempień M. S. (2022). Terrorism in Post-Soviet Space. Comparative Analysis of the Phenomenon in the Former Soviet Republics after 2014. *East European Review/Przegląd Wschodnioeuropejski*, 13(1). Retrieved from: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1051203>

Kolosov V., & Zotova M. (2021). "De-facto borders" as a mirror of sovereignty. The case of the post-Soviet non-Recognized States. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 46(3), pp. 178-207. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/27075122>

Miarka A. (2023). De Facto States in the Post-Soviet Area: Mechanisms of Formation, Operation and Survival. *Taylor & Francis*. Retrieved from: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781003342168/de-facto-states-post-soviet-area-agnieszka-miarka>

Miarka A. A. (2020). Para-states as an instrument for strengthening Russia's position-the case of Transnistria. *Journal of Strategic Security*, 13(2), pp. 1-18. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/26918082>

Mickonytė A., & Harzl, Benedikt, C. (2023). Unrecognised entities: politics of constitutionalism at the fringes. *Research Handbook on the Politics of Constitutional Law*, Edward Elgar Publishing, pp. 128-142. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781839101649.00015>

Zanetti A. (2021). Locus standi and de facto entities The right to justice in the "self-proclaimed" authorities of the post-soviet area. Retrieved from: <http://dspace.unive.it/handle/10579/19392>

Aslanov S. (2015). Nevyznani kvaziderzhavni utvorennia yak faktor etnopolitychnoi nestabilnosti v Ukraini [Unrecognized quasi-state formations as a factor of ethno-political instability in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies of I.F. Kuras of the NAS of Ukraine*, 1, 207-216. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzipiend_2015_1_22.pdf

- Averyanova N., & Voropaeva T. (2020). Niveliaziiia secesionistskykh rukhiv ta desepartyzatsiia ukrainskoho sotsiumu [Neutralization of secessionist movements and deseperatization of Ukrainian society]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politolozhichnykh studii – Bulletin of Lviv University. Series of Philosophical and Political Studies*, 29, 19-26. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.29.2>
- Baladska O. (2017). Secesionistski konflikty na postradianskomu prostori: chynnyky ta naslidky [Secessionist conflicts in the post-Soviet space: factors and consequences]. *Evropsky politychnyi a pravnyi dyskurs – European Political and Legal Discourse*, 4, pp. 52-58. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/evrpol_2017_4_4_9.pdf
- Kalenichenko O. (2019). Terorystychni utvorennia yak vykyk XXI stolittia: dosvid borotby Ukrainy ta Syrii [Terrorist formations as a challenge of the 21st century: the experience of the fight between Ukraine and Syria]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politolozhichnykh studii – Bulletin of Lviv University. Series of Philosophical and Political Studies*, 24, 216-217. Retrieved from: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/24_2019/24_2019.pdf#page=216
- Lozovyi V. (2017). Humanitarna polityka kvaziderzhavnykh utvoren "DNR" ta "LNR" [Humanitarian policy of the quasi-state formations "DNR" and "LNR"]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli – Education, Science and Culture in Podillya*, 24. Retrieved from: <http://health-man.com.ua/index.php/2309-8384/article/view/161049/160229>
- Pikulia T. O. (2023). Transformatsiia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy v umovakh zbroinoi ahresii Rossiiskoi Federatsii [Transformation of Ukraine's state sovereignty in the context of armed aggression by the Russian Federation]. *Kyivskyi chasopys prava – Kyiv Law Journal*, 3, pp. 27-32. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.4>
- Riznyk D. (2024). Adaptatsiia metodolohii doslidzhennia resursnoho potentsialu ekonomiky do umov voiennoho stanu [Adaptation of the research methodology for the resource potential of the economy under martial law conditions]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 7, pp. 138-143. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.7.138>
- Yastrebova V. (2023). Inspiruvano-zovnishnii separatysm yak instrument stvorennia kvaziderzhavnykh utvoren v krainakh postradianskoho prostoru [Externally inspired separatism as a tool for creating quasi-state formations in post-Soviet countries]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Current Issues of Philosophy and Sociology*, 110. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023>

Анотація

Ястребова В. А. Фінансово-економічні системи квазідержавних утворень на пострадянському просторі. – Стаття.

Актуальність дослідження зумовлена нестабільною економічною ситуацією у квазідержавних утвореннях на пострадянському просторі, що мають значний вплив на регіональну економіку та міжнародну фінансову стабільність. З наукової точки зору, дослідження фінансово-економічних систем квазідержавних утворень також допомагає зрозуміти еволюцію квазідержавних форм та їхню здатність функціонувати в умовах міжнародного політичного та економічного тиску. Метою дослідження є проведення комплексного аналізу фінансово-економічних систем таких утворень з метою виявлення основних проблем, які виникають у процесі їхнього функціонування, а також визначення перспективних шляхів їх інтеграції або ізоляції в міжнародному економічному просторі. Методологічна база дослідження включає методи порівняльного аналізу та системного підходу, що дозволяють оцінити правові та економічні умови функціонування квазідержавних утворень. У ході дослідження виявлено, що ці утворення часто функціонують у контексті нестабільного правового поля та відсутності міжнародного визнання, що зумовлює вразливість їхніх економік до зовнішніх впливів та примушує використовувати нелегальні економічні канали. Встановлено, що така діяльність квазідержавних утворень негативно впливає на регіональну економіку, створюючи значні ризики для міжнародної безпеки. Рекомендовано поступово легітимізувати фінансові структури таких утворень і включати їх до міжнародних економічних процесів, з одночасним запровадженням стратегії ефективної ізоляції для тих утворень, які сприяють дестабілізації міжнародного порядку. Перспективи подальших досліджень полягають у детальному вивченні механізмів функціонування економічних систем квазідержавних утворень, а також у розробці ефективних стратегій їхньої інтеграції або ізоляції для забезпечення міжнародної фінансової та економічної стабільності. Важливо також дослідити потенційні механізми міжнародного співробітництва, які можуть сприяти стабілізації економічних процесів у квазідержавних утвореннях. Подальші дослідження можуть також стосуватись впливу міжнародних санкцій на економічну стійкість цих утворень.

Ключові слова: квазідержавні утворення, фінансово-економічні системи, пострадянський простір, міжнародна фінансова стабільність, економічна інтеграція, міжнародна безпека.

Summary

Iastrebova V. A. Financial-economic systems of quasi-state entities in the post-Soviet space. – Article.

The relevance of this study is driven by the unstable economic situation in quasi-state entities within the post-Soviet space, which significantly impacts regional economies and international financial stability. From a scientific perspective, the study of financial and economic systems of quasi-state entities also helps to understand the evolution of quasi-state forms and their ability to function under conditions of international political and economic pressure. The purpose of this research is to conduct a comprehensive analysis of the financial and economic systems of such entities, identifying key challenges in their functioning and exploring potential pathways for their integration or isolation within the international economic framework. The methodological foundation of the study includes comparative analysis and a systematic approach, enabling the assessment of legal and economic conditions under which these quasi-state entities operate. The research reveals that these entities often function within unstable legal frameworks and lack international recognition, rendering their economies vulnerable to external influences and forcing them to resort to illegal economic channels. It was found that the activities of quasi-state entities adversely affect regional economies, creating significant risks for international security. The study recommends gradually legitimizing the financial structures of such entities and integrating them into international economic processes, while simultaneously implementing effective isolation strategies for those entities that contribute to the destabilization of the international order. Future research should focus on a detailed examination of the mechanisms underlying the functioning of the economic systems within these quasi-state entities, as well as the development of effective strategies for their integration or isolation to ensure international financial and economic stability. It is also essential to explore potential mechanisms of international cooperation that could contribute to stabilizing economic processes within quasi-state entities. Further research should examine the impact of international sanctions on the economic resilience of these entities.

Key words: quasi-state entities, financial and economic systems, post-Soviet space, international financial stability, economic integration, international security.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.18>

Р. М. Войтенков

orcid.org/0009-0002-4648-7224

здобувач наукового ступеня доктора філософії,

старший викладач

Воєнної академії імені Євгенія Березняка

НОВІТНЄ РОЗУМІННЯ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ПІДТРИМКИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Вступ. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, зумовило новий поштовх до переосмислення декількох категорій політологічної науки. Поняття міжнародної підтримки не становило виключення. Звичайно, важко заперечити той факт, що Україні без підтримки на міжнародному рівні різного характеру (дипломатичної, військової, правової, економічної, гуманітарної) Україні було б важко вистояти перед агресором, особливо в перші місяці війни. Водночас, на нашу думку, в контексті чинного російсько-українського збройного протистояння наявні концепції міжнародної підтримки себе вичерпали, а тому дана категорія потребує переосмислення як з позицій національного, так і міжнародного масштабів. В даній публікації ми, насамперед, охарактеризуємо чинні концепції міжнародної підтримки в межах політологічної доктрини та обґрунтуємо появу нового концептуального наповнення категорії міжнародної підтримки в рамках російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних наукових працях концепція міжнародної підтримки в контексті російсько-української війни прямо не розглядалася. О. Литвинчук, А. Шевчук та О. Войтюк в межах власної наукової публікації торкнулися питання міжнародної допомоги Україні в військових умовах у якості виду співпраці на рівні міжнародних організацій (Литвинчук та інші, 2024). І. Старк у власній науковій роботі висвітлив проблематику державно-управлінських механізмів, покликаних протидіяти дестабілізації суспільно-політичної системи України. В рамках даної теми І. Старк наголошує на важливості міжнародної підтримки в інформаційній сфері (Старк, 2023, с. 29-30). Г. Андріішена занепокоєна негативним впливом операцій інформаційно-психологічного характеру, що може мати негативний вплив на Україну у вигляді втрати підтримки з боку наших союзників, тобто втрату міжнародної підтримки для України (Андріішена, 2023, с. 32). С. Віднянський є автором наукової публікації щодо війни Росії проти України та пошуку нової системи міжнародної безпеки. В даній роботі С. Віднянський констатує, що провадження українськими дипломатами активної діяльності на міжнародному рівні може мати не лише здобуття масштабної міжнародної підтримки, а й потужний тиск на РФ (Віднянський, 2023, с. 18). Л. Чупрій провів системну характеристику як держав-союзників України (таких, наприклад, як США та Великобританія), так і держав, які або відкрито не підтримують Україну у збройному протистоянні з агресором, або займають нейтральну позицію (Чупрій, 2023). І наостанок згадаємо про роботу І.Я. Тодорова, який, в контексті україно-російської війни, описав безпековий вимір міжнародних відносин в східному та центральному регіоні Європи (Тодоров, 2022).

Таким чином, можемо констатувати, що станом на сьогодні відсутнім є комплексне дослідження новітньої концепції міжнародної підтримки в контексті російсько-української війни.

Метою роботи є аналіз чинних концепцій міжнародної підтримки та, з урахуванням українських реалій, формування новітньої концепції міжнародної підтримки в контексті російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Загалом, в політологічній науці, слід вести мову про сім основних підходів до концептуального наповнення поняття «міжнародна підтримка»: реалістичний, ліберальний, конструктивістський, критичний, неоінституціоналізм, глобалістичний та теорію залежності.

Надамо їм більш детальну характеристику.

Реалістичний підхід керується ідеєю, відповідно до якої саме держави являють собою головних акторів у системі міжнародних відносин. За таких умов національні інтереси та бажання забезпечити стан дотримання безпеки визначають зміст дій держав на міжнародній арені. За такого підходу міжнародна підтримка трактується у якості інструменту, покликаного допомогти державам втілити власні цілі, зокрема, з використанням дипломатичної підтримки, економічних санкцій чи військової допомоги.

Розгляд суверенітету держави як непорушного явища при реалістичному підході змушує держави діяти для захисту та просування власних національних інтересів, які складають з економічного розвитку, безпеки та політичної стабільності, а також спонукає держави підтримувати баланси сил для того, щоб уникнути ситуації, коли одна держава домінує на інших.

Скептичне ставлення до ролі міжнародних інститутів та організацій, чим характеризується реалістичний підхід, обумовлене переконанням реалістів про те, що міжнародні інститути та організації не мають можливості кардинально змінити природу міжнародних відносин. Фактично, такі інститути використовуються державами не для формування справжньої глобальної кооперації, а у своїх власних інтересах.

Трактування міжнародної підтримки як стратегічного інструменту, за реалістичним підходом, націленого на зміцнення власного впливу та безпеки держави, показує, що така підтримка не виникає внаслідок альтруїзму чи акту морального обов'язку. Внаслідок такої міжнародної підтримки держави прагнуть не лише мінімізувати ризики, а й отримати максимальну вигоду.

К. Валц та Х. Моргентау є представниками реалістичного підходу (Waltz, 1979; Morgenthau, 1948).

Концепція лібералізму акцентує увагу власне на ролі міжнародної державної кооперації, а також на ролі міжнародних інститутів і норм. Лібералізм трактує міжнародну підтримку як засіб, який, за допомогою таких інструментів, як гуманітарні ініціативи, міжнародні організації, економічні союзи та розвіткова допомога, зміцнює глобальний розвиток та стабільність. У підсумку ліберальний підхід зосереджує фокус уваги в контексті трактування міжнародної підтримки на співпраці, взаємозалежності та взаємовпливі міжнародних інститутів та норм на поведінку держав як суб'єктів міжнародного права.

Концепція лібералізму підкреслює, що взаємозалежність між державами є важливим фактом. Економічні, політичні та соціальні зв'язки між державами мають своєю функцією зменшення ймовірності конфліктів та сприяння встановленню міжнародної стабільності. Саме кооперація та взаємна підтримка використовуються державами для досягнення власних цілей, а не конкуренція та конфронтація.

Демократичний мир підтримується ліберальною теорією. За такого підходу враховується той факт, що між демократичними державами війни вкрай рідко трапляються, а тому розповсюдження демократії та демократичних цінностей можуть посприяти мирним відносинам та міжнародній підтримці між державами.

Факторами, які не лише можуть зменшити ймовірність виникнення ризиків конфліктів, а також і посприяти економічному розвитку і процвітанню, за ліберальною концепцією, визнаються наявність вільної торгівлі та відкритих ринків. Лібералісти переконані – економічна взаємозалежність виступає у якості стимулу для мирного вирішення спорів та співпраці.

Загалом, ліберальний підхід характеризується таким розумінням міжнародної підтримки, що базується на принципах дотримання міжнародних норм і правил, взаємної співпраці

і вигоди. Для держав забезпечення стабільності та досягнення власних цілей стає можливим завдяки інтеграції та координації в межах глобальної системи своїх дій.

М.В. Доyle, О.Р. Кеохане та Дж.С. Ні представляють концепцію лібералізму (Doyle, 1986; Keohane, Nye, 1977).

Далі ми зупинимося на конструктивістському підході. Конструктивісти зосереджують власну увагу на соціальних структурах, ідентичностях та нормах, які впливають на державну поведінку. В даному аспекті міжнародна підтримка тлумачиться у якості результату взаємодії конструктивів, які належать до соціального типу. За такого підходу ідеї, ідентичності та норми покликані відігравати ключову роль, що матиме вплив на формування системи міжнародних відносин та політики підтримки.

На відміну від реалістів та лібералістів, конструктивісти керуються переконанням, що матеріальні фактори не виступають як єдині рушійні сили міжнародних відносин. Концепція конструктивізму робить акцент на тому, що нематеріальні фактори та соціальний контекст є важливими.

Конструктивістська концепція тлумачить багато аспектів міжнародної політики крізь призму соціальних конструкцій. Останні, за переконання конструктивістів, створюються через взаємодію суб'єктів міжнародної політики та спільні уявлення. Міжнародна політика трактує джерелом формування власної реальності через дискурс, спільні значення та інтерпретації.

Праці Дж.Дж. Руггі та А. Вендт відображають основні положення конструктивістської теорії міжнародної підтримки (Ruggie, 1998; Wendt, 1999).

Критична концепція міжнародної підтримки охоплює марксистські, постколоніальні та феміністські теорії, які ставлять під сумнів традиційне трактування міжнародних відносин. Вищезазначені теорії розглядають взаємовплив соціальної несправедливості, економічної нерівності та структур влади на міжнародну підтримку, зосереджуючи увагу на тому, що міждержавні відносини, за своєю суттю, є нерівноправними.

Теоретики критичної концепції розглядають як владні структури та нерівності впливають на міжнародну систему. Теоретики даної концепції ставлять під сумнів домінуючі наративи, які спрямовані на виявлення прихованих владних структур, що підтримують гегемонію певних держав або класів.

У підсумку, критична концепція міжнародної підтримки поглиблено аналізує владні відносини та нерівності, які функціонують на рівні міжнародної системи. Критична концепція піддає критиці домінуючі наративи та формулює нові підходи, спрямовані на сприяння справедливості та рівності в міжнародних відносинах в більшій мірі.

Критичний підхід описаний у роботах Дж.А. Тікнер та Р.В. Кокс (Tickner, 2001; Cox, 1981).

Наступною концепцією, яку ми розглянемо, буде концепція неоінституціоналізму.

Неоінституціоналісти акцентують увагу на впливі міжнародних норм та інститутів на державну поведінку. За неінституціоналістичного підходу, міжнародна підтримка трактується як процес, що своїм джерелом формування має інституційні механізми, які охоплюють міжнародні організації та договори, які покликані сприяти взаємній кооперації та підтримці.

За переконанням неоінституціоналістів, саме міжнародним інститутам та організаціям належить важлива роль у процесі регламентації державної поведінки, зменшенні невизначеності та сприянні співпраці. Інститути створюють правила і норми, які структурують взаємодію між державами, знижують трансакційні витрати та допомагають вирішувати конфлікти.

Отже, за підходом неоінституціоналістів, значний акцент ставиться на важливості міжнародних інститутів, покликаних надавати стабільну та ефективну міжнародну підтримку.

Дж.Дж. Марч, Дж.П. Олсен та О.Р. Кеохане є науковцями, які у своїх працях висвітлили основні положення неоінституціоналістського підходу (March, Olsen, 1989; Keohane, 1984).

Далі розглянемо глобалістичну концепцію.

Глобалізація як процес, що впливає на міжнародну підтримку крізь призму взаємозалежності, яка постійно зростає, та транснаціональних акторів, які включають недержавні організації та корпорації, лежить в основі глобалістичного підходу. За глобалістичної концепції підтримка являє собою багаторівневу та багатовекторну взаємодію між різними учасниками на міжнародному рівні.

Глобалісти переконані – держави і народи є взаємопов'язаними в екологічному, економічному, соціальному та політичному планах. Жодна держава не перебуває в ізоляції від глобальних процесів і проблем, таких як тероризм, пандемії, зміна клімату чи фінансові кризи.

Глобалістична концепція акцентує увагу на ключовій ролі глобального управління, коли міжнародні організації, міжурядові структури та інші суб'єкти глобального рівня відіграють провідну роль в процесі координування дій, спрямованих на вирішення глобальних проблем.

Концепція глобалізму підкреслює, що наявність спільних глобальних норм і цінностей, таких як права людини, екологічна стійкість, соціальна справедливість та мир є особливо важливими. Дані норми і цінності мають вплив на поведінку міжнародних суб'єктів, зокрема, таких як держави, що прагнуть надати підтримку.

Дж.А. Шолте та Д. Хелд належать до прихильників глобалістичного підходу (Scholte, 2005; Held, 1999).

І наостанок ми опишемо теорію залежності у якості концепції міжнародної підтримки.

В основі теорії залежності лежать асиметричні відносини між державами, які є менш та більш розвинені. Теорія залежності розглядає міжнародну підтримку як інструмент, що покликаний забезпечити економічну та політичну залежність. У теорії залежності проводиться критичний аналіз впливу міжнародної допомоги на суверенітет тих держав, що перебувають у процесі свого розвитку, а також на їх розвиток у сфері економіки.

Одним з ключових положень теорії залежності є думка про те, що на сучасному етапі економічна нерівність між державами виникла в результаті історичного розвитку експлуатації неокolonіальних та колоніальних відносин. В такому аспекті розвинені країни збагачувалися за рахунок ресурсів і праці колоній.

Країни, що розвиваються, перебувають у структурній залежності від розвинених країн. Перші постачають дешеві сировинні матеріали та працю в обмін на високотехнологічні товари та капітал від розвинених держав. Така ситуація лише закріплює та посилює економічну нерівність, що ґрунтується на нерівних економічних відносинах.

Т.С. Дос та А.Дж. Франк описали у власних працях теорію залежності (Dos, 1970; Frank, 1969).

Отже та міжнародна підтримка, яку наразі отримує Україна від держав-партнерів, свідчить про трансформацію її концепції після 24 лютого 2022 року. До 24 лютого 2022 року міжнародну підтримку Україні можна було охарактеризувати як ліберальну, адже вона була спрямована на встановлення демократичних інституцій та демократичних цінностей у межах нашої держави. Водночас, повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року та фактичне розв'язання війни, що є найбільшою з часів Другої світової війни, в європейському регіоні, зумовило повну неспроможність ліберальної концепції міжнародної підтримки та створення, на нашу думку, новітньої концепції міжнародної підтримки, яку доцільно назвати концепція колективної безпеки та багатостороннього співробітництва.

Аргументи на користь цієї позиції наступні:

– військова допомога; НАТО та союзники Альянсу надають Україні військову підтримку на безпрецедентному рівні – передають військове озброєння, обладнання та проводять тренування для українських військових. Загалом, Україна від США отримала допомоги у сумі більше 73 мільярдів євро – це більше, ніж загальна допомога всіх держав ЄС;

– фінансова допомога; міжнародні фінансові інститути, такі як Світовий банк та Міжнародний валютний фонд, а також окремі держави надають Україні суттєву фінансову допомогу, які підтримують економіку та критично важливі державні послуги. Наприклад, Агентство США з державного розвитку спрямувало значні кошти на ремонт енергетичної та теплової інфраструктури, а також на підтримку державних служб України та аграрного сектору;

– гуманітарна допомога; в Україні гуманітарна підтримка має форму надання продуктів харчування, медичних послуг, тимчасового житла та інших ресурсів, яких потребує цивільне населення. Така підтримка забезпечує базові потреби людей, які постраждали від війни;

– міжнародне правосуддя; на рівні міжнародної спільноти активно розслідуються злочини проти людяності та воєнні злочини, які мали місце під час війни. Для того, аби притягнути

винних до відповідальності, функціонує Міжнародний кримінальний суд та інші міжнародні інституції.

У підсумку можемо констатувати, що внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України суть міжнародної підтримки, яка отримується нашою державою, була кардинально змінена. Також слід брати при формулюванні її концепції мету такої міжнародної підтримки – зупинити неправомірні дії держави-агресора та надати Україні допомогу для того, аби вона вистояла у цій боротьбі.

Висновки. Таким чином, в межах даної роботи ми охарактеризували сім основних підходів до концептуального наповнення поняття «міжнародна підтримка»: реалістичний, ліберальний, конструктивістський, критичний, неінституціоналізм, глобалістичний та теорію залежності.

Було констатовано, що ліберальна концепція міжнародної підтримки, яка впроваджувалася в Україні до 2022 року та передбачала поширення в нашій країні демократичних інституцій та цінностей, зі своїм завданням не справилася – антитерористична операція переросла в повноцінну війну.

Змінилося й розуміння міжнародної підтримки в даному контексті – вона набула ознак концепції колективної безпеки та багатостороннього співробітництва.

Аргументи на користь такої тези складаються з наступних положень – військова, фінансова, гуманітарна допомога та міжнародне правосуддя, які були охарактеризовані в роботі.

Більш детальна, змістовна характеристика концепції колективної безпеки та багатостороннього співробітництва потребує подальших досліджень.

Література

- Cox R. W. Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium*, 1981, 10(2), 126-155.
- Dos S. T. The Structure of Dependence. *American Economic Review*. 1970.
- Doyle M. W. Liberalism and World Politics. *American Political Science Review*, 1986.
- Frank A. G. Dependency and Underdevelopment. *Latin American Perspectives*. 1969.
- Held D. et al. Global Transformations: Politics, Economics, and Culture. *International Journal Canada's Journal of Global Policy Analysis*. 1999. № 54 (4).
- Keohane R. O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton University Press, 1984.
- Keohane R. O., Nye, J. S. Power and Interdependence: World Politics in Transition. Little, Brown, and Company, 1977. 300 p.
- March J. G., Olsen, J. P. Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics. Olsen New York: Free Press, 1989. pp. vii, 227
- Morgenthau H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. A.A. Knopf, New York, 1948.
- Ruggie J. G. What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge. 1998. URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/5333872.pdf> (last accessed: 18.07.2024)
- Scholte J. A. Globalization: A Critical Introduction. Bloomsbury Publishing, 2005. 400 p.
- Tickner J. Ann. Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era. *International Journal Canada's Journal of Global Policy Analysis*, 2001, 57(3):486-57(3):486.
- Waltz K. Theory of International Politics. Cambridge University Press, 1979.
- Wendt A. Social Theory of International Politics. Cambridge University Press, 1999.
- Андрієшина Г. Аналіз підходів до дестабілізації суспільно-політичної системи України в умовах російсько-української війни. Політичні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 26 трав. 2023 р.) / за ред. Г. П. Ситника, Л. М. Шипілової. Київ : Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023. 54 с.
- Віднянський С. ООН та українська дипломатія в боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України в умовах російсько-української війни. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2023. № 32. С. 11-44.
- Литвинчук О., Шевчук А., Войтюк О. Міжнародна допомога Україні в умовах війни як вид співробітництва з міжнародними організаціями. Євроінтеграція України та економічна безпека держави. 2024. № 1 (32). С. 239-252.

Старк І. Державно-управлінські механізми протидії дестабілізації суспільно-політичної системи України. Політичні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 26 трав. 2023 р.) / за ред. Г. П. Ситника, Л. М. Шипілової. Київ : Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2023. 54 с.

Тодоров І.Я. Безпековий вимір міжнародних відносин в східній та центральній Європі в контексті російської агресії. Політичне життя. 2022. № 1. С. 138-144.

Чупрій Л. Геополітична підтримка України в умовах повномасштабної російської агресії. Геополітика України: історія і сучасність. 2023. № 1 (30). С. 22-31.

References

Cox R. W. (1981) Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium*. 10(2). 126-155. [in English]

Dos S. T. (1970) The Structure of Dependence. *American Economic Review*. [in English]

Doyle M. W. (1986) Liberalism and World Politics. *American Political Science Review*. [in English]

Frank A. G. (1969) Dependency and Underdevelopment. *Latin American Perspectives*. [in English]

Held D. et al. (1999) Global Transformations: Politics, Economics, and Culture. *International Journal Canada's Journal of Global Policy Analysis*. № 54 (4). [in English]

Keohane R. O. (1984) After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton University Press. [in English]

Keohane R. O., Nye J. S. (1977) Power and Interdependence: World Politics in Transition. Little, Brown, and Company. [in English]

March J. G., Olsen, J. P. (1989) Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics. Olsen New York: Free Press. pp. vii, 227. [in English]

Morgenthau H. (1948) Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. A.A. Knopf, New York. [in English]

Ruggie J. G. (1998) What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge. URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/5333872.pdf> (last accessed: 18.07.2024). [in English]

Scholte J. A. (2005) Globalization: A Critical Introduction. Bloomsbury Publishing. [in English]

Tickner J. Ann. (2001) Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post-Cold War Era. *International Journal Canada's Journal of Global Policy Analysis*. 57(3):486-57(3):486. [in English]

Waltz K. (1979) Theory of International Politics. Cambridge University Press. [in English]

Wendt A. (1999) Social Theory of International Politics. Cambridge University Press. [in English]

Andriishena H. (2023) Analiz pidkhodiv do destabilizatsii suspilno-politychnoi systemy Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Analysis of approaches to destabilization of the socio-political system of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. Politychni naslidky viiny rosiiskoi federatsii proty Ukrainy ta shliakhy yikh podolannia [Political consequences of the war of the Russian Federation against Ukraine and ways to overcome them]: materialy nauk.-prakt. seminaru (Kyiv, 26 trav. 2023 r.) / za red. H. P. Sytnyka, L. M. Shypilovoi. Kyiv : Navch.-nauk. in-t publ. upr. ta derzh. sluzhby Kyiv. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. 54 s. [in Ukrainian]

Vidnianskyi S. (2023) OON ta ukrainska dyplomatiiia v borotbi za nezalezhnist i terytorialnu tsilisnist Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [The UN and Ukrainian diplomacy in the struggle for independence and territorial integrity of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky [International relations of Ukraine: scientific research and findings], 32, 11-44. [in Ukrainian]

Lytvynchuk O., Shevchuk A., Voitiuk O. (2024) Mizhnarodna dopomoha Ukraini v umovakh viiny yak vyd spivrobitnytstva z mizhnarodnymy orhanizatsiiamy [International aid to Ukraine in war conditions as a type of cooperation with international organizations]. Yevrointehratsiia Ukrainy ta ekonomichna bezpeka derzhavy [European integration of Ukraine and economic security of the state], 1 (32), 239-252. [in Ukrainian]

Stark I. (2023) Derzhavno-upravlinski mekhanizmy proty dii destabilizatsii suspilno-politychnoi systemy Ukrainy [State-management mechanisms for counteracting the destabilization of the socio-political system of Ukraine]. Politychni naslidky viiny rosiiskoi federatsii proty Ukrainy ta shliakhy yikh podolannia [Political consequences of the war of the Russian Federation against Ukraine and ways to overcome them]: materialy nauk.-prakt. seminaru (Kyiv, 26 trav. 2023 r.) / za red. H. P. Sytnyka, L. M. Shypilovoi. Kyiv : Navch.-nauk. in-t publ. upr. ta derzh. sluzhby Kyiv. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. 54 s. [in Ukrainian]

Todorov I.Ia. (2022) Bezpekovi vimir mizhnarodnykh vidnosyn v skhidnii ta tsentralnii Yevropi v konteksti rosiiskoi ahresii [The security dimension of international relations in Eastern and Central Europe in the context of Russian aggression]. Politychne zhyttia [Political life], 1, 138-144. [in Ukrainian]

Chuprii L. (2023) Neopolitychna pidtrymka Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoi rosiiskoi ahresii [Geopolitical support of Ukraine in conditions of full-scale Russian aggression]. Neopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist [Geopolitics of Ukraine: history and modernity], 1 (30), 22-31. [in Ukrainian]

Анотація

Войтенков Р. М. Новітнє розуміння концепції міжнародної підтримки в контексті російсько-української війни. – Стаття.

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, зумовило новий поштовх до переосмислення декількох категорій політологічної науки. Поняття міжнародної підтримки не становило виключення. В контексті чинного російсько-українського збройного протистояння наявні концепції міжнародної підтримки себе вичерпали, а тому дана категорія потребує переосмислення як з позицій національного, так і міжнародного масштабів.

Метою роботи є аналіз чинних концепцій міжнародної підтримки та, з урахуванням українських реалій, формування новітньої концепції міжнародної підтримки в контексті російсько-української війни.

Загалом, в політологічній науці, слід вести мову про сім основних підходів до концептуального наповнення поняття «міжнародна підтримка»: реалістичний, ліберальний, конструктивістський, критичний, неоінституціоналізм, глобалістичний та теорію залежності.

У роботі охарактеризовано кожний підхід до концептуального наповнення поняття «міжнародна підтримка». Так, реалістичний підхід керується ідеєю, відповідно до якої саме держави являють собою головних акторів у системі міжнародних відносин. Концепція лібералізму акцентує увагу власне на ролі міжнародної державної кооперації, а також на ролі міжнародних інститутів і норм. Конструктивісти зосереджують власну увагу на соціальних структурах, ідентичностях та нормах, які впливають на державну поведінку. Критична концепція міжнародної підтримки охоплює марксистські, постколоніальні та феміністські теорії, які ставлять під сумнів традиційне трактування міжнародних відносин. Неоінституціоналісти акцентують увагу на впливі міжнародних норм та інститутів на державну поведінку. Глобалісти переконані – держави і народи є взаємопов'язаними в екологічному, економічному, соціальному та політичному планах. В основі теорії залежності лежать асиметричні відносини між державами, які є менш та більш розвинені.

Проте збройна агресія російської федерації проти України підтвердила неспроможність ліберальної концепції міжнародної підтримки уберегти нашу державу під повноцінної війни на нашій території. Таким чином, виникла нова концепція міжнародної підтримки – колективної безпеки та багатостороннього співробітництва.

Аргументи на користь такої тези складаються з наступних положень – військова, фінансова, гуманітарна допомога та міжнародне правосуддя, які були охарактеризовані в роботі.

Більш детальна, змістовна характеристика концепції колективної безпеки та багатостороннього співробітництва потребує подальших досліджень.

Ключові слова: міжнародна підтримка, міжнародні організації, збройний конфлікт, колективна безпека, багатостороннє співробітництво.

Summary

Voitenkov R. M. The latest understanding of the concept of international support in the context of the Russian-Ukrainian war. – Article.

The full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, which began on February 24, 2022, caused a new impetus to understand more than one category of political science. The concept of international support was no exception. In the context of the current Russian-Ukrainian armed confrontation, the existing concepts of international support have exhausted themselves, and therefore this category needs to be reconsidered from the standpoint of both national and international scales.

The purpose of the work is the analysis of current concepts of international support and, taking into account Ukrainian realities, the formation of the latest concept of international support in the context of the Russian-Ukrainian war.

In general, in political science, we should talk about seven main approaches to the conceptual content of the concept of «international support»: realist, liberal, constructivist, critical, neo-institutionalism, globalist and dependency theory.

Each approach to the conceptual content of the concept of «international support» is characterized in the work. Thus, the realist approach is guided by the idea that states are the main actors in the system of international relations. The concept of liberalism emphasizes the role of international state cooperation, as well as the role of international institutions and norms. Constructivists focus their attention on social structures, identities, and norms that influence state behavior. The critical concept of international support embraces

Marxist, post-colonial and feminist theories that question the traditional interpretation of international relations. Neo-institutionalists emphasize the influence of international norms and institutions on state behavior. Globalists are convinced that states and peoples are interconnected in ecological, economic, social and political terms. The theory of dependence is based on asymmetric relations between states that are less and more developed.

However, the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine confirmed the inability of the liberal concept of international support to protect our state from a full-scale war on our territory. Thus, a new concept of international support emerged – collective security and multilateral cooperation.

Arguments in favor of such a thesis consist of the following provisions – military, financial, humanitarian aid and international justice, which were characterized in the work.

A more detailed, meaningful description of the concept of collective security and multilateral cooperation requires further research.

Key words: international support, international organizations, armed conflict, collective security, multilateral cooperation.

Я. І. Завада

orcid.org/0000-0001-6094-5397

доктор філософії,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Ю. Я. Тишкун

orcid.org/0000-0003-0683-2855

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

ВИНИКНЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЦИВІЛЬНОЇ І ВІЙСЬКОВОЇ СТРУКТУРИ ХЕЗБОЛЛИ

Вступ. Постійне балансування на грані війни між ЦАХАЛ і Ісламським Рухом Опору – військовим крилом ліванської шіїтської партії Хезболла (араб. букв. «Партія Бога») після загибелі керівництва останньої ризикує перерости в повномасштабну війну Ізраїлю з Ліваном із залученням на стороні кожного з інших держав і недержавних акторів, в першу чергу США та Ірану. Однак, якщо для військового крила партії така війна загрожує знищенням, виживання політичного крила партії після війни можливе з огляду на її вкоріненість в суспільстві. В будь-якому випадку, коливання між двома крилами Хезболли зумовили її неоднозначний статус на міжнародній арені і тривале балансування партією на грані війни з Ізраїлем, яке вже завдало їй істотної шкоди і може погіршити її становище, що й зумовлює необхідність розгляду обох компонентів партії.

Метою роботи є аналіз виникнення та еволюції, перспектив розвитку двох складових Хезболли – цивільної та військової, що зумовлює наступні **завдання** статті: 1) виявити передумови виникнення «Партії Бога» в Лівані, 2) описати етапи розвитку її складових, 3) спрогнозувати проблеми та перспективи їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика Хезболли відображена у об'ємній літературі, з огляду на загрозу її ракетного арсеналу для Ізраїлю і її роль, як союзника різноманітних палестинських сунітських угруповань і значення для балансу стосунків шіїтів та сунітів на Близькому Сході. При цьому наявна література розпадається на два блоки. Перший – створена дослідниками з Лівану, Ірану або інших країн з істотною шіїтською громадою, схильних трактувати «Партію Бога» як «нормальну» національну політичну партію, з власною суб'єктністю, незалежну від впливу верхівки сучасного Ірану, які через відповідну (описову) дослідницьку призму аналізують соціальну, політичну і медіа-активність цієї партії, офіційні документи і заяви як національно-визвольного руху, «неформальних» збройних сил Лівану. Другий – дослідники з Ізраїлю, держав Заходу та арабських сунітських держав Перської затоки, схильних аналізувати воєнне крило партії, його загрозу для Заходу та Ізраїлю як терористичної організації, через безпекову (юридичну, криміналістичну, воєнно-стратегічну) призму, акцентуючи на терактах проти американців та ізраїльтян за кордоном, відповідальність за які взяла на себе Хезболла. Останньому підходу слідує і дослідники з України та інших країн ЦСЄ-ПСЄ. Що зумовлює наявність праць, в яких образи даного об'єкта дослідження кардинально відрізняються.

Виклад основного матеріалу. Транскордонні зв'язки між шіїтами Ірану і Лівану постійно існували (завдяки мережі їх паломницьких маршрутів з Лівану до Ірану (El Husseini, 2010 р. 810), а у II пол. XX ст. зміцнилися завдяки іранському проповіднику Мусі Ас-Садру, який взяв на себе організацію шіїтів як конфесійної групи Лівану, десятиліттями найбільш упослідженої (соціально, політично та економічно) на фоні панівних сунітів та християн-ма-

ронітів. Втім, вплив Муси Ас-Садра на стосунки Ірану й Лівану і їх шийтських громад був неоднозначним, оскільки він заснувавши шийтську партію Амаль («надія») 1975 р. надав їй світського, а не клерикального характеру і просирійської, а не проіранської геополітичної орієнтації. Однак, Ісламська революція в Ірані 1979 р. остаточно активізувала ліванських шийтів, як і їх зв'язки з іранськими братами по вірі, надала їм нові виміри: геополітичний та ідеологічний. Так, шийти Лівану з початку 1980-х рр. стали об'єктом пропаганди агітаторів ісламської (шийтської) революції, а близькість Лівану до Держави Ізраїль – офіційного ворога Ісламської Республіки Іран (ІРІ), надала Бейруту і його шийтській громаді геостратегічної ваги в очах Тегерана. Що більше, відповідаючи на ізраїльську окупацію Пд. Лівану в рамках Операції ЦАХАЛу «Мир для Галілеї» (І Ліванської війни 1982 р.), духовний лідер Ірану Аятолла Хомейні, скерував в Ліван близько 3 тис. членів Корпусу варткових ісламської революції (КВІР). Їх завданнями були: створення проіранського шийтського руху в Лівані; організація військової підготовки орієнтованих на ІРІ ліванських шийтських бойовиків. Зокрема завдяки цим зусиллям (організаційним, політичним, воєнним, фінансовим) виникла цілковито проіранська партія Хезболла (араб. букв. «Партія Бога») (Traboulsi F. 2007). Ця партія задекларувала своє існування «Маніфестом» 1985 р.

Водночас із зовнішніми (іранськими) зусиллями формуванню «Хезболли» сприяли внутрішньополітичні процеси, а саме громадянська війна в Лівані 1975–1990 рр. в умовах якої шийти мусили захищатись від фізичної загрози з боку Ізраїлю – з одного боку та інших релігійних та конфесійних груп – з іншого. Наслідком чого стало злиття шийтських політичних груп у 1982–1985 рр. Свідченням появи військового крила цієї партії – Мусульманського/Ісламського Руху Опору (Harakat al-Mukawama al-Islamijja) вважають її перший антиізраїльський теракт в Тірі 1983 р., антизахідні теракти 1983–1984 рр. у Бейруті з підривом вантажівок зі смертниками у посольстві США та казарм миротворців зі США та Франції. Здійснивши їх Хезболла стала першою терористичною організацією, яка визначила теракти самогубців як легітимний інструмент «боротьби за свободу», її механізм рекрутування терористів-смертників та методи їх навчання стали прикладом для інших аналогічних груп (Besenyó J. (2016) р. 34, 38).

Де-юре партія Хезболла виникла в лютому 1985 р., коли своїм «Відкритим листом» маніфестувала цілі створення ісламської держави в Лівані, священну війну проти ЦАХАЛ – «оборонний» «малий джихад» для захисту домівок шийтів Пд. Лівану від окупанта – Ізраїлю. Втім, після підписання 1989 р. у Саудівській Аравії Таїфських угод – «Декларації національного примирення» громадянська війна в Лівані завершилась. Частково відновились державна спроможність Республіки та її контроль над більшістю власної території (крім окупованого Ізраїлем півдня країни). Ці процеси викликали всередині політичного крила Хезболли дискусію щодо того, як їй скористатись новими політичними можливостями, які виникли у неї згідно умов зазначених угод. Мова йшла про місця в парламенті та уряді, які шийти могли отримати завдяки перерозподілу влади в країні за оновленим релігійно-конфесійним принципом. Перспектива отримання цієї формальної влади підштовхнула політичне крило Хезболли до участі у парламентських виборах 1992 р., переформатування з відверто екстремістської сили в легальну політичну партію. Причому керівництво ІРІ підтримало таку трансформацію. Як наслідок, восени 1992 р. ця організація отримала 8 зі 128 місць в ліванському парламенті, і стала однією з провідних політичних сил держави. Водночас із легалізацією та парламентаризацією Хезболлу спіткала зміна керівництва: Ізраїль вбив співзасновника та лідера угруповання Аббаса Аль-Мусаві, після чого її генсеком (у 1992–2024 рр.) був Хасан Насралла (Longley R. 2020. 26 May). За його керівництва в Хезболлі з'явилися органи управління військовою, політичною та соціальною роботою. В цих умовах вплив Хезболли в Лівані і за його межами поступово зростає. Особливо, через соціальну діяльність партії, яка охопила шийтську громаду по всій країні. Легітимізацію масової пропаганди партії супроводжував запуск її телестанції «Al-Manar» та офісу зв'язків із ЗМІ. Аналогічно, інші успіхи організації – військового крила (масштабні антиізраїльські теракти в Буенос-Айресі 1992 і 1994 рр. (Jeferson Guarin P., 2020, P. 119), остаточно припинення ізраїльської окупації Пд. Лівану в травні 2000 р.) та політичного крила (всередині країни) завоювали їй прихильників, в арабському і – ширше – іслам-

ському світі та повагу тих ліванців, які не підтримували партію (Trauger K. 2024. 26 March). Як наслідок, в 1991–2000 рр. істотно розвинулась внутрішня структура Хезболли (і політична, і військова), покращився її національний та міжнародний імідж.

Проте 2006 р. перевагу ситуативно здобуло військове крило партії, після того, як бойовики Хезболли захопили в полон двох ізраїльських солдатів, що спричинило 34 дні їх повномасштабної війни (II Ліванська війна). Ця війна завершилася припиненням вогню за посередництва ООН і Резолюцією №1701 Ради Безпеки ООН, яка встановила демілітаризовану зону в Пд. Лівані, де ЦАХАЛ і Хізбаллі заборонено перебувати. Досвід цієї війни та присутність Тимчасових сил ООН в Пд. Лівані змусили Хезболлу змістити акцент своєї стратегії із зовнішніх зусиль (антиізраїльських) на внутрішні, зосередившись на політичній діяльності. Для цього Хезболла спробувала конвертувати авторитет «захисника Лівану» та «священну перемогу у війні з Ізраїлем» у реальну владу над країною. Втім, воєнними методами: 7 травня 2008 р. сили «Хезболли» вторглись до західного Бейруту та інших нешійтських районів Лівану у спробі повалення його уряду, і встановлення нової структури політичної системи і балансу сил у ній (де-факто), перегляду Таїфської угоди (де-юре). Втім, уряд Лівану відмовився виконувати вимоги Хезболли щодо збільшення кількості місць у парламенті для її представників. У відповідь політичне крило Хезболли заявило, що чинний Кабінет міністрів країни втратив легітимність, вимагала сформуванню новий, у якому ця партія із союзниками мала би право «вето». За посередництва Ліги Арабських Держав і Катару, сторони внутрішньо-ліванського конфлікту підписали Угоду «Про примирення» в Досі, а «Хезболлі» таки надано право «вето» на рішення уряду у 11 із 30 місць в ньому.

В березні 2011 р., коли в Сирії почалася міжконфесійна громадянська війна, знову активізувалось військове крило Хезболли. Партія підтримала у громадянській війні проти сунітів режим алавіта Б. Асада (трактованого як шійїта згідно фетви Муси Ас-Садра 1973 р.), оскільки негативні для партії наслідки падіння влади Б. Асада були очевидні Хезболлі з перших днів антиасадовських протестів. Політичне крило «Партії Бога» переслідує у Сирії 3 цілі: боротьба із сунітськими екстремістами-такфіристами; захист шійїтів у Сирії та їх святинь у останній. Такі цілі обох крил Хезболли не означали, що Ізраїль перестав бути її смертельним ворогом. Вони лише означали, що на період, доки над партією нависла загроза через імовірність програшу шійїтами і алавітами громадянської війни сунітам, Хезболла зосередилась на Сирії, а не Ізраїлі (Al-Aloosy, Massaab, 2022, P. 2, 5-6).

Тому з травня 2011 р., коли Б. Асад був на грані поразки в Сирії, Хезболла відправила бойовиків Ісламського Руху Опору, на допомогу офіційній армії Сирії. На цій війні фанатики Хезболли стали сучасною армією, здобули досвід ведення повномасштабної війни та використання передових систем озброєння (Jones Seth G., 2024, P. 8), конвенційна військова потужність якого ненабагато менша за силу ліванської урядової армії (45 тис. проти 75 тис.) (Lotarski P., 2021, s. 84, 93-94), з ракетно-артилерійським арсеналом і потенціалом БПЛА – не меншим за аналогічний потенціал окремих армій планети (Jones Seth G., 2024, P. 8).

В підсумку, вже у травні 2013 р. Х. Насралла визнав участь сил Хезболли у цій війні заявивши, що вони зупиняють радикальну (сунітську) опозицію Сирії, яка після перемоги над Б. Асадом, принесе війну конфесій в Ліван. Втім, втручання шійїтської Хезболли в конфлікт у Сирії проти озброєних груп сунітів мало зворотний ефект – викликало обурення останніх по всьому Близькому Сході, спричинило низку терактів сунітських екстремістів (в т. ч. смертників), у шійїтських районах Лівану (Levitt M., 2021).

Після зменшення загрози для партії в Сирії проблему для Хезболли становив можливий конфлікт Ірану і держав Заходу через ядерну програму першого, у якому воєнне крило партії мусило би зайняти позицію свого потужнішого союзника. З огляду на цю загрозу, політичне крило Хезболли (і її союзник в Лівані – християнський «Вільний патріотичний рух») схвалило ядерну угоду Ірану з «шісткою» великих держав в липні 2015 р. І навпаки, інші політичні сили Лівану (прозахідні, сунітські та інші християнські партії) остерігались посилення регіонального впливу Ірану й Хезболли внаслідок цієї угоди (Hoqayem E., 2015).

На чергових виборах парламенту Лівану, 6 травня 2018 р., політична коаліція партій «[Союз] 8 березня» за участі шійїтських Хезболли та «Амаль», християнського угруповання

«Вільний патріотичний рух» і дрібніших партій перемогла отримавши 68 із 128 місць (за необхідних для простої більшості 65). Вона стала ключовим гравцем політичної сцени країни (Mazur P., 2022, S. 316), формуючи уряд, але не могла змінити Конституцію Республіки на свою користь. Втім, політичне крило Хезболли в рамках цієї коаліції не отримало додаткових місць для своїх представників в уряді. З огляду на таку стриману позицію шіїтської партії щодо влади, президент Лівану М. Аун заявив, що вважає Хезболлу невід'ємною частиною ліванського суспільства, яка має колосальну підтримку всередині нього.

Завдяки цим виборам політичне крило Хезболли домінувало в політичному істеблішменті Лівану, контролювало його банківський і медичний сектори (Jeferson Guarin P., 2020, p. 128). Втім маючи цю владу воно не змогло вирішити проблеми корупції, державного будівництва і економічного розвитку країни, закорінені, зокрема, в постколоніальних конституції і соціальному устрої держави. Свідченням чого були провали керованих Хезболлою секторів суспільства під час пандемії COVID-19 у березні 2020 р. та вибуху в порту Бейрута в серпні 2020 р., а також девальвація валюти країни в цей період на 80% (Jeferson Guarin P., 2020, p. 128).

Натомість поведінка військового крила партії весь цей час диктувалась конфліктом низької інтенсивності з Ізраїлем з приводу ферм Шебаа і с. Гаджар на Голанських висотах (Jones Seth G., 2024, P. 17-18), окупованих ЦАХАЛ, на які, водночас, з часів французького мандату над Ліваном і Сирією висували претензії обидві держави.

Втім, імовірність конфлікту ЦАХАЛ і Ісламського руху опору зросла після 7 жовтня 2023 р., коли політично крило ХАМАС безумовно підтримало дії ХАМАСу, а воєнне крило партії розмістило свої сили у визначеній ООН демілітаризованій зоні між «Голубою лінією» (фактичним ізраїльсько-ліванським кордоном) та ліванською річкою Літані (на північ від якої мають бути відведені від ізраїльського кордону сили Хезболли), та обмінялось більш ніж 4400 ударами з Ізраїлем лише за жовтень 2023 – березень 2024 рр. (за даними дослідників CSIS). Це перетворило конфлікт низької інтенсивності між Ліваном та Ізраїлем у класичне балансування на грані війни, у якій кожна сторона намагалась перейти «червоні лінії» противника і розширити для себе межі дозволеного. Однак, врешті-решт, це завершилось переходом ініціативи в ескалації до Ізраїлю, який послідовно знищував кадри політичного і військового крила Хезболли, що завершилось масованим ударом ЦАХАЛ по партійному бункеру 27 вересня 2024 р. в бейрутському передмісті Дахіє, внаслідок якого загинула верхівка обох крил партії, включно з її очільником Х. Насраллою, і спробою введення ізраїльських сил в Пд. Ліван 29 вересня 2024 р. Це знову підвищує роль Ісламського руху опору, особливо тих його керівних кадрів, які вижили після ізраїльських ударів, порівняно із залишками цивільного партійного керівництва Хезболли. Хоча, в умовах повномасштабної війни і зразу після аналогічно росте роль медичних і соціальних кадрів партії, порівняно із політичними, з огляду на необхідність медико-соціальної підтримки шіїтів, і загалом ліванців в умовах бойових дій.

При цьому результат протистояння ЦАХАЛ навіть із обезголовленою Хезболлою наперед не визначений, оскільки вже станом на березень 2024 р. остання мала від 120 до 200 тис. ракет різних типів і радіусів дії, і їх кількість продовжувала зростати завдяки власним розробкам партії та воєнним поставкам проіранських груп з-за кордону. Аналітикам очевидно лише те, що можлива нова війна зруйнує інфраструктуру обох держав – і Лівану й Ізраїлю, викличе удари проіранських сил по військам США в регіоні і може перерости у війну за участі більшої кількості держав (Jones Seth G., 2024, P. 1-2). Втім, масштабні людські втрати і руйнування в Лівані, зокрема втрати серед кадрів політичного і воєнного крила Хезболли не означають, що ця організація буде знищена, оскільки шіїти як її соціальна база і Ліван як держава, в рамках якої вона бореться за владу не зникнуть, а решта ліванського суспільства у війні будуть звинувачувати врешті-решт не Хезболлу, а Ізраїль, тому ця партія буде існувати і функціонувати надалі як легітимна партія. Хоча масштаби її впливу на ліванське суспільство після війни передбачити не можна. Аналогічно, ЦАХАЛ не зможе знищити Ісламський Рух Опору, хоча можна очікувати, що він повернеться до традиційної терористичної діяльності і втратить риси класичної армії внаслідок масштабних людських і матеріальних втрат, які складно буде компенсувати.

Висновки. Отже, розглянувши феномен найпотужнішої на планеті недержавної мілітаризованої структури – ліванської «Партії Бога» (Хезболли) можемо констатувати, що вона від моменту виникнення пройшла тривалу еволюцію (організаційну та ідейну), перетворившись із збройного конгломерату шийтських угруповань у панівну в Лівані політичну партію з власною армією, чисельність, озброєння і досвід якої може конкурувати із офіційними Збройними Силами Лівану, якщо навіть не перевищують їх по окремих параметрах. При цьому Хезболла як партія, окрім ексцесів початку 2000-х рр., демонструє гнучкість заяв і дій на національній політичній арені, готовність вступати у партійні та релігійно-конфесійні коаліції, балансувати між позиціями офіційних Дамаска і Тегерана, вести власну партійну парадипломатію і формувати з допомогою ЗМІ власну м'яку силу у глобальних громадській думці та медіа-просторі. Натомість, військове крило партії постійно розвивало свої можливості для здійснення терактів різного масштабу і типу, будучи зразковою терористичною організацією кінця ХХ ст., доповнила їх здатністю до ведення конвенційних (повномасштабних), а не партизанських збройних конфліктів під час II Ліванської війни 2006 р. та громадянської війни в Сирії (з 2011 р.), які намагається демонструвати під час чергового протистояння з Ізраїлем. Розвиток обох крил Хезболли – політичного і військового відбувався під впливом зовнішніх (протистояння Ізраїлю та арабських держав, Ірану та Ізраїлю, шийтів та сунітів на Близькому Сході) та внутрішніх чинників (конфесійна боротьба за владу в Лівані у 1980-х і 2000-х рр.), які лише зміцнювали і вдосконалювали структуру і спроможності цієї партії.

Втім, зараз ключовим питанням є те, як вплине на цю структуру чергове її протистояння з ЦАХАЛ і його міжнародні та внутрішньополітичні наслідки – чи воно стане черговим викликом для організації, яке спричинить її вдосконалення, чи підірве її розвиток.

Література

- Al-Aloosy Massaab. Hezbollah in Syria: An Insurgent's Ideology, Interest, and Survival. *Middle East Policy*. 2022. Vol. 29. №1. PP. 1-14.
- Besenyó J., Keresztes V. Hezbollah and Boko Haram – cooperation or imitation? *Strategic Impact*. 2016. No. 4. PP. 29-40.
- El Husseini Rola. Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria. *Third World Quarterly*. 2010. Vol. 31. №5. PP. 803-815.
- Hokayem E. Iran and Lebanon. *United States Institute of Peace*. 2015. URL: <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-lebanon> (Last accessed: 28.09.2024)
- Jeferson Guarin P. FARC-Hezbollah: The success of Venezuela-Iran proxy groups and their convergence in the Americas. *Security and Defence Quarterly*. 2020. Vol. 31. №4. PP. 117-134.
- Jones Seth G., Byman Daniel, Palmer Alexander, McCabe Riley. The Coming Conflict with Hezbollah. *CSIS BRIEFS*. 2024. 22 March. URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2024-03/240321_Jones_Coming_Hezbollah.pdf?VersionId=m9pMWQNUFjr2g8opcaOpfJoNxQn8PMbf (Last accessed: 28.09.2024)
- Levitt M. Hezbollah's regional activities in support of Iran's proxy networks. Washington: DC. The Middle East Institute, 2021. 36 p.
- Longley R. Hezbollah: History, Organization, and Ideology. *ThoughtCo*. 2020. 26 May. URL: <https://www.thoughtco.com/hezbollah-history-organization-and-ideology-4846003> (Last accessed: 28.09.2024)
- Lotarski P. Rozwój komponentu militarnego Hezbollah w XXI wieku w kontekście konfliktu libańsko-izraelskiego. *Przegląd Geopolityczny*. 2021. Vol. 36. S. 80-97.
- Mazur Przemysław. Hezbollah. *Encyklopedia bezpieczeństwa*. T. 5, (red.) O. Wasiuta, S. Wasiuta, Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, 2022 s. 313-321.
- Traboulsi F. *A History of Modern Lebanon*. London: Pluto Press, 2007. 306 p.
- Trauger K. (2024) Examining Extremism: Hezbollah. *Center for Strategic and International Studies*. 2024. 26 March. URL: <https://www.csis.org/blogs/examining-extremism/examining-extremism-hezbollah> (Last accessed: 28.09.2024)

References

- Al-Aloosy, Massaab. (2022). Hezbollah in Syria: An Insurgent's Ideology, Interest, and Survival. *Middle East Policy*, Vol. 29, №1, pp. 1-14.
- Besenyó J., Keresztes V. (2016) Hezbollah and Boko Haram – cooperation or imitation? *Strategic Impact*, No. 4, pp. 29-40.

- El Husseini, Rola (2010) Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria. *Third World Quarterly*. Vol. 31, №5, pp. 803-815.
- Hokayem E. (2015) Iran and Lebanon. *United States Institute of Peace*. URL: <https://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-lebanon> (Last accessed: 28.09.2024)
- Jeferson Guarin P. (2020) FARC-Hezbollah: The success of Venezuela-Iran proxy groups and their convergence in the Americas. *Security and Defence Quarterly*. Vol. 31, №4, pp. 117-134.
- Jones Seth G., Byman Daniel, Palmer Alexander, McCabe Riley (2024) The Coming Conflict with Hezbollah. *CSIS BRIEFS*. March 22 p. URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2024-03/240321_Jones_Coming_Hezbollah.pdf?VersionId=m9pMWQNUFJr2g8opcaOpfJoNxQn8PMbf (Last accessed: 28.09.2024)
- Levitt M. (2021) Hezbollah's regional activities in support of Iran's proxy networks. *The Middle East Institute*. Washington: DC, 36 p.
- Longley R. (2020) Hezbollah: History, Organization, and Ideology. *ThoughtCo*. 26 May. URL: <https://www.thoughtco.com/hezbollah-history-organization-and-ideology-4846003> (Last accessed: 28.09.2024)
- Lotarski, P. (2021). Rozwój komponentu militarnego Hezbollah w XXI wieku w kontekście konfliktu libańsko-izraelskiego. *Przegląd Geopolityczny*. Vol. 36, s. 80-97.
- Mazur Przemysław (2022) Hezbollah. *Encyklopedia bezpieczeństwa*. T. 5, (red.) O. Wasiuta, S. Wasiuta, Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, s. 313-321.
- Traboulsi F. A. (2007) *History of Modern Lebanon*. London: Pluto Press, 306 p.
- Trauger K. (2024) Examining Extremism: Hezbollah. *Center for Strategic and International Studies*. 26 March. URL: <https://www.csis.org/blogs/examining-extremism/examining-extremism-hezbollah> (Last accessed: 28.09.2024)

Анотація

Завада Я. І., Тишкун Ю. Я. Виникнення та еволюція цивільної і військової структури Хезболли. – Стаття.

У статті розглянуто причини та обставини виникнення шіїтської політичної партії Хезболла в умовах ізраїльської окупації Південного Лівану у 1980-х рр., її еволюцію дотепер, ключові віхи, які впливали на розвиток її складових (припинення громадянської війни, участь у національних виборах, I і II Ліванські війни, підтримку ХАМАС після теракту 7 жовтня 2023 р. в Південному Ізраїлі, знищення керівництва партії Ізраїлем у вересні 2024 р.).

Підкреслено, що «Партія Бога» має розвинене як політичне так і воєнне крило. Зокрема перше є легітимною політичною силою Лівану, яка трансформувалась із терористичної організації в партію (в умовах умиротворення в Лівані), домінує в цій країні завдяки гнучкій міжпартійній коаліційній політиці щодо шіїтів і християн. Своєю чергою воєнне крило – Ісламський Рух Опору, зокрема його елітний підрозділ «Радуан» розвивався паралельно із політичним крилом партії та став модерною терористичною організацією в умовах протистояння ізраїльській окупації Лівану, але під впливом досвіду подальшого протистояння Ізраїлю і, особливо, громадянської війни в Сирії, трансформувався в повноцінну парамілітарну структуру (найбільшу недержавну озброєну організацію), здатну конкурувати із офіційними Збройними Силами Лівану.

Втім, останні військово-політичні події в Лівані становлять істотний виклик для перспектив розвитку Хезболли: вони можуть як сприяти її розвитку, так і навпаки зупинити розвиток цієї структури, особливо військового крила. Хоча про остаточне знищення Хезболли Ізраїлем за підсумками нової війни в будь-якому випадку не йдеться.

Ключові слова: Хезболла, релігійні (конфесійні) партії, парамілітарні (незаконні збройні) формування, терористичні організації, арабо-ізраїльський конфлікт, Ліван, шіїти.

Summary

Zavada Ya. I., Tyshkun Yu. I. The emergence and evolution of Hezbollah's civilian and military structure. – Article.

The causes and circumstances of the emergence of the Shiite political party Hezbollah under the Israeli occupation of southern Lebanon in the 1980s, its evolution to date, and the key milestones that influenced the development of its components (end of the civil war, participation in national elections, the I and II Lebanese Wars, support for Hamas after the terrorist attack of October 7, 2023 in Southern Israel, the destruction of the party leader by Israel in September 2024) are examined in the article.

It is emphasized that the «Party of God» has both a developed political and military wing. In particular, the former is a legitimate political force in Lebanon, which has transformed from a terrorist organization into a party (in the context of pacification in Lebanon), dominates the country due to a flexible inter-party coalition

policy towards Shiites and Christians. In turn, the military wing, the Islamic Resistance Movement, in particular its elite unit, the Radwan, developed in parallel with the political wing of the party and became a modern terrorist organization in the context of opposition to the Israeli occupation of Lebanon, But under the influence of the experience of further confrontation with Israel and, especially, the civil war in Syria, it transformed into a full-fledged paramilitary structure (the largest non-state armed organization) capable of competing with the official Lebanese Armed Forces.

However, the latest military and political events in Lebanon represent a significant challenge for Hezbollah's development prospects: they can both contribute to its development and, on the contrary, stop the development of this structure, especially the military wing. Although the final destruction of Hezbollah by Israel as a result of the war is not discussed in any case.

Key words: Hezbollah, religious (confessional) parties, paramilitary (illegal armed) groups, terrorist organizations, Arab-Israeli conflict, Lebanon, Shiites.

О. В. Крет

orcid.org/0000-0003-1736-3863

кандидат політичних наук,

*доцент кафедри міжнародних відносин та політології
Рівненського державного гуманітарного університету*

Р. М. Крет

orcid.org/0000-0001-6208-5837

кандидат політичних наук,

*доцент кафедри міжнародних відносин та політології
Рівненського державного гуманітарного університету*

І. В. Вівчар

orcid.org/0000-0002-3661-101X

кандидат політичних наук,

*доцент кафедри міжнародних відносин та політології
Рівненського державного гуманітарного університету*

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ГЛОБАЛЬНУ СИСТЕМУ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. Російсько-українська війна спричинила безпрецедентні виклики в глобальній системі міжнародної безпеки, викликаючи занепокоєння щодо майбутнього колективної оборони, геополітичної стабільності та міжнародного правоохоронця. З ескалацією війни в 2022 році світові держави та інституції зіткнулися з необхідністю переглянути свої стратегії запобігання, управління та реагування на конфлікти. Війна виявила критичні слабкі місця в поточних системах безпеки, виявивши обмеження багатосторонніх організацій, таких як ООН, НАТО та ОБСЄ, у забезпеченні регіональної стабільності та запобіганні агресії. Крім того, гібридний характер війни — поєднання звичайних військових тактик із кібервійною, кампаніями з дезінформації та економічними санкціями — створює складні стратегічні виклики, які не були повністю розглянуті існуючими доктринами. Зважаючи на це, існує нагальна потреба вивчити вплив війни на механізми глобальної безпеки та вивчити перспективи посилення міжнародного співробітництва у відповідь на загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження впливу російсько-української війни на міжнародну безпеку широко висвітлювали ряд науковців, як вітчизняних (В. В. Головка, К. Є. Грібова, І. Долгов, К. Дячук, О. Малиновська, О. Пищуліна, В. Юрчишин, К. Маркевич, М. Міщенко, Ю. Подрез, А. Черевко, Є. В. Реньов,) так і зарубіжних (G. Austin, N. Khaniejo, J. Brodny, M. Tutak, E. Chachko, J. B. Heath, G. Gotev, N. Haibin, Z. Yuyuan, L. Yuan, L. Yanliang, L. Z. Shengsheng, J. Masters, T. A. Nagy, B. Ravid, C. P. Ries, H. J. Shatz, M. Ryan, L. Schuette, H. Dijkstra, C. Welsh). Однак, незважаючи на ці внески, залишається багато прогалин у розумінні довгострокових наслідків війни для глобальної системи безпеки. Попередні дослідження здебільшого зосереджувались на регіональних наслідках у Європі, залишаючи поза увагою всебічний аналіз того, як війна впливає на глобальні багатосторонні рамки безпеки, зокрема щодо нових викликів, породжених гібридною війною та змінами в міжнародних альянсах. Крім того, науковці оминають увагу дослідження майбутніх сценаріїв міжнародної безпеки, особливо в контексті нових глобальних держав, таких як Китай, і того, як глобальний порядок безпеки може бути змінений результатом війни. Відтак, існує необхідність зосередити наукові дослідження у напрямку прогнозування можливих перспектив впливу російсько-української війни на глобальну систему міжнародної безпеки.

Метою цієї статті є проаналізувати вплив російсько-української війни на глобальну систему міжнародної безпеки, визначити виклики, які вона створює, та перспективи зміцнення систем глобальної безпеки у відповідь на загрози.

Виклад основного матеріалу. Щоб зрозуміти весь вплив російсько-української війни на глобальну безпеку, важливо вивчити історичний та геополітичний контекст війни. В. В. Головка влучно зазначає, що військову агресію Росії проти України можна простежити через давню напруженість, яка десятиліттями формувала Східну Європу. Після розпаду Радянського Союзу в 1991 році Україна проголосила незалежність, що дуже «засмутило» Росію, яка історично розглядала Україну як частину своєї сфери впливу. Таке сприйняття, обумовлювалось водночас, як економічними інтересами, так і націоналістичними ідеологіями, що, зрештою, заклало основу для територіальних амбіцій Росії (Головка, 2021).

Анексія Криму в 2014 році ознаменувала значну зміну підходу Росії до України, сигналізуючи про готовність Москви нехтувати міжнародним правом заради досягнення своїх геополітичних цілей. На думку зарубіжного дослідника Дж. Мастера, війна корениться як в історичних образах, так і в стратегічних інтересах, причому головна мета Росії полягає в тому, щоб перешкодити Україні інтегруватися з західними інституціями, такими як НАТО та Європейський Союз. Наступна ескалація до повномасштабної війни у 2022 році ще більше ускладнила регіональну динаміку, підштовхнувши Європу до найзначнішої кризи безпеки з часів Другої світової війни (Masters, 2023).

Російсько-українська війна кинула різноманітні виклики глобальній системі міжнародної безпеки. Перш за все, вона підірвала рамки безпеки після Другої світової війни та холодної війни, які були побудовані на міжнародній співпраці, багатосторонності та повазі до національного суверенітету. Одним із найочевидніших прикладів цього є Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй, де право вето Росії як постійного члена зробило цей орган неефективним у вирішенні конфлікту. Незважаючи на численні заклики до втручання, ООН так і не змогла вжити рішучих дій через геополітичний глухий кут, який створює позиція Росії в Раді (Дячук, 2024).

Крім того, війна привернула увагу і інших міжнародних організацій зокрема, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, яка тривалий час працювала та продовжує свою роботу над сприянням миру та стабільності в регіоні. Порушення Росією суверенітету України як шляхом анексії Криму, так і подальших військових дій є прямим нападом на основоположні принципи ОБСЄ. Погоджуючись з позицією європейських дослідників Л. Шуетта та Х. Дікстри зазначимо, що неможливість адекватної реакції та досягнення позитивного результату щодо вирішення війни спричинило суттєве зниження довіри міжнародної спільноти до організації (Schuette & Dijkstra, 2023).

Окремої уваги заслуговує і роль НАТО у війні, яка стала центральною в глобальному дискурсі про безпеку. Альянс, створений у 1949 році як захисний механізм проти радянської агресії, був похвалений російсько-українською війною. Східний фланг НАТО, включаючи такі країни, як Польща, Литва, Латвія та Естонія, зараз опинився в авангарді геополітичної напруги, що вимагає значного збільшення військової присутності та витрат. Війна підштовхнула ці країни до захисту сильніших гарантій безпеки та посилення заходів стримування потенційного російського експансіонізму (Nagy, 2024).

Аналіз здійснений автором в межах дослідження дає підстави стверджувати, що російсько-українська війна породила кілька серйозних викликів, які безпосередньо впливають на систему міжнародної безпеки. У сукупності виклики включають порушення міжнародного права, послаблення багатосторонніх механізмів безпеки та поновлення конкуренції великих держав. Звернемось до більш детального аналізу.

Одним із найбільш тривожних наслідків російсько-української війни є кричуще ігнорування міжнародного права, зокрема принципу державного суверенітету. Анексія Росією Криму в 2014 році порушила численні міжнародні договори та угоди, включаючи Будапештський меморандум 1994 року, в якому Росія зобов'язалася поважати кордони України в обмін на відмову Києва від свого ядерного арсеналу (Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, 1994).

Подальше вторгнення у 2022 році лише ще більше підірвало цілісність міжнародних норм, продемонструвавши, що могутні держави можуть діяти безкарно, якщо вони володіють військовою могутністю для підтримки своїх дій. На думку автора, така неповага до норм міжнародного права створює значні ризики для глобальної системи безпеки. Підриваючи принцип суверенітету, російсько-українська війна створює небезпечний прецедент, потенційно заохочуючи інші держави до агресивної експансіоністської політики. Як наслідок у міжнародній спільноті виникає обґрунтоване занепокоєння щодо можливості розв'язання конфліктів у інших регіонах, зокрема між Китаєм і Тайванем.

Війна підкреслила обмеження багатосторонності у протидії сучасним загрозам безпеці. Незважаючи на існування численних міжнародних організацій, покликаних сприяти миру та безпеці, війна в Україні показала, що навіть визнаним інституціям часто бракує спроможності виконувати свої повноваження. Організація Об'єднаних Націй, ОБСЄ і навіть НАТО зіткнулися зі значними труднощами у вирішенні складних умов війни, починаючи від дотримання режиму припинення вогню і закінчуючи підтриманням гуманітарних коридорів. Нездатність низки організацій діяти рішуче призвела до критики з різних сторін, особливо на Заході. Все частіше лунають заклики до реформ глобальної архітектури безпеки, включаючи зміни в Раді Безпеки ООН, де право вето Росії продовжує блокувати міжнародні зусилля притягнути Москву до відповідальності. Подібним чином обмежений вплив ОБСЄ на вирішення конфлікту викликає сумніви щодо її ролі в майбутніх угодах безпеки (Renov, 2023).

Одним із найзначніших геополітичних зрушень у результаті російсько-української війни є відновлення конкуренції великих держав, зокрема між Росією, Сполученими Штатами та Китаєм. З точки зору автора, слушною видається теза вітчизняної дослідниці Є. К. Грібової, яка зауважила, що війна в Україні змусила США та їхніх союзників переглянути свої стратегії у Східній Європі, що призвело до відновлення уваги до можливостей НАТО та збільшення витрат на оборону в альянсі. Водночас неоднозначна позиція Китаю щодо війни викликає занепокоєння щодо потенціалу нової осі авторитарних держав, які прагнуть кинути виклик глобальному порядку під проводом США. Партнерство Росії з Китаєм, яке часто називають «безмежними», ускладнило глобальну реакцію світової спільноти. Хоча Китай не надав прямої військової підтримки Росії, небажання засудити вторгнення в поєднанні з економічними зв'язками підкреслює змінну динаміку глобальної геополітики. Відзначимо, що конкуренція великих держав також загрожує дестабілізувати інші регіони, особливо в Азії та на Близькому Сході, де стратегічне суперництво може призвести до подальших конфліктів (Грібова, 2024).

Справедливим буде відзначити, що війна також мала руйнівні гуманітарні наслідки як в Україні, так і в усьому світі. Мільйони українців були переміщені, що призвело до однієї з найбільших криз біженців у Європі з часів Другої світової війни. За оцінками Міністерства закордонних справ понад 8 мільйонів українців покинули країну, ще більше переміщено всередині країни. Ця масова міграція створила величезний тиск на сусідні країни, такі як Польща, Румунія та Угорщина, напруживши їхні соціальні та економічні системи (Доступ до правди, 2023).

Криза біженців також створює значні виклики безпеці для Європи. Незважаючи на те, що держави-члени ЄС здебільшого гостинно запросили українських біженців, приплив людей спричинив побоювання щодо посилення нестабільності, особливо в країнах, які вже стикалися з економічними труднощами. Крім того, війна створила сприятливе середовище для торгівлі людьми та інших форм експлуатації, посилюючи гуманітарні втрати (Пищуліна та ін., 2022).

Оскільки війна в Україні триває, майбутнє глобальної системи безпеки залишається невизначеним. Проте, на думку автора, можна виокремити низку ключових аспектів, які можуть сформувати траєкторію міжнародної безпеки в найближчі роки. Звернемось до детального аналізу.

1. Зміцнення НАТО та європейської безпеки. Одним із найбезпосередніших наслідків російсько-української війни стало похвалення НАТО. Альянс, який боровся з внутрішніми розбіжностями та сумнівами щодо своєї актуальності в епоху після холодної війни, знайшов нову мету у захисті від російської агресії. НАТО розширила свою присутність у Східній Єв-

ропі, країни-члени значно збільшили витрати на оборону (Військова присутність НАТО на сході Альянсу, 2024). Такі країни, як Фінляндія та Швеція, які тривалий час дотримувалися нейтральних позицій, подали заявку на членство в НАТО, що свідчить про історичні зміни в європейській безпеці (Долгов, 2023). Зміцнення НАТО, ймовірно, відіграватиме центральну роль у майбутньому міжнародної безпеки. Здатність альянсу стримувати подальшу російську агресію, особливо в таких уразливих регіонах, як Балтія, буде мати вирішальне значення для підтримки стабільності в Європі. У той же час відносини між НАТО та ЄС допоможуть забезпечити кращу підготовленість Європи до реагування на майбутні кризи.

2. Роль міжнародного права та переслідування військових злочинців. Іншим критичним елементом майбутньої глобальної системи безпеки буде роль міжнародного права в притягненні Росії до відповідальності за її дії в Україні. Різні міжнародні органи, в тому числі Міжнародний кримінальний суд, розпочали розслідування ймовірних військових злочинів, скоєних російськими військами, включаючи напади на цивільне населення та масштабне руйнування інфраструктури (Ukrinform, 2022). Одразу ж варто зауважити, що попри те, що здатність МКС переслідувати високопосадовців Росії залишається обмеженою через невизнання Росією його юрисдикції, ці зусилля є важливим кроком до зміцнення міжнародних норм (Європейська правда, 2023). Домагаючись притягнення до відповідальності за військові злочини, міжнародне співтовариство може надіслати чітке повідомлення про те, що порушення міжнародного права не залишаться безкарними, потенційно стримуючи майбутніх агресорів.

3. Геополітичні перегрупування та глобальний порядок. Російсько-українська війна стала катализатором значних геополітичних перегрупувань, змінивши глобальні альянси та виявивши крихкість нинішнього міжнародного порядку. До початку війни існував певний оптимізм щодо потенціалу співпраці між великими державами, особливо в таких сферах, як зміна клімату, торгівля та глобальне здоров'я. Однак вторгнення Росії в Україну зруйнувало очікування, призвівши до дедалі більшої поляризації глобального середовища. Західні демократичні держави на чолі зі Сполученими Штатами та Європейським Союзом відповіли на війну безпрецедентними санкціями проти Росії, а також військовою та економічною допомогою Україні. У сукупності дії зміцнили трансатлантичні зв'язки та підкреслили важливість систем колективної безпеки, таких як НАТО та ЄС, у боротьбі зі спільними загрозами. Однак війна також привернула увагу до обмежень альянсів, зокрема щодо стримування незахідних гравців від приєднання до Росії (Chachko & Heath, 2022). Для прикладу такі країни, як Китай, Індія та кілька держав Глобального Півдня, зайняли більш нейтральну або амбівалентну позицію щодо війни, віддаючи пріоритет своїм економічним і геополітичним інтересам над колективними діями проти Росії. Більше того, колектив китайських науковців на чолі з Н. Хайбін у власному дослідженні відзначають, що держави Глобального Півдня «чинили опір вимогам НАТО щодо участі у накладанні санкцій на Росію та пропозиції з боку НАТО надати військову підтримку Україні. Натомість держави Глобального Півдня зосередились на заклик до міжнародної спільноти вжити заходів для сприяння мирному врегулюванню російсько-українського конфлікту та зважати на вплив конфлікту на міжнародну продовольство та енергетику безпеки» (Haibin та ін., 2023). На думку автора, тісні зв'язки Китаю з Москвою, а також його зростаюче суперництво зі Сполученими Штатами становлять особливу проблему для глобальної системи безпеки, оскільки Пекін прагне утвердити свій вплив у таких ключових регіонах, як Східна Азія та Індо-Тихоокеанський регіон. Можна стверджувати, що поява конкуренції великих держав ускладнила міжнародні зусилля з вирішення інших нагальних глобальних проблем. Хоча війна в Україні домінувала в міжнародному порядку денному, такі виклики, як зміна клімату, глобальна бідність і кризи в галузі охорони здоров'я, відійшли на другий план. Ризик полягає в тому, що тривале геополітичне суперництво може ускладнити співпрацю міжнародного співтовариства з цих та інших питань, підриваючи глобальну стабільність у довгостроковій перспективі (Cherevko, 2024).

4. Виклики безпеці в ядерну еру. Одним із найбільш тривожних аспектів російсько-української війни є привид ядерного конфлікту. Президент Російської Федерації Володимир Путін неодноразово натякав на ядерний потенціал Росії, викликаючи занепокоєння

щодо потенційної ескалації до ядерного конфлікту. Послідовно, загрози повернули питання ядерного стримування в центр уваги, нагадавши світові про катастрофічні наслідки провалу ядерної дипломатії. Протягом багатьох років світова спільнота працює над ядерним роззброєнням, а угоди, такі як Новий договір СНО між Сполученими Штатами та Росією, слугували важливими етапами у зменшенні ризику ядерної війни (The Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, 2010). Проте війна в Україні ставить під сумнів майбутнє таких угод, оскільки агресивна позиція Росії свідчить про потенційну готовність відмовитися від своїх зобов'язань щодо контролю над озброєннями. Можливість ядерної ескалації створює серйозний виклик глобальній системі безпеки, вимагаючи від держав перегляду своєї оборонної політики та стратегій стримування. Хоча ядерне стримування традиційно розглядається як засіб запобігання конфлікту, війна в Україні ставить під сумнів довіру до цих засобів стримування перед лицем нетрадиційної війни та гібридних загроз. Така ситуація підкреслює необхідність відновлення дипломатичних зусиль для зменшення ризику ядерної ескалації, включаючи переговори щодо контролю над озброєннями та встановлення чітких червоних ліній для ядерної взаємодії (Подрез, 2023).

Війна в Україні також мала значні економічні наслідки як для залучених країн, так і для світової економіки. Санкції, накладені західними країнами на Росію, були націлені на такі ключові сектори, як енергетика, фінанси та технології, з метою послабити здатність Росії підтримувати військові зусилля. Хоча ці заходи мали глибокий вплив на російську економіку, вони також мали непередбачені наслідки для світових ринків. Для прикладу одним із найбільш безпосередніх економічних наслідків війни став підрив глобальних енергетичних ринків. Росія є одним із найбільших у світі виробників нафти та природного газу, і санкції, накладені на її експорт енергоносіїв, сколихнули світову економіку. Європейські країни, які довгий час поклалися на російську енергетику, були змушені шукати альтернативних постачальників, що призвело до стрімкого зростання цін на енергоносії та побоювань енергетичної кризи (European gas market dealing with lower Russian supplies | Atradius, 2024).

Енергетична криза підкреслила вразливість глобальних ланцюгів постачання та ризику, пов'язані з надмірною залежністю від одного постачальника. Позитивним аспектом стало прискорення переходу до відновлюваних джерел енергії, оскільки країни прагнуть зменшити свою залежність від викопного палива та пом'якшити наслідки майбутніх збоїв в енергетиці. Однак перехід на відновлювані джерела енергії є довгостроковим рішенням, і в короткостроковій перспективі багато країн продовжують стикатися зі значними проблемами в забезпеченні доступних джерел енергії (Brodny & Tutak, 2023).

Окрім енергетичної, війна в Україні також мала глибокий вплив на глобальну продовольчу безпеку. Україна є одним із найбільших у світі експортерів пшениці, кукурудзи та соняшникової олії, а припинення сільськогосподарського виробництва та експорту через війну призвело до дефіциту продовольства та зростання цін у багатьох частинах світу. Війна загострила існуючі проблеми в глобальних ланцюгах поставок, особливо в країнах, що розвиваються, які значною мірою залежать від імпорту продовольства. Вплив війни на продовольчу безпеку підкреслив взаємозв'язок глобальних ринків і потребу в скоординованих міжнародних реакціях для усунення збоїв. Послідовно, це викликало занепокоєння щодо довгострокової стійкості глобальних продовольчих систем, особливо в умовах зміни клімату та інших екологічних проблем. Забезпечення продовольчої безпеки у майбутньому вимагатиме поєднання короткострокових заходів для усунення негайного дефіциту, а також довгострокових стратегій для створення більш стійких і стійких продовольчих систем (Welsh, 2024).

Гуманітарна криза, спричинена війною в Україні, мала далекосяжні наслідки як для регіону, так і для міжнародної спільноти. Окрім того, що через конфлікт мільйони людей стали переселенцями, війна також загострила існуючі проблеми, пов'язані з міграцією та потоками біженців. Оскільки війна триває, міжнародне співтовариство має задовольнити нагальні потреби постраждалих, враховуючи також довгострокові наслідки конфлікту для глобальних моделей міграції. Одним із ключових викликів у вирішенні гуманітарної кризи є необхідність узгоджених міжнародних заходів. Незважаючи на те, що багато країн прийняли українських

біженців, масштаби кризи спричинили величезний тиск на приймаючі країни, особливо в Європі. Забезпечення доступу біженців до належного житла, медичної допомоги та освіти потребуватиме значних ресурсів і довгострокового планування. Водночас війна підкреслила важливість усунення основних причин міграції, зокрема конфліктів та воєг, бідності та погіршення навколишнього середовища. Оскільки міжнародне співтовариство працює над реагуванням на негайні гуманітарні потреби тих, хто постраждав від війни, воно також має розглянути питання про те, як створити більш стійкі та інклюзивні системи для управління міграцією в майбутньому (Малиновська, 2024).

Однією з визначальних особливостей російсько-української війни стало широке використання тактики гібридної війни, яка поєднує звичайні військові операції з кібератаками, кампаніями з дезінформації та іншими невійськовими засобами дестабілізації. Гібридна війна кидає виклик традиційним уявленням про війну та ускладнює здатність міжнародної спільноти ефективно реагувати. Росія застосувала широкий спектр гібридних тактик, включаючи використання пропаганди для формування внутрішнього та міжнародного сприйняття війни, кібератаки, спрямовані на критичну інфраструктуру України, а також розгортання воєнізованих груп і приватних військових підрядників. Така тактика спрямована на підрив суверенітету України, водночас створюючи плутанину та розкол серед її союзників. Використання кібервійни викликало тривогу в міжнародному співтоваристві безпеки, оскільки це демонструє, наскільки країни вразливі до кібератак. Російські кібератаки на Україну були націлені на все: від державних установ до енергетичної інфраструктури, що призвело до значних збоїв. Послідовно, така ситуація спонукала країни в усьому світі зміцнити власні засоби кібербезпеки та розглянути нові рамки для міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки (Austin & Khaniejo, 2024).

Дезінформація та пропаганда також зіграли вирішальну роль у формуванні війни, коли Росія розгорнула масштабні медійні кампанії, щоб виправдати своє вторгнення та делегітимувати уряд України. Зусилля поширилися на соціальні медіа, де російські боти та тролі поширювали неправдиву інформацію, покликаючи до розколу і плутанини. Роль дезінформації в гібридній війні створює нові виклики для міжнародної безпеки, оскільки в епоху цифрових технологій стає все важче відокремити факти від вигадки. На думку автора, міжнародна спільнота повинна розробити нові стратегії боротьби з гібридною війною. Низка заходів включає зміцнення міжнародної правової бази для кібервійни, створення установ, присвячених моніторингу та протидії дезінформації, а також сприяння тіснішій співпраці між урядами та приватним сектором у питаннях кібербезпеки. Війна в Україні показала, що гібридна війна, ймовірно, буде характерною рисою і для майбутніх конфліктів, і глобальна система безпеки має бути готова до адекватної та рішучої відповіді.

Заслуговує на увагу і той факт, що з початку війни тривають дипломатичні спроби її врегулювати, хоча й з обмеженим успіхом. Численні раунди мирних переговорів, у тому числі в Нормандському форматі та Мінських угодах, спрямованих на припинення бойових дій на сході України, зрештою не дали довготривалого рішення. Ескалація до повномасштабної війни у 2022 році зробила мирні переговори ще більш складними, коли обидві сторони висувують попередні умови, які здаються непримиренними. Однією з головних перешкод для успішної дипломатії є асиметрія цілей двох сторін. Україна прагне відновити свою територіальну цілісність і суверенітет, тоді як Росія не виявила бажання скасувати свою анексію Криму та продовжує наполягати на визнанні свого контролю над окупованими територіями на сході України. Питання майбутнього приєднання України до НАТО та Європейського Союзу також було спірним питанням, оскільки Росія прагне перешкодити подальшій інтеграції України в західні політичні та безпекові структури (Ryan, 2024).

Туреччина та Ізраїль, виступаючи посередниками, намагалися досягти припинення вогню, але цим зусиллям перешкоджала глибока недовіра між сторонами та ширшими стратегічними цілями Росії. (Gotev, 2024, Ravid, 2022). Більше того, зростаюча участь зовнішніх гравців — країн НАТО, які надають військову допомогу Україні, і Росії, що шукає альянсів з такими країнами, як Китай та Іран, — ускладнила переговори. З точки зору автора, важливим завданням для майбутніх дипломатичних зусиль буде створення структури, яка б вирі-

шувала питання безпеки як України, так і Росії, водночас поважаючи суверенітет України. Пріоритетним заходом, на думку автора, є розробка нової європейської архітектури безпеки, яка заспокоює обидві сторони та включає заходи зміцнення довіри, такі як демілітаризовані зони, нейтральні спостерігачі або гарантії проти майбутнього розширення НАТО в певних областях. Однак такі пропозиції вимагали б значного компромісу та взаємних поступок, які поки що виявилися недосяжними.

Якщо дивитися за межі непосредного ведення бойових дій, то російсько-українська війна матиме довгострокові наслідки для відновлення країни та інтеграції в європейські та міжнародні структури. Руїнування, спричинені війною, були величезними: цілі міста перетворилися на руїни, критично важлива інфраструктура була зруйнована, а мільйони людей були переміщені. Відбудова України вимагатиме величезної міжнародної допомоги та інвестицій, і цей процес, ймовірно, триватиме десятиліття (Ries & Shatz, 2023).

Європейський Союз уже продемонстрував свою готовність підтримати відбудову України, а Європейська комісія запропонувала «план Маршалла» для України. Ініціатива включатиме мільярди євро допомоги та позик для відновлення економіки та інфраструктури України. Однак успіх цих зусиль залежатиме від здатності України впроваджувати реформи, спрямовані на боротьбу з корупцією, покращення управління та розбудову сильних інституцій, які зможуть контролювати процес реконструкції (A Marshall plan for Ukraine: G7 Presidency and European Commission to invite experts to a conference on the reconstruction of the war-torn country, 2022).

Окрім економічної реконструкції, інтеграція України до Європейського Союзу та НАТО, ймовірно, буде ключовою метою для її післявоєнного уряду. Хоча шлях України до членства в ЄС може тривати роками, війна значно пришвидшила процес наближення до європейських стандартів і норм. Однак прагнення України до членства в НАТО залишаються більш невизначеними, враховуючи складність відносин альянсу з Росією та небажання деяких держав-членів провокувати подальшу ескалацію з Москвою. Повоєнний період також вимагатиме ретельного розгляду того, як примирити розбіжності в українському суспільстві, які загострилися війною. Східна Україна, зокрема, постраждала від років окупації та війни, і відновлення довіри між урядом і місцевим населенням буде важливим для довгострокової стабільності країни.

Висновки. Російсько-українська війна є одним із найзначніших викликів глобальній системі міжнародної безпеки XXI століття. Війна виявила суттєві обмеження існуючих рамок безпеки та підняла важливі питання про майбутнє міжнародних відносин, особливо в епоху гібридної війни, ядерних загроз і геополітичних перебудов. Глобальна реакція на війну визначатиме майбутнє міжнародної безпеки на довгі роки. Незважаючи на те, що війна підкреслила важливість таких альянсів, як НАТО та Європейський Союз, вона також підкреслила потребу у більш інклюзивних та гнучких інституціях, здатних вирішувати ширший спектр викликів безпеці. Футуристичний погляд дає підстави стверджувати, що міжнародне співтовариство зобов'язане знайти шляхи адаптації до мінливого характеру війни водночас дотримуючись принципів суверенітету, прав людини та верховенства права.

У довгостроковій перспективі війна також може послужити каталізатором для ширших змін у світовому порядку, зокрема, оскільки такі країни, як Китай і Росія, прагнуть кинути виклик домінуванню інституцій під керівництвом Заходу. Зважаючи на це, результат війни в Україні матиме далекосяжні наслідки не лише для Європи, а й для всього світу. Оскільки світ продовжує боротися з наслідками російсько-української війни, очевидно, що міжнародна безпека потребуватиме розвитку, щоб протистояти складним і багатогранним загрозам XXI століття. Чи призведе ця еволюція до більш стабільного та безпечного світу, ще належить побачити, але уроки, винесені з війни в Україні, безсумнівно, сформуєть майбутнє глобальної безпеки на роки вперед.

Література

A Marshall plan for Ukraine: G7 Presidency and European Commission to invite experts to a conference on the reconstruction of the war-torn country. (2022, 25 жовтня). European Commission – European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/AC_22_6385.

- Austin, G., & Khaniejo, N. (2024, 11 січня). *Impact of the Russia–Ukraine War on National Cyber Planning: A Survey of Ten Countries*. IISS. <https://www.iiss.org/research-paper/2024/01/impact-of-the-russia-ukraine-war-on-national-cyber-planning-a-survey-of-ten-countries/>.
- Brodny, J., & Tutak, M. (2023). Assessing the energy security of European Union countries from two perspectives – A new integrated approach based on MCDM methods. *Applied Energy*, 347, 121443. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2023.121443>.
- Chachko, E., & Heath, J. B. (2022). A Watershed Moment for Sanctions? Russia, Ukraine, and the Economic Battlefield. *AJIL Unbound*, 116, 135–139. <https://doi.org/10.1017/aju.2022.21>.
- Cherevko, A. (2024, 6 березня). *Ukraine and the SDGs: How the War Has Influenced Global Development*. United Nations University. <https://unu.edu/merit/news/ukraine-and-sdgs-how-war-has-influenced-global-development>.
- European gas market dealing with lower Russian supplies | Atradius*. (2024, 28 травня). Atradius – Managing Risk, Enabling Trade | Home. <https://group.atradius.com/publications/economic-research/european-gas-market-2024.html>.
- Gotev, G. (2024, 4 березня). *Turkey hopes Ukraine ceasefire talks can start soon*. [www.euractiv.com](https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/turkey-hopes-ukraine-ceasefire-talks-can-start-soon/). <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/turkey-hopes-ukraine-ceasefire-talks-can-start-soon/>.
- Haibin, N., Yuyuan, Z., Yuan, L., Yanliang, L., & Shengsheng, Z. (2023). *The Rise of the Global South and China's Role*. Shanghai Institutes for International Studies. <https://www.sis.org.cn/updates/cms/cms/202312/0515002562r3.pdf>.
- Masters, J. (2023, 14 лютого). *Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia*. Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/backgrounder/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia>.
- Nagy, T. A. (2024). *The Bucharest Nine. Enhancing Security on NATO's Eastern Flank*. The German Marshall Fund of the United States. <https://www.gmfus.org/sites/default/files/2024-03/The%20Bucharest%20Nine-%20Enhancing%20Security%20on%20NATO's%20Eastern%20Flank.pdf>.
- Ravid, B. (2022, 27 лютого). *Israel offers to mediate a ceasefire between Russia and Ukraine*. [Axios](https://www.axios.com/2022/02/27/israel-russia-ukraine-mediation). <https://www.axios.com/2022/02/27/israel-russia-ukraine-mediation>.
- Renov, I. V. (2023). Reform of the United Nations security council: problems and prospects. *Juridical scientific and electronic journal*, (1), 538–541. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/124>.
- Ries, C. P., & Shatz, H. J. (2023, 18 вересня). *Looking Beyond the War: Planning for Ukraine's Reconstruction*. Rand. <https://www.rand.org/pubs/commentary/2023/09/looking-beyond-the-war-planning-for-ukraines-reconstruction.html>.
- Ryan, M. (2024, 27 лютого). *As the Ukraine war enters its third year, the strategic goals of Volodymyr Zelenskyy and Vladimir Putin take centre stage | Lowy Institute*. Home | Lowy Institute. <https://www.lowyinstitute.org/publications/ukraine-war-enters-its-third-year-strategic-goals-volodymyr-zelenskyy-vladimir-putin>.
- Schuetz, L., & Dijkstra, H. (2023). When an International Organization Fails to Legitimize: The Decline of the OSCE. *Global Studies Quarterly*, 3(4), 1–13. <https://doi.org/10.1093/isagsq/ksad057>.
- The Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, International Treaty (2010). <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140035.pdf>.
- Ukrinform. (2022, 25 квітня). *Міжнародний кримінальний суд долучився до розслідування воєнних злочинів рф в Україні*. Укрінформ – актуальні новини України та світу. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3467098-miznarodnij-kriminalnij-sud-dolucivsa-do-rozsliduvanna-voennih-zlociniv-rf-v-ukraini.html>.
- Welsh, C. (2024, 27 лютого). *Center for Strategic and International Studies*. IFPRI. <https://www.csis.org/analysis/russia-ukraine-and-global-food-security-two-year-assessment>.
- Військова присутність НАТО на сході Альянсу*. (2024, 9 липня). Організація Північноатлантичного договору. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_136388.htm.
- Головко, В. В. (2021). Збройна агресія Російської Федерації проти України. У В. А. Смолій, Г. В. Боряк, Я. В. Верменич & В. Ф. Верстюк (Ред.), *Енциклопедія історії України: Додатковий том* (Т. 1, с. 773). Наукова думка. <https://shorturl.at/JWUnm>.
- Грїбова, Є. К. (2024). *Зміни зовнішньої політики країн Східного партнерства після повномасштабного російського вторгнення в Україну* [Автореф.]. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf7afb8b-b44e-4e65-8bde-b70b9384195a/content>.
- Долгов, І. (2023, 29 грудня). *Що показав досвід нейтралітету Фінляндії і Швеції*. Укрінформ – актуальні новини України та світу. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3806301-so-pokazav-dosvid-nejtralitetu-finlandii-i-svecii.html>.
- Доступ до правди. (2023, 12 липня). *За кордоном перебуває понад 8 мільйонів українців – МЗС*. <https://dostup.org.ua/news/publications/za-kordonom-perebuvaie-ponad-8-milioniv-ukraintsiv-mzs>.

Дячук, К. (2024, 10 вересня). Голова Генасамблеї ООН: Ми не маємо змоги примусити Росію дотримуватися міжнародного права. Інститут масової інформації. <https://imi.org.ua/news/golova-genasambleyi-oon-my-ne-mayemo-zmogu-prymusyty-rosiyu-dotrymuvatysya-mizhnarodnogo-prava-i63529>.

Європейська правда. (2023, 14 березня). У Кремлі заявили про невизнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157930/>.

Малиновська, О. (2024, 31 січня). Українські біженці війни в Європі: між інтеграцією та поверненням. Національний інститут стратегічних досліджень. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-01/az_bizhencivropa-oglyad_31012024.pdf.

Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, Меморандум Україна (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text.

Пищуліна, О., Юрчишин, В., Маркевич, К., & Міщенко, М. (2022). Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Центр Разумкова. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf.

Подрез, Ю. (Ред.). (2023). Україна і світ в умовах воєнних викликів. СумДПУ імені А.С.Макаренка. https://elibrary.ivinas.gov.ua/5094/1/Толстов%20С.В.%20Політичні%20та%20безпекові%20виклики%20багатополярності.%20монографія_2023.pdf.

References

A Marshall plan for Ukraine: G7 Presidency and European Commission to invite experts to a conference on the reconstruction of the war-torn country. (2022, 25 жовтня). European Commission – European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/AC_22_6385.

Austin, G., & Khaniejo, N. (2024, January 11). *Impact of the Russia-Ukraine War on National Cyber Planning: A Survey of Ten Countries.* IISS. <https://www.iiss.org/research-paper/2024/01/impact-of-the-russia-ukraine-war-on-national-cyber-planning-a-survey-of-ten-countries/>.

Brodny, J., & Tutak, M. (2023). Assessing the energy security of European Union countries from two perspectives – A new integrated approach based on MCDM methods. *Applied Energy*, 347, 121443. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2023.121443>.

Chachko, E., & Heath, J. B. (2022). A Watershed Moment for Sanctions? Russia, Ukraine, and the Economic Battlefield. *AJIL Unbound*, 116, 135–139. <https://doi.org/10.1017/aju.2022.21>.

Cherevko, A. (2024, March 6). *Ukraine and the SDGs: How the War Has Influenced Global Development.* United Nations University. <https://unu.edu/merit/news/ukraine-and-sdgs-how-war-has-influenced-global-development>. [In Ukrainian].

European gas market dealing with lower Russian supplies | Atradius. (2024, 28 May). Atradius – Managing Risk, Enabling Trade | Home. <https://group.atradius.com/publications/economic-research/european-gas-market-2024.html>.

Gotev, G. (2024, March 4). *Turkey hopes Ukraine ceasefire talks can start soon.* www.euractiv.com. <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/turkey-hopes-ukraine-ceasefire-talks-can-start-soon/>.

Haibin, N., Yuyuan, Z., Yuan, L., Yanliang, L., & Shengsheng, Z. (2023). *The Rise of the Global South and China's Role.* Shanghai Institutes for International Studies. <https://www.sis.org.cn/updates/cms/cms/202312/0515002562r3.pdf>.

Masters, J. (2023, 14 February). *Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia.* Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/background/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia>.

Nagy, T. A. (2024). *The Bucharest Nine. Enhancing Security on NATO's Eastern Flank.* The German Marshall Fund of the United States. <https://www.gmfus.org/sites/default/files/2024-03/The%20Bucharest%20Nine-%20Enhancing%20Security%20on%20NATO's%20Eastern%20Flank.pdf>.

Ravid, B. (2022, February 27). *Israel offers to mediate a ceasefire between Russia and Ukraine.* Axios. <https://www.axios.com/2022/02/27/israel-russia-ukraine-mediation>.

Renov, I. V. (2023). Reform of the United Nations security council: problems and prospects. *Juridical scientific and electronic journal*, (1), 538–541. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/124>.

Ries, C. P., & Shatz, H. J. (2023, September 18). *Looking Beyond the War: Planning for Ukraine's Reconstruction.* Rand. <https://www.rand.org/pubs/commentary/2023/09/looking-beyond-the-war-planning-for-ukraines-reconstruction.html>.

Ryan, M. (2024, February 27). *As the Ukraine war enters its third year, the strategic goals of Volodymyr Zelenskyy and Vladimir Putin take centre stage | Lowy Institute.* Home | Lowy Institute. <https://www.lowyinstitute.org/publications/ukraine-war-enters-its-third-year-strategic-goals-volodymyr-zelenskyy-vladimir-putin>.

Schuetten, L., & Dijkstra, H. (2023). When an International Organization Fails to Legitimize: The Decline of the OSCE. *Global Studies Quarterly*, 3(4), 1–13. <https://doi.org/10.1093/isagsq/ksad057>.

The Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, International Treaty (2010). <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140035.pdf>.

Ukrinform. (2022, 25 квітня). *Mizhnarodnyi kryminalnyi sud doluchyosia do rozsliduvannia voennykh zlochyniv rf v Ukraini* [The International Criminal Court joined the investigation of Russian war crimes in Ukraine]. Ukrinform – aktualni novyny Ukrainy ta svitu. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3467098-mizhnarodnij-kryminalnij-sud-dolucivsa-do-rozsliduvanna-voennih-zlociniv-rf-v-ukraini.html>. [In Ukrainian].

Welsh, C. (2024, February 27). *Center for Strategic and International Studies*. IFPRI. <https://www.csis.org/analysis/russia-ukraine-and-global-food-security-two-year-assessment>.

Viiskova prysutnist NATO na skhodi Aliansu. [NATO's military presence in the east of the Alliance]. (2024, July 9). Orhanizatsiia Pivnichnoatlantychnoho dohovoru. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_136388.htm.

Holovko, V. V. (2021). Zbroina ahresiia Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [Armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.] In V. A. Smolii, H. V. Boriak, Ya. V. Vermenych & V. F. Verstiuk (Red.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Dodatkovyi tom* (Vol. 1, p. 773). Naukova dumka. <https://shorturl.at/JWUmm>. [In Ukrainian].

Hribova, Ye. K. (2024). *Zminy zovnishnoi polityky krain Skhidnoho partnerstva pislia povnomashtabnoho rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu*. [Changes in the foreign policy of the Eastern Partnership countries after the full-scale Russian invasion of Ukraine.] <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf7afb8b-b44e-4e65-8bde-b70b9384195a/content>. [In Ukrainian].

Dolhov, I. (2023, December 29). *Shcho pokazav dosvid neitralitetu Finlandii i Shvetsii* [What the experience of the neutrality of Finland and Sweden has shown]. Ukrinform – aktualni novyny Ukrainy ta svitu. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3806301-so-pokazav-dosvid-nejtralitetu-finlandii-i-svecii.html>. [In Ukrainian].

Dostup do pravdy. (2023, July 12). *Za kordonom perebuvaie ponad 8 milioniv ukraintsiv – MZS* [More than 8 million Ukrainians are abroad – Ministry of Foreign Affairs]. <https://dostup.org.ua/news/publications/za-kordonom-perebuvaie-ponad-8-milioniv-ukraintsiv-mzs>. [In Ukrainian].

Diachuk, K. (2024, September 10). *Holova Henasamblei OON: My ne maiemo zmohey prymusyty Rosiiu dotrymuvaty-sia mizhnarodnoho prava* [Chairman of the UN General Assembly: We cannot force Russia to comply with international law]. Instytut masovoi informatsii. <https://imi.org.ua/news/golova-genasambleyi-oon-my-ne-mayemo-zmogy-prymusyty-rosiyu-dotrymuvatysya-mizhnarodnogo-prava-i63529>. [In Ukrainian].

Yevropeiska pravda. (2023, March 14). *U Kremli zaiavlyly pro nevyznannia yurysdyksii Mizhnarodnoho kryminalno-ho sudu* [The Kremlin announced that it does not recognize the jurisdiction of the International Criminal Court]. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157930/>. [In Ukrainian].

Malynovska, O. (2024, January 31). *Ukrainski bizhentsi viiny v Yevropi: mizh intehratsiieiu ta povernenniam* [Ukrainian war refugees in Europe: between integration and return]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-01/az_bizhenci-evropa-oglyad_31012024.pdf. [In Ukrainian].

Memorandum on security guarantees in connection with the accession of Ukraine to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Memorandum Ukraine (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text. [In Ukrainian].

Pyshchulina, O., Yurchyshyn, V., Markevych, K., & Mishchenko, M. (2022). *Sotsialno-ekonomichni ta humanitarni naslidky rosiiskoi ahresi dlia ukrainskoho suspilstva* [Socio-economic and humanitarian consequences of Russian aggression for Ukrainian society]. Tsentr Razumkova. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf. [In Ukrainian].

Podriez, Yu. (Red.). (2023). *Ukraina i svit v umovakh voennykh vyklykiv* [Ukraine and the world in the conditions of military challenges]. SumDPU imeni A.S. Makarenka. https://elibrary.ivinas.gov.ua/5094/1/Толстов%20С.В.%20Політичні%20та%20безпекові%20виклики%20багатополярності.%20монографія_2023.pdf. [In Ukrainian].

Анотація

Крет О. В., Крет Р. М., Вівчар І. В. Вплив російсько-української війни на глобальну систему міжнародної безпеки: виклики та перспективи. – Стаття.

Російсько-українська війна кардинально змінила глобальну систему міжнародної безпеки, створивши значні виклики та виявивши вразливі місця в існуючих геополітичних структурах. Почавшись із незаконної анексії Криму в 2014 році та перерісши у повномасштабне вторгнення в 2022 році, війна випробовує на стійкість систему глобальної безпеки. У статті досліджується глибокий вплив війни на поточне середовище міжнародної безпеки, досліджуються системні виклики, пов'язані з конфліктом, такі як порушення міжнародного права, послаблення багатосторонніх механізмів безпеки та відновлення конкуренції великих держав. Війна особливо підкреслила обмеження таких інституцій, як Організація Об'єднаних Націй та Організація з безпеки та співробітництва в Європі у пом'якшенні конфліктів і

забезпеченні колективної безпеки. Це змусило НАТО та Європейський Союз переглянути свої стратегії безпеки, особливо у Східній Європі, оскільки східний фланг альянсу, включаючи Польщу, Литву, Латвію та Естонію, став критичною зоною геополітичної напруги. У дослідженні стверджується, що російсько-українська війна стала каталізатором серії глибоких трансформацій у міжнародних відносинах, змінивши баланс сил, відновивши елементи напруженості часів холодної війни та спонукавши держави переглянути свої оборонні позиції. Крім того, наслідки війни виходять за межі Європи, впливаючи на глобальні альянси та майбутнє міжнародної співпраці у сфері безпеки. У статті також оцінюються майбутні перспективи, визначаються можливості зміцнення міжнародного співробітництва та багатосторонності для більш ефективного реагування на подібні кризи. У довгостроковій перспективі результат війни в Україні може не тільки змінити динаміку безпеки в Європі, але й мати далекосяжні наслідки для глобального миру та безпеки, оскільки такі країни, як Китай і Росія, продовжують кидати виклик міжнародному порядку під керівництвом Заходу. Автором здійснено висновок, що війна підкреслила важливість НАТО та ЄС у підтримці регіональної безпеки, однак при цьому існує потреба у більш інклюзивних та гнучких глобальних інституціях, здатних протистояти ширшому спектру викликів безпеці, від гібридної війни до ядерних загроз. Довгостроковий успіх глобальних зусиль у сфері безпеки залежатиме від того, наскільки добре міжнародні актори адаптуються до еволюції природи війни та принципів суверенітету, прав людини та верховенства права.

Ключові слова: російсько-українська війна, міжнародна безпека, геополітичний конфлікт, міжнародні організації.

Summary

Kret O. V., Kret R. M., Vivchar I. V. The impact of the Russian-Ukrainian war on the global system of international security: challenges and prospects. – Article.

The Russian-Ukrainian war radically changed the global system of international security, creating significant challenges and revealing vulnerabilities in the existing geopolitical structures. Beginning with the illegal annexation of Crimea in 2014 and escalating into a full-scale invasion in 2022, the war is testing the resilience of the global security system. The article examines the profound impact of war on the current international security environment, exploring the systemic challenges associated with the conflict, such as the violation of international law, the weakening of multilateral security mechanisms, and the resurgence of great power competition. The war particularly highlighted the limitations of institutions such as the United Nations and the Organization for Security and Co-operation in Europe in mitigating conflicts and ensuring collective security. This has forced NATO and the European Union to review their security strategies, especially in Eastern Europe, as the alliance's eastern flank, including Poland, Lithuania, Latvia and Estonia, has become a critical zone of geopolitical tension. The study argues that the Russian-Ukrainian war catalyzed a series of profound transformations in international relations, shifting the balance of power, reviving elements of Cold War tensions, and prompting states to reconsider their defense postures. Furthermore, the effects of the war extend beyond Europe, affecting global alliances and the future of international security cooperation. The article also assesses future prospects, identifies opportunities for strengthening international cooperation and multilateralism for a more effective response to similar crises. In the long term, the outcome of the war in Ukraine could not only change the security dynamics in Europe, but also have far-reaching consequences for global peace and security, as countries such as China and Russia continue to challenge the Western-led international order. The author concludes that the war highlighted the importance of NATO and the EU in maintaining regional security, but at the same time there is a need for more inclusive and flexible global institutions capable of confronting a wider range of security challenges, from hybrid warfare to nuclear threats. The long-term success of global security efforts will depend on how well international actors adapt to the evolving nature of war and the principles of sovereignty, human rights and the rule of law.

Key words: Russian-Ukrainian war, international security, geopolitical conflict, international organizations.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 342.951:349.6:351.813.12(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.21>

В. Ф. Барановська
orcid.org/0009-0002-7697-586X
аспірантка кафедри морського та митного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ У МОРСЬКИХ ПОРТАХ УКРАЇНИ: ПРАВОВИЙ БАЗИС ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗУСИЛЛЯ

Вступ. Екологізація морської та річкової діяльності є мейнстрімом сучасного управління галуззю водних комунікацій у розвинутих та відповідальних державах, судноплавних компаніях і портах. Формуючи незамінний, ключовий складник усесвітніх ланцюгів постачання, порти мають бути безпечними, стійкими та інноваційними у забезпеченні стабільного руху товарів, обслуговуванні клієнтів, реалізації державної прикордонної, митної, екологічної політик. Природоохоронні ризики для морських та річкових портів є комплексними через поширення не лише на акваторії, але й на унікальні берегові ландшафти, атмосферне повітря та акустичне середовище. Вони є також доволі різноманітними через особливості вантажів, суден, екіпажів, і зумовлюють значне та постійне «навантаження» на довкілля у порівняно невеликих територіальних межах, а негативні наслідки такого впливу можуть змінювати екосистеми регіонів чи навіть країн. Накопичуючись або трапляючись випадково у значних обсягах, забруднення та засмічення призводять до екологічних катастроф для прибережних та суміжних держав, потребують великих витрат на подолання наслідків, а шкода має довгостроковий руйнівний ефект з неочевидним відновленням навколишнього середовища до передаварійного стану. Крім того, постійні пилове та шумове забруднення вважаються практично нормою у портовій діяльності, коли персонал забезпечується індивідуальними засобами захисту, а комплексно проблема не вирішується. Морські порти, через значно більші, порівняно з річковими, суднопотік та завантаженість, зазнають й набагато більших ризиків та мають підтримувати екологічну рівновагу з прискіпливою увагою до впливу на екосистеми та реалізацією кращих практик екологічного контролю, моніторингу та аудиту як важливих елементів глобальної боротьби за чистоту акваторій і досягнення Цілей сталого розвитку. Для України, що має значний портовий потенціал, тематика екологічного інспектування та дотримання природоохоронних норм у морських портах завжди характеризувалася підвищеною актуальністю, що зазнала вагомого підсилення через широкомасштабне вторгнення РФ, та необхідністю реалізації взятих на себе зобов'язань за міжнародними угодами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне доктринальне опрацювання шляхів удосконалення правового регулювання та практики реалізації екологічного законодавства у морських портах України є досить обмеженим, що пояснюється триваючим процесом реформування та переважним зверненням уваги у спеціалізованій науковій літературі лише на знакові судові рішення, перетворення в інституційній системі або на загальнотеоретичні застави наглядку (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища (Б. Бабін, О. Петренко, Я. Самусевич, В. Серафимов, О. Сівак, А. Сурілова). Проблематика правозастосування у сфері екологічного контролю у портах України представлені у публікаціях В. Брига,

А. Заїки, С. Неділька. Зазначене викликає необхідність комплексної характеристики зусиль для формування ефективного механізму такого контролю, визначення можливостей запозичення позитивного вітчизняного і зарубіжного досвіду з формулюванням відповідних змін до галузевого законодавства та розглядом можливостей приєднання до міжнародних природоохоронних угод морського спрямування. Зважаючи на це, **метою** статті обрано визначення основних тенденцій оновлення правового та організаційного забезпечення екологічного контролю у морських портах України.

Виклад основного матеріалу. На теперішній час спостерігається активізація діяльності суб'єктів сфери водних перевезень, спрямована на подальшу екологізацію, декарбонізацію та прагнення досягнення Цілей сталого розвитку ООН (UN, 2015). Її зумовлено посиленням негативних впливів на навколишнє середовище забруднюючих речовин зі значними строками природного знешкодження, дедалі зростаючими розмірами суден, задіяних у перевезеннях нафтопродуктів та інших шкідливих хімічних речовин і сполук, використанням викопного палива та недбайливим ставленням до довкілля через відтермінованість шкоди та переважну прихованість її наслідків. За статистикою Міжнародної асоціації морських портів, діяльність суден у портах спричиняє близько 70% загальних викидів під час рейсу (Cullinane & Cullinane, 2019; Bakir et al., 2022), а послуги, пов'язані з перевезеннями пасажирів і вантажів у морських портах, створюють близько 20% світових відходів, які скидаються до морських акваторій (Hoang et al., 2022; Gössling et al., 2021).

Відповідно до класичного підходу, морські порти мають відповідати міжнародним стандартам у сфері екологічного контролю, щодо викидів та граничного рівня забруднення (Сурілова, 2024, с. 142). З метою впорядкування екологічного режиму у морських акваторіях (у т.ч. портових) державами погоджено та встановлено комплекс імперативних принципів і політик щодо запобігання, скорочення та збереження під контролем їх забруднення і забезпечення максимальної адаптації до умов навколишнього середовища. У залежності від місця та/або виду забруднення визначено та класифіковано набори прав та зобов'язань для країн, зацікавлених в ефективному забезпеченні екологічної стійкості. Окреслено також гарантії та пропозиції для кращого виконання природоохоронних законів і правил. Крім того, новими екологічними вимогами у сфері декарбонізації до системи стандартних портових формальностей впроваджено додаткові перевірки та збори. До їх кола, зокрема, може бути зарахований прикордонний коригувальний вуглецевий податок на імпорт, що є одним з інструментів у рамках програми «зеленого курсу» ЄС та покликаний забезпечити мобілізацію фінансових ресурсів для галузей, діяльність яких призводить до зміни клімату. Але, з іншого боку, нові прикордонні вимоги можуть негативно вплинути на спрощення процедур торгівлі та збільшити кількість обов'язкових формальностей у портах (UNCTAD, 2023, р. 18). Цим зумовлено пошук оптимальної нормативної та інституційної моделі контролю, моніторингу та аудиту екологічного стану у морських портах, що забезпечить застосування не лише примусових та штрафних заходів до порушників, а й створить систему добросовісного ставлення до необхідності дотримання природоохоронних норм, базованого на принципах доброго екологічного урядування.

Як справедливо відзначається в українській науковій літературі, функціонування морських портів пов'язано з постійною техногенною небезпекою для довкілля, зокрема для Чорноморського басейну, регіональна належність якого до екологічно уразливих районів обумовлює важливість та необхідність вирішення задач екологічної безпеки (Петренко, Шматок, 2017). Підкреслюється також, що для прибережних держав (держав портів) екологічні загрози є вагомими через значні забруднення портових акваторій, територій та повітря портових міст, що вимагає пошуку ефективних та позбавлених корупційних ризиків механізмів публічного адміністрування (Бабін, 2023, с. 533). Тривалий час екологічний контроль у портах України був пов'язаний зі значними порушеннями, що зумовили ліквідацію окремих підрозділів Державної екологічної інспекції (Кабінет Міністрів України, 2020а) та зменшення тягаря перевірок суден, схвалення у 2019 р. Порядку взаємодії державного підприємства «Адміністрація морських портів України» та Державної екологічної інспекції із забезпечення дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища у разі виявлення випад-

ків скидання суднами (плавзасобами) забруднюючих речовин у межах акваторії морського порту (Кабінет Міністрів України, 2019а), а у 2021 – такого самого для рибних портів (Кабінет Міністрів України, 2021), проте не вирішили усіх проблем, що потребують як оновлення нормативної бази, так й впровадження кращих практик урядування і дотримання екологічного імперативу.

З метою оновлення інституційного механізму екологічного контролю в Україні та на виконання Угоди про асоціацію з ЄС, у 2017 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 травня № 616-р (Кабінет Міністрів України, 2017) схвалено Концепцію реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, що передбачила утворення Державної природоохоронної служби – єдиного інтегрованого державного органу природоохоронного моніторингу та нагляду (контролю), та ліквідацію Держекоінспекції (розділ «Загальні положення»). Згодом, у 2019 р., відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 14 серпня № 750 «Деякі питання Державної природоохоронної служби України» (Кабінет Міністрів України, 2019b) зазначені інституційні зміни було впроваджено, але через два місяці (12 жовтня) цю постанову визнано такою, що втратила чинність (Кабінет Міністрів України, 2019с). Це – лише один з прикладів, що свідчить про відсутність системного підходу до реформування галузі, яка з 2020 р. очікує на спеціальний Закон, прийняття якого є необхідним та рекомендовано у зв'язку з наближенням українського законодавства до європейського та відповідних управлінських практик, що підкреслюється, зокрема, у звіті Європейської комісії на 2024 рік «Україна 2023» (European Commission, 2023).

В Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року (Верховна Рада України, 2019), зважаючи на загальний, концептуальний характер документа, інституційних перетворень у сфері екологічного контролю спеціально не передбачено, але звернено увагу на існування незадовільного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення; до основних інструментів реалізації державної екологічної політики зараховано комплексний моніторинг і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, що мають забезпечити перехід до системи запобігання правопорушенням і моніторингу стану довкілля, зменшення тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до природоохоронного контролю через побудову дієвої системи нагляду за дотриманням природоохоронного законодавства з урахуванням найкращих практик організації функціонування аналогічних інституцій у країнах-членах ЄС (розділи «I. Існуючі проблеми та сучасний стан довкілля в Україні» та «II. Мета, засади, принципи та інструменти державної екологічної політики»).

Стратегією розвитку морських портів України на період до 2038 року (Кабінет Міністрів України, 2020b) напрям екологізації відзначено у розділі «Мета Стратегії та основні напрями її реалізації», що передбачає необхідність забезпечення екологічної безпеки відповідно до міжнародних стандартів та недопущення суб'єктами господарювання і суднами забруднення навколишнього природного середовища, дотримання вимог щодо використання та охорони водних об'єктів у межах території та акваторії морського порту. А серед завдань збалансованого розвитку та ефективного використання портових потужностей передбачається створення спеціально відведених місць стоянки вантажного транспорту із забезпеченням належних умов зберігання вантажу, що відповідають екологічним та санітарним нормам, та впровадження екологічно безпечних технологій, спрямованих на зменшення шкідливих викидів від виробничих процесів у портах та отримання енергії з альтернативних джерел.

У затвердженій влітку 2024 р. Стратегії морської безпеки (Президент України, 2024) акцентовано увагу на незадовільному екологічному стані морських акваторій України, а серед завдань визначено необхідність досягнення та підтримання належного рівня екологічного стану Азовського та Чорного морів відповідно до Директиви Європейського Парламенту та Ради 2008/56/ЄС від 17 червня 2008 року про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері екологічної політики щодо морського середовища (European Parliament and Council, 2008) та з урахуванням Директиви 2000/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради

від 23 жовтня 2000 року «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства у галузі водної політики» (European Parliament and Council, 2000). Крім наведених актів, у сфері екологічного контролю в ЄС діють також Директива № 2004/35/ЄС, що ставить в пріоритет завдання з попередження та усунення наслідків завданої довкіллю шкоди (European Parliament and Council, 2004), і Рекомендації № 2001/331/ЄС (European Parliament and Council, 2001), якими визначено критерії для застосування в якості загальноприйнятої основи для виконання задач екологічної інспекції у межах держав-членів ЄС.

Таким чином, програмний правовий базис оновлення екологічних контрольних та спостережних механізмів у морських портах України сформовано розглянутими та деякими іншими документами довгострокового планування розвитку транспортної галузі, також його доповнюють зобов'язання за міжнародними угодами як глобального, так й регіонального рівнів. У нормах цих актів забезпечено наслідування принципів доброго урядування, дотримання екологічного імперативу та дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Крім того, у них визначено вектори розвитку відповідного галузевого законодавства, що має стати більш динамічним та урахувати сучасні природоохоронні тенденції з оперативним реагуванням на потреби водної транспортної галузі, адже судова практика свідчить про низку проблем, що виникають з контрольної діяльності екологічного спрямування і створюють негативне враження від портових процедур через невідповідність стандартизованим підходам та прогальність законодавства (Юридична газета online, 2020; Неділько, 2021). Останнє стосується, зокрема, необхідності врегулювання порядку визначення фактичного погіршення якості води в акваторії морських портів, а також взяття проб ізольованих баластних вод і проведення їх аналізу (Заїка, 2024). Важливо також, щоб прибережна держава була активною щодо участі у міжнародних морських природоохоронних та пов'язаних зі збереженням довкілля угодах, і щодо приєднання до тих з них, які через недостатню кількість учасників не набрали чинності (Кормич, Аверочкіна, 2024, с. 297). Для України це стосується, зокрема, Найробівської міжнародної конвенції про видалення затонулих суден 2007 р. (International Maritime Organization, 2007) та Міжнародної конвенції про відповідальність і компенсацію за збиток у зв'язку з перевезенням морем небезпечних і шкідливих речовин 1996 р. (International Maritime Organization, 1996). У свою чергу, це призведе до оновлення внутрішнього законодавства за рахунок підзаконного регулювання таких важливих для будь-якої морської держави сфер морської та портової діяльності.

У комплексі зазначені кроки сприятимуть перетворенню портів в Україні на «зелені» та «розумні» системи, концепції яких є активно впроваджуваними у найбільших портах світу, а також забезпечать необхідний рівень піклування про навколишнє середовище на рівні держави та регіону. Необхідно відзначити, що концепції «зелених» та «розумних» портів є нероздільними, реалізація їх ключових засад не може відбуватися відокремлено. Ключовою метою будь-якого сучасного порту є розвиток «зеленого» компонента, а основним технічним засобом її досягнення є впровадження інструментів «інтелектуального» порту. «Зелений» розвиток порту є головною метою низького споживання енергії, зменшення викидів та рівня різноманітних видів забруднення. У свою чергу, розвиток «розумного» порту базується на високотехнологічних інтелектуальних технологіях для підвищення комплексної ефективності та конкурентоспроможності. «Зелений» розвиток потребує проведення наукових досліджень у сфері портової діяльності для визначення можливостей впровадження технологічних інновацій, забезпечуючи перетворення екологічного розвитку на складник концепції «розумного» порту. Без концепції «зеленого» розвитку навряд чи можна досягти сталого розвитку та реалізувати інтелектуальний режим порту. Дружнє до природи оновлення є важливим складником концепції «розумного» порту, а застосування технологічних інновацій у «розумному» порту є ключовим засобом досягнення мети його екологізації. Таким чином, «зелений» і «розумний» порт є складниками цілісної системи, а розвиток інтеграції їх компонентів забезпечить формування комплексного шляху досягнення цілей сталого розвитку порту (Chen et al., 2019), країни та регіону. До 2020 р. 55 міжнародних портів світу впровадили різноманітні «зелені» рішення для забезпечення відповідності глобальній кліматичній ініціативі ООН та Міжнародної морської організації щодо портів у межах зниження цін на судна та більшої

екологічності (Lam & Li, 2019), при цьому, реалізація концепції «зеленого» порту за будь-якої організації (моделі) його адміністрування передбачає прийняття нового стилю управління, що дозволяє керуючій компанії встановити конкретні цілі, зобов'язання та відповідальність перед суспільством і навколишнім середовищем (Nguyen et al., 2022). При цьому, систему заходів щодо екологізації та інтелектуалізації портів формують не лише рішення портової влади щодо оснащення терміналів та іншого обладнання ощадливими джерелами живлення, переходу до роботизованих процесів, декарбонізації тощо, а й загальнодержавна політика фінансової та організаційної підтримки таких інновацій, і створення такої системи екологічного контролю, моніторингу та аудиту, яка спрямована на побудову ефективної архітектури дотримання природоохоронного внутрішнього законодавства, міжнародних угод та забезпечує дотримання кращих практик урядування.

Висновки. Таким чином, формування оновленого правового базису та здійснення подальших організаційних кроків для модернізації екологічного контролю у морських портах України має необхідне програмне законодавче підґрунтя, наявний також національний та зарубіжний досвід впровадження «зелених» та «розумних» рішень у роботу портів, що охоплюють не лише внутрішньопортові механізми організації діяльності, а й комплекс загальнодержавних правил для дотримання екологічного імперативу та належного контролю і недопущення забруднення. Концепції екологічних та інтелектуальних портів отримують активний розвиток за кордоном і можуть надати необхідний інструментарій для оновлення української моделі публічного адміністрування портової діяльності, якою буде ураховано досвід функціонування як у звичайних (мирних) умовах, так й під час дії режиму воєнного часу з низкою безпрецедентних безпекових, інфраструктурних та інших ризиків для стабільного функціонування водних ланцюгів постачання. Крім того, не втрачає актуальності удосконалення нормативної бази з метою заповнення існуючих прогалин та приєднання до міжнародних природоохоронних та тісно пов'язаних з цією сферою угод.

Література

- Бабін Б.В. (2023). Екологічний імператив у морській діяльності: окремі аспекти публічного адміністрування в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 5, 532–535. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/134>
- Верховна Рада України. (2019, 28 лютого). Закон про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року № 2697-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
- Заїка А. (2024, 1 квітня). Контроль по-екологічному. *Юридична газета online*. <https://yur-gazeta.com/publications/actual/kontrol-poekologichnomu.html>
- Кабінет Міністрів України. (2017, 31 травня). Розпорядження про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища № 616-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-р#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2019а, 17 липня). Постанова про затвердження Порядку взаємодії державного підприємства «Адміністрація морських портів України» та Державної екологічної інспекції із забезпечення дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища у разі виявлення випадків скидання суднами (плавзасобами) забруднюючих речовин у межах акваторії морського порту № 670. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2019-п#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2019б, 14 серпня). Постанова про деякі питання Державної природоохоронної служби України № 750. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2019-п#Text> (утр. чин.).
- Кабінет Міністрів України. (2019с, 12 жовтня). Постанова про визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 750, № 873. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/873-2019-п#n2>
- Кабінет Міністрів України. (2020а, 29 січня). Постанова про ліквідацію територіального та міжрегіонального територіального органу Державної екологічної інспекції № 39. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-2020-п#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2020б, 23 грудня). Розпорядження про внесення змін до Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року № 1634-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1634-2020-р#n7>
- Кабінет Міністрів України. (2021, 15 вересня). Постанова про затвердження Порядку взаємодії адміністрації морських рибних портів, портопунктів, місць базування суден флоту рибної промисловості та

- Державної екологічної інспекції із забезпечення дотримання законодавства про охорону навколишнього природного середовища у разі виявлення випадків скидання суднами (плавзасобами) забруднюючих речовин у межах акваторії порту, портопунктів та місць базування суден № 1071. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2021-п#Text>
- Кормич Б.А., Аверочкіна Т.В. (2024). Публічне адміністрування морського сектору: цифровізація, автоматизація та оновлення правового базису. *Право та державне управління*, 1, 294–301. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.41>
- Неділько С. (2021, 13 вересня). Обшук на судні як елемент екологічного контролю: актуальні інциденти в портах Великої Одеси. <http://surl.li/syrhdu>
- Петренко О.І., Шматок Ю.В. (2017). Стан вітчизняного морського середовища: проблеми та можливі шляхи їх подолання. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*, 78(2), 63–72.
- Президент України. (2024, 17 липня). Указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 липня 2024 року «Про Стратегію морської безпеки України» № 468/2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text>
- Сурілова А.О. (2024). Правові основи публічного адміністрування суден у морських портах України [Докторська дисертація. Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України]. Київ. 219 с. https://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_surilova_escr.pdf
- Юридична газета online. (2020, 21 жовтня). КАС ВС висловив правову позицію щодо екологічного контролю в морських портах. <http://surl.li/twxuo>
- Bakir, H. et al. (2022). Forecasting of future greenhouse gas emission trajectory for India using energy and economic indexes with various metaheuristic algorithms. *Journal of Cleaner Production*, 360, 131946. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131946>
- Chen, J. et al. (2019). Constructing Governance Framework of a Green and Smart Port. *Journal of Marine Science and Engineering*, 7. <https://doi.org/10.3390/jmse7040083>
- Cullinane, K., Cullinane, S. (2019). Chapter 3 – Policy on Reducing Shipping Emissions: Implications for “Green Ports”. In R. Bergqvist & J. Monios (Eds.). *Green Ports* (pp. 35–62). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-814054-3.00003-7>
- European Commission. (2023). *Ukraine 2023 Report*. 151 p. <http://surl.li/youohb>
- European Parliament and Council. (2000, 23 October). Directive on establishing a framework for Community action in the field of water policy. 2000/60/EC. <http://surl.li/vmmbai>
- European Parliament and Council. (2001, 4 April). Recommendation on providing for minimum criteria for environmental inspections in the Member States. 2001/331/EC. <http://surl.li/fcuwfe>
- European Parliament and Council. (2004, 21 April). Directive on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. 2004/35/CE. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/35/oj>
- European Parliament and Council. (2008, 17 June). Directive on establishing a framework for community action in the field of marine environmental policy (Marine Strategy Framework Directive). 2008/56/EC. <http://surl.li/tdotky>
- Gössling, S. et al. (2021). A global review of marine air pollution policies, their scope and effectiveness. *Ocean & Coastal Management*, 212, 105824. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2021.105824>
- Hoang, A.T. et al. (2022). Heavy metal removal by biomass-derived carbon nanotubes as a greener environmental remediation: A comprehensive review. *Chemosphere*, 287, 131959. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2021.131959>
- International Maritime Organization. (1996). International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea (HNS). <http://surl.li/siyral>
- International Maritime Organization. (2007). Nairobi International Convention on the Removal of Wrecks. <http://surl.li/imhqbx>
- Lam, J. S. L., Li, K. X. (2019). Green port marketing for sustainable growth and development. *Transport Policy*, 84, 73–81. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2019.04.011>
- Nguyen, H. et al. (2022). Green Port Strategies in Developed Coastal Countries as Useful Lessons for the Path of Sustainable Development: A case study in Vietnam. *International Journal of Renewable Energy Development*, 11, 950–962. <https://doi.org/10.14710/ijred.2022.46539>
- UN. (2015). The 17 Goals. <https://sdgs.un.org/goals>
- UNCTAD. (2023). Review of Maritime Transport. Overview. 32 p. https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2023overview_en.pdf

References

- Babin, B.V. (2023). Ekolohichni imperatyv u morskii diialnosti: okremi aspekty publicznego administruvannia v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5, 532–535. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/134> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2019, 28 liutoho). Zakon pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku № 2697-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian].
- Zaika, A. (2024, 1 kvitnia). Kontrol po-ekolohichnomu. *Yurydychna hazeta online*. <https://yur-gazeta.com/publications/actual/kontrol-poekologichnomu.html> [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2017, 31 travnia). Rozporiadzhennia pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia systemy derzhavnogo nahliadu (kontroliu) u sferi okhorony navkolyshnogo pryrodnoho seredovyscha № 616-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-p#Text> [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2019a, 17 lypnia). Postanova pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii derzhavnogo pidpriemstva «Administratsiia morskikh portiv Ukrainy» ta Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii iz zabezpechennia dotrymanna zakonodavstva pro okhoronu navkolyshnogo pryrodnoho seredovyscha u razi vyjavlennia vypadkiv skydanna sudnomy (plavzasobamy) zabrudniuiuchykh rehovyn u mezhakh akvatorii morskoho portu № 670. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2019-п#Text> [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2019b, 14 serpnia). Postanova pro deiaki pytannia Derzhavnoi pryrodookhoronnoi sluzhby Ukrainy № 750. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-2019-п#Text> (not in force) [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2019c, 12 zhovtnia). Postanova pro vyznannia takoiu, shcho vtratyla chynnist, postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 serpnia 2019 r. № 750, № 873. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/873-2019-п#n2> [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020a, 29 sichnia). Postanova pro likvidatsiiu terytorialnoho ta mizhrehionalnoho terytorialnoho orhanu Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii № 39. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-2020-п#Text> [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020b, 23 hrudnia). Rozporiadzhennia pro vnesennia zmin do Stratehii rozvytku morskikh portiv Ukrainy na period do 2038 roku № 1634-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1634-2020-p#n7> [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021, 15 veresnia). Postanova pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii administratsii morskikh rybnykh portiv, portopunktiv, mists bazuvannia suden flotu rybnoi promyslovosti ta Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii iz zabezpechennia dotrymanna zakonodavstva pro okhoronu navkolyshnogo pryrodnoho seredovyscha u razi vyjavlennia vypadkiv skydanna sudnomy (plavzasobamy) zabrudniuiuchykh rehovyn u mezhakh akvatorii portu, portopunktiv ta mists bazuvannia suden № 1071. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2021-п#Text> [in Ukrainian].
- Kormych, B.A., Averochkina, T.V. (2024). Publichne administruvannia morskoho sektoru: tsyvrovizatsiia, avtomatyzatsiia ta onovlennia pravovoho bazysu. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 1, 294–301. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.41> [in Ukrainian].
- Nedilko, S. (2021, 13 veresnia). Obshuk na sudni yak element ekolohichnoho kontroliu: aktualni intsydenty v portakh Velykoi Odesy. <http://surl.li/syrhdu> [in Ukrainian].
- Petrenko, O.I., Shmatok, Y.V. (2017). Stan vitchyznianoho morskoho seredovyscha: problemy ta mozhlyvi shliakhy yikh podolannia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia*, 78(2), 63–72 [in Ukrainian].
- Prezydent Ukrainy. (2024, 17 lypnia). Ukaz pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 17 lypnia 2024 roku «Pro Stratehiiu morskoi bezpeky Ukrainy» № 468. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text> [in Ukrainian].
- Surilova, A.O. (2024). *Pravovi osnovy publicznego administruvannia suden u morskikh portakh Ukrainy* [Doktorska dysertatsiia. Instytut informatsii, bezpeky i prava Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy]. Kyiv. 219 s. https://ippi.org.ua/sites/default/files/disertaciya_surilova_ecp.pdf [in Ukrainian].
- Yurydychna hazeta online. (2020, 21 zhovtnia). KAS VS vyslovyv pravovu pozytsiiu shchodo ekolohichnoho kontroliu v morskikh portakh. <http://surl.li/ttwxuo> [in Ukrainian].
- Bakir, H. et al. (2022). Forecasting of future greenhouse gas emission trajectory for India using energy and economic indexes with various metaheuristic algorithms. *Journal of Cleaner Production*, 360, 131946. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131946>
- Chen, J. et al. (2019). Constructing Governance Framework of a Green and Smart Port. *Journal of Marine Science and Engineering*, 7. <https://doi.org/10.3390/jmse7040083>
- Cullinane, K., Cullinane, S. (2019). Chapter 3 – Policy on Reducing Shipping Emissions: Implications for “Green Ports”. In R. Bergqvist & J. Monios (Eds.). *Green Ports* (pp. 35–62). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-814054-3.00003-7>
- European Commission. (2023). *Ukraine 2023 Report*. 151 p. <http://surl.li/youohb>

- European Parliament and Council. (2000, 23 October). Directive on establishing a framework for Community action in the field of water policy. 2000/60/EC. <http://surl.li/vmmbai>
- European Parliament and Council. (2001, 4 April). Recommendation on providing for minimum criteria for environmental inspections in the Member States. 2001/331/EC. <http://surl.li/fcuwfe>
- European Parliament and Council. (2004, 21 April). Directive on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. 2004/35/CE. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/35/oj>
- European Parliament and Council. (2008, 17 June). Directive on establishing a framework for community action in the field of marine environmental policy (Marine Strategy Framework Directive). 2008/56/EC. <http://surl.li/tdotky>
- Gössling, S. et al. (2021). A global review of marine air pollution policies, their scope and effectiveness. *Ocean & Coastal Management*, 212, 105824. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2021.105824>
- Hoang, A.T. et al. (2022). Heavy metal removal by biomass-derived carbon nanotubes as a greener environmental remediation: A comprehensive review. *Chemosphere*, 287, 131959. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2021.131959>
- International Maritime Organization. (1996). International Convention on Liability and Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea (HNS). <http://surl.li/siyral>
- International Maritime Organization. (2007). Nairobi International Convention on the Removal of Wrecks. <http://surl.li/imhqbx>
- Lam, J. S. L., & Li, K. X. (2019). Green port marketing for sustainable growth and development. *Transport Policy*, 84, 73–81. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2019.04.011>
- Nguyen, H. et al. (2022). Green Port Strategies in Developed Coastal Countries as Useful Lessons for the Path of Sustainable Development: A case study in Vietnam. *International Journal of Renewable Energy Development*, 11, 950–962. <https://doi.org/10.14710/ijred.2022.46539>
- UN. (2015). The 17 Goals. <https://sdgs.un.org/goals>
- UNCTAD. (2023). Review of Maritime Transport. Overview. 32 p. https://unctad.org/system/files/official-document/rmt2023overview_en.pdf

Анотація

Барановська В. Ф. Модернізація екологічного контролю у морських портах України: правовий базис та організаційні зусилля. – Стаття.

Статтю присвячено характеристиці здійснених в Україні кроків для формування оновленої системи екологічного контролю у морських портах. Відзначено, що природоохоронні ризики для портів є комплексними через поширення не лише на акваторії, але й на унікальні берегові ландшафти, атмосферне повітря та акустичне середовище. Підкреслюється, що морські порти набагато більше піддаються ризикам забруднення, ніж річкові. Це зумовлює необхідність приділення значної уваги підтриманню екологічної рівноваги з оцінкою впливу на екосистеми та реалізацією кращих практик екологічного контролю, моніторингу та аудиту як важливих елементів глобальної боротьби за чистоту акваторій та сталий розвиток. Оцінено стан програмного та поточного галузевого законодавчого регулювання впровадження екологічного імперативу в портовій діяльності та здійсненні контрольних заходів щодо суден. Звернено увагу на окремі прогалини у внутрішньому законодавстві, несистемність змін в інституційному забезпеченні екологічного контролю та підкреслено важливість приєднання до міжнародних угод природоохоронного характеру. Відзначено, що нормативний базис протидії забрудненню портових акваторій доповнюють також зобов'язання за міжнародними угодами глобального та регіонального рівнів. Охарактеризовано концепції «зелених» та «розумних» («інтелектуальних») портів. Акцентовано увагу на взаємопов'язаності компонентів цих систем, взаємному доповненні і неможливості відокремленого впровадження. Авторка відзначає, що система заходів для екологізації та впровадження нових технологій у морських портах охоплює не лише локальні рішення щодо переходу до роботизованих процесів, декарбонізації, використання відновлюваних, ощадливих та інноваційних джерел енергії тощо, а й загальнодержавну політику підтримки таких кроків і створення такої системи державного екологічного контролю, моніторингу та аудиту, яка спрямована на побудову ефективної архітектури дотримання природоохоронного внутрішнього законодавства, міжнародних угод та забезпечує дотримання кращих практик урядування.

Ключові слова: порти, екологізація, публічне адміністрування, правове регулювання, портова діяльність, протидія забрудненню довкілля, екологічний контроль.

Summary

Baranovska V. F. Modernization of ecological control in seaports: legal basis and organizational efforts. –

Article.

The article is devoted to the characteristics of the steps taken in Ukraine to form an updated system of ecological control in seaports. It was noted that the environmental risks for ports are complex due to the spread not only in the water area, but also on unique coastal landscapes, atmospheric air and acoustic environment. It was emphasized that seaports are much more exposed to pollution risks than river ones. This necessitates paying considerable attention to maintaining the ecological balance with an assessment of the impact on ecosystems and the implementation of the best practices of ecological control, monitoring and audit as important elements of the global struggle for the purity of water areas and sustainable development. The state was evaluated of program and current sectoral legislative regulation of the introduction of the ecological imperative in port activities and the implementation of control measures in relation to ships. The attention was drawn to the certain gaps in domestic legislation, non-systemic changes in the institutional provision of ecological control and stressed the importance of joining the international agreements of the environmental nature. It was noted that the normative basis for combating pollution of port waters is also complemented by the obligations under the international agreements of global and regional levels. The concepts were characterized of «green» and «smart» («intellectual») ports. The attention was focused on the interconnectedness of the components of these systems, mutual complement and the impossibility of separate implementation. The author noted that the system of measures for greening and introduction of new technologies in seaports covers not only local decisions on the transition to robotic processes, decarbonization, the use of renewable, economical and innovative energy sources, etc., but also the national policy of supporting such steps and creating such a system of state ecological control, monitoring and audit aimed at building an effective architecture of compliance with the environmental domestic legislation, the international agreements and the ensuring compliance with the best practices of governance.

Key words: ports, ecologization, public administration, legal regulation, port activity, counteraction to environmental pollution, ecological control.

А. В. Насарая

orcid.org/0009-0003-4199-913X

аспірант кафедри морського та митного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВІ ОСНОВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ

Вступ. Автоматизація, цифровізація та поступовий перехід на альтернативні види енергоресурсів стали головними драйверами розвитку морських портів сучасного світу. Впровадження інноваційних технологій у портову діяльність зумовлене прагненням стати екологічнішими, зменшити свій вуглецевий слід та сприяти досягненню Цілей сталого розвитку ООН. Значний тиск на довкілля змушує порти шукати нові рішення для боротьби з забрудненням акваторій, прибережного суходолу, повітря, акустичного та світлового середовища, створювати програмні продукти та оптимізовані протоколи роботи, що не лише спрощують звичайні портові операції та відстежують процеси обробки суден і мінливі кліматичні умови, а й формують більш ощадливе та дружнє до довкілля виробниче середовище.

Приморське розташування України, великий портовий комплекс та широка залученість до регіональних і усесвітніх ланцюгів постачання, зумовлюють наслідування вітчизняними морськими портами сучасних тенденцій розвитку та підвищення уваги до екологізації поряд з поступовою модернізацією та розвитком логістичних технологій. Але ефективний інноваційний розвиток є «справою» не лише локального (портового) рівня, а вимагає комплексних зусиль і координації функціоналу органів державного та місцевого адміністрування, розробки такої нормативної бази, яка сприятиме впровадженню нових технічних і управлінських ідей, формування працюючої системи стимулів та інвестицій для усіх зацікавлених суб'єктів, а також механізмів управління та протидії ризикам варіативного характеру та джерел походження. Не останні позиції у наведеному переліку займає й міжнародне співробітництво для запозичення найбільш вдалих практик та інновацій, обміну досвідом удосконалення портових операцій і технологій управління. При цьому, зважаючи на базову функцію законодавства, саме створення якісного нормативного регулювання є основним фактором для оновлення портової галузі. Адже на виконання нормативних приписів або ґрунтуючись на них стають можливими і обмін досвідом з зарубіжними партнерами, і укладання відповідних угод, і стимулювання енергетичного переходу, і закупівля нових пристроїв та обладнання, і їхня апробація у виробничих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційного розвитку морської портової галузі України розглядаються, переважно, у розробках економічного спрямування та державного управління (О. Аляб'єва, А. Вітюк, О. Габ, С. Горбаченко, Л. Донець, О. Кібік, В. Коваль, І. Колегаєв, В. Котлубай, Ю. Левчук, О. Ніколюк, О. Потишняк, Т. Стівба, Л. Філіпішина, І. Яцкевич), а проблематика його правового забезпечення практично не потрапляє до кола наукових інтересів представників правничої науки і досліджується ними здебільшого у напрямку господарсько-правового регулювання портової діяльності (Ю. Драпайло, А. Згама, Д. Зятіна, О. Підцерковний) та у комплексі з оновленням нормативного базису для модернізації транспортного комплексу у цілому (Е. Деркач). Лише у деяких доктринальних розвідках автори зупиняються на проблематиці правового забезпечення екологізації та цифровізації портової діяльності, окреслюючи їх базові засади та відповідність загальносвітовим тенденціям (Т. Аверочкіна, Б. Бабін, Н. Коваль, Б. Кормич, Ю. Сергєєв). Зважаючи на це, **метою** статті обрано визначення правових основ інноваційного розвитку морських портів України та окреслення можливих напрямків його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Морські порти є ключовими пунктами, що забезпечують функціонування зовнішньої торгівлі. Умови повноправного входження національної еконо-

міки у світову та регіональну європейську економічні та правові системи зумовлюють комплексні зміни у сфері морського, внутрішнього водного транспорту та у механізмах роботи портової галузі України. Від ефективності портової системи та перевантажувальних потужностей залежить якість та обсяги експорту транспортних послуг, рівень конкурентоспроможності національних товарів на світовому ринку. Це викликає необхідність розробки такої інноваційної політики, яка б стимулювала економічну активність, підвищувала конкурентоспроможність, сприяла активізації інноваційної діяльності (Afanasieva, Pokora, 2020, p. 63) та була здатною до оперативного вирішення міжгалузевих протиріч.

Досвід роботи та зростання найбільших морських портів світу свідчить про щорічне залучення значного обсягу коштів у проекти інноваційного розвитку, які спрямовуються, у першу чергу, на формування інтелектуального порту, що передбачає широке використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, цифровізації логістичних процесів та обробки великих обсягів даних різного рівня за допомогою штучного інтелекту, а також роботизації суден, використання безпілотних систем, автоматизації управлінських процесів, розширення пропускної здатності тощо. Інноваційні технологічні розробки, впроваджені у роботу портів та терміналів, надають додаткових переваг у вигляді підвищення ефективності та продуктивності, якості і комфорту нового рівня, поліпшення безпеки та посилення охорони навколишнього середовища (Аляб'єва, 2020, с. 7), супроводжуються зменшенням часу на перебування суден біля причалів, а отже – знижують витрати на логістику.

Необхідно підтримати думку Л. Філіпішиної про те, що сучасний розумний порт не слід розглядати лише як застосування цифрових технологій для оптимізації його роботи. Інтелект порту базується на його здатності розвивати спільний, комплексний підхід. Це пов'язано з тим, що, зважаючи на географічну обмеженість та обов'язковість участі портового шлюзу у товарних логістичних ланцюгах, морські порти вимагають скоординованих дій та політик, спрямованих на впровадження інновацій. Останні розробляються та реалізуються за участі портових адміністрацій, судноплавних компаній, виробників, відправників, отримувачів товарів, сировини та послуг, а також логістичних інтеграторів. Основним завданням при цьому стає створення комфортних та сталих екосистем, спільнот інтересів і практик, які перетворюють порт на більш інноваційний та більш привабливий для клієнтів (Філіпішина, 2018, с. 188).

Основні тенденції розвитку морської та портової галузі України визначаються програмними документами довгострокового стратегічного планування. Зокрема, Стратегією розвитку морських портів України на період до 2038 року (Кабінет Міністрів України, 2020) передбачається, що у результаті реалізації стратегічної мети збалансованого розвитку та ефективного використання портових потужностей на інноваційній основі очікується забезпечення функціонування морських портів відповідно до концепцій «смарт-порт» (застосування новітніх технологій), «енергоефективний порт» (здійснення заходів з ресурсозбереження, відновлення та раціонального споживання ресурсів) та «зелений порт» (зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище). Для розв'язання проблем у сфері відновлення стратегічних об'єктів портової інфраструктури та інфраструктури загального користування необхідним визнане впровадження смарт-інфраструктури (новітніх технологій, що сприяють автоматизації та роботизації перевантажувальних процесів морських терміналів), екологічно безпечних технологій, спрямованих на зменшення шкідливих викидів від виробничих процесів у портах та отримання енергії з альтернативних джерел (розділ «Збалансований розвиток та ефективне використання портових потужностей»). А положення Національної транспортної стратегії до 2030 року (Кабінет Міністрів України, 2018) закріплюють узагальнені засади «розумного» та «зеленого» переходу транспортного комплексу України у цілому.

Зважаючи на з'єднаність морських логістичних мереж України з річковими, необхідно також звернути увагу на програмні документи розвитку внутрішніх водних сполучень та галузевий закон від 3 грудня 2020 р. «Про внутрішній водний транспорт» (Верховна Рада України, 2020). Так, відповідно до ст. 10 зазначеного Закону, одним з пріоритетних напрямів інвестування у сфері внутрішнього водного транспорту, що мають бути визначені Стратегією розвитку внутрішнього водного транспорту України, є запровадження інноваційних енергоефективних та екологічно безпечних технологій. Ця норма є єдиною у Законі, що закріплює вектор

модернізації галузі та спрямовує до програмного документа стратегічного планування її відновлення та ефективного функціонування. При цьому, Стратегію розвитку внутрішнього водного транспорту України на період до 2031 року, станом на вересень 2024 р., не схвалено, а її проєкт розміщено на офіційному сайті Мінінфраструктури України (Мінінфраструктури України, 2021b). Зокрема проєктом передбачено запровадження інноваційних енергоефективних та екологічно безпечних технологій на внутрішніх водних шляхах, а також забезпечення відповідності флоту екологічним стандартам Європейського Союзу (розділ «Основні завдання реалізації Стратегії»), що відповідає згаданій вище ст. 10 Закону «Про внутрішній водний транспорт». А проєктом Плану реалізації цієї Стратегії (Мінінфраструктури України, 2021a) відзначено необхідність гармонізації національного законодавства з вимогами щодо обмежень викидів суднами відповідно до європейських стандартів, а також розробка програми заходів стимулювання переходу до використанняощадливих силових установок у галузі.

Як підкреслюється у наукових дослідженнях, наведені завдання цілковито узгоджуються із загальносвітовими практиками, але досі очікують політичних та управлінських рішень та, як представляється, й розвиваючих і доповнюючих правових норм, спрямованих на модернізацію обладнання, насичення відповідних секторів кваліфікованим персоналом, подолання труднощів у забезпеченні захисту від кібератак та воєнної загрози (Кормич, Аверочкіна, 2024, с. 297–298). Такі заходи, спрямовані на формування концептуальних засад реформування галузі, є надзвичайно важливими, адже саме від рівня організації стратегічного планування залежить результативність механізму управління інноваційним розвитком морських портів у забезпеченні логістичної інфраструктури України (Ніколюк, Вітюк, 2020), а виконання визначених завдань має відбуватися системно та з дотриманням принципів сприяючого урядування і усебічної підтримки портів центральними, регіональними та місцевими органами публічного адміністрування.

Поряд з цим, необхідно звернути увагу на Закон України від 8 вересня 2011 р. «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (Верховна Рада України, 2011), яким передбачено низку сфер, запровадження інновацій до яких є стратегічним пріоритетом для Української держави. До них, зокрема, належать технологічне оновлення та розвиток національної безпеки і оборони, агропромислового комплексу, впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики тощо (ст. 4). Водна транспортна діяльність (морська та річкова), а також відповідна портова галузь серед цих сфер не згадані. Узагальнено відзначено про освоєння альтернативних джерел енергії, нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи і суднобудування, застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища, а також розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки. На наше переконання, у переліку стратегічних та пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні має бути спеціально виокремлена модернізація морської та портової діяльності, а також судноплавства внутрішніми водними шляхами. Ці галузі є провідними для функціонування економіки держави, наповнення державного та місцевого бюджетів, забезпечення соціально-економічного розвитку прибережних регіонів та країни у цілому, а також стабільності зовнішньоекономічної діяльності. Це особливим чином підтверджується практикою функціонування галузі з початку 2022 року, зокрема у рамках інтенсифікації роботи Дунайського портового кластеру під час блокади портів Великої Одеси (Національний інститут стратегічних досліджень, 2023), під час дії Ініціативи з безпечного транспортування зерна та харчових продуктів з українських портів (2022–2023 рр.) (UN, n.d.) та Українського альтернативного морського коридору (з 2023 р.) (Мінінфраструктури України, 2024).

Технологічні інновації для забезпечення ефективності роботи морських портів України і повноправного входження до «сім'ї» сучасних, розвинутих та автоматизованих транспортних вузлів на теперішній час потребують державної підтримки та оновлення підходів до публічного адміністрування впровадження стартапів, які здатні вчинити значний вплив на якість роботи портової галузі і забезпечити належний рівень виконання портових операцій. Наприклад, коли порт при завантаженні окремих категорій вантажів використовує інноваційні методи пошуку та відсіювання сторонніх часток та бруду, це зменшує вірогідність

повернення такого вантажу отримувачем з порту призначення та застосування штрафних санкцій, сприяє підвищенню якості виконання контрактів, підсилює довіру між клієнтами та створює базис для нових угод, а отже активізує економічну діяльність та забезпечує ритмічне наповнення бюджетів. А якщо при цьому дотримується екологічний імператив, попереджуються різноманітні види забруднення довкілля та здійснюється перехід до використання альтернативних та відновлювальних джерел енергії – це свідчить про формування «зеленого» та «енергоефективного» порту.

Сучасні порти, здійснюючи поступовий перехід від уже звичних автоматизованих процесів до використання штучного інтелекту для їх оптимізації та підвищення ефективності, формують нове покоління «розумних» («смайт-портів»). Як відзначається у дослідженні оператора морської та портової логістики «Wilson Sons», станом на 2023 р. у світі налічувалося близько 85 великих стартапів, безпосередньо пов'язаних з впровадженням технології штучного інтелекту у портах (Wilson Sons, 2023). На підставі вивчення досвіду 45 країн було окреслено напрямки, що зазнали найширшого впливу цієї технології, а саме: планування часу прибуття та відбуття суден, прогнозування витрат палива та прокладання кращих маршрутів доставки. У дослідженні підкреслено, що технології штучного інтелекту значно допомагають автоматизації портових операцій, обробці даних про велику кількість процесів та показників, що їх супроводжують, а також сприяють забезпеченню безпеки, обранню кращих маршрутів для суден та часовому прогнозуванню. Завдяки таким рішенням зменшуються витрати, шкідливий вплив на навколишнє середовище та вирішуються проблеми логістики у перевантажених портах. Поряд із цим, штучний інтелект допомагає з внутрішньопортовою організацією праці та мінімізує вплив людського фактора, що часто зумовлює помилки і гальмування роботи. Отже, інтелектуальні порти можуть у найближчому майбутньому спростити судноплавну та портову галузі, а крім оптимізації та прискорення багатьох портових процесів, використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій позитивно позначиться також на екології та безпеці суден. Інтегровані в інтелектуальні системи екологічні, «зелені», рішення уже стали їх органічним компонентом та є результатом впроваджених новаційних рішень. «Зелений» розвиток визнається важливою концепцією «інтелектуальних» портів, а технологічні інновації є можливістю її досягнення. «Зелений» та «інтелектуальний» порт – це органічна цілісна система; інтеграція обох аспектів є неминучою для досягнення сталого розвитку порту майбутнього.

Висновки. Таким чином, базуючись на аналізі досвіду модернізації управління та правового регулювання впровадження інновацій у портову діяльність у зарубіжних та українських портах, а також попередніх наукових розробках у цій сфері, слід відзначити, що основними тенденціями реформування діючої нормативної бази може стати закріплення: 1) комплексного підходу до впровадження інновацій у портову діяльність, що поєднає зусилля не лише галузевих акторів, а буде спрямований на урахування їх фінансових інтересів та спрощення адміністративних формальностей; 2) стратегічних напрямків впровадження інновацій та відповідних інвестицій у морську та портову діяльність, а також галузь внутрішнього водного транспорту і відповідний портовий комплекс; 3) можливостей державно-приватного партнерства спеціального спрямування з утворенням вузькоспеціалізованих конструкторських бюро, зокрема на території окремих портів для забезпечення можливостей швидкого реагування на потреби їх інноваційного розвитку; 4) механізмів стимулювання суб'єктів (портів, операторів терміналів, судновласників, вантажовідправників тощо) до технічного та технологічного оновлення згідно з глобальними тенденціями цифровізації, автоматизації та екологізації діяльності у сфері водних транспортних сполучень.

Література

Аляб'єва О.М. (2020). Організаційно-економічний механізм інноваційного розвитку морських портів [Автореферат докторської дисертації. Державний університет інфраструктури та технологій]. Київ. 20 с. https://files.duit.edu.ua/uploads/Сайт/3_НАУКА/СПЕЦ_РАДІ/К-26-820-05/aliabieva_o_m/aliabieva_oref.pdf

Верховна Рада України. (2011, 8 вересня). Закон про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні № 3715-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>

- Верховна Рада України. (2020, 3 грудня). Закон про внутрішній водний транспорт № 1054-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2018, 30 травня). Розпорядження про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2020, 23 грудня). Розпорядження про внесення змін до Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року № 1634-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1634-2020-p#n7>
- Кормич Б.А., Аверочкіна Т.В. (2024). Публічне адміністрування морського сектору: цифровізація, автоматизація та оновлення правового базису. *Право та державне управління*, 1, 294–301. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.41>
- Мінінфраструктури України. (2021a). План заходів з реалізації Стратегії розвитку внутрішнього водного транспорту України до 2031 року. <http://surl.li/zzjsww>
- Мінінфраструктури України. (2021b). Стратегія розвитку внутрішнього водного транспорту України на період до 2031 року. <https://mtu.gov.ua/news/33077.html>
- Мінінфраструктури України. (2024, 18 вересня). Українським морським коридором транспортовано 70 млн тонн вантажів. <https://mtu.gov.ua/news/35937.html>
- Національний інститут стратегічних досліджень. (2023, 4 вересня). Напрями підвищення ефективності роботи портів Дунайського регіону. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/napryamy-pidvyshchennya-efektyvnosti-roboty-portiv-dunayskoho-rehionu>
- Ніколюк О.В., Вітюк А.В. (2020). Інноваційні аспекти розвитку морських портів у забезпеченні логістичної інфраструктури України. *Ефективна економіка*, 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.13>
- Філіпішина Л.М. (2018). Стратегічне управління інноваційним розвитком морських портів: закордонний досвід. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки*, 36, 185-192.
- Afanasieva O., Pokora Ya. (2020). The formation of innovation policy of the seaport. *Development of Management and Entrepreneurship Methods on Transport*, 3(72), 61-76. <https://doi.org/10.31375/2226-1915-2020-3-61-76>
- UN. (n.d.). Vessel Movements. Black Sea Grain Initiative Joint Coordination Centre. <https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative/vessel-movements>
- Wilson Sons. (2023). Unprecedented study by Wilson Sons finds 528 startups in the maritime and port industry worldwide. <http://surl.li/yqgofx>

References

- Aliabieva O.M. (2020). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm innovatsiinoho rozvytku morskyykh portiv [Avtoreferat doktorskoi dysertatsii. Derzhavnyi universytet infrastruktury ta tekhnolohii]. Kyiv. 20 s. https://files.duit.edu.ua/uploads/Sait/3_NAUKA/SPETs_RADY/K-26-820-05/aliabieva_o_m/aliabieva_oref.pdf [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2011, 8 veresnia). Zakon pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini № 3715-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, 3 hrudnia). Zakon pro vnutrishnii vodnyi transport № 1054-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text> [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018, 30 travnia). Rozporiadzhennia pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-r#Text> [in Ukrainian].
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020, 23 hrudnia). Rozporiadzhennia pro vnesennia zmin do Stratehii rozvytku morskyykh portiv Ukrainy na period do 2038 roku № 1634-r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1634-2020-p#n7> [in Ukrainian].
- Kormych, B.A., Averochkina, T.V. (2024). Publichne administruvannia morskoho sektoru: tsyfrovizatsiia, avtomatyzatsiia ta onovlennia pravovoho bazysu. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, 1, 294-301. <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.1.41> [in Ukrainian].
- Mininfrastruktury Ukrainy. (2021a). Plan zakhodiv z realizatsii Stratehii rozvytku vnutrishnoho vodnoho transportu Ukrainy do 2031 roku. <http://surl.li/zzjsww> [in Ukrainian].
- Mininfrastruktury Ukrainy. (2021b). Stratehiia rozvytku vnutrishnoho vodnoho transportu Ukrainy na period do 2031 roku. <https://mtu.gov.ua/news/33077.html> [in Ukrainian].
- Mininfrastruktury Ukrainy. (2024, 18 veresnia). Ukrainyskym morskym korydorom transportovano 70 mln tonn vantazhiv. <https://mtu.gov.ua/news/35937.html> [in Ukrainian].
- Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2023, 4 veresnia). Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti roboty portiv Dunaiskoho rehionu. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/napryamy-pidvyshchennya-efektyvnosti-roboty-portiv-dunayskoho-rehionu> [in Ukrainian].

Nikoliuk O.V., Vitiuk A.V. (2020). Innovatsiini aspekty rozvytku morskyykh portiv u zabezpechenni lohistychnoi infrastruktury Ukrainy. *Efektyvna ekonomika*, 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.13> [in Ukrainian].

Filipishyna L.M. (2018). Stratehichne upravlinnia innovatsiinym rozvytkom morskyykh portiv: zakordonnyi dosvid. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnogo tekhnichnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, 36, 185-192. [in Ukrainian].

Afanasieva O., Pokora Ya. (2020). The formation of innovation policy of the seaport. *Development of Management and Entrepreneurship Methods on Transport*, 3(72), 61-76. <https://doi.org/10.31375/2226-1915-2020-3-61-76>

UN. (n.d.). Vessel Movements. Black Sea Grain Initiative Joint Coordination Centre. <https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative/vessel-movements>

Wilson Sons. (2023). Unprecedented study by Wilson Sons finds 528 startups in the maritime and port industry worldwide. <http://surl.li/yqgofx>

Анотація

Насарая А. В. Правові основи інноваційного розвитку морських портів України. – Стаття.

У статті охарактеризовано сучасні тенденції модернізації та впровадження нових технологій у портовій галузі у світі та в Україні. Відзначено, що ефективний інноваційний розвиток є завданням не лише локального рівня, а вимагає комплексних зусиль і координації функціоналу органів державного та місцевого адміністрування, розробки ефективної нормативної бази, формування працюючої системи стимулів та інвестицій, механізмів управління та протидії ризикам і налагодження міжнародного співробітництва. Підкреслено базисну функцію законодавства для оновлення портової галузі та впровадження інноваційних технологій. Охарактеризовано основні тенденції інноваційного розвитку морської портової діяльності та внутрішнього водного транспорту України, що закріплені програмними документами довгострокового стратегічного планування – Стратегією розвитку морських портів, Національною транспортною стратегією, проектом Стратегії розвитку внутрішнього водного транспорту України. Запропоновано додання до переліку стратегічних напрямів інноваційної діяльності, що визначені Законом «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», сфер модернізації морської та портової діяльності, а також судноплавства внутрішніми водними шляхами. Акцентовано увагу на тому, що ці галузі є провідними для функціонування економіки держави, розвитку прибережних регіонів та країни у цілому, а також стабільності зовнішньоекономічної діяльності, що особливим чином підтверджується з 2022 року. Окреслено основні тенденції реформування діючого законодавства України у напрямку інноваційного розвитку портової галузі: комплексний підхід з поєднанням зусиль не лише галузевих акторів, а й спрощення фінансових та інших адміністративних формальностей для них; чітке формування стратегічних напрямків впровадження інновацій та залучення інвестицій; державно-приватне партнерство спеціального спрямування; стимулювання технічного та технологічного оновлення згідно з глобальними тенденціями цифровізації, автоматизації та екологізації діяльності у сфері водних транспортних сполучень.

Ключові слова: порти, цифровізація, публічне адміністрування, правове регулювання, портова діяльність, смарт-порти, зелені порти, енергоефективні порти.

Summary

Nasaraya A. V. Legal basis of innovative development of seaports of Ukraine. – Article.

The article describes the current trends of modernization and introduction of new technologies in the port industry in the world and Ukraine. It has been noted that the effective innovative development is not only a local task, but requires the comprehensive efforts and coordination of the functionality of state and local administration bodies, the development of an effective regulatory framework, the formation of a working system of incentives and investments, the mechanisms for managing and countering risks and establishing of the international cooperation. The basic function of legislation has been emphasized for updating the port industry and introducing the innovative technologies. The main trends have been characterized of the innovative development of seaport activities and inland water transport of Ukraine, which are enshrined in the program documents of long-term strategic planning – the Strategy for the Development of Seaports, the National Transport Strategy, the draft Strategy for the Development of Inland Water Transport of Ukraine. It has been proposed to add to the list of strategic directions of innovation activity, defined by the Law "On Priority Directions of Innovation Activity in Ukraine", the spheres of modernization of sea and port activities, as well as navigation by inland waterways. The attention has been focused on the fact that these industries are the leading ones for the functioning of the economy of a state, the development of coastal regions and a state as a whole, as well as the stability of foreign economic activity, which is especially confirmed from 2022. The main tendencies have been outlined of reforming the current legislation of Ukraine in the direction of innovative

development of the port industry: an integrated approach with a combination of efforts not only of sectoral actors, but also simplification of financial and other administrative formalities for them; the clear formation of strategic directions for introducing innovations and attracting investments; the special-purpose public-private partnership; the stimulating technical and technological renewal in accordance with global trends in digitalization, automation and greening of activities in the sphere of water transport communications.

Key words: ports, digitalization, public administration, legal regulation, port activity, smart-ports, green ports, energy efficient ports.

УДК 343.535

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.23>

М. М. Пархоменко

orcid.org/0000-0001-6993-6534

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

А. Ф. Мамедова

orcid.org/0009-0008-5149-5740

*студентка I курсу магістратури
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА

Вступ. Соціально-економічні відносини в Україні охоплюють значну кількість суб'єктів, серед яких є як юридичні особи приватного і публічного права, так і фізичні особи. Водночас фізичні особи можуть брати участь в економічних процесах без обов'язкового надання їм статусу підприємця. Такий статус є необхідним для здійснення окремих видів господарської діяльності, проте, наприклад, для індивідуального сільськогосподарського виробництва, яке також складає частину економічних відносин, наявність такого статусу не є обов'язковою умовою.

Важливим нововведенням у сфері правового регулювання банкрутства стало впровадження процедури банкрутства для фізичних осіб, які не є підприємцями. Прийняття Верховною Радою Кодексу України з процедур банкрутства стало першим випадком, коли фізичні особи отримали можливість реструктуризувати свої борги або, в разі неможливості виконати зобов'язання, отримати їх списання. До набуття чинності цього Кодексу в Україні не існувало процедури банкрутства для фізичних осіб із споживчими кредитами.

У зв'язку з цим запровадження інституту банкрутства фізичних осіб має особливе значення не тільки для наукових досліджень, а й для розвитку правотворчої та правозастосовної практики. Це питання набуває важливості в контексті гармонізації українського законодавства з правовими нормами Європейського Союзу, що є важливим етапом на шляху до євроінтеграції України.

Згідно з Кодексом, справа про банкрутство боржника – фізичної особи або фізичної особи – підприємця нині може бути порушена тільки після подання в господарський суд заяви від самого боржника. Кредитори в теперішній час не мають можливості ініціювати відкриття справи про банкрутство такого боржника.

Метою статті є розкриття найбільш актуальних проблем процедури банкрутства фізичних осіб в Україні та пошук їх вирішення з точки зору необхідності уніфікації вітчизняного законодавства та законодавства ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із банкрутством фізичної особи, є предметом дослідження таких науковців, як: Б. Ратушна, Я. Гаєцька-Колотило, М. Дроздова, Л. Девятова, Л. Зубатенко, Л. Кравченко, І. Рибка, Р. Сахібуллін, В. Степанов, Л. Гарник та ін.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах банкрутство виступає як важливий правовий інструмент регулювання відносин між боржниками та кредиторами, що має на меті забезпечити баланс інтересів сторін у разі неплатоспроможності суб'єкта господарювання.

Насамперед, уявляється доцільним з'ясувати зміст поняття банкрутство підприємства, установи, організації. Так, банкрутство – це комплексна правова категорія, що є предметом дослідження багатьох галузей науки: цивільного права, економіки та трудового права тощо, які розглядають її в різних аспектах. «Причиною існування великої кількості визначень цього поняття є його багатогранність, неоднозначність у проявах, і, часто, несподіваність наслідків.

Є. М. Андрущак визначає, що: «банкрутство – це визнане судовими органами незадовільне господарське становище фізичної чи юридичної особи, ознакою якого є припинення розрахунків за зобов'язаннями через нестачу активів у ліквідній формі» (Андрущак, 2001, с. 29).

Слід, на нашу думку, звернути увагу й на позицію М. М. Береста та А. П. Тимошенко, які мають більш широкий науковий погляд, визначаючи, що «банкрутство – це визнана судом неспроможність господарюючого суб'єкта виконувати свої зобов'язання та продовжувати підприємницьку діяльність унаслідок її економічної неефективності, що є негативним наслідком кризи, призводить до порушення фінансових відносин і ставить під загрозу подальше існування підприємства» (Берест, 2010, с. 72).

Становлення інституту банкрутства в Україні починається з прийняттям у 1992 р. Закону України «Про банкрутство», сфера дії якого поширювалась виключно на юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності (ЗУ «Про банкрутство», 1992). З 1 січня 2000 року, після доопрацювання питань щодо банкрутства, набув чинності новий Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (надалі – Закон), який розширив межі дії процедури банкрутства на «громадян-підприємців» (саме ці слова були вжиті в статті 47 Закону) (ЗУ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», 1999).

У 2012 році набрав чинності оновлений Закон, згідно з яким термін «громадяни-підприємці» був замінений на більш відповідний цивільному праву – «фізична особа», що є підприємцем і може виступати боржником за зобов'язаннями, що виникли внаслідок її підприємницької діяльності (ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», 2011). Таким чином, фізичні особи, які не здійснювали підприємницьку діяльність, не могли бути визнані банкрутами. Це на практиці призвело до того, що адвокати радили клієнтам зареєструватися як суб'єкти підприємницької діяльності, щоб мати можливість ініціювати процедуру банкрутства.

З жовтня 2019 року набрав чинності Кодекс України з процедур банкрутства (далі – КзПБ), який уперше в національному законодавстві врегулював питання банкрутства фізичних осіб, що не є суб'єктами підприємницької діяльності, а також можливість відновлення їхньої платоспроможності (Кодекс України з процедур банкрутства, 2018).

Колосальний відхід від попереднього законодавства стосується кола боржників-юридичних осіб, які підпадають під дію загальних положень сучасного законодавства про банкрутство. Це коло суттєво відрізняється від суб'єктів банкрутства, визначених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». За загальними положеннями цього Закону та його наступними редакціями під дію банкрутства потрапляли лише суб'єкти підприємницької діяльності, що мали статус юридичної особи.

Загалом Кодекс України з процедур банкрутства не дає чіткої відповіді щодо кількості підстав, які повинні бути для відкриття провадження. Отже, з метою економічного відновлення фізичної особи боржника для порушення провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи достатньо одного з факторів, зазначених у ст. 115 Кодексу. Згідно зі Звітом Світового банку про банкрутство фізичних осіб, як зазначає В. Лукашук, основними умовами «економічного відновлення» фізичної особи є: звільнення від надмірної заборгованості; відсутність дискримінації (надання особам, які пройшли процедуру банкрутства такого ж правового режиму після банкрутства, як й іншим громадянам); наявність передумов для можливості запобігання надмірній заборгованості в майбутньому (Лукашук, 2019, с. 177). Вважаємо такий підхід аргументованим, оскільки він відображає комплексний підхід до вирішення проблеми неплатоспроможності, який враховує не лише інтереси боржника, але й потреби кредиторів.

На думку автора, ототожнення фізичних осіб та фізичних осіб-підприємців у Кодексі України з процедур банкрутства (КУзПБ) є некоректним, оскільки до них застосовуються однакові процедури, передбачені четвертою книгою Кодексу. Єдина відмінність у провадженні щодо фізичних осіб-підприємців полягає у внесенні відповідних даних до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ст. 137 КУзПБ). Таким чином, справа про банкрутство фізичної особи-підприємця не може бути іні-

ційована кредитором, що суттєво знижує ефективність процедури банкрутства. Це суперечить основним завданням інституту банкрутства, який має на меті: задоволення вимог кредиторів; вилучення з ринку суб'єкта господарювання, активи якого перевищують пасиви, і який не здатен продовжувати підприємницьку діяльність; а також надання можливості працюючому суб'єкту відновити платоспроможність (Бутирський, 2018, с. 89).

Банкрутство фізичної особи можливе лише тоді, коли вона визнана неспроможною задовольнити визнані вимоги кредиторів після того, як настав строк для їх задоволення. Сам статус фізичної особи, як виявляється, має другорядне значення, оскільки на момент виникнення потреби визнання її банкрутом та застосування процедури банкрутства вона може позбутися спеціального статусу, який дав їй право займатися підприємницькою діяльністю.

Процедура банкрутства не може застосовуватися до фізичної особи, яка має непогашену перед кредитором заборгованість після того, як настав строк для виконання своїх зобов'язань.

Для застосування процедури банкрутства важливе значення має природа кредиторської заборгованості, яка повинна відповідати певним ознакам відповідно до чинного законодавства, а саме:

- виникнення такої заборгованості пов'язане виключно зі здійсненням фізичною особою підприємницької діяльності;
- кредиторські вимоги повинні бути визнані в судовому порядку, а також необхідним є застосування процедури примусового стягнення в рамках виконавчого провадження за судовим рішенням.

Відповідно до приписів норми ч. 1 ст. 1 Кодексу боржником, на якого розповсюджуються загальні положення зазначеного нормативного акта, може бути будь-який суб'єкт, що має статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми, форми власності, від порядку його створення, від того, чи є він учасником відносин у сфері господарювання, чи ні, тощо. Отже, поняття боржника, що вживається у Кодексі, відрізняється від його розуміння тим вітчизняним законодавством про банкрутство, що передувало йому. До боржників Кодекс відносить як суб'єктів комерційної, так і некомерційної діяльності. Зазначене розуміння боржника є новелою вітчизняного законодавства про банкрутство (Кодекс України з процедур банкрутства, 2018). Можна стверджувати, що розширення кола категорій боржників, які підпадають під регулювання законодавства про банкрутство, та для яких передбачені відповідні правові механізми, підвищує ефективність цього законодавства. Це позитивно впливає на загальний рівень розвитку національної економіки та її окремих секторів, забезпечуючи кращий захист як кредиторів, так і боржників, а також інших учасників провадження у справах про банкрутство.

Далі, на нашу думку, варто звернути увагу на пункт 7 частини 3 статті 116 КзПБ, де зазначено, що боржник повинен надати до суду копії документів про вчинені правочини протягом року до дня подання заяви про відкриття провадження щодо належного йому нерухомого майна тощо та угоди на суму не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати (Кодекс України з процедур банкрутства, 2018). Проте в частині 5 статті 116 КзПБ сформульовано, що декларація про майновий стан подається боржником за три роки, що передували поданню до суду заяви про відкриття провадження. Вимоги до боржника, зазначені у пункті 7 частини 3 статті 116 та в частині 5 статті 116 КзПБ, логічно взаємопов'язані, оскільки зміна майнового стану впливає на зміст декларації. З урахуванням цього, доцільно було б збільшити строк, указаний у пункті 7 частини 3 статті 116 КзПБ, до трьох років, який буде збігатися зі строком подання декларації про майновий стан боржника.

Прогалини має питання про необхідність сплати судового збору боржником за подачу заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Звернемо увагу ще на декілька проблемних питань. Згідно з пунктом 9 частини 2 статті 4 Закону України «Про судовий збір» сума судового збору встановлена для заяви кредитора про відкриття провадження у справі банкрутства (ЗУ «Про судовий збір», 2011). Відповідно до частини 1 статті 116 КзПБ, заява про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність подається боржником, для якого сплата судового збору не передбачена. Прикінцевими та перехідними положеннями КУзПБ було внесено зміни до Закону України «Про судовий збір», якими

було звільнено боржників від сплати судового збору за подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Водночас, усупереч цьому, деякі господарські суди продовжили стягувати з боржників судовий збір у таких випадках. Наприклад, Господарський суд Харківської області ухвалою від 27.04.2020 у справі № 922/1213/20 залишив заяву фізичної особи про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність без руху, зокрема через несплату судового збору, який, на думку суду, становив 21 020,00 грн. (Ухвала Господарського суду Харківської області, 2020). У цій справі боржник заплатив судовий збір, і провадження у справі було відкрито. Але практика більшості апеляційних господарських судів у даному питанні протилежна. Так колегія суддів Східного апеляційного господарського суду у справі № 917/2088/19 звернула увагу, що висновок суду першої інстанції про повернення заяви у зв'язку з відсутністю доказів сплати судового збору не є обґрунтованим, оскільки даний висновок зроблено судом без урахування особливостей провадження у справі про неплатоспроможність фізичних осіб та вимог ст. 116 КУзПБ, якою встановлено чіткий перелік документів, що додаються до заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність (Постанова Східного апеляційного господарського суду, 2020).

Отже, судова практика більшості господарських судів, особливо апеляційних, свідчить про відсутність законодавчої вимоги про сплату судового збору боржником за подання ним заяви про відкриття провадження у справі про його неплатоспроможність, а застосування загальних вимог, передбачених ст. 34 КУзПБ, до заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи є недоречним у цій частині.

Ще цікавим є той факт, що докази авансування боржником на депозитний рахунок суду винагороди керуючому реструктуризацією за три місяці виконання повноважень, потрібно додати до заяви боржнику (пункт 12 частина 3 стаття 116 КзПБ) (Кодекс України з процедур банкрутства, 2018).

Також у практиці були випадки, коли заявники-боржники просили у своїх заявах розстрочити або відстрочити авансування винагороди арбітражному керуючому. Але тут уже є сформована практика Верховного Суду, який однозначно вказав, що ані КУзПБ, ані інші норми чинного законодавства не передбачають права боржника бути звільненим від авансування винагороди арбітражному керуючому під час подання такої заяви, а також умов, за яких суд може відстрочити, розстрочити чи звільнити заявника від здійснення авансування винагороди арбітражному керуючому (Постанова Верховного Суду у складі колегій суддів Касаційного господарського суду, 2020).

Деякими фахівцями критикуються також способи реалізації процедури банкрутства фізичної особи. Зокрема, пропонується застосовувати прощення боргу тільки тим боржникам, які мають загрозу неплатоспроможності через нещасний випадок або інші об'єктивні обставини, існування яких не залежить від волі останнього (наприклад, тяжка хвороба чи втрата джерела доходу) (Поляков, 2023). На нашу думку, це спрощений підхід до інституту банкрутства фізичної особи, який сприятиме корупційним проявам зі сторони зацікавлених осіб. Ще обґрунтовується необхідність ускладнити доступ до відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, а саме зробити обов'язковою одночасну наявність усіх чотирьох підстав, зазначених у частині 2 статті 115 КзПБ («Кодекс з процедур банкрутства, 2018).

Висновки. Дослідження, проведене у рамках аналізу нормативно-правової бази споживчої неплатоспроможності, виявило відсутність відповідних правових механізмів у більшості країн з низьким і середнім рівнем доходу. Вивчення правового регулювання інституту банкрутства фізичних осіб в Україні засвідчило наявність численних теоретичних і практичних проблем у цій сфері.

Не велика кількість справ про неплатоспроможність фізичних осіб, що розглядаються господарськими судами, свідчить про незрілість судової практики та відсутність чітких правових позицій у цій категорії справ. Це призводить до значних розбіжностей у застосуванні однакових норм законодавства судами різних регіонів. Варто зазначити, що відсутність зобов'язання боржника сплачувати судовий збір за подачу заяви про відкриття провадження порушує баланс між приватними і публічними інтересами. Для виправлення цієї ситуації

пропонується внести корективи до статті 4 Закону України «Про судовий збір», установивши чітку суму судового збору для заяви боржника.

Важливо також відзначити, що фізичні особи-підприємці отримують ряд непропорційних переваг при ініціюванні процедур банкрутства, що ставить в нерівне становище кредиторів юридичних осіб у порівнянні з кредиторами фізичних осіб-підприємців. Для підвищення ефективності регулювання інституту банкрутства фізичних осіб, які не є підприємцями, доцільно розширити коло осіб, уповноважених подавати заяви про відкриття провадження в справах про неплатоспроможність, включивши як боржників, так і кредиторів. У зв'язку з цим, потрібно внести відповідні зміни до статті 116 Кодексу України з процедур банкрутства. У пункті 7 частини 3 статті 116 КзПБ зазначено, що боржник повинен надати до суду копії документів про вчинені правочини протягом року до дня подання заяви про відкриття провадження щодо належного йому нерухомого майна тощо та угоди на суму не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати. На думку автора доцільно збільшити строк, зазначений у пункті 7 частини 3 статті 116, до трьох років, що відповідатиме терміну подання декларації про майновий стан боржника.

Література

Андрушак Є. М. Удосконалення інституту банкрутства / Є. М. Андрушак // Фінанси України. 2001. № 9. С. 29–37.

Берест М. М. Критичний аналіз змісту економічної категорії «банкрутство» // М. М. Берест, А. П. Тимошенко // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2010. № 29. С. 69–72.

Про банкрутство: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514> (дата звернення: 20.09.2024).

Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 30.06.1999 р. № 784-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12#Text> (дата звернення: 20.09.2024).

Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: Закон України від 22.12.2011 р. № 4212-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-17#Text> (дата звернення: 20.09.2024).

Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 20.09.2024).

Ухвала Господарського суду Харківської області від 27.04.2020 у справі № 922/1213/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88954194#> (дата звернення: 20.09.2024).

Постанова Східного апеляційного господарського суду від 04.02.2020 року у справі № 917/2088/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87418429> (дата звернення: 20.09.2024).

Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 20.09.2024).

Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24.09.2020 у справі № 910/2629/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91786468> (дата звернення: 20.09.2024).

Поляков Р. Банкрутство фізичних осіб – «новий» інститут віком понад 2 тисячі років. URL: <https://zib.com.ua/ua/140297.html> (дата звернення: 20.09.2024).

Лукашук М. Правове регулювання банкрутства фізичних осіб на підставі Кодексу України з процедур банкрутства. Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / За загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С. В. Жукова. К.: Алерта, 2019. 216 с. С. 174–181.

Бутирський А. Концепція удосконалення законодавства про неспроможність. Право України. 2018. № 6. С. 86–97.

References

Andrushchak Ye. M. (2001) Improvement of the Bankruptcy Institute / Ye. M. Andrushchak // Finances of Ukraine. № 9. pp. 29–37.

Berest, M. M. (2010) Critical Analysis of the Content of the Economic Category «Bankruptcy» // M. M. Berest, A. P. Timoshenko // Bulletin of Transport and Industry Economics. № 29. pp. 69–72.

Pro bankrutstvo: Zakon Ukrainy vid 14.05.1992 r. № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514> [in Ukrainian].

Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom: Zakon Ukrainy vid 30.06.1999 № 784-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12#Text> [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrutom»: Zakon Ukrainy vid 22.12.2011 r. № 4212-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-17#Text> [in Ukrainian].

Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva vid 18.10.2018 r. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> [in Ukrainian].

Ukhvala Hospodarskoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 27.04.2020 u spravi № 922/1213/20. Yedynyi derzhavnyi reestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88954194#> [in Ukrainian].

Postanova Skhidnoho apelatsiinoho hospodarskoho sudu vid 04.02.2020 roku u spravi № 917/2088/19. Yedynyi derzhavnyi reestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87418429> [in Ukrainian].

Pro sudovyi zbir: Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 № 3674-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> [in Ukrainian].

Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinogo hospodarskoho sudu vid 24.09.2020 u spravi № 910/2629/20. Yedynyi derzhavnyi reestr sudovykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91786468> [in Ukrainian].

Polyakov R. (2023) Personal Bankruptcy – a «New» Institution Over 2,000 Years Old. URL: <https://zib.com.ua/ua/140297.html>

Lukashuk M. (2019) Legal Regulation of Personal Bankruptcy Based on the Bankruptcy Procedures Code of Ukraine. Application of the Norms of the Bankruptcy Procedures Code of Ukraine. Collection of scientific articles / Edited by Doctor of Law, Supreme Court Judge S. V. Zhukov. Kyiv: Alerta. 216 p. pp. 174–181.

Butyrskiy A. (2018) The Concept of Improving Insolvency Legislation. Law of Ukraine. № 6. pp. 86–97.

Анотація

Пархоменко М. М., Мамедова А. Ф. Проблеми теорії та практики інституту банкрутства. – Стаття.

У статті досліджується інститут банкрутства як важливий правовий механізм регулювання взаємовідносин між боржниками та кредиторами, що має на меті забезпечити баланс інтересів сторін у випадку неплатоспроможності суб'єктів господарювання. Зазначається, що банкрутство – це комплексна правова категорія, яка є предметом дослідження в різних галузях права та економіки, включаючи цивільне і трудове право. Проаналізовано різні підходи до визначення поняття банкрутства, зокрема наукові позиції, які трактують банкрутство через судове визнання економічної неспроможності суб'єктів господарювання виконувати свої зобов'язання. Особливу увагу приділяється розвитку законодавства України у сфері банкрутства, починаючи з прийняття першого Закону «Про банкрутство» в 1992 році, який регулював банкрутство юридичних осіб. Значущим кроком стало впровадження можливості банкрутства для фізичних осіб, які не займаються підприємницькою діяльністю. Це стало новою віхою, яка відкрила для боржників інструменти для вирішення проблем неплатоспроможності, дозволяючи зберегти свої економічні та соціальні права, що є важливим аспектом сучасного економічного середовища.

У статті також розглянуто основні правові та практичні аспекти процедури банкрутства, зокрема вимоги щодо сплати судового збору. Проаналізовано прогалини в законодавстві та судовій практиці, зокрема суперечності, що виникають при подачі заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність. Також підкреслюється важливість забезпечення рівного правового статусу осіб, які пройшли процедуру банкрутства, для їх подальшої соціальної реінтеграції та сприяння загальному економічному розвитку країни.

Ключові слова: банкрутство, фізична особа, неплатоспроможність, боржник, майновий стан.

Summary

Parkhomenko M. M., Mamedova A. F. Problems of the theory and practice of the bankruptcy institute. – Article.

The article explores the institution of bankruptcy as an important legal mechanism for regulating the relationships between debtors and creditors, aimed at ensuring a balance of interests between the parties in cases of insolvency of business entities. It is noted that bankruptcy is a complex legal category that is the subject of research in various branches of law and economics, including civil and labor law. Various approaches to defining the concept of bankruptcy are analyzed, particularly scientific positions that interpret bankruptcy through the judicial recognition of the economic inability of business entities to fulfill their obligations.

Special attention is given to the development of Ukrainian bankruptcy law, starting with the adoption of the first Law on Bankruptcy in 1992, which regulated the bankruptcy of legal entities. A significant milestone was the introduction of bankruptcy procedures for individuals who are not engaged in entrepreneurial ac-

tivities. This marked a new stage, providing debtors with tools to address insolvency issues while preserving their economic and social rights, which is an important aspect of the modern economic environment.

The article also examines key legal and practical aspects of the bankruptcy procedure, including requirements for the payment of court fees. Gaps in legislation and judicial practice are analyzed, particularly conflicts that arise when filing an application to initiate insolvency proceedings. It also highlights the importance of ensuring equal legal status for individuals who have undergone bankruptcy procedures, facilitating their social reintegration and contributing to the overall economic development of the country.

Key words: bankruptcy, individual, insolvency, debtor, property status.

А. О. Покровська

orcid.org/0000-0002-7239-0760

доктор філософії,

асистент кафедри цивільного, господарського і фінансового права

Полтавського юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДЕЯКІ ЗАХОДИ, СПРЯМОВАНІ НА ПОГАШЕННЯ В ПОЗАСУДОВОМУ ПОРЯДКУ ПРОСТРОЧЕНОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ НА ПРИКЛАДІ США

Питання щодо ефективних механізмів задоволення боргових вимог кредитора є актуальним для всіх країн світу. Особа, яка вступає в договірні відносини заздалегідь не може передбачити поведінку свого контрагента, що змушує її шукати способи захисту, які можуть запобігти порушенню прав або хоча б мінімізувати наслідки недобросовісної поведінки. Свобода договору як основоположний принцип цивільного права наділяє контрагентів можливістю наперед врегулювати питання відповідальності на випадок порушення зобов'язання. Це дає підстави стверджувати, що сторони наділені можливістю врегулювати й більшість спорів, що виникають між ними, передусім самостійно – без звернення до юрисдикційних органів.

Саме тому цікавим видається досвід США, адже у цій країні практика стягнення боргів в цілому досить часто схильна до застосування позасудових механізмів вирішення спорів. Зокрема, йдеться про дію Протоколу попередніх дій щодо боргових вимог (Pre-action protocol for debt claims, 2017) та Закону про добросовісну практику стягнення боргів (Fair Debt Collection Practices Act, 1977), які передбачають ряд важливих положень, що можуть бути корисними й у практиці стягнення боргів в Україні.

Основною метою Протоколу попередніх дій щодо стягнення боргових вимог (PAPDC) є захоплення, завчасне залучення та спілкування між сторонами, включаючи обмін необхідною та достатньою інформацією про спір. Відповідно сторони наділяються можливістю вирішити спір без необхідності розпочинати судовий розгляд, включаючи узгодження розумного плану погашення боргу або обговорення можливості використання процедури альтернативного вирішення спорів (ADR).

Варто зазначити, що дія цього Протоколу поширюється на обмежене коло учасників цивільних правовідносин. Він діє щодо будь-яких суб'єктів підприємницької діяльності, які вимагають сплати боргу від фізичної особи (включаючи приватного підприємця). Відтак Протокол не поширюється на борги між юридичними особами.

Саме у цьому документі міститься інформація, яку кредитор повинен надати боржнику, надсилаючи останньому вимогу про сплату боргу. Відтак кредитор має надіслати лист-претензію боржнику, що повинен містити:

- суму боргу;
- інформацію про те, чи триває нарахування відсотків або інших платежів;
- якщо борг виник внаслідок усної домовленості, то хто уклав договір, що був узгоджений (включаючи, наскільки це можливо, які слова були використані), а також коли та де це було узгоджено;
- якщо борг виник з письмового договору, то дата його укладення, найменування сторін та копія письмового договору;
- якщо борг був переуступлений, то інформацію щодо первісного боргу та особи кредитора, коли він був переуступлений і кому;
- необхідні відомості для сплати боргу (адресу чи розрахунковий рахунок для здійснення платежу) і детальну інформацію про те, як діяти, якщо боржник бажає обговорити варіанти платежу;

– адресу, на яку слід надіслати заповнену форму відповіді, зразок якої міститься у Додатках.

Кредитор також повинен виконати одну з наступних дій:

– додати оновлену виписку про борг, яка має містити інформацію про будь-які додані відсотки чи інші збори;

– додати останню виписку про розмір боргу і вказати в листі-претензії суму відсотків та будь-яких інших зборів, накладених з моменту видачі такої виписки, достатню для її оновлення; або

– якщо не було надано звітів щодо боргу, вказати в листі-претензії суму понесених відсотків та будь-які інші збори, нараховані з моменту виникнення боргу;

– додати копію інформаційного листа, форму відповіді та фінансового звіту, зразки яких передбачені у Додатках.

Протокол попередніх дій щодо стягнення боргових вимог передбачає спосіб надіслання кредитором листа-претензії. Зокрема, вказується, що лист-претензію необхідно надіслати поштою. Якщо кредитор має додаткові контактні дані боржника, наприклад, адресу електронної пошти, він також може надіслати лист-претензію, використовуючи ці дані. Якщо боржник зробив чіткий запит, щоб кореспонденція не надсилалася поштою і надав альтернативні контактні дані, кредитор повинен використовувати ці дані під час надсилання листа-претензії.

Згідно з положеннями цього Протоколу, якщо боржник не відповість на лист-претензію протягом 30 днів з дати його складання (сам лист-претензія має бути датований і його необхідно опублікувати або в день, коли він датований, або, якщо це неможливо, наступного дня), кредитор може ініціювати судове провадження.

Боржник своєю чергою має право запитувати у кредитора копії будь-яких документів, які він бажає побачити, і додати копії будь-яких документів, які він вважає доречними, наприклад, щодо деталей платежів, здійснених, але не врахованих у листі-претензії кредитора.

Представляє інтерес положення Протоколу про те, що у випадку, якщо боржник вказує, що йому потрібна консультація щодо боргу, кредитор повинен надати боржнику розумний період для отримання консультації. У будь-якому випадку кредитор не повинен розпочинати судове провадження раніше 30 днів з моменту отримання заповненої форми-відповіді боржника або 30 днів з моменту надання кредитором будь-яких документів, які вимагає боржник, залежно від того, що настане пізніше. Якщо боржник зазначить у формі-відповіді, що йому потрібен час для оплати, кредитор і боржник повинні спробувати досягти згоди щодо сплати боргу частинами, з огляду на доходи та витрати боржника.

Вбачається, що з метою заохочення боржника до добровільного виконання своїх обов'язків щодо сплати боргу, учасники договірних відносин можуть домовитися і про зменшення розміру штрафу або пені у випадках, якщо контрагент-порушник добровільно, без звернення до юрисдикційних органів сплатить відповідну суму. Якщо ж особа, чії права порушено, буде вимушена звертатися до юрисдикційної форми захисту прав, то відповідно буде стягуватися неустойка, встановлена договором на такий випадок (без зменшення). Таким чином, особі-порушнику вигідніше сплатити неустойку добровільно, на вимогу кредитора, адже, по-перше, сума неустойки буде меншою, по-друге, відшкодуванню не будуть підлягати судовий збір та витрати на правову допомогу, що можуть сягати значних сум (Покровська, 2024, с. 189).

Важливо, що у США суд заохочує сторони договірної правовідносини використовувати Протокол попередніх дій щодо стягнення боргових вимог. Так, самим документом (п. 7.1) передбачено, що у випадку, якщо справа переходить до судового розгляду, суд очікує, що сторони виконали цей Протокол. А при розгляді справи Суд враховує чи дотримувались сторони по суті його умов.

Наведена процедура вирішення спорів щодо стягнення заборгованості вбачається досить доцільною. У цьому випадку сам кредитор може отримати задоволення своїх вимог, у тому числі в частині стягнення неустойки чи відшкодування збитків, ініціюючи процедуру, передбачену в Протоколі попередніх дій щодо стягнення заборгованості.

Ще одним нормативним документом у законодавстві США, який представляє інтерес, є Закон про добросовісну практику стягнення боргів (FDCPA). Він передбачає низку важливих

положень щодо роботи колекторських компаній. В Україні, на відміну від США, робота колекторських фірм часто асоціюється з вимаганням чи погрозами. Це призводить до неефективності їх функціонування, хоча детальне врегулювання їх діяльності в сфері споживчого кредитування і було закріплене відповідним законом (Закон України «Про споживче кредитування, 2017).

Закон про добросовісну практику стягнення боргів, що діє у США поширюється на будь-яку особу, яка регулярно займається стягненням споживчої заборгованості в інтересах інших осіб чи установ або використовує не своє ім'я під час стягнення власних споживчих боргів.

Йдеться про те, що кредитор не відступає колектору право вимоги до свого боржника (не укладає договір факторингу), а колектор на підставі договору з кредитором виступає від свого імені, але за рахунок кредитора як особа, яка намагається вирішити питання щодо існуючої заборгованості перед кредитором, який до нього звернувся. Така модель відносин дозволяє розглянути її в контексті застосування в порядку самозахисту.

Так, неюрисдикційна форма захисту прав може здійснюватися як завдяки вчиненню дій самим потерпілим (кредитором) як уповноваженою собою, так і його представником. Хоча колектори фактично не є представниками кредитора в класичному розумінні представництва, закріпленому у ч. 1 ст. 237 ЦК України і виступають від свого імені, проте їх діяльність спрямована на задоволення інтересів кредитора щодо стягнення боргу, а тому фактично реалізується в порядку самозахисту (без звернення до юрисдикційних органів). До того ж, колектор не виступає посередником між сторонами (як при медіації), а захищає саме інтереси кредитора.

Закон про добросовісну практику стягнення боргів передбачає ряд принципових положень щодо заборони: недобросовісної практики (§ 808); неправдивих або таких, що вводять в оману заяв (§ 807); переслідувань чи наклепу (§ 806); а також правил спілкування з боржниками (§ 804–805).

Колекторам, як і самим кредиторам, дозволяється висувати різноманітні тимчасові пропозиції боржнику про врегулювання спору щодо існуючої заборгованості. В цьому аспекті викликає інтерес так звана *safe-harbor language*» (з англ. «мова безпечної гавані»). Це доктринальне положення, яке дозволяє обійти або скасувати юридичну відповідальність у певних випадках за умови дотримання низки визначених умов, що діє у США.

В одній зі справ (*Bass v. Portfolio Recovery Associates, 2018*) заявник скаржився на порушення колектором положень Закону про добросовісну практику стягнення боргів (FDCPA). У позові стверджувалося, що відповідач надіслав боржнику два окремі листи про стягнення заборгованості, у кожному з яких пропонувалося врегулювати спір на суму, меншу, ніж фактична заборгованість, і вони були, на думку заявника, неправдивими, оскільки пропозиції про врегулювання мали недостовірні дати закінчення терміну дії пропозиції. По суті, боржник стверджував, що колектор діє недобросовісно, оскільки вказав кінцеву дату закінчення пропозиції щодо зменшення розміру заборгованості, а потім зробив ту саму пропозицію пізніше.

У цій справі суд звернувся до «мови безпечної гавані» і вказав, що колектор або кредитор можуть самостійно встановлювати дати закінчення строку дії своїх пропозицій щодо врегулювання спору та робити такі пропозиції в майбутньому, не ризикуючи порушити FDCPA (*Bass v. Portfolio Recovery Associates, 2018*).

В цьому випадку, не буде порушенням принципу добросовісності зі сторони колектора висунення повторної пропозиції щодо врегулювання спору, навіть, якщо попередня пропозиція містила інформацію про останню можливість щодо його врегулювання без звернення до юрисдикційних органів.

Вбачається, що розвинута система позасудових форм стягнення боргів у США та її ефективно застосування кредиторами обумовлені важливістю для фізичних та юридичних осіб резидентів США їх кредитної репутації. Наявність будь-яких заборгованостей негативно впливає на кредитну історію цих осіб, а існування судового провадження щодо стягнення боргів – на ділову репутацію особи-боржника. Це і виступає ефективним стимулом вирішити спір швидко та найменш болісно для сторін договору.

Така практика вирішення спорів щодо стягнення заборгованості (у тому числі й неустойки чи збитків) як у США, сприяє ефективній реалізації заходів, спрямованих на погашення у позасудовому порядку простроченої заборгованості. У цьому випадку саме завдяки доступному та достатньому правовому регулюванню кредитор здатний ефективно реалізувати способи захисту прав в договірних відносинах.

Діяльність колекторських компаній в Україні, як зазначалося вище, регулюється Законом України «Про споживче кредитування», який передбачає обов'язкове внесення відомостей до Реєстру колекторських компаній та нагляд Національного банку України за їх діяльністю. Позитивним є і те, що ст. 25 названого Закону передбачає вимоги щодо взаємодії зі споживачами та іншими особами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимоги щодо етичної поведінки).

Водночас, українське законодавство на сьогодні не містить достатнього правового регулювання механізмів самостійного стягнення боргів кредитором та не заохочує сторін до їх застосування. Як наслідок – неефективна реалізація правової моделі самозахисту та, урешті-решт, звернення до судових органів, що і так перенавантажені. Саме тому, в оновленому ЦК України варто приділити більшу увагу неюрисдикційній формі захисту прав, що за достатнього правового регулювання здатна ефективно функціонувати та розвантажувати юрисдикційні органи.

Література

- Цивільний Кодекс України: Закон України від 16. 01. 2003 р., № 435-IV. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 р., № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>.
- Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах: монографія. Харків: ЕКУС, 2024. 232 с.
- Pre-action protocol for debt claims. (PAPDC). (2017). URL: <https://www.justice.gov.uk/documents/debt-paper.pdf>.
- Fair Debt Collection Practices Act (FDCPA). (1977). URL: <https://www.ftc.gov/legal-library>.
- The Case Bass v. Portfolio Recovery Associates, LLC, No. 17-cv-08345, U.S. Dist. LEXIS 142494. (N.D. Ill. Aug. 22, 2018). URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/>.

References

- Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16. 01. 2003 r., № 435-IV. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine]. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (in Ukrainian)
- Pro spozhyvche kredyтування: Zakon Ukrainy vid 15.11.2016 r., № 1734-VIII. [On consumer lending: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>. (in Ukrainian)
- Pokrovska A. O. (2024). *Samozakhyst u dohovirnykh vidnosynakh* [Self-help in contractual relations]. Kharkiv: ECUS. (in Ukrainian)
- Pre-action protocol for debt claims. (PAPDC). (2017). URL: <https://www.justice.gov.uk/documents/debt-paper.pdf>.
- Fair Debt Collection Practices Act (FDCPA). (1977). URL: <https://www.ftc.gov/legal-library>.
- The Case Bass v. Portfolio Recovery Associates, LLC, No. 17-cv-08345, U.S. Dist. LEXIS 142494. (N.D. Ill. Aug. 22, 2018). URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/>.

Анотація

Покровська А. О. Деякі заходи, спрямовані на погашення в позасудовому порядку простроченої заборгованості на прикладі США. – Стаття.

У статті досліджуються позасудові механізми погашення простроченої заборгованості, які можуть використовуватися кредитором для задоволення своїх вимог. Аналіз таких механізмів у статті здійснюється з огляду деяких нормативних положень, що діють у США та можуть бути корисними для практики стягнення боргів в Україні. Йдеться про Протокол попередніх дій щодо боргових вимог (PAPDC) та Закон про добросовісну практику стягнення боргів (FDCPA), що регулюють взаємодію між кредиторами та боржниками без звернення до суду.

У статті встановлено, що основною метою Протоколу попередніх дій щодо боргових вимог (PAPDC) є сприяння комунікації між сторонами, що дозволяє врегулювати спір в позасудовому порядку. Особливу увагу приділено змісту вимоги як основного документа про задоволення боргових вимог, що

надсилається боржнику. У статті наголошується, що боржник набуває право вимагати від кредитора надання документів, що підтверджують існування заборгованості. Акцентується увага на тому, що з метою заохочення боржника до добровільного виконання зобов'язання, кредитор у вимозі може передбачити положення про зменшення розміру штрафу або пені у випадках, якщо контрагент-порушник добровільно, без звернення до юрисдикційних органів сплатить відповідну суму.

Авторка доходить висновку, що в цьому випадку боржнику вигідніше сплатити неустойку добровільно, на вимогу кредитора, адже тоді і розмір штрафних санкцій буде меншим, і не буде підлягати сплаті судовий збір, оскільки кредитор не буде вимушений звертатися до суду для захисту своїх прав. У статті вказується, що Закон про добросовісну практику стягнення боргів (FDCPA) встановлює правила діяльності колекторських компаній та обмежує недобросовісні практики при стягненні боргів.

У статті також розглянуто можливості застосування американських підходів в Україні для ефективнішого регулювання боргових відносин і розвантаження судової системи. Особлива увага приділена значенню кредитної репутації у США, яка стимулює боржників вирішувати спори без звернення до юрисдикційних органів. Автор робить висновок про необхідність вдосконалення українського законодавства у сфері позасудового стягнення боргів для підвищення ефективності договірних відносин та запобігання перевантаженню судів.

Ключові слова: прострочена заборгованість, захист прав, колекторська компанія, вимога кредитора, стягнення боргу, договірні відносини.

Summary

Pokrovska A. O. Certain measures aimed at the extrajudicial settlement of overdue debt: a case study of the USA. – Article.

The article examines extrajudicial mechanisms for settling overdue debt that creditors can use to satisfy their claims. The analysis of such mechanisms in the article is carried out with regard to certain regulatory provisions in the USA that may be useful for debt recovery practices in Ukraine. It mentions the Pre-Action Protocol for Debt Claims (PAPDC) and the Fair Debt Collection Practices Act (FDCPA), which regulate the interaction between creditors and debtors without going to court.

The article establishes that the primary purpose of the Pre-Action Protocol for Debt Claims (PAPDC) is to promote communication between the parties, allowing for the resolution of disputes in an out-of-court manner. Special attention is paid to the content of the demand as the main document for satisfying debt claims, which is sent to the debtor. The article emphasizes that the debtor has the right to request the creditor to provide documents confirming the existence of the debt. It highlights that, in order to encourage the debtor to voluntarily fulfill the obligation, the creditor may include a provision in the demand to reduce the amount of fines or penalties in cases where the breaching counterparty voluntarily, without resorting to judicial authorities, pays the corresponding amount.

The author concludes that in this case, it is more advantageous for the debtor to pay the penalty voluntarily, at the creditor's request, as this will result in a lower penalty amount, and court fees will not be payable, as the creditor will not be forced to go to court to protect their rights. The article notes that the Fair Debt Collection Practices Act (FDCPA) sets out the rules for the activities of collection companies and limits unfair practices in debt collection.

The article also discusses the potential application of American approaches in Ukraine to more effectively regulate debt relations and ease the burden on the judicial system. Special attention is paid to the importance of credit reputation in the USA, which encourages debtors to resolve disputes without resorting to judicial authorities. The author concludes that Ukrainian legislation on extrajudicial debt collection needs to be improved to increase the efficiency of contractual relations and prevent overburdening the courts.

Key words: overdue debt, rights protection, debt collectors, creditor's demand, debt collection, contractual relations.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

В. Ф. Влад, В. О. Вацюк <i>«Актуальні проблеми взаємодії правоохоронних органів у сфері протидії кримінальним правопорушенням» як навчальна дисципліна, як наука та практична діяльність</i>	5
В. В. Волобуєв <i>Вплив політичної стратифікації на демократичні процеси в Україні</i>	10
І. В. Гаращук, А. Р. Самоїлова <i>Проблема реалізації реформи децентралізації влади в умовах російсько-української війни</i>	19
П. Л. Лисянський <i>Процеси мілітаризації суспільства в країнах пострадянського простору як загроза безпековій ситуації в європейському регіоні</i>	27
В. О. Ситий <i>Особливості розуміння сутності права на доступ до суду</i>	39

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Л. В. Возненко <i>Правові та інституційні засади місцевого самоврядування</i>	45
С. М. Дерев'янюк <i>Засади майбутнього демократичного устрою України: підходи до їх формування в умовах воєнного стану</i>	53
Ю. В. Завгородня <i>Державна політика в сфері кібербезпеки в умовах повномасштабної війни</i>	62
А. В. Козьмінюк, А. М. Прохоренко <i>Проблеми мінімізації корупційних ризиків в органах місцевого самоврядування в умовах воєнного стану</i>	67
Т. М. Ляшенко <i>Виконавча гілка влади України в міжнародних індексах інституційної спроможності</i>	74
Е. В. Мамонтова, В. Ю. Виговська <i>Етапи й особливості розвитку напівпрезиденталізму в Україні</i>	81
О. М. Назарчук <i>Взаємодія політичних еліт і громадянського суспільства в системі викликів та перспектив для України</i>	88
А. В. Приходько <i>Концепт ліберальної демократії у західній політичній науці</i>	96
А. Р. Саліхов <i>Вибірчі конфлікти у країнах пострадянського простору. Аксіологічний аналіз</i>	102
В. М. Тарасюк <i>Вплив штучного інтелекту на демократичні процеси в Україні та світі</i>	114
Я. Б. Шпаченко <i>Перспективи етнокультурної автономії: виміри національних меншин України та національних меншин українців за кордоном</i>	121

В. А. Ястребова Фінансово-економічні системи квазідержавних утворень на пострадянському просторі.....	129
--	-----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Р. М. Войтенков Новітнє розуміння концепції міжнародної підтримки в контексті російсько-української війни.....	143
Я. І. Завада, Ю. Я. Тишкун Виникнення та еволюція цивільної і військової структури Хезболли.....	151
О. В. Крет, Р. М. Крет, І. В. Вівчар Вплив російсько-української війни на глобальну систему міжнародної безпеки: виклики та перспективи.....	158

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

В. Ф. Барановська Модернізація екологічного контролю у морських портах України: правовий базис та організаційні зусилля.....	169
А. В. Насарая Правові основи інноваційного розвитку морських портів України.....	178
М. М. Пархоменко, А. Ф. Мамедова Проблеми теорії та практики інституту банкрутства.....	185
А. О. Покровська Деякі заходи, спрямовані на погашення в позасудовому порядку простроченої заборгованості на прикладі США.....	192

CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Vlad V. F., Vatsyuk V. O. <i>“Actual problems of interaction of law enforcement agencies in the field of combating criminal offenses” as an educational discipline, as science and practical activity.....</i>	5
Volobuiev V. V. <i>The influence of political stratification on democratic processes in Ukraine.....</i>	10
Garashchuk I. V., Samoilova A. R. <i>The problem of implementing the decentralization reform in the context of the Russian-Ukrainian war.....</i>	19
Lisyansky P. L. <i>The processes of militarization of society in post-Soviet countries as a threat to the security situation in the European region.....</i>	27
Sytyi V. O. <i>Features of understanding the essence of the right to access to the court.....</i>	39

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTIONS

Voznenko L. V. <i>Legal and institutional foundations of local self-government.....</i>	45
Derevianko S. M. <i>Fundamentals of the future democratic system of Ukraine: approaches to their formation under martial law.....</i>	53
Zavhorodnya Yu. V. <i>State policy in the field of cyber security in conditions of full-scale war.....</i>	62
Kozminykh A. V., Prokhorenko A. M. <i>Problems of minimization of corruption risks in local self-government bodies in conditions of martial law.....</i>	67
Liashenko T. M. <i>Ukraine’s executive branch in international institutional capacity indices.....</i>	74
Mamontova E. V., Vyhovska V. Yu. <i>Features and stages of development semi-presidentialism in Ukraine.....</i>	81
Nazarchuk O. M. <i>Interaction of political elites and civil society in the system of challenges and prospects for Ukraine.....</i>	88
Prykhodko A. V. <i>The concept of illiberal democracy in Western political science.....</i>	96
Salikhov A. R. <i>Electoral conflicts in the post-Soviet countries. An axiological analysis.....</i>	102
Tarasuk V. M. <i>The impact of artificial intelligence on democratic processes in Ukraine and world.....</i>	114
Shpachenko Ya. B. <i>Prospects of ethnocultural autonomy: dimensions of national minorities of Ukraine and national minorities of Ukrainians abroad.....</i>	121

Iastrebova V. A.
Financial-economic systems of quasi-state entities in the post-Soviet space 129

ACTUAL PROBLEMS INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY

Voitenkov R. M.
*The latest understanding of the concept of international support
in the context of the Russian-Ukrainian war*..... 143

Zavada Ya. I., Tyshkun Yu. I.
The emergence and evolution of Hezbollah's civilian and military structure 151

Kret O. V., Kret R. M., Vivchar I. V.
*The impact of the Russian-Ukrainian war on the global system of international security:
challenges and prospects* 158

CURRENT ISSUES PUBLIC AND PRIVATE LAW

Baranovska V. F.
Modernization of ecological control in seaports: legal basis and organizational efforts 169

Nasaraya A. V.
Legal basis of innovative development of seaports of Ukraine 178

Parkhomenko M. M., Mamedova A. F.
Problems of the theory and practice of the bankruptcy institute 185

Pokrovska A. O.
Certain measures aimed at the extrajudicial settlement of overdue debt: a case study of the USA..... 192

НОТАТКИ

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 74

Коректор – *І. М. Чудеснова*

Верстка – *Ю. В. Ковальчук*

Підписано до друку 28.10.2024

Формат 60x84/8. Гарнітура Book Antiqua.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 23,48.

Замов. № 1024/726. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.